SISTEMELE LIMBII

SISTEMELE LIMBII

Scanned with OKEN Scanner

CUVÎNT ÎNAINTE

Studiile adunate în volumul de față se încadrează printre încercările mereu reînnoite de descoperire și de precizare a elementelor constitutive ale limbii, a raporturilor dintre ele și a funcțiilor acestor elemente.

Sistemele limbii reprezintă o temă curentă în lingvistica românească din ultimele două decenii. Sub o formă sau alta, cartea noastră a rezultat din dezbaterile în jurul acestei teme, inițiate, sugerate și adesea conduse de șeful catedrei de lingvistică generală a Universității din București, acad. Al. Graur, care, împreună cu elevii săi, a acordat în permanență un mare interes caracterului sistematic al limbii.

Existența incontestabilă a sistemelor limbii constituie pentru autorii studiilor incluse aici o premisă cu valoare de axiomă. De aceea, ei nu au mai considerat necesar să-i demonstreze valabilitatea, ci și-au propus să dezvolte aspectele derivate ale chestiunii, în speță aprofundarea raporturilor din și dintre sistemele particulare ale limbii române.

Dată fiind diversitatea actuală de interpretări și de metode, autorii au convenit să-și păstreze fiecare punctul său de vedere teoretic și să utilizeze terminologia preferată.

În felul acesta, ei au ținut să ilustreze nu numai varietatea de poziții apărute din impulsul inițial la care ne-am referit mai sus, ci și spiritul în care înțeleg să pună problema modalităților multiple de abordare a fenomenelor analizate. Ei speră că acest volum, conceput ca o dezvoltare a părerilor și sugestiilor lingvistice introduse de acad. Al. Graur în lingvistica românească va fi primit de cititorul preocupat de lingvistica generală ca o invitație la reflecții și discuții.

Scanned with OKEN Scanner

SISTEMUL LIMBAJULUI

DE

PAUL MICLĂU

Termenul de limbaj, ca şi alţi termeni lingvistici, de altfel, este unul din cei mai imprecişi şi poate tocmai de aceea din cei mai frecvent folosiţi; chiar în *Cours de linguistique générale* al lui Ferdinand de Saussure, în care se afirmă că limbajul este facultatea de a vorbi, determinarea nu este prea precisă. Ea se îmbogăţeşte însă prin precizarea că limbajul are două aspecte — *limba* (*langue*) şi *vorbirea* (*parole*). Întrucît numai primul aspect conţine sistemul, al doilea este, în concepţia lui Saussure, neinteresant pentru lingvistică. De el ar trebui să se ocupe alte ştiinţe ca psihologia, fiziologia, fizica (acustica).

A constituit această poziţie a lui Saussure un neajuns? Metodologic, nu. Era necesar ca domeniul investigaţiei să fie restrîns faţă de perioada imediat premergătoare, cînd lingvistica generală preluase din alte discipline probleme care îi depăşeau obiectul. Este vorba mai ales de teoriile psihologiste, dominante în a doua jumătate a secolului trecut, prezente deci şi la neogramatici. Pentru aceştia limba este tot un act individual de natură psihică. Saussure orientează conceptul de limbă într-o altă direcţie şi anume spre semiologie. Elementul de bază al limbii este semnul. Semnul e conceput însă de Saussure ca o entitate psihică alcătuită din reunirea conceptului cu imaginea acustică a complexului sonor. Lingvistul genovez n-a reuşit să se debaraseze complet de psihologismul epocii precedente.

În acord cu teoria lui Saussure, structuralismul a restrîns sfera preocupărilor la limbă înţeleasă ca un sistem de opoziţii. În cadrul structuralismului cel mai radical, al glosematicii, limba se prezintă ca o schemă de relaţii supraordonată termenilor. Cartea cea mai elocventă este în această privinţă *Prolégomènes à une théorie du langage*[1] de L. Hjelmslev. Orice manifestare a limbii dincolo de forma relaţiilor pure este pentru glosematicieni ceva inferior, substanţă nedemnă de luat în considerare.

---

[1] Referinţele bibliografice complete vor fi date la sfîrşitul articolului.

Scanned with OKEN Scanner

Dar în acest fel, problemele de execuţie, de folosire a limbii ca mijloc de comunicare ies din cîmpul de preocupare al lingvistului. Limbajul este neglijat.

Ulterior lingvistica s-a orientat spre o fază mai accentuată a formalizării care a dus la aplicarea matematicii la studiul limbii. Paralel însă s-au aprofundat cercetările de transmitere a vorbirii cu mijloace tehnice la mare distanţă. Acestea comportă un aspect practic, ingineresc, şi altul abstract analizat cu ajutorul teoriei informaţiei, al ciberneticii în ansamblu. Din nou deci specialiştii se ocupă de limbaj ca manifestare, însă de data aceasta cu mijloace formale superioare. Tratarea matematică şi cibernetică a limbii este ilustrată la noi în cartea *Introducere în lingvistica matematică* de S. Marcus, Ed. Nicolau şi S. Stati.

Noua direcţie a gramaticii generative a readus în discuţie aspecte ale limbajului cuprinse în opoziţia dintre competenţă şi performanţă. Structuralismului static i se opune acum o abordare dinamică a mecanismelor prin care, pe baza unui număr finit de elemente şi reguli, se pot produce un număr infinit de fraze. Problemele generale ale gramaticii generative sînt abordate în cartea destul de cunoscută a lui Nicolas Ruwet, *Introduction à la grammaire générative.*

★

În lingvistică, după nivelul de generalizare, termenul de limbaj e folosit în două accepţii de bază. În studiile particulare, limbaj înseamnă „ramificaţie socială a limbii". Se vorbeşte astfel de *limbajele profesionale* — limbajul tehnic etc. Sfera poate fi mai cuprinzătoare, caracterizată printr-o trăsătură generală ca în sintagmele *limbaj îngrijit, limbaj intelectual, limbaj afectiv.* A doua accepţie de bază este proprie lingvisticii generale şi corespunde definiţiei de sub 1. din DLRM. Ea cuprinde două trăsături distinctive: α) proces de exprimare... şi β) mijlocirea limbii.

În numeroasele lucrări de lingvistică generală care au ca titlu *limbajul* cu sau fără alte determinări, sînt tratate la un loc atît chestiunile privitoare la limbă ca structură statică, cît şi cele privitoare la procesele de comunicare. Legătura dintre aceste două aspecte merită să fie analizată ceva mai atent, aşa cum se va încerca în cele ce urmează.

Trebuie însă arătat în prealabil că noţiunea de limbaj a căpătat în perioada contemporană semnificaţii extrem de profunde, care cu greu puteau fi bănuite în trecut. Este vorba de accepţia strict formală, rudimentară dar fecundă prin implicaţiile pe care le are în domenii disparate la prima vedere. Iată cum se defineşte limbajul în această accepţie: „Pornim de la o mulţime finită, pe care o numim *vocabular.* Cu elementele acestui vocabular, elemente pe care le numim *cuvinte*, putem forma o infinitate de şiruri finite, numite *fraze*, de îndată ce admitem ca acelaşi cuvînt să poată apărea de mai multe ori într-un şir. Orice colecţie — finită sau infinită — de astfel de şiruri, adică de *fraze*, constituie, prin definiţie, un *limbaj*" (Solomon Marcus, *Lingvistica, ştiinţă-pilot*, p. 236). O astfel

de definiţie cuprinde trăsăturile esenţiale atît ale limbajului natural cît şi ale limbajelor artificiale folosite în diferite discipline ştiinţifice. Cele mai abstracte sînt limbajele formale construite în logica matematică, în teoria codurilor. S-au putut stabili însă analogii între funcţionarea limbajului natural şi limbajele de programare elaborate pentru maşinile electronice. S. Marcus arată (art. cit.) cum descrierile lingvistice cele mai noi sînt luate ca model de ştiinţele umaniste, de unele ştiinţe ale naturii şi chiar de unele ramuri ale matematicii tocmai pe baza înţelegerii celei mai abstracte şi celei mai profunde a naturii limbajului. Aceasta deoarece „structurile de limbaj sînt tot atît de inerente gîndirii noastre ca şi noţiunea de număr" (*id.*, *ibid.*, p. 244).

Pentru unii autori mai moderaţi, termenii lingvistici referitori la limbaj sînt transplantaţi artificial în alte domenii, sînt un fel de metafore care nu fac decît să semene confuzii. „Aceleaşi întrebuinţări metaforice ar permite fără îndoială, cu tot atît de puţină dibăcie, să descriem întreaga circulaţie feroviară în termeni de lingvistică structurală, fără folos teoretic nici pentru lingvistică, nici pentru funcţionarea căilor ferate!" (Georges Mounin, *Clefs pour la linguistique*, p. 45). Evident, un asemenea atac e lăudabil cînd se îndreaptă împotriva abuzului terminologic nebazat pe o asimilare solidă a noţiunilor lingvistice. Nu acesta este cazul pentru încercările deschizătoare de perspective de a găsi baza formală comună structurii limbajului natural şi a construcţiilor artificiale, a modelelor care explică alcătuirea limbajelor artificiale, a codurilor. Orice s-ar spune, codul alcătuit pentru reglementarea circulaţiei trenurilor este un limbaj formal, chiar dacă refuzăm folosirea metaforelor lingvistice.

Ceea ce e mai important însă e faptul că procesul de formalizare bazat pe izomorfismul dintre limbajul natural şi limbajul din sistemele formale a fost iniţiat fără ca să se cunoască în detalii natura primului. De fapt, în aceasta constă superioritatea epistemologică a procesului de modelare. Dar nu e mai puţin adevărat că cercetarea la nivelul observaţiei a obiectului modelat trebuie să continuie paralel cu modelarea; cele două metode nu se exclud, ele trebuind să se afle într-o permanentă confruntare reciprocă.

☆

Pentru a lămuri natura limbajului e necesar să fie invocate principalele noţiuni care îl caracterizează. Dar chiar printre cele mai importante se impune o selecţie, dat fiind că acest domeniu este locul de întîlnire al mai multor discipline, al mai multor curente şi epoci de abordare a unei noţiuni-cheie din lingvistica generală. Axiomatic trebuie trecută printre aceste noţiuni aceea de structură, concepută aici în sensul clasic de organizare închegată a unor elemente definite prin relaţiile pe care le contractează reciproc. Ceea ce interesează în primul rînd este să se stabilească nivelele teoretice la care se prezintă limbajul, iar apoi să se vadă cum se manifestă acestea în cadrul structurii.

În mare, există trei nivele de existenţă a limbajului ca structură: substanţa, invarianţa şi forma.

Se vede că am introdus aici celebra opoziţie dintre formă şi substanţă, mult dezbătută în lingvistica generală de la Saussure încoace. În afară de *Cursul* acestuia, se va lua ca punct de plecare lucrarea lui Hjelmslev, *Prolégomènes*. Pentru structuraliştii, nici nu mai există îndoială că limba este o formă, şi nu o substanţă.

La noi discuţia a fost adusă pe terenul filozofic prin dezbaterea manifestării în limbă a raportului dintre formă şi conţinut. Academicianului Alexandru Graur îi revine meritul de a fi abordat primul în mod adîncit această chestiune. Capitolul consacrat ei în *Studii de lingvistică generală* este prea bine cunoscut pentru ca să mai fie necesară o rezumare. Pentru discuţia de faţă interesează faptul că domnia-sa a arătat că sunetele nu constituie forma conţinutului semantic, aşa cum în sculptură materialul din care e alcătuită o statuie nu reprezintă forma de organizare a mesajului transmis. Această organizare pe trei nivele este caracteristică în general fenomenelor care sînt înzestrate cu o expresie şi o semnificaţie. Normal este ca semnificaţia să fie conţinut, expresia — formă a acestuia, iar materialul din care e alcătuită expresia să fie considerată ca substanţă. Lăsînd la o parte deocamdată detaliile acestei interpretări, reţinem că în general nu este corect să se discute nemijlocit raportul dintre formă şi substanţă întrucît aceste categorii nu sînt corelative, între ele interpunîndu-se alta.

Chiar pe plan filozofic între substanţă şi formă ar trebui să socotim că se interpune conţinutul, mai ales că în acest caz prin substanţă înţelegem ceva foarte abstract, adică un anume mod de existenţă a materiei. Substanţa se prezintă în diferite domenii sub aspectul unor conţinuturi diferite, de pildă în fizică, chimie etc. Natural, în fiecare domeniu, conţinutul are un mod specific de organizare, o anumită formă.

Ontologic deci şi limbajul trebuie să aibă această organizare. Se pare însă că în fenomenele bilaterale (alcătuite din semnificaţii şi expresie) organizarea pe trei nivele este mai importantă decît în altele. Faptul se explică prin însăşi natura relaţiilor dintre cele două planuri. Tocmai corespondenţele dintre planuri fac ca ele să depăşească nivelul strict al substanţei şi să se prezinte ca un conţinut capabil să se organizeze într-o formă specifică. Revoluţia produsă de structuralism constă în descoperirea aparaturii necesare lămuririi procesului prin care cele două planuri capătă reciproc statutul de realităţi caracterizate prin trăsături distinctive.

Graţie comutării ştim în prezent că elementele de expresie au statut de trăsături sau unităţi de sine stătătoare numai prin faptul că servesc la exprimarea, printr-un complex sistem de distincţii, a semnificaţiilor. Elementul /p/ din *par* este o unitate alcătuită din trăsături distinctive numai pentru că serveşte la a distinge pe *par* de *bar*, de pildă. Rezultă de aici că limbajul, ca şi alte fenomene înzestrate cu semnificaţie, presupune o abordare a substanţei folosite prin prisma determinărilor de invarianţă. Altfel spus, substanţa aflată la baza limbajului

Scanned with OKEN Scanner

se prezintă nu ca ceva amorf cum susținea Saussure, ci ca o variație de realizări, căreia jocul semnificației îi conferă un statut de invarianță. Putem numi variantă trăsătura substanței limbajului de a se prezenta atît de diversificat încît să poată permite constituirea celor două planuri (expresia și semnificația) ca ansambluri de esențe. Esențialitatea elementelor limbajului se numește invarianță.

Această esențialitate nu este de natură abstractă. Conform tradiției școlii de la Praga ea se prezintă ca un fascicol de trăsături distinctive. De pildă /p/ este un fascicol alcătuit din: oclusivitate, labialitate, surditate. Nu întîmplător glosematica a suprimat această invarianță din ierarhia nivelelor limbajului: pentru glosematicieni unitățile nu sînt descrise în termeni de trăsături distinctive, ci de distribuție. Cu alte cuvinte, între substanță și formă apare la acești teoreticieni un hiat. O astfel de lipsă se justifica la Saussure, cînd nu existau mijloacele de a descrie pozitiv — prin trăsături distinctive — elementele limbii. Glosematica însă se află la o răscruce metodologică: școala de la Praga găsise mijlocul de a descoperi unitățile limbii, dar le descria prin trăsături care amintesc evident de substanță. În schimb, școala de la Copenhaga se îndreaptă hotărît spre formalizare, fără a uita însă, cel puțin teoretic, că mai există o substanță. Dar din dorința de formalizare, glosematicienii pun direct în raport forma și substanța. Între ele trebuie însă interpusă, cum am spus, invarianța.

Pe plan ontologic general există deci trei nivele: substanța, conținutul și forma, cu specificarea că în cazul fenomenelor semnificative această ierarhie este mai importantă decît în alte domenii.

În planul epistemologic, al cunoașterii, aceste trei nivele se prezintă ca: variantă, invarianță și relații. Pentru a păstra simetria denumirilor ar trebui să spunem în loc de relații formanță, termen de altfel corect format față de variantă, invarianță.

Ca manifestare concretă există cele trei nivele bine cunoscute în analiza structurală: variante, invariante și opoziții. Toate aceste noțiuni sînt binecunoscute în lingvistică și nu necesită o explicare amănunțită fiecare în parte; ceea ce interesează aici este locul lor în sistemul limbajului.

Conform tradiției, se cere mai întîi să se lămurească accepțiile pe care ele le au în cele două planuri ale limbii — expresie și semnificație. Ultimul termen e preferabil conținutului, întrucît acesta este consacrat în filozofie pentru a desemna categoria opusă formei. În lingvistica generală de la noi analiza noțiunilor de mai sus în cele două planuri a fost făcută de I. Coteanu și Em. Vasiliu care au pornit de la reinterpretarea tezelor lui Hjelmslev (vezi I. Coteanu și Em. Vasiliu, *Conținut și formă în limbă*, în PLG, II, 1960). Cum se știe, pentru Hjelmslev, există o substanță a expresiei și o formă a expresiei și, în mod corespunzător, o substanță a conținutului și o formă a conținutului. Limba fiind o formă și nu o substanță pentru glosematicieni, obiectul lingvisticii se reduce la raportul dintre forma expresiei și forma conținutului. Acesta este o funcție semantică,

Scanned with OKEN Scanner

de fapt semnul însuşi, care ar putea fi reprezentat, aşa cum s-a mai sugerat, sub chipul lui Janus cel cu două feţe; zeul ar privi dispreţuitor spre cele două substanţe — a expresiei şi a conţinutului — întorcîndu-şi reculegerea spre cele două forme din interiorul său.

Conform analizei propuse mai sus, pe trei nivele, urmează că în fiecare plan am avea aceeaşi repartiţie, fie:

E_v = varianţa expresiei	S_v = varianţa semnificaţiei
E_i = invarianţa expresiei	S_i = invarianţa semnificaţiei
E_f = formanţa expresiei	S_f = formanţa semnificaţiei

Se vede că am expus nivelele ierarhiei în domeniul epistemologic; aceasta nu pentru că perspectiva ontologică nu ar fi interesantă, ci deoarece ea depăşeşte sfera lingvisticii; în schimb va trebui să vedem ce se ascunde în spatele acestor noţiuni în domeniul manifestării lor concrete sub forma unităţilor limbii.

Varianţa expresiei se prezintă în mod diferit după cum ne referim la actul emisiei sau al recepţiei: în primul caz e vorba de un substrat mai ales fiziologic, articulatoriu, în al doilea de un substrat acustic. Ca entitate de sine stătătoare, varianţa expresiei este cea strict sonoră, înregistrabilă cu ajutorul tehnicii moderne. În ciuda variaţiei teoretic infinite, acest nivel nu este o „masă amorfă", întrucît acusticienii stabilesc cu uşurinţă anumite constante caracteristice fiecărui sunet în domeniul frecvenţei, amplitudinii, duratei, timbrului. Dar astfel de constante nu reprezintă încă nivelul invarianţei şi lucrul este şi mai evident dacă luăm în considerare manifestarea varianţei ca variante lingvistice: unele dintre acestea sînt mai generale, ca cele combinatorii, de pildă [o^n] din *monta*, sau ca cele regionale, de ex. [ɔ] din ardelenescul *port*; altele sînt cu răspîndire mai restrînsă, ca cele individuale sau accidentale pur şi simplu. Norma lingvistică, care admite pe unele şi respinge pe altele, nu constituie însă un criteriu de reducere a variantelor la invariante.

Din punctul de vedere al existenţei, ontologic, substanţa este primordială, aşa cum realitatea imediată este peste tot primordială. Dar în domeniul cunoaşterii varianţa este supusă invarianţei, mai ales că această invarianţă capătă un atare statut tocmai graţie funcţiei sale cognitive. Invarianţa expresiei nu este o esenţă pur fizică, ci se realizează astfel numai datorită capacităţii de a exprima şi distinge faptele de semnificaţie. Prin aceasta are loc o reducere de redundanţă, adică de eliminare a ceea ce nu este esenţial din varianţa expresiei în scopul reţinerii trăsăturilor invariante.

Ca manifestare lingvistică, invarianţa expresiei este organizată ierarhic conform principiului stratificării. Astfel, există mai întîi trăsăturile distinctive; prin combinarea lor se produc fonemele. Însă latura expresiei nu se opreşte aici: prin îmbinarea fonemelor se alcătuiesc semnificanţii unităţilor semnificative, ai morfemelor. Îmbinîndu-se între ele, fonemele îşi păstrează în principiu trăsăturile distinctive. Dar întrucît rezultatul grupării nu mai este o unitate pur distinctivă, ci şi semnificativă, puri-

Scanned with OKEN Scanner

tatea invarianței distinctive se poate pierde în favoarea articulării mai eficace a ansamblului: /p/ se realizează în mod normal diferit în *pat* și *pot* (cf. și Em. Vasiliu, *Limbă, vorbire, stratificare*, în SCL, X (1959), 3). La fel stau lucrurile cu îmbinarea morfemelor în interiorul cuvintelor: în *pătuț* și *putem* morfemele-rădăcini apar sub forma unor variante determinate de poziția neaccentuată. Se poate conchide de aici că cu cît urcăm pe treptele stratificării cu atît invariantele de expresie își pot pierde din individualitate în profitul articulării sintagmatice economice. Se înțelege că un anumit prag nu poate fi depășit, așa cum cer nevoile contrastive ale comunicării.

Forma expresiei este dată de relațiile stabilite între elementele invarianței. Acestea se grupează în mulțimi distincte, iar între elementele mulțimilor se stabilesc anumite corespondențe. Exemplul clasic care se poate invoca este cel al consoanelor surde și sonore; între mulțimea consoanelor surde și cea a consoanelor sonore există o regulă de corespondență în sensul că unui element unic determinat din prima mulțime îi corespunde un singur element din a doua. Este ceea ce se cheamă o funcție în sensul structural, modern al termenului. Interesul organizării elementelor invariante ale expresiei constă în faptul că ea ilustrează tocmai un model funcțional strict. Este suficient să vedem care este trăsătura invariantă evidențiată de regula de corespondență enunțată. Oricum, relația respectivă este de obicei biunivocă în domeniul unităților minimale ale expresiei. Dar aceasta este valabil mai cu seamă pentru foneme, care pot fi cu ușurință grupate în corelații, ca cea de sonoritate, de muiere etc.

Dacă urcăm pe treptele stratificării, regularitatea corespondenței funcționale nu mai este respectată, pentru simplul motiv că nu toate combinările posibile se realizează efectiv. Astfel, lui *pat* îi corespunde *bat*, dar față de *cat* nu mai întîlnim pe **gat* etc., etc. Hjelmslev a arătat prin cazuri clare cum relațiile lingvistice nu sînt întotdeauna simetrice: interdependența este simetrică, dar nu același lucru se poate spune despre dependență și constelație. Vom spune pe scurt că dincolo de treapta unităților minimale de expresie, funcționalitatea încetează de a mai fi un atribut al faptelor de limbă; ele sînt guvernate de o structură combinatorică defectivă greu previzibilă printr-o regulă de corespondență oricît de complex formulată ar fi aceasta.

Ca manifestare concret lingvistică, relațiilor în general le corespund opozițiile, așa cum ele au fost concepute însă de școala de la Praga și cum sînt expuse în *Principes de phonologie* de N.S. Troubetzkoy. Pentru descriere, aceste opoziții sînt primordiale, dat fiind că numai prin ele invariantele există ca atare. Însă în discurs = fr. *discours* prioritatea opozițiilor asupra invariantelor este contracarată de presiunea variantelor, mai întîi pe axa sintagmatică, dar și pe cea paradigmatică, în sensul că unele unități sînt scindate în clase de echivalență în cadrul unor structuri superioare (fonemele în morfeme, acestea în cuvinte etc.).

Între planul expresiei și cel al semnificației există izomorfism întrucît amîndouă se bazează pe aceleași principii de organizare structurală.

Scanned with OKEN Scanner

Însă diferențele sînt destul de mari în sectorul nivelelor limbajului, ele provenind din specificul celor două planuri : expresia este materială, semnificația este ideală ; una cuprinde un număr restrîns de unități, cealaltă conține sute de mii de unități.

A vorbi de substanța expresiei este ceva cît se poate de natural, iar lămurirea naturii ei nu pune probleme teoretice deosebite. Este oare însă legitim să se vorbească de substanța semnificației ? Cei care au făcut-o au încercat un sentiment de jenă sesizabil măcar printre rînduri.

I. Coteanu și Em. Vasiliu (art. cit.) socot că substanța „conținutului" este gîndirea ; acesta este un punct de vedere mai mult sau mai puțin curent : se pornește de la ideea că semantica limbii nu se confundă cu gîndirea. După lungi perioade logiciste în lingvistică, o asemenea distincție este binevenită : limba este un fenomen autonom, ea se află în raporturi strînse cu gîndirea, dar își păstrează totuși specificul ei propriu. Această poziție se încadrează în efortul general antiraționalist, al secolului al XIX-lea, dar și în strădania lingvisticii structurale de a dobîndi autonomie față de alte discipline. Este momentul să ne întrebăm în prezent dacă o asemenea poziție se mai justifică. Este adevărat că semantica limbii depășește formele logicii ; sensurile sînt și mai largi (cf. nuanțele afective, extralogice din cuvinte ca *fetiță, drag, a mîngîia*) și mai restrînse decît noțiunile (cf. cuvinte care nu exprimă noțiuni, ca interjecțiile și onomatopeele pure, de tipul *trosc, zvîr*). Dar nu e mai puțin adevărat că tot ceea ce este logic este implicit și lingvistic : nu există noțiuni sau alte elemente logice care să nu aibă expresie lingvistică. După o lungă perioadă antimentalistă, gramatica generativă readuce pe tapet abordarea raționalistă a semnificației și anume prin conceptul esențial de structură de adîncime. Este încă prematur să arătăm exact care este locul gîndirii în structura limbii. Un lucru însă e limpede : gîndirea nu este substanță pentru limbă ca structură, dimpotrivă, ea este aceea care asigură invarianța semnificației. Între gîndire ca structură logică și semnificație există un raport de incluziune, în sensul că semnificația include gîndirea, dar mai cuprinde și alte manifestări extralogice : afect, voință, simplă reprezentare etc.

Avantajul trihotomiilor propuse mai sus constă în faptul că, cel puțin în planul epistemologic, problema spinoasă a substanței se prezintă în cadrul noțiunii de variantă. Este vorba de variațiile care au loc la nivelul conștiinței începînd cu reflexul cerebral al reacțiilor kinestezice și al diferitelor impulsuri de voință, afectivitate pînă la nuanțele mereu schimbătoare ale noțiunilor și conceptelor. În spatele lor se ascunde substanța pusă în mișcare de al doilea sistem de semnalizare și, subordonat acestuia, de primul sistem de semnalizare. Varianța semnificației înseamnă de fapt ansamblul de alunecări efectuate în mintea omului în jurul senzațiilor, percepțiilor, reprezentărilor, noțiunilor, judecăților, raționamentelor și a celorlalte elemente de conștiință proprii omului (voință, afectivitate etc.).

Practica concretă și exercițiul comunicării face ca varianța semnificației să fie redusă la invarianță. Cercetările structurale de semantică au

Scanned with OKEN Scanner

arătat că semnificația capătă statut de invarianță ca și expresia. Dar nici această reducere de redundanță nu înseamnă trecerea de la amorf la organizat, dat fiind că varianța semnificației se face între intervale impuse de practică. Prin jocul necesității și al întîmplării aceste intervale se cristalizează în invarianță de semnificație. De fapt ceea ce Hjelmslev numea forma „conținutului" nu este decît această segmentare în intervale deosebite pentru fiecare limbă în parte. Este vorba de constituirea ca invariante a unor unități diferite ca *pied* și *jambe* în franceză, cărora le corespunde în română *picior*, a categoriilor gramaticale ca aspectul din rusă, necunoscut în multe limbi, cu compensarea că acestea au o altă repartiție a timpurilor față de rusă etc.

Ca manifestare lingvistică concretă, invarianța semnificației se organizează în ierarhia invariantelor: primele sînt semele, adică trăsăturile distinctive semantice. Diferența esențială dintre ele și trăsăturile fonemelor constă în faptul că primele sînt rezultatul procesului de reflectare, în timp ce celelalte sînt elemente fizice care nu capătă statut invariant decît prin intermediul unităților de semnificație. Există și deosebiri cantitative fundamentale: trăsăturile fonemelor sînt limitate ca număr ajungînd la ordinul zecilor într-o limbă oarecare, în timp ce numărul semelor este extrem de mare. Comparația cantitativă este eficace doar pentru domenii semantice restrînse cum este cel al culorilor, al termenilor de rudenie etc., etc. și nu pentru ansamblul vocabularului. Studierea componentei semantice în gramatica generativă a evidențiat seme de la cele mai generale pînă la cele mai restrînse, necesare actualizării unității de semnificație din fraza terminală (±animat, ±uman, ±care învață într-o instituție publică etc.).

Semele se întrunesc în unități semantice invariante cuprinse în morfeme; ele sînt numite de obicei semanteme. Paralelismul cu planul expresiei nu este mecanic, deoarece se cer două trepte de expresie pentru a se ajunge la semanteme. De altfel distincția dintre semnificațiile morfemelor poate fi asigurată printr-o singură trăsătură fonologică (*par* — *bar*), printr-unul (*tac* — *zac*) sau mai multe foneme (*pompă*—*poștă*).

În îmbinările de morfeme invariantul semnificației este supus organizării celor două structuri fundamentale — cea lexicală și cea gramaticală. Una sau alta poate fi dominantă, dar în orice caz este evident că avem a face cu invariante sintetice: în *prelucrasem*, invariantul semnificației poate fi considerat ca unitate lexicală, partea gramaticală trecînd pe planul al doilea, sau invers; oricum, semnificația este rezultatul reunirii mai multor unități invariante. Conform principiului izomorfismului, semantemele morfemelor, ca și fonemele, se realizează sub forma variantelor atunci cînd urcă pe o treaptă superioară; altfel spus, ele se prezintă ca o clasă de echivalență, ale cărei elemente sînt selectate de context: „munc-" poate avea clasemul „substantiv" realizat în „muncă", cel de „verb" în „a munci", cel de adjectiv în „(om) muncitor".

În producerea ansamblurilor mai largi, invariantele semnificației se prezintă sub forma propozițiilor abstracte care aparțin structurii de adîncime, după modelul stabilit încă de *Gramatica* de la Port-Royal și

prelucrat de Chomsky. Enunţul discutat de Chomsky: *Dumnezeu invizibil a creat lumea vizibilă* presupune trei judecăţi simple: 1. Dumnezeu este invizibil. 2. Dumnezeu a creat lumea. 3. Lumea este vizibilă. Această structură de adîncime este supusă unor transformări care o convertesc în structură de suprafaţă. Conceptul de structură de adîncime precum şi cel de regulă de transformare este de o importanţă capitală pentru înţelegerea mecanismului generării enunţurilor pe baza invariantelor semnificaţiei (cf. Noam Chomsky, *La linguistique cartésienne*, p. 60—85).

Forma semnificaţiei este dată de relaţiile contractate de invariante. Este inutil de insistat asupra complexităţii acestor relaţii. Aici este greu să găsim, ca în fonologie, corelaţii care să lege serii întregi de termeni în cadrul unor corespondenţe funcţionale biunivoce. În schimb, toate raporturile logice sînt ilustrate de relaţiile dintre invariantele semnificaţiei —incluziune, intersecţie etc., ca într-un simplu exemplu de tipul *locuinţă — casă — vilă*.

Opoziţiile semantice, ca manifestare a relaţiilor semnificaţiilor, trebuie deci studiate cu ajutorul mecanismelor oferite de logica modernă în special de logica claselor bazată pe teoria mulţimilor. Se înţelege că cercetări exhaustive sînt greu de făcut, dat fiind materialul imens de fapte care se cere ordonat; însă utilizînd mijloacele de care dispune în prezent informatica se poate trece într-un viitor nu prea îndepărtat la realizarea unui astfel de program. Analiza structurală a dat deja aparatul necesar formalizării şi tratării mecanice a relaţiilor dintre elementele invariante ale semnificaţiei.

★

În rezumat, sistemul limbajului poate fi reprezentat în tabloul de mai jos, care este o variantă mai detaliată a celui din lucrarea *Le signe linguistique* (p. 81):

Nivele \ Domenii		Ontologic	Epistemologic	Manifestare lingvistică
	Fenomen	Substanţă	Varianţă	Variante
Structură	Esenţă	Conţinut	Invarianţă	Invariante
	Organizare	Formă	Formanţă	Opoziţii

Se vede că am introdus aici o opoziţie care în expunerea de mai sus este doar implicită şi anume cea dintre structură şi fenomen. Pe bună dreptate se socoate că structuralismul este metoda reducerii fenomenului la esenţă prin relevarea relaţiilor care guvernează organizarea esenţei. Dar este oare structuralismul şi o filozofie? Un răspuns satisfăcător nu s-a dat încă la această întrebare. Unele filozofii sînt mai mult teorii ale existenţei

Scanned with OKEN Scanner

(ontologii), aşa cum este kantianismul, altele pun accentul pe metoda de interpretare, cum este hegelianismul. Materialismul dialectic este o sinteză armonioasă între teorie şi metodă.

Pentru a fi o filozofie în sensul deplin al cuvîntului, structuralismul ar trebui să lămurească măcar în principiu implicaţiile ontologice ale ierarhiei nivelurilor stabilite de analiză. Cum am văzut însă, cel mai teoretician dintre structuralişti, L. Hjelmslev supraordonează forma substanţei, iar între ele nu mai recunoaşte nici un nivel. Substanţa nu este obiectul lingvisticii, aceasta restrîngîndu-se la studiul formei. Dar la nivel ontologic general, aşa cum substanţa nu este lingvistică, tot aşa nici forma nu este lingvistică. În plus, între ele se interpune conţinutul.

Mai importantă este însă direcţia determinării de la substanţă la conţinut şi de la acesta la formă. Pentru ca să admită o asemenea orientare, un structuralist trebuie să facă efortul de a depăşi perspectiva metodei de cercetare. Însă structuralismul s-a constituit în contextul dominării neopozitivismului pentru care relaţiile sînt primordiale faţă de relate.

Aşa cum se susţine de obicei, structuralismul este înainte de toate o metodă, iar pe plan filozofic o epistemologie. În acest domeniu este normal ca orientarea să meargă de la organizare la esenţă şi de aci la fenomen. Cel puţin pentru entităţile înzestrate cu semnificaţie, cum este limbajul, esenţa nu se manifestă ca atare decît prin relaţiile contractate de elemente. Relaţia fundamentală care dezvăluie esenţa este comutarea: prin ea elementele de expresie pe de o parte şi cele de semnificaţii pe de alta nu se desprind ca invariante prin opoziţiile din planul de care aparţin, ci prin efectele produse în planul opus. Cu alte cuvinte, expresia devine esenţă prin intermediul semnificaţiei; reciproca este valabilă doar parţial: semnificaţia devine esenţă prin intermediul expresiei, dar aceasta nu face decît să consacre în codul limbii ceea ce practica a dus la statutul de invarianţă.

Toate aceste aspecte sînt puţin studiate de structuralistul preocupat să cerceteze realitatea lingvistică concretă. Se poate spune chiar că lingviştii structuralişti manifestă un fel de reticenţă faţă de problemele teoretice generale. Dacă structuralismul n-ar fi devenit o metodă de mare eficacitate în toate ştiinţele umane, în special în antropologie, cu greu s-ar fi putut bănui că el avea să devină o filozofie. Lingviştii se mulţumesc în general să arate procedura prin care variantele se reduc la invariante pe baza opoziţiilor. Aşa cum am arătat mai sus, invariantele limbii sînt locul de întîlnire al unei duble presiuni: din direcţia variantelor şi din aceea a opoziţiilor. De pildă, statutul fonemului /a/ în limba română necesită şi descrierea variantelor sale, cel puţin a celor complementare, de tipul [a] din *pat*, [a^{n}] din *pantă*, [å] din *oală*. Chiar definiţia fonemului poate fi dată în termeni de distribuţie, el prezentîndu-se în acest caz ca o clasă de echivalenţă cuprinzînd ansamblul variantelor aflate în distribuţie complementară. Dar pentru descoperirea unităţilor invariante, hotărîtoare este subordonarea acestora opoziţiilor.

Scanned with OKEN Scanner

Şi în privinţa relaţiilor dintre planuri sînt necesare anumite precizări faţă de tezele curente ale structuraliştilor. Adaptînd schema glosematică (cf. TCLC, V), la terminologia folosită mai sus, am obţine modelul următor :

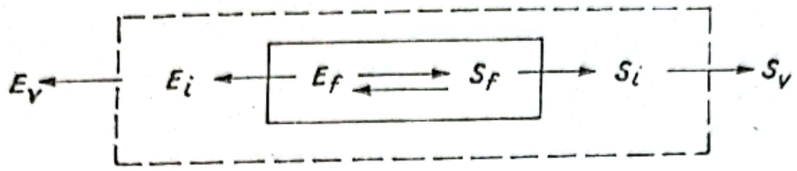

Obiectul lingvisticii ar fi pentru glosematicieni relaţiile dintre forma expresiei şi forma semnificaţiei ; pentru un structuralism mai ortodox se include în cercetare şi nivelul invarianţei, adică ceea ce se află în dreptunghiul punctat din schema de mai sus.

Însă cu toate eforturile, e greu de înţeles cum, pentru a produce invarianţă, forma expresiei se află în raport direct cu forma semnificaţiei. De pildă, *par — bar*, *jar — var*, *cară — gară* se opun în mod nemijlocit printr-o trăsătură distinctivă, alcătuind o formă prin ilustrarea corelaţiei de sonoritate. Dar această formă a expresiei nu induce o formă a semnificaţiei, adică sensurile unităţilor de mai sus nu alcătuiesc o structură închegată. Dimpotrivă, condiţiile de funcţionare a limbajului uman cer ca unei structuri închegate dintr-un plan să-i corespundă o non structură în planul opus. Este suficient cu alte cuvinte, ca forma dintr-un plan să fie asigurată prin invarianţă în planul opus : pentru a demonstra corelaţia de sonoritate nu este necesar decît să avem comutare în planul semnificaţiei, fără ca unităţile implicate în acest plan să alcătuiască o structură coerentă. Raţionamentul poate fi continuat şi la alte sectoare din schema de mai sus.

Pentru a evita astfel de neajunsuri, un alt model se impune, eventual ca în schema de mai jos :

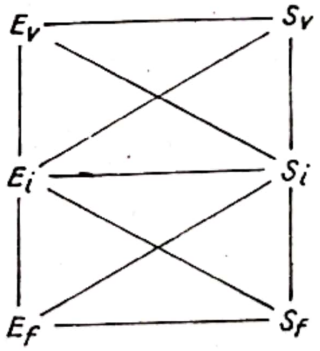

Relaţiile redate pe verticală au fost analizate în expunerea precedentă, unde s-a arătat importanţa orientării în domeniul ontologic, în cel epistemologic şi în cel al manifestării lingvistice.

Pe orizontală este redată relaţia semantică fundamentală — cea dintre semnificantul-expresie şi semnificatul-semnificaţie. O astfel de relaţie nu înseamnă însă un mod de relevare a invarianţei ca operaţie

Scanned with OKEN Scanner

structurală. Aici nivelele semiotice sînt luate ca atare : la nivelul varianţei semnul este reunirea variaţiei semnificantului cu aceea a semnificatului ; dacă spun *impppposibil* ! obţin o variaţie de semnificant la care se asociază o variaţie de semnificat colorat afectiv. Este inutil să subliniem că semnul lingvistic prin esenţă este reunirea invariantului de expresie cu invariantul de semnificaţie, aşa cum o astfel de reunire este ilustrată de dicţionarele explicative.

Treapta cea mai de jos reuneşte laturile semnului concepute ca puncte de intersecţie în reţeaua de relaţii : fie exemplul :

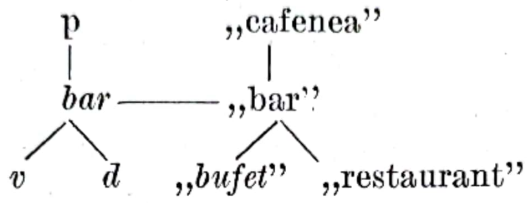

Aici se vede că în fiecare plan unităţile sînt definite ca invariante prin opoziţiile existente în planul respectiv. Reunirea celor două planuri arată clar că organizarea semiotică a limbajului pune în contact structuri eterogene, ceea ce face ca transmiterea informaţiei să fie mai eficace. Într-adevăr dacă relaţiei *par — bar — var — dar*, i-ar corespunde o relaţie simetrică în planul semnificaţiei, comunicarea ar fi mult îngreunată : dacă şi semantic „par" — „bar" — „var" — „dar" ar fi la fel de apropiate ca în expresie, s-ar produce confuzii inevitabile.

Liniile oblice din schema de mai sus arată compatibilităţile dintre unităţile unor planuri şi nivele diferite, cu condiţia ca acestea să fie imediat învecinate. De pildă, e limpede că invarianţa semnificaţiei e compatibilă cu variaţia expresiei : „bar" rămîne ca invariantă în ciuda numeroaselor variaţii ale expresiei [bar]. La fel invarianţa semnificaţiei este direct legată de forma expresiei : invariantul „bar" funcţionează ca semnificat numai în măsura în care semnificantul său (bar) ocupă o anumită poziţie într-o formă a expresiei, de pildă în corelaţia de sonoritate. La fel stau lucrurile dacă pornim, de exemplu, de la invarianţa expresiei. Ea este compatibilă cu varianţa semnificaţiei ; lui /bar/ îi pot corespunde diferite variaţii de semnificaţie, legate de cele mai multe ori de conotaţie : pentru unii barul este un loc de destindere, pentru alţii un obiect al criticii. La fel, invarianţa expresiei este nemijlocit legată de forma semnificaţiei : /bar/ funcţionează ca semnificant numai întrucît semnificatul său ocupă o poziţie determinată în forma semnificaţiei, de pildă în cîmpul semantic al localurilor publice de consum.

Dacă sărim însă peste nivele, nu mai putem stabili determinări directe nici pe verticală şi cu atît mai mult pe diagonală : între varianţa expresiei şi forma semnificaţiei pe de o parte şi între variaţia semnificaţiei şi forma expresiei pe de alta legătura nu mai este nemijlocită. Ea nu are sens nici ca mijloc de dezvăluire a esenţei, nici ca bază de alcătuire a unităţilor semiotice.

★

Scanned with OKEN Scanner

A vorbi despre limbaj în cadrul structurii limbii ca atare înseamnă deci a desprinde mecanismele prin care varianța se reduce la invarianță; structura lingvistică ține de limbaj prin legăturile cu substanța folosită. Aceasta se bazează pe accepția clasică, tradițională dată limbajului. Structuralismul a permis însă și o abordare formală a limbajului, menționată la începutul expunerii de față. Amîndouă accepțiile reies cu claritate în procesul funcționării limbajului, în ceea ce se cheamă de obicei vorbire. Față de limbă, vorbirea are avantajul de a prezenta structura în mișcare, într-o stare dinamică, care îi dezvăluie aspecte inedite.

Mișcarea este un atribut inseparabil al realității, în cazul de față al substanței limbajului, adică al varianței; ea se efectuează sub forma unor procese caracteristice emiterii și receptării mesajelor. Este vorba de procese psiho-fizice care duc la modificări fiziologice necesare manifestării limbajului ca articulare. Cu alte cuvinte, procesele proprii limbajului corespund varianței de pe planul structurii statice, luate ca atare; ele sînt obiectul imediat al cunoașterii limbajului în acțiune, reprezentînd așadar domeniul epistemologic, în timp ce mișcarea în general este categoria fundamentală aparținînd domeniului ontologic.

În domeniul manifestării lingvistice, proceselor le corespund articulările concrete, realizate ca semnale; fără îndoială, semnalele nu conțin semnificație, însă în mintea vorbitorului-ascultător ele sînt în permanență decodate cu semnificația proprie. Articularea cuprinde o suită de semnale organizate în ceea ce se cheamă structură de suprafață; aceasta e însoțită de structura de adîncime mai mult ori mai puțin supusă transformărilor. Marea contribuție a gramaticii generative constă tocmai în faptul de a fi stabilit cu rigurozitate conceptul de regulă gramaticală care permite vorbitorului-ascultător ca pornind de la un număr finit de elemente și de reguli să producă și să înțeleagă un număr teoretic infinit de enunțuri. Competența și performanța erau pînă acum doar intuite, ceea ce a și făcut pe unii structuraliști să respingă problemele funcționării limbajului ca fiind neinteresante pentru lingvist.

Dar aspectele practice ale limbajului nu se reduc la articulare. Se știe că și ca structură statică el comportă o organizare diferențiată a elementelor, după importanța acestora în cunoaștere și comunicare: chiar în stocarea faptelor de limbă intervin anumite principii statistice; cele care sînt mult mai frecvente au un statut aparte, atît ca semnificant cît și ca semnificat. În general, unitățile semnificative foarte frecvente au un corp fonetic redus; în schimb, unitățile mai rare pot avea un semnificant mai consistent, însă pentru ușurarea memoriei sînt adesea motivate prin derivare (*luptător*), compunere (*bunăvoință*).

În comunicare, la aceste aspecte se adaugă un factor hotărîtor și anume probabilitatea de apariție a elementelor în enunț; ea este în funcție de frecvența unităților și de trăsăturile situației care fac ca unele dintre

Scanned with OKEN Scanner

ele să fie mai previzibile decît altele. Într-o expunere de lingvistică termeni ca fonem, morfem, predicat sînt foarte probabile, în timp ce *ciocîrlie* este teoretic imposibil în afara unor fraze date ca exemplu. Cu cît faptele de limbă sînt mai previzibile în vorbire cu atît ele aduc o cantitate de informaţie mai redusă şi invers. Noţiunea de informaţie este nouă pentru lingvistică şi ea dă o expresie exactă unor fapte cunoscute intuitiv mai înainte, cum este elementul surpriză deseori invocat în interpretările stilistice. Cantitatea de informaţie se stabileşte indirect prin probabilităţi, prin determinarea incertitudinii înainte şi după apariţia unui rezultat: diferenţa obţinută este tocmai informaţia adusă de rezultatul apărut. Elementele care nu sînt înzestrate cu informaţie, dar sînt folosite pentru a asigura eficacitatea transmiterii mesajului, sînt numite redundante, de pildă cele care se manifestă în acord marcînd de mai multe ori aceeaşi categorie: *casele înalte*.

Redundanţa expresiei este necesară preîntîmpinării confuziilor eventuale produse de sursele de zgomot, inerente oricărei comunicări. Totuşi ea prezintă o economie faţă de procesele efectuate în planul semnificaţiei: în principiu, structura de adîncime este mai redundantă decît structura de suprafaţă; de fapt, regulile de transformare aplicate în scopul transpunerii primei structuri în a doua cuprind numeroase suprimări de elemente. S-ar putea spune că activitatea spiritului uman este mai redundantă decît exteriorizarea ei în procesul comunicării. În realitate, are loc aici o compensaţie, în sensul că pe plan mental operaţiile se succed cu o foarte mare repeziciune faţă de articularea proprie structurii de suprafaţă: lucrurile sînt analoge cu funcţionarea unei maşini de calculat în care algoritmul unei operaţii este desfăşurat în cele mai mici detalii, dar este rezolvat cu viteze uluitoare.

Jocul frecvenţei, al probabilităţii şi manifestarea lor informaţională reprezintă deci pentru funcţionarea limbajului o aplicare practică a reducerii varianţei la invarianţă. Această latură a scăpat din vedere structuraliştilor şi a fost dezvoltată o dată cu folosirea datelor ciberneticii în analiza naturii limbajului, precum şi a noţiunilor introduse de gramatica generativă.

Pe baza proceselor sugerate mai sus, vorbirea se realizează sub forma discursului; termenul de *discurs* (fr. *discours*) este puţin folosit în lingvistica românească, de cele mai multe ori el fiind redat prin *vorbire*. Or, între ele există diferenţe esenţiale: vorbirea cuprinde şi procesele caracteristice comunicării şi rezultatul lor, adică ansamblul de enunţuri care alcătuiesc discursul.

Mecanismul elaborării secvenţelor proprii discursului sînt pe larg dezvăluite de gramatica generativă, care explică regulile de producere a sintagmelor, a propoziţiilor şi frazelor. Ceea ce ar rămîne de făcut la un nivel superior, stilistic, este stabilirea regulilor de transformare a discursului, de pildă a celui direct în discurs indirect, sau indirect liber. În linii mari, discursul direct este mai aproape de structura de adîncime, cel indirect comportînd mai multe transformări. Să luăm de pildă urmă-

Scanned with OKEN Scanner

torul fragment din *Frații Jderi* de Sadoveanu („Oamenii măriei sale", cap. VII):

„— Jupîne comise Ionuț, se rugă lotrul, căzînd în genunchi pe culcușul de paie, nu te uita așa la mine. Decît să te uiți așa la mine, mai bine străpunge-mă și-mi ia viața.

Își smulse într-o parte haina zdrențuită și-și descoperi pieptul lat și păros.

— De ce m-aș uita altfel la tine, Gogolea? îl întrebă Jder, cu glas înghețat.

Lotrul îl privi cu teamă.

— Mi-ai fost vreodată cu priință? urmă Ionuț. Fost-au vorbele tale drepte? Și faptele ce-ai săvîrșit n-au fost tot așa de spurcate ca și vorbele? Căci voi, cei din pustie, n-aveți altă lege decît viclenia și prada".

În vorbire indirectă pasajul capătă alt aspect:

„Căzînd în genunchi pe culcușul de paie, lotrul se rugă de comisul Ionuț să nu se uite așa la el. Decît să se uite așa la el, mai bine să-l străpungă și să-i ia viața.

Își smulse într-o parte haina zdrențuită, și-și descoperi pieptul lat și păros.

Jder îl întrebă cu glas înghețat de ce s-ar uita așa la el. Lotrul îl privi cu teamă. I-a fost vreodată cu priință? Fost-au vorbele lui drepte? Și faptele ce-a săvîrșit n-au fost tot așa de spurcate ca și vorbele? Căci ei, cei din pustie, n-au altă lege decît viclenia și prada".

Transformările sînt clare: în primul paragraf s-a introdus mai întîi vorbirea indirectă, apoi cea indirectă liberă. Aceasta din urmă mai apare și în ultimul paragraf după reacția lotrului, unde se produce o anumită ambiguitate: nu știm decît după un anume efort că de fapt sînt reproduse vorbele lui Ionuț.

Ca structură generală, discursul direct corespunde modului major, cel indirect modului minor din muzică. Opere întregi se bazează pe această opoziție. Se pot cita în această privință *Ciuma* de Camus scrisă în mare parte în registru major în opoziție cu *Străinul* de același autor, unde discursul indirect este solicitat pînă la absurd, dînd lucrării o nuanță de gravă tristețe caracteristică registrelor în minor. Discursul indirect liber se află între cele două moduri: conține și spontaneitatea primului și reflexivitatea celui de al doilea; el cere o mai mare participare din partea cititorului silit să depună un plăcut efort de dezambiguizare, răsplătit de surpriza decodării unei structuri inedite.

Se vede de aici cît de importantă este forma discursului; ea concentrează un întreg ansamblu de opoziții care fac ca organizarea însăși să devină semnificativă. Fără îndoială că aici se depășește comunicarea obișnuită prin obținerea unor efecte artistice; însă acestea au ca punct de plecare vorbirea curentă. În transformarea de mai sus nu s-a avut în vedere decît un aspect al formei discursului și anume opoziția direct-indirect-indirect liber. Există evident și altele, ca opoziția dintre descriere și povestire, dintre dialog și monolog. Ele pot fi cercetate în termeni structuraliști,

Scanned with OKEN Scanner

logici sau generativi. Oricum, și în astfel de cazuri este extrem de importantă operația de comutare ilustrată mai sus. Avem în față un program imens de studiere a discursului cu ajutorul analizei comutaționale; de la aceasta se poate trece la critica comutațională, adică la cercetarea efectelor artistice produse prin transformările operate. Analizele de text au fost pînă nu de mult plasate într-o perspectivă exterioară textului, care nu ducea la o înțelegere mai adîncită a acestuia față de o lectură corectă. Analiza comutațională permite nu numai plasarea în interiorul textului, ci și o argumentare solidă a pertinenței elementelor care îl alcătuiesc. Ea cere însă să se renunțe la concepția romantică asupra operei literare ca obiect unic cu valoare de tabu.

★

S-a văzut că noțiunea de limbaj este fundamentală pentru înțelegerea funcționării spiritului uman și a manifestării lui în diferite domenii. Se vorbește de organizarea ca limbaj pînă și a structurilor psihice inconștiente, încercîndu-se să se dea o reinterpretare psihanalizei freudiene. În domeniul literaturii, a vorbi de limbaj pare o tautologie de vreme ce opera literară se exprimă numai cu ajutorul limbii. Într-adevăr, ca și limbajul, literatura are un plan al semnificației și un plan al expresiei; la fel, literatura se organizează pe nivelele varianței, invarianței și formanței, iar în funcționarea ei comportă anumite procese, o transmitere de informație prin forma concretă a discursului.

Ceea ce este important cînd luăm în considerare structura de limbaj a unui fenomen oarecare este să nu amestecăm domeniile, socotind un plan sau un nivel ca făcînd parte automat din sfera care ne preocupă. Cel mult, putem admite că astfel de transplantări schimbă statutul de manifestare al domeniului discutat; în general însă trebuie să ne ferim de transpuneri mecanice și să căutăm specificul organizării ca limbaj a faptelor studiate.

Pentru cercetarea teoretică a literaturii, este normal să se considere de pildă că limba reprezintă substanța expresiei operei literare, așa cum realitatea brută ar fi substanța conținutului acestora. Însă un fenomen oarecare nu poate fi înfățișat cu nivele de împrumut, chiar cînd acestea țin de substanță; a cerceta specificul unui fenomen înseamnă a dezvălui organizarea propriilor sale laturi ca substanță, invarianță și formanță.

Substanța expresiei literaturii este alcătuită de ansamblul variației expresiei lingvistice, folosită în scopuri artistice; în acest sens se recurge mai ales la elemente motivate prin semnificant, la așa-zisele cuvinte cu simbolism fonetic, precum și la punerea în valoare a faptelor de prozodie — intonație, accent, ritm — prelucrate la un nivel superior în versificație. În proză și chiar și în poezia modernă se poate tinde spre gradul zero al acestei variații a expresiei; însă nici în acest caz nu se poate spune că expresia nu este de loc pertinentă literar. Dacă opera este consacrată ca avînd valoare literară prin alte aspecte, și expresia se impregnează cu această valoare; în plus, gradul zero al expresiei este și el pertinent, opu-

Scanned with OKEN Scanner

mîndu-se gradului marcat prin elemente de expresie literară întîlnit în alte opere.

Invarianța expresiei literare e alcătuită din elemente ca cele de mai sus reduse la statutul de trăsături sau unități distinctive. Acest statut este dovedit prin comutare, operație care trebuie aplicată cu consecvență la textele artistice. De pildă în celebrul vers *Prin vulturi vîntul viu vuia* este folosit procedeul aliterației; pentru a-i demonstra valoarea de trăsătură simbolică invariantă, este necesar să se facă comutarea cu un vers echivalent care ar fi putut figura în același loc al discursului poetic, să zicem *Prin coifuri vîntu-adînc sufla*, unde efectul sonor este recuperat, dar prin alte mijloace decît aliterația.

Forma expresiei literare se manifestă pe axa sintagmatică și pe cea paradigmatică, ca putînd fi studiată cu mijloacele analizei structurale. Se înțelege că aici mai mult decît în domeniul strict al limbii, relațiile sînt mult mai complexe. Însă ele pot fi elucidate ușor stabilindu-se opozițiile fundamentale, sesizate pînă nu de mult doar prin intuiție. De pildă, ar fi interesant de văzut ce tipuri de opoziții se stabilesc între diferitele categorii metrice; tot în metrică, înlănțuirea unităților este foarte clară și ea este deja cercetată cu mijloace formale.

Variația semnificației literare cuprinde, ca și cea a expresiei, ansamblul de varietăți ale semnificației generale a limbii, la care se adaugă impulsurile caracteristice manifestărilor artistice. În acest sens limba dispune de nuanțe de semnificație colorate stilistic care oferă un cadru solid prelucrării literare; este vorba de ceea ce se numește de obicei conotație, adică de atmosfera afectivă, socială etc. care însoțește semnificația. În plus, jocul influențelor dintre primul și al doilea sistem de semnalizare face ca în permanență să fie posibilă realizarea semnificației îmbogățită în care, pe lîngă trăsăturile abstracte, apar trăsături concrete, reprezentabile, ca bază ale imaginii.

Invarianța semnificației literare înseamnă reducerea de redundanță operată în cadrul variațiilor menționate mai sus; invarianța generală a limbii este supusă unei prelucrări laborioase în scopul obținerii de trăsături și unități distinctive artistice inedite. Această prelucrare este foarte evidentă în domeniul figurilor de stil, al imaginilor în general. Orice figură de stil presupune o serie de transformări aplicate structurii de adîncime; mai interesante sînt însă transformările care convertesc o figură de stil în alta. De pildă, o comparație implică anumite transformări ale structurii de adîncime pînă la obținerea unei structuri de suprafață de tipul *are buze* ***ca petalele***. Prin intermediul unor reguli gramaticale de suprimare, de rearanjare a elementelor, din comparație se poate obține o metaforă explicită (*buze-**petale***), iar din aceasta o metaforă implicită: ***petalele*** (*gurii*). Analiza în termeni generativi a imaginii poetice are avantajul de a arăta întregul ansamblu de invarianță a semnificației vehiculat de o anumită secvență artistică.

Forma semnificației literare cuprinde relațiile stabilite între elementele invariante, atît pe axa paradigmatică, a inventarului, cît și pe cea sin-

tagmatică, a combinațiilor. Opoziții complexe se stabilesc pe de o parte între limbajul artistic și cel neartistic, precum și între clasele acestuia din urmă; astfel, de pildă lui *cameră* i se opune sinonimul *odaie*, colorat literar în prezent, iar acestuia i se opune metafora *cuib*. Serii întregi se bazează pe astfel de opoziții. Pe axa sintagmatică există relații foarte interesante care reflectă modul de integrare a elementelor în structuri artistice globale. Fie următorul fragment din *Ars poetica* de Nichita Stănescu (*Necuvintele*, p. 172):

O, voi cuvintelor, cuvintelor
pe care le desfășor mereu
în urmă, ca o locomotivă
sufletul ei negru...

Lăsînd la o parte transformările prin care structura de adîncime a pasajului ajunge la structură de suprafață, îl putem simplifica pe acesta în sensul apropierii celor două structuri, obținînd:

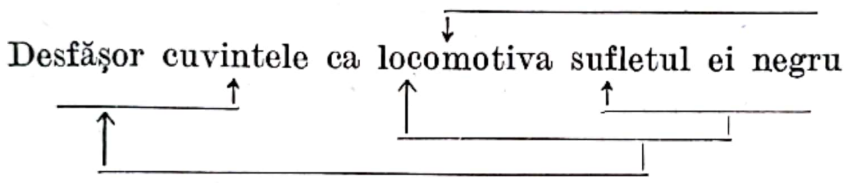

În articularea enunțului, trecerea de la o unitate la alta aduce o cantitate de informație în funcție de probabilitatea de apariție a unității considerate, de surpriza produsă. Există o anumită cadență marcată de rupturile informaționale produse în enunț; astfel, verbul *desfășor* este inedit prin aplicarea la cuvinte. El micșorează însă șocul produs de apariția termenului *locomotivă*; introducerea complementului *suflet* determină cea mai mare cantitate de informație a mesajului, dată fiind incompatibilitatea secvenței „locomotiva desfășoară suflet" actualizată momentan de receptor. Atributul *negru* reduce din violența șocului, ușurînd decodarea prin termenul propriu absent — *fum*. În enunțul simplificat am marcat prin săgeți operațiile de integrare a semnificației după articularea enunțului; în partea superioară am plasat relația de compatibilitate: *negru* — *locomotivă*; dedesubt se află relațiile de integrare a imaginii poetice. Astfel, *suflet negru* devine un ansamblu unitar, consacrat de altfel și în limbajul curent în sensul de „tristețe profundă". Prin proiectarea acestui ansamblu asupra elementului locomotivă se obține un efect de personificare; rezultă de aci o imagine sintetică cu adînci semnificații a termenului comparației. Aceasta este la rîndul ei proiectată asupra ansamblului inițial *desfășor cuvinte*. Elementul central al „artei poetice" — *cuvîntul* — capătă astfel noi semnificații tocmai pe baza relațiilor inedite dintre termenii imaginii poetice. Evident, aceste relații sînt și mai complexe în cadrul elementelor

introduse în continuarea poemului care sfîrşeşte prin antonimia *cuvintelor, necuvintelor*...

Printre celelalte acte, literatura este un limbaj direct altoit pe limbajul obişnuit, ceea ce uşurează dar şi îngreunează analiza.

BIBLIOGRAFIE

1. Noam Chomsky, *La linguistique cartésienne*, Paris, 1969.
2. I. Coteanu şi Em. Vasiliu, *Conţinut şi formă în limbă*. Variantă nouă. In PLG, II (1960).
3. Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, Bucureşti, 1960.
4. Louis Hjelmslev, *Prolégomènes à une théorie du langage*, Paris, 1968.
5. Svend Johansen, *La notion de signe dans la glossématique et dans l'esthétique*, în TCLC, V (1949).
6. Solomon Marcus, *Lingvistica, ştiinţă-pilot*, în SCL, XX (1969), 3.
7. S. Marcus, Ed. Nicolau şi S. Stati, *Introducere în lingvistica matematică*, Bucureşti, 1966.
8. Paul Miclău, *Le signe linguistique*, Bucureşti-Paris, 1970.
9. Georges Mounin, *Clefs pour la linguistique*, Paris, 1968.
10. Nicolas Ruwet, *Introduction à la grammaire générative*, Paris, 1967.
11. Mihail Sadoveanu, *Fraţii Jderi*, Bucureşti, 1966.
12. Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris, 1965.
13. Nichita Stănescu, *Necuvintele*, Bucureşti, 1969.
14. N. S. Troubetskoy, *Principes de phonologie*, Paris, 1959.

Scanned with OKEN Scanner

CU PRIVIRE LA SISTEMUL MORFOLOGIC

DE

VASILE ŞTIRBU

0. INTRODUCERE

0.1. Reluînd, cu diverse prilejuri [1], problema abstractului şi concretului în limbă, acad. Al. Graur a făcut de fiecare dată dovada legitimităţii înscrierii ei în sfera de preocupări a lingvisticii generale. Ca o continuare la argumentarea [2] domniei-sale, în cele ce urmează ne propunem să stăruim asupra abstractului şi concretului în morfologie. Prin aceasta urmărim să relevăm *caracterul sistematic* al organizării nivelurilor de abstractizare morfologică.

0.2. Punctul nostru de vedere pleacă de la ideea că, în domeniul faptelor de limbă, sînt valabile similitudinile :

invariant ≈ *abstract*
variant ≈ *concret*

Cum aceste entităţi nu stau în acelaşi plan de generalitate, problema abstractului şi concretului în morfologie se poate reduce la *ierarhizarea variantelor şi invariantelor morfologice pe niveluri de abstractizare, în baza opoziţiei general : particular.*

---

[1] Al. Graur, *Nom d'agent et adjectif en roumain*, Paris, 1929 ; Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, Bucureşti, 1954, p. 134–145 ; Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*. Variantă nouă, Bucureşti, 1960, p. 219–226 ; Al. Graur, *Tendinţele actuale ale limbii române*, Bucureşti, 1968, p. 282.

[2] În opinia acad. Al. Graur, deosebirea dintre abstract şi concret lămureşte :

(a) comportamentul gramatical al unor cuvinte (lipsa pluralului la unele substantive abstracte de felul lui *fericire* ; incompatibilitatea normală a articulării numelor proprii, din pricina caracterului lor individual - concret) ;

(b) fapte din istoria limbii (evoluţia categoriilor gramaticale ; evoluţia vocabularului).

Scanned with OKEN Scanner

0.3. O atare formulare a problemei admite implicit următoarele teze :

— fiecărui grad determinat de generalitate îi corespunde un nivel determinat de abstractizare. În alţi termeni : generalul se înscrie ca o măsură a abstractizării ;

— caracterul abstract ori concret al unei unităţi lingvistice este dat de nivelul [3] la care aparţine.

0.4. În discuţia noastră vor interveni cîteva noţiuni asupra cărora cercetătorii n-au ajuns la o părere comună. Considerăm deci nimerit să precizăm sensul în care le folosim.

Variantele şi invariantele lingvistice reprezintă, în opinia noastră, nişte constructe. Ele se definesc în raport cu noţiunile de *transformare* [4], *constantă* [5], *variabilă* [6]. În aceste condiţii, procedeul de degajare a invariantelor revine la suprimarea variabilelor dintr-o transformare lingvistică dată şi la constructivizarea [7] constantelor transformării respective. În urma acestor operaţii se ajunge la o entitate lingvistică nouă, desprinsă din şi de variantele supuse analizei.

1. UNITĂŢI MORFOLOGICE

1.1. Chiar pentru acei învăţaţi care socotesc întemeiată împărţirea gramaticii în morfologie şi sintaxă [8], determinarea unităţilor morfologice rămîne un motiv de adînci controverse. Se pun aici în cauză probleme care ţin de esenţa cea mai intimă a limbii, de aceea o soluţie care să întrunească unanimitatea e foarte puţin probabilă. În lipsa ei, vom accepta punctul de vedere care ni se pare cel mai util.

---

[3] Avem în vedere nivelurile de abstractizare, nu compartimentele (nivelurile) limbii. O unitate lingvistică dată, aparţinînd unui anumit nivel, are gradul de abstractizare al nivelului respectiv. Acesta, la rîndul său, este abstract sau concret în funcţie de poziţia pe care o ocupă în sistemul nivelurilor dintr-un anumit compartiment al limbii.

[4] Orice transformare presupune două elemente : un obiect (clasă de obiecte) şi o modificare (clasă de modificări). Obiectele şi modificările se reclamă reciproc, de unde rezultă că transformarea poate fi definită ca o relaţie de interdependenţă între un obiect şi o modificare. Transformarea lingvistică reprezintă o relaţie de interdependenţă între un obiect lingvistic şi o modificare lingvistică.

[5] Într-o transformare, sau într-o serie bine determinată de transformări, unele proprietăţi ale obiectului se modifică, iar altele nu. Proprietăţile care nu se modifică le numim *constante*. Ele sînt independente de transformarea dată.

[6] *Variabilele* sînt proprietăţi ale obiectului care se schimbă prin transformare. Invariantele sînt obiecte alcătuite din constantele unei transformări. Variantele conţin, în afara constantelor, şi variabile.

[7] Constructivizarea este un tip de abstractizare prin care se absolutizează şi obiectualizează trăsăturile relativ constante ale unui obiect. Vezi, în această privinţă, *Dialectica materialistă, metodologia generală a ştiinţelor particulare*, *Bucureşti*, 1963, p. 185—186.

[8] Pentru întreaga discuţie, trimitem la Sorin Stati, *Teorie şi metodă în sintaxă*, Bucureşti, 1967, p. 27—37.

1.2. Unităţilor morfologice le sînt proprii, după părerea noastră, două trăsături fundamentale:

(a) sînt libere, în diverse grade, de înţelesuri materiale, prezente mai ales în unităţile de vocabular. Dominanta lor semantică este sensul relaţional [9];

(b) sînt susceptibile, tot în diverse grade, de modificări flexionare. Unităţile invariabile nu fac excepţie de la această regulă [10].

1.3. Ambele trăsături pot întîmpina numeroase obiecţii. Nu ne propunem să reluăm o dezbatere care ne-ar angaja la depăşirea cadrului lucrării de faţă. Ţinem să precizăm doar că acceptarea lor ne-a fost dictată, înainte de toate, de necesitatea delimitării morfologicului de sintactic şi lexical. Sub acest unghi, trăsăturile amintite sînt, credem, valabile.

1.4. Ce mărimi lingvistice se conformează restricţiilor de mai sus? Răspunsurile posibile sînt şi aici mai multe. Pentru scopul pe care-l urmărim în acest articol este preferabil să considerăm *cuvîntul* drept o asemenea mărime. La acest nivel el este dispensat de sensul lexical şi de virtuţile sintagmatice [11].

2. TRANSFORMĂRI

2.1. Morfologia este, înainte de toate, un domeniu al categoriilor. Ca oricare altele, categoriile morfologice se constituie prin opoziţia a cel puţin două unităţi, în virtutea unor anumite trăsături comune. Sistemul opoziţional se realizează atît între membrii uneia şi aceleiaşi categorii, cît şi între o clasă de unităţi, dominată de o anumită categorie, şi altă clasă de unităţi, dominată de altă categorie. Vom distinge prin urmare: transformări morfologice intracategoriale şi transformări morfologice intercategoriale. Să le privim îndeaproape.

2.2. *Transformări intracategoriale.* Aceste transformări se realizează prin trecerea unei unităţi morfologice (forme flexionare) prin şirul de opoziţii formate cu toţi membrii aceleiaşi categorii. Venim cu cîteva exemple.

---

[9] Se acceptă astăzi de o însemnată parte a lingviştilor că sensurile morfologice sînt prin excelenţă, relaţionale.

[10] A. I. Smirniţki aminteşte că invariabilitatea morfologică „prin ea însăşi deosebeşte din punct de vedere gramatical cuvîntul dat de alte cuvinte". Smirniţki, *Лексическое и грамматическое в слове*, în vol. *Вопросы грамматического строя*, Moscova, 1955, p. 17. Putem considera că în limbile flexionare cuvintelor invariabile le sînt ataşate, în fiecare caz în parte, flective zero.

[11] Aşa cum sensul lexical al cuvîntului nu este relevant pentru nivelul morfologic, nici dimensiunea sintagmatică nu-l caracterizează în acest compartiment.

Scanned with OKEN Scanner

Luăm, la întîmplare, o unitate morfologică oarecare din limba rusă, să zicem |*шкаф*| [12]. Ea intră în următorul sistem opoziţional:

|a| |*шкаф*|: |*шкафы*|
|b| |*шкаф*|: |*бабочка*|
|c| |*шкаф*|: |*шкафа*|
шкаф	:	*шкафу*
шкаф	:	*вшкаф*
шкаф	:	*шкафом*
шкафе	:	*шкафе*

Trecerea lui |*шкаф*| prin grupurile de opoziţii (a), (b), (c) reprezintă tot atîtea exemple de transformări morfologice intracategoriale. În primul caz transformarea se face în interiorul categoriei de număr, în cel de-al doilea în interiorul categoriei genului, iar în cel de-al treilea în interiorul categoriei de caz. Se înţelege că, de vreme ce la acest nivel sensul lexical nu este relevant, cei de-ai doilea membri ai fiecărei opoziţii ar putea fi şi alte unităţi, nu numai alte forme flexionare ale lui |*шкаф*|. Totodată e locul să menţionăm că într-o limbă oarecare există atîtea tipuri de transformări intracategoriale cîţi membri totalizează categoriile morfologice existente. În limba română există un număr de 30 de transformări intracategoriale: trei transformări de gen, două de număr, cinci de caz, opt de mod, trei de timp (fundamentale), trei de persoană, trei de diateză şi trei de comparaţie. De la o limbă la alta, numărul acestor transformări se schimbă. La fel se întîmplă şi cu transformările de care ne ocupăm mai jos.

2.3. *Transformări intercategoriale.* Cum am spus, transformarea intercategorială constă în trecerea unei clase de unităţi, dominată de o categorie dată, prin şirul de opoziţii format cu clasele de unităţi dominate de restul categoriilor morfologice ale unei limbi. Neţinînd seama, pentru moment, de relate (clasa unităţilor morfologice), am putea prezenta această transformare drept trecerea unei categorii prin şirul de opoziţii formate cu celelalte categorii. Apelăm, în scop ilustrativ, la exemple.

Luăm ca punct de plecare categoria *numărului*. În limba română, ea intră în următorul sistem opoziţional:

(a) număr : gen
(b) număr : caz
(c) număr : persoană
(d) număr : grad de comparaţie
(e) număr : mod
(f) număr : timp
(g) număr : diateză

În alte limbi, transformarea intercategorială poate avea cu totul alt aspect, în funcţie de categoriile morfologice existente.

---

[12] Închidem între paranteze drepte unităţile biplane. Parantezele oblice le rezervăm pentru demarcarea unităţilor de expresie. Unităţile de conţinut le mărginim de paranteze pătrate.

Săgeata dublă plasată între semnificant şi semnificat, pe care o vom întrebuinţa mai jos, arată că aceste două laturi ale semnului lingvistic sînt solidare.

3. INVARIANTELE

3.1. După principalele tipuri de transformări pe care le-am semnalat, invariantele morfologice se împart în două mari clase: intracategoriale şi intercategoriale. Le vom degaja prin procedeul descris sub 0.4.

3.2. *Invariantele intracategoriale.* Luăm ca punct de plecare următorul sistem opoziţional:

|1| |синий|: |синие|
|2| |синий|: |белые|
|3| |синий|: |живой|
|4| |синий|: |небесный|

Conform definiţiei noastre, trecerea lui |*синий*| prin opoziţiile (1), (2), (3), (4) este o transformare intracategorială a lui. Să urmărim acum modificările pe care le suferă în această transformare.

În opoziţia (1), determinarea lui |*синий*|, în planul conţinutului, este, evident, [*unic*] [13]. Aceeaşi determinare o regăsim, dacă trecem peste sensul lexical, şi în opoziţia (2). În opoziţiile (3) şi (4), |*синий*| este identic în planul conţinutului cu |*живой*| şi, respectiv, |*небесный*|. Pentru a-i preciza, în această situaţie, determinarea de conţinut, este necesar să facem apel la încă două opoziţii:

(5) |*живой*|:|*живые*|
(6) |*небесный*|: |*небесные*|

În opoziţia (5), |*живой*| are determinarea [*unic*]. Aceeaşi determinare o are |*небесный*| în opoziţia (6). În virtutea similitudinii dintre |*синий*|, pe de o parte, şi |*небесный*| şi |*живой*|, pe de alta, reiese că determinarea [*unic*] îi este proprie şi în opoziţii le (3) şi (4). Aşadar, în planul conţinutului, determinarea constantă a lui |*синий*| în transformările (1) ... (4) este [*unic*].

În planul expresiei, lucrurile se prezintă ceva mai complicat. Identităţii de conţinut, constatată în (3) şi (4) între cei doi termeni ai opoziţiilor, i se asociază o diferenţă de expresie, marcată prin tranşele sonore |*-ий*|, |*-ой*| şi |*-ый*| [14]. Cum aceste tranşe sonore se află în distribuţie complementară, reiese că aparţin aceluiaşi invariant, pe care îl notăm, printr-un semn convenţional, să zicem D_s, cu valoarea aproximativă de desinenţă de singular [15].

---

[13] Aceasta este trăsătura prin care |*синий*| se deosebeşte de |*синие*|. Celelalte determinări de conţinut sînt la fel.

[14] Toate segmentele acestea reprezintă desinenţe de singular. În afară de ele, limba rusă mai are şi alte desinenţe adjectivale de singular. Nu le punem în discuţie, deoarece nu intră în cadrul transformării pe care am ales-o.

[15] Simbolul D_s, în raport cu mulţimea desinenţelor concrete, reprezintă un invariant, pe care n-avem posibilitatea să-l notăm în altă manieră.

Scanned with OKEN Scanner

Solidarizînd acum invariantul de expresie cu invariantul de conţinut, ajungem la categoria invariantă :

$$\left| \begin{array}{c} |D_s| \\ \updownarrow \\ [unic] \end{array} \right|$$

Deoarece în terminologia gramaticală opoziţia *unic* : *multiplu* este taxată drept opoziţie dintre *singular* şi *plural*, invariantul acesta poate fi prezentat astfel :

$$\left| \begin{array}{c} |D_s| \\ \updownarrow \\ [\text{singular}] \end{array} \right|$$

3.3. În continuare, vom face unele precizări menite să pună mai bine în lumină ideile după care ne conducem în degajarea acestui tip de invariante.

Mai întîi ceva despre invariantul de expresie. Ne-am limitat, în transformările (1)...(4), exclusiv la segmentele sonore |*-uŭ*|, |*-ыŭ*| şi |*-oŭ*|, neglijînd tranşa |*сын'-*|, fiindcă, din punctul de vedere al categoriei pe care am urmărit-o, ea este redundantă. Opoziţia de expresie se creează doar între segmentele amintite, care acoperă, în ultima instanţă, şi unitatea de conţinut cuvenită. Este ca şi cum am pune în cauză numai morfemele gramaticale. Dacă am proceda astfel, s-ar ivi însă alte complicaţii, legate de delimitarea morfemelor, de separarea morfemelor lexicale de cele gramaticale etc. Menţinerea cuvîntului drept unitate morfologică de bază asigură o mai bună coerenţă a sistemului de unităţi cu care operăm, scoţîndu-se în relief totodată diferenţa dintre tratamentul acestuia la diferite niveluri (lexical, morfologic şi sintactic).

Trebuie să ne mai referim la încă o chestiune de principiu. După cum se poate imediat vedea, invariantele intracategoriale la care ajungem sînt tocmai diferiţi membri ai categoriilor morfologice dintr-o limbă dată. În română vom descoperi 30 de asemenea invariante, conform numărului de transformări existente. Fiecare invariant este alcătuit dintr-un invariant de expresie şi unul de conţinut.

În sfîrşit, mai menţionăm că diferenţele dintre conţinutul noţional al invariantelor nu le luăm deocamdată în considerare. Mai precis, nu facem deosebire, să spunem, între nominativul substantivelor şi cel al adjectivelor etc. sau între superlativul adverbelor şi cel al adjectivelor

ş.a.m.d. Un invariant intracategorial este degajat din categorii morfologice aparţinînd diverselor părţi de vorbire [16].

3.4. *Invariantele intercategoriale.* Fie acum următorul şir de opoziţii :

(1) |читаю| : |темнеет|
(2) |читаешь| : |смеркается|
(3) |читает| : |морозит|

În opoziţia (1), determinarea lui |*читать*|, în planul conţinutului, este „persoana I", în opoziţia (2) determinarea este „persoana a II-a", iar în (3) unitatea |*читать*| — are determinarea de conţinut „persoana a III-a". Subsumate, aceste determinări duc la invariantul [persoană], prin care formele verbale |*читаю*|, |*читаешь*|, |*читает*| se opun formelor |*темнеет*|, |*смеркается*| |*морозит*|.

În planul expresiei, invariantul se constituie din constantele tuturor desinenţelor de persoană. Îl notăm convenţional cu $/D_p/$. Am obţinut astfel invariantul :

$$\left| \begin{array}{c} /D_p/ \\ \updownarrow \\ [\text{persoană}] \end{array} \right|$$

Printr-un procedeu analog ajungem să descoperim toate categoriile morfologice existente în limba supusă analizei. În cursul acestei operaţii se ivesc unele greutăţi ridicate mai ales de sincretismul morfemelor, dar alegerea transformărilor poate fi făcută de fiecare dată în mod convenabil, aşa încît să fie asigurată evidenţa constantelor transformărilor.

4. NIVELURI DE ABSTRACTIZARE

4.1. Cu ajutorul transformărilor şi al procedeului de reducţie am reuşit să degajăm două tipuri principale de invariante : *intra- şi intercategoriale.* Ultimele au un grad de generalitate mai mare decît primele[17]. Dacă ţinem cont şi de variante, obţinem următorul tabel al gradului lor de generalitate :

General	1. Invariante intercategoriale
↓	2. Variante intercategoriale
	3. Invariante intracategoriale
Particular	4. Variante intracategoriale

[16] In toate limbile indo-europene există categorii morfologice comune mai multor clase lexico-gramaticale.

[17] Invariantele intercategoriale sînt supraordonate invariantelor intracategoriale. Acestea din urmă reprezintă realizări ale invariantelor intercategoriale.

Scanned with OKEN Scanner

4.2. Fiecare nivel de generalitate reprezentînd în acelaşi timp şi un nivel de abstractizare, avem :

Abstract	1. Nivelul invariantelor intercategoriale
↓	2. Nivelul variantelor intercategoriale
	3. Nivelul invariantelor intracategoriale
Concret	4. Nivelul variantelor intracategoriale

4.3. Se observă imediat că, prin trecerea de la un nivel de abstractizare inferior la unul superior, invariantul devine variant. Spre exemplu, invariantul [*singular*], față de categoria [*număr*], se prezintă ca un variant.

Convertirea invariantelor în variante arată că ceea ce este abstract într-un anumit raport în altul poate fi concret. Această schimbare atinge serii întregi de unităţi şi de categorii, de unde concluzia necesară că nivelurile de abstractizare morfologică au un caracter sistematic.

Scanned with OKEN Scanner

IDIOSTILUL

DE

ION COTEANU

CÎTEVA PRECIZĂRI PRELIMINARE

Totalitatea modalităţilor de exprimare în uz la orice vorbitor al unei limbi date formează un ansamblu, structurat, pe de o parte, în funcţie de stadiul de dezvoltare a idiomului folosit, iar pe de altă parte, de cultura şi talentul vorbitorului. Acestei totalităţi i-am dat numele de i d i o s t i l[1].

Conceptul de idiostil se încadrează în teoria organizării funcţionale a unei limbi date. Potrivit cu această teorie, o *limbă dată* reprezintă o construcţie sistematică rezultată din elaborări permanente, treptate şi spontane (deci neprogramatice) efectuate de o colectivitate socială. În sensul de mai sus, orice limbă dată se distinge de realizările ei particulare, deşi constituie împreună cu ele o pereche unitară de termeni. În practică, prin *limbă dată* se înţelege chiar această pereche, dar nediferenţiată în mod explicit în aspectul ei particular şi în cel general. Concretizarea limbii în texte (scrise sau orale) nu este deci opusă în limbajul curent elementelor şi regulilor generale care dau naştere textelor.

Spre a evita confuziile inerente utilizării curente a termenilor, vom întrebuinţa în analiza de faţă cuvîntul d i a s i s t e m[2] pentru a denumi aspectul general al unei limbi date şi formula e x p r i m a r e i n d i v i d u a l ă pentru a denumi aspectul particular al diasistemului.

Diasistemul este alcătuit din stocul de identităţi lingvistice „extrase" din exprimările individuale. Fiind în acelaşi timp invariante, aceste identităţi reprezintă o abstracţie. Diasistemul este deci general şi în mod necesar abstract, iar exprimarea individuală este particulară

---

[1] Vezi *Probleme de lingvistică generală*, V, p. 167, şi urm.

[2] Pentru modul în care am definit *diasistemul*, vezi *Elemente de lingvistică structurală*, Bucureşti, 1967, p. 215.

Scanned with OKEN Scanner

şi în mod necesar concretă. Atîta vreme cît restrîngem investigaţiile la o limbă dată, perechile general-particular, abstract-concret, capătă o valabilitate precisă, determinată de condiţia iniţială a cercetării noastre, aceea de a fi limitat discuţia la ceea ce am definit mai înainte ca limbă dată. Lucrurile se schimbă dacă ne referim la limbă ca activitate specific umană distinctă de alte sisteme de comunicare sau de transmitere a informaţiei. Astfel, echivalarea limbii cu un text infinit nu poate fi pusă la baza cercetării pe care ne propunem s-o facem aici, pentru că ea nu se referă în mod explicit la limba naturală şi neglijează procesul de formare a textelor, insistînd numai asupra rezultatelor lui. Această echivalare are totuşi utilitatea de a demonstra că nu putem acţiona asupra cuplului „diasistem-exprimări individuale" decît în mod empiric şi convenţional începînd prin analiza uneia sau mai multor exprimări concrete. Dacă însă generalul este modul de existenţă abstractă şi spirituală a particularului, cum credem că reiese din ce s-a spus mai înainte, atunci cercetarea cîtorva exprimări individuale are avantajul de a duce, cînd analiza este corectă, la descoperirea diasistemului sau cel puţin la delimitarea principalelor *tipuri* de exprimare[3].

Noţiunea de *tip* de exprimare modifică raporturile dintre particular şi general, căci aflîndu-se între diasistem şi exprimare individuală, *tipul* trebuie caracterizat ca un fapt general faţă de aceasta din urmă şi ca un fapt particular faţă de cel dintîi. În analiză intervine, aşadar, o dublă referire. Ea nu constituie o surpriză, pentru că şi diasistemul unei limbi naturale are astfel de duble legături, fiind general şi abstract în cadrele stabilite de noi, dar particular la nivelul opoziţiei limbă umană sistem de transmitere de informaţii. Se impune deci adoptarea unei scări de abstractizare şi mai cu seamă fixarea unor puncte-limită peste care este necesar să convenim că nu vom trece în cursul analizei.

Ca să descriem tipurile de exprimare în interiorul acestui cadru avem nevoie de elemente de identificare şi de deosebire a lor. Prima şi cea mai imperioasă cerinţă este compararea unor trăsături omogene, caracterizate în acelaşi fel. După părerea noastră, cine acceptă constrîngerile impuse de cadrul aici stabilit are şi obligaţia de la sine înţeleasă să nu treacă de la exprimarea individuală d i r e c t la diasistem, fără să ia în consideraţie *tipurile* care tind să omogenizeze exprimarea. Importanţa acestei precauţii nu a fost, pare-se, destul de bine subliniată. De ce să nu raportăm un element lingvistic oarecare direct la diasistem, de vreme ce, potrivit cu una dintre premisele anterioare, acesta apare sub o formă sau alta în orice detaliu lingvistic?

Un enunţ sau o serie de enunţuri puse în legătură directă cu diasistemul arată în cel mai bun caz ce le deosebeşte de diasistem, dar nu şi căror reguli particulare li se supun ele înseşi. Ca să descoperim aceste reguli, putem recurge fie la compararea tuturor enunţurilor între ele,

---

[3] Prin „tip de exprimare", înţelegem modul de organizare a exprimării la o anumită treaptă de generalitate funcţională.

fie la investigaţii psihologice sau estetice. După direcţia adoptată, facem stilistică de un fel sau de altul.

Potrivit investigaţiei psihologice, stările de spirit ale vorbitorilor sînt responsabile de structurile lingvistice utilizate de ei şi, de aceea, o limbă dată e socotită cristalizarea mentalităţii colectivului social care a elaborat-o. Dacă, de la această constatare, care nu conţine în sine un neadevăr, se trece prin ipostazierea „spiritului poporului" la ideea că o limbă îşi creează o ierarhie de valori care nu coincide cu realitatea, aceasta din urmă apare, nu cum este ea, ci cum cere ierarhia de valori a limbii. Desigur, trăsăturile spirituale ale unui popor se reflectă în limba lui. Mai mult, limba influenţează modul de a percepe lumea, dar ea nu-şi constituie o ierarhie de valori *independent* de condiţiile reale din viaţa socială a poporului care o utilizează. Între ierarhia de valori şi realităţile acestei vieţi raportul este de influenţare reciprocă. Prin urmare, cine vede într-o limbă dată expresia unei mentalităţi anumite nu trebuie să uite că această expresie constituie sinteza unei experienţe sociale.

Ultimul fapt este foarte important pentru stilistică. El ne scuteşte de impresionismul produs de generalizări pripite. Amintim cu titlu ilustrativ aprecierea profund eronată a gradului de evoluţie spirituală a unui popor după cum el utilizează articolul definit, apreciere datorată lui G. Guillaume, dar neadoptată, din fericire, de nici unul dintre elevii lui. În acelaşi fel se produc adesea şi interpretările, foarte discutabile, după care unele limbi sînt mai potrivite pentru ştiinţă, altele pentru poezie şi aşa mai departe. Riscurile sînt în această privinţă atît de mari încît, pînă la găsirea unei metode de evaluare corectă, e mai bine să evităm orice apreciere de acest gen.

Cealaltă modalitate de investigaţie pune problema capacităţii sau „forţei" estetice a unei limbi date. Se admite, pe de o parte, că orice combinare artistică a datelor lingvistice este în ultimă instanţă o creaţie individuală, iar pe de altă parte că limba ca fenomen uman are în ea însăşi o funcţie poetică, deci estetică, alături de cea de comunicare şi, eventual, de altele.

Stilistica estetică sau literară, adică poetica, admite tacit sau *expressis verbis* principiile de mai sus. Poziţia aceasta pare astăzi serios sprijinită de teoria codurilor şi a informaţiei. Prin analogie între limba naturală şi cod, analogie în care codul este interpretat ca o modelare a limbii naturale, s-a ajuns la concluzia că fenomenele poetice din limba naturală sînt d e v i e r i, a b a t e r i de la o normă. Şi, cu toate că norma nu este încă definită convenabil, ideea s-a extins, căutîndu-i-se justificarea chiar în *Poetica* lui Aristotel.

Caracterul individual al unui enunţ lingvistic realizat cu artă nu este, credem, contestat, enunţul în discuţie fiind, ca orice operă de artă, unic şi nerepetabil. Dar nici însuşirea de i n d i v i d u a l, nici cea de u n i c şi nici cea de n e r e p e t a b i l nu sînt absolute. Căci, dacă, de exemplu, un enunţ artistic ar fi total nerepetabil, nu s-ar mai putea pricepe geneza nici unui curent artistic; dacă ar fi absolut unic, nu s-ar

înţelege elaborarea altor opere în maniera celei unice şi, în fine, dacă ar fi strict individual, nu s-ar mai putea transmite altora. Cele trei însuşiri trebuie deci să fie relative şi fiecare dintre ele să conţină elemente sociale (în opoziţie cu individualul), elemente generale (în opoziţie cu unicitatea) şi elemente repetate (în opoziţie cu nerepetabilul). Singura însuşire cu adevărat specifică a enunţului artistic rămîne caracterul aleatoriu al organizării lui manifestat în *structura* lui, de unde nu poate lipsi însă intenţia de a sugera alt fapt decît acela care rezultă la prima vedere din structură. Enunţul artistic este deci ceva creat pentru a sugera altceva din afara structurii lui.

Constatarea din urmă pune problema existenţei unei funcţii poetice a limbii, distinctă de funcţia de comunicare.

În acest punct, o scurtă precizare de terminologie se impune. Funcţia este un raport între doi termeni. Funcţia de comunicare a limbii este raportul dintre modul în care se reflectă realitatea în gîndire şi sistemul de semne lingvistice care-l exprimă. Nu intră acum în preocupările noastre mulţimea de fenomene implicate în conceptele de reflectare, gîndire, sistem, semn lingvistic etc.

Termenii funcţiei poetice a limbii ar putea fi modul artistic de reflectare a realităţii şi expresia lui organizată lingvistic. Rămîne însă de văzut dacă realitatea are un mod artistic şi unul neartistic de reflectare. E foarte probabil că nu, fiindcă arta este o reprezentare nouă, inedită, a realităţii, bazată pe o educaţie specifică. Ca rezultat al acţiunilor exercitate de natură şi societate asupra omului, reflectarea nu se diferenţiază *ab initio* în ramuri diferite, iar arta acţionează asupra gîndirii sociale numai după ce se detaşează de restul reflectării, constituindu-şi un cod propriu. Acest lucru nu atrage însă după sine apariţia unei funcţii specifice a limbii.

Termenii presupusei funcţii poetice ar putea fi însă şi alţii, de exemplu structura enunţului artistic, pe de o parte, şi ceea ce sugerează el, pe de altă parte.

Spre a simplifica lucrurile, vom discuta mai întîi ce sugerează un enunţ artistic şi numai după aceea structura lui propriu-zisă. Enunţul artistic poate sugera bucuria, tristeţea, melancolia, iubirea, ura, simpatia, elanul, entuziasmul, frica ş.a.m.d. În genere, sugestia este rezultanta unei asocieri de imagini redate prin metafore în care figurează diverse motive : un peisaj, o floare, frunzele, un gest, ochii, mîinile, părul, un obiect oarecare, o căprioară, o gîză etc., etc. Realitatea apare deci ca o lume imaginată şi prelucrată conştient de autorul enunţului. Ea nu diferă esenţial de lumea reală, ci se sprijină pe ea, luînd-o drept suport. Elementul sugerat capătă consistenţă în primul rînd prin sistematizări verbale ale imaginilor, deci ale unor reprezentări semantice transmisibile. De aceea, chiar dacă forţa sugestivă nu acţionează efectiv sau nu este surprinsă de receptor, el se alege totuşi cu imaginile în înlănţuirea lor. Varietatea de mijloace destinate să asigure contactul dintre imagine şi rostul ei sugestiv, varietate care formează obiectul poeticii,

Scanned with OKEN Scanner

nu va fi cercetată aici, pentru că analiza noastră urmăreşte numai aspectele generale ale chestiunii.

După cum am văzut, elementul sugerat de enunţul artistic de felul celui descris mai înainte implică o reprezentare figurativă a lumii, construită din datele lumii reflectate în spiritul uman.

Există însă şi enunţuri artistice în care constituenţii figurativi sînt trecuţi pe plan secundar sau în care se încearcă eliminarea lor în favoarea organizării strict formale a materialului sonor al limbii. Şi în asemenea enunţuri este vorba de emoţii, sentimente etc., dar ele ar trebui să se transmită numai prin calitatea sunetelor, prin succesiunea lor, prin repetarea lor într-un anumit fel etc. Contactul dintre structura formală a enunţului şi ceea ce sugerează el s-ar realiza deci direct şi în absenţa materialului figurativ[4].

Indiferent, deocamdată, de structura enunţului astfel conceput, se pune problema dacă elementul sugerat se include sau nu, în ultimă instanţă, într-o reprezentare figurativă a lumii? Se transmit, cu alte cuvinte, printr-un enunţ astfel structurat sugestiile de bucurie, tristeţe, melancolie, iubire ş.a.m.d. sau se transmit stări de spirit pe care nu le putem defini? Dacă la partea a doua a ultimei întrebări se răspunde afirmativ, cercetarea nu mai poate continua prin lingvistică, ci trebuie transferată psihologiei, psihoanalizei sau altei discipline similare. Dacă însă enunţul în discuţie transmite expresia sentimentelor mai sus citate, el n-o poate face decît prin stimularea unei imagini sau unei serii de imagini descriptibile. Enunţurile din care se elimină parţial sau integral elementele figurative duc, aşadar, şi ele la imagini, dar printr-o tehnică verbală mult mai complicată, care voalează elementul figurativ[5].

Am insistat asupra deosebirii dintre enunţurile artistice figurative şi cele nefigurative spre a arăta că reprezentarea finală se traduce în imagini analizabile. De aici decurge cu necesitate ideea că enunţul verbal artistic nu se poate elibera din încorsetarea semanticii, de al cărei blestem este urmărit oricît de subtilă şi de rafinată ar fi structura lui. Nu există, aşadar, enunţuri artistice care să nu se transforme în imagini.

Concluzia acestei lungi paranteze poate fi formulată simplu: termenul al doilea (elementul sugerat) din aşa-numita funcţie poetică a limbii conţine totdeauna ecouri de reprezentare a lumii.

Să vedem acum cum stau lucrurile cu primul termen al aceleiaşi funcţii, cu structura enunţului. Oricum ar fi, ea nu reprezintă antilimba. Nici cea mai îndrăzneaţă poezie a absurdului nu desfiinţează o limbă

---

[4] Termenii „figurativ" şi „nefigurativ" se înţeleg exact dacă îi raportăm la semantică. „Figurativ" înseamnă: care conţine cel puţin o imagine redată printr-un cuvînt întrebuinţat în sens propriu sau figurat. Nefigurativ înseamnă exact inversul termenului precedent. Un enunţ nefigurativ seamănă cu o pictură abstractă în care se renunţă la reprezentarea formelor comune ale obiectelor, redate prin trăsături considerate esenţiale de artist, trăsături simplificate în urma unor elaborări succesive ale esenţei înţeleasă de artist într-un fel propriu.

[5] Elementul figurativ este redat ori de cîte ori semantica obişnuită suferă răsturnări individuale, ceea ce înseamnă că valoarea poate fi mai puternică sau mai slabă.

Scanned with OKEN Scanner

dată, deşi o contraface uneori într-o măsură mai mare sau mai mică. Un enunţ artistic intraductibil în limba în care se pretinde că este construit constituie ceva greu de imaginat. În structura lui intră şi vastul domeniu al semanticii, cu posibilităţi de combinare multiplă a cuvintelor, la prima vedere chiar infinite, căci, deşi are reguli mai labile decît morfologia şi decît sintaxa, semantica este dominată din punctul de vedere care ne interesează aici de un fenomen complex pe care-l vom numi dificultatea de depăşire. Este vorba de o serie de condiţii sincronice de utilizare a capacităţii de combinare a cuvintelor în contexte noi.

Dificultatea de depăşire semantică se demonstrează prin compararea a două straturi de limbă. Un vorbitor, fie el şi genial, din secolul al XVIII-lea, de exemplu, nu combină sensurile cuvintelor în acelaşi registru ca unul din secolul al XX-lea, nu pentru că în secolul al XVIII-lea cuvintele care se vor continua peste două secole nu au avut sensurile în cauză, ci pentru că atmosfera socială nu o permite. Această atmosferă determină o divizare a procedeelor în procedee canonizate, procedee interzise şi procedee admise de unii şi respinse de alţii. Din perspectiva enunţului artistic, tocmai zona procedeelor discutabile şi a celor interzise sînt mai atractive. Către ele, şi îndeosebi, către zona de noi variaţii de combinare a termenilor se îndreaptă eforturile creatorilor de mesaje artistice verbale, iar limbajul artistic evoluează în raport direct cu îngustarea zonei de procedee interzise. O combinare insolită de cuvinte, justificată sau nu de efectele ei figurative, nu iese însă din semantică. Aşadar, dacă în structura enunţului artistic semantica se include, sub o formă sau alta, trebuie să admitem că se include şi o anumită reprezentare a lumii. Felul în care se reflectă lumea în gîndire este însă un termen al funcţiei de comunicare, sistemul de semne fiind al doilea. Structura enunţului artistic nu constituie în aceste condiţii decît una dintre concretizările materiale ale funcţiei de comunicare. Deosebirea dintre enunţ artistic şi unul neartistic nu trebuie deci căutată într-o funcţie particulară a limbii. Ea trebuie căutată în finalitatea enunţurilor : cel poetic *sugerează*, celălalt *specifică*[6].

LIMBA ŞI EXPRIMAREA INDIVIDUALĂ

Dintre diferitele moduri de interpretare a structurii limbii, am ales pe aceea care ni se pare cea mai cuprinzătoare, în speţă înţelegerea

[6] Subordonînd aşa-numita funcţie poetică sau expresivă funcţiei de comunicare, am vrut să arătăm că posibilitatea de a sugera a enunţului poetic este dependentă de funcţia de comunicare. În eventualitatea că această posibilitate e denumită şi ea funcţie, raportul pe care l-am stabilit mai înainte nu se schimbă. Totul este, după părerea noastră, să decidem dacă „funcţia" poetică este independentă de cea de comunicare. Poetica formalistă adoptă ideea independenţei celor două funcţii şi consideră, în consecinţă, că poezia este limbă în sensul de organizare a unor semne lingvistice nelegate în mod necesar de funcţia de comunicare.

Scanned with OKEN Scanner

limbii ca un inventar, o serie de combinări de inventar şi un număr de reguli gramaticale. Avantajele acestei concepţii, emisă de N. A. Chomsky [7], rezidă în faptul că nivelele întîlnite în mod obişnuit în descrierile lingvistice, fonologic, semantic, morfologic şi sintactic, nu apar decît dacă şi numai atunci cînd avem nevoie de concretizări. Or, în cercetarea noastră, în care este vorba de determinarea aspectelor generale ale relaţiilor dintre limbă şi exprimarea individuală, raportarea la nivelele mai sus amintite chiar de la începutul investigaţiei nu ar face decît să complice rezolvarea problemei. Ar trebui să abordăm diverse aspecte particulare, să le comparăm şi să tragem concluzii. Dacă aceste concluzii nu s-ar încadra în cele trei elemente generale (inventar, combinări şi reguli), ar fi, evident, necesar să întreprindem această operaţie, dar, după cum se va vedea şi în continuare, cele trei elemente acoperă integral constatările de detaliu presupuse de operaţia în discuţie.

Singurul fapt care cere o explicaţie suplimentară, fiindcă priveşte comparaţia avută de noi în vedere, este acceptarea categoriei de combinări ale inventarului ca ceva deosebit de inventarul propriu-zis. Putem avea chiar impresia că, de vreme ce asupra lui acţionează regulile gramaticale într-o ordine precisă, aceste reguli sînt suficiente, combinaţiile înseşi decurgînd din aplicarea regulilor la inventar. O asemenea interpretare convine perfect dimensiunii istorice a limbii, în care, la date diferite, se întîlnesc atît regulile active, cît şi cele căzute în desuetudine. În dimensiunea sincronică însă, regulile căzute în desuetudine nu mai figurează decît în combinaţiile fixe de inventar. În expresia românească *mai va pînă cîndva*, de exemplu, avem un verb fără paradigmă, *va*, şi, din această cauză, un joc de cuvinte astăzi obscur. Cel puţin o regulă, aceea care asigura odinioară formarea adverbului *cîndva* din *cînd* şi *va*, nu mai acţionează. Cum forma verbală, *va* este şi ea înghetată, întreaga expresie a devenit o unitate. Nu are mare importanţă faptul că ea este parţial analizabilă, fiindcă termenii, deşi pot fi izolaţi, nu sînt substituibili prin nici un echivalent sinonimic. Funcţionînd şi din punctul de vedere al sintaxei ca o unitate, expresia amintită îşi justifică perfect prezenţa în categoria combinaţiilor de inventar.

Inventarul, combinaţiile şi regulile gramaticale sînt organizate după principiul stratificării, baza fiind reprezentată de inventar, urmat de combinaţiile lui şi de regulile de combinare. Ultimul strat, cel al regulilor gramaticale sau de combinare, nu are acelaşi caracter ca celelalte două, care sînt, de fapt, depozite de material lingvistic redus la forma unor unităţi indivizibile, în timp ce regulile sînt tipare de organizare a inventarului.

Această structură corespunde unei limbi date. Într-o limbă artificială, combinaţiile de inventar nu se întîlnesc.

Structura unei limbi date nu diferă principial de structura unei exprimări individuale, care este alcătuită din aceleaşi straturi. Deose-

---

[7] Noam Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax*, ed. IV, 1967, p. 3 şi urm.

Scanned with OKEN Scanner

birea este numai cantitativă. În exprimarea individuală, inventarul şi combinaţiile lui sînt mai reduse ca întindere faţă de aceleaşi straturi din limbă. Este un fapt constatat şi experimental că nici un vorbitor nu are la dispoziţia sa toate cuvintele şi toate combinaţiile fixe existente în limbă. E foarte probabil ca el să nu dispună nici de toate regulile de combinare (gramaticale). Ne bizuim făcînd această afirmaţie pe ezitările şi erorile gramaticale care apar la acelaşi vorbitor. Cităm în acest sens situaţia unor genitiv-dative feminine din limba română contemporană de ex.: *eroarei*, *oroarei*, *teroarei*, *vînătoarei* faţă de *erorii*, *ororii*, *terorii*, *vînătorii*, considerate corecte. O şovăială de utilizare a alternanţelor vocalice, combinată cu tendinţa de simplificare a flexiunii substantivelor, a dat naştere formelor de genitiv-dativ cu diftong. Dacă regula de formare a genitiv-dativelor feminine ar fi avut aceeaşi formă şi aceeaşi extensiune pentru toţi vorbitorii, dubletele amintite — evident — nu ar mai fi apărut. Dar din cantitatea de reguli gramaticale cunoscute şi aplicate de vorbitori lipseşte proporţional mult mai puţin decît din numărul de cuvinte şi combinaţii fixe de inventar.

Raportul dintre o limbă dată şi exprimarea individuală se reprezintă grafic în modul următor:

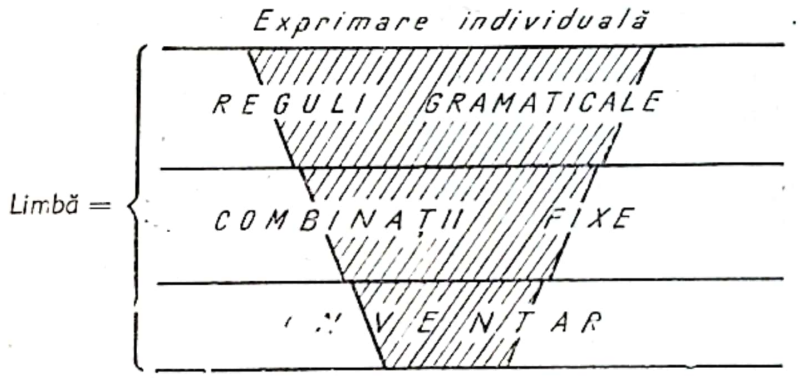

Din constatarea că exprimarea individuală redă în mic structura limbii deducem cîteva concluzii importante pentru ceea ce ne interesează aici. Mai întîi, că este posibilă caracterizarea acestei exprimări printr-o analiză cantitativă. Numărînd elementele ei constitutive şi scoţînd în evidenţă frecvenţa lor, obţinem o imagine a bogăţiei, concentraţiei şi dispersiei vocabularului utilizat. Dacă împingem analiza în domeniul semantic, descoperim universul de înţelesuri al acestui vocabular. În sfîrşit, cînd avem la îndemînă două sau mai multe descrieri de acest fel, comparaţiile se pot aprofunda. Metoda a fost aplicată la unii scriitori şi este departe de a-şi fi epuizat importanţa. Marele ei defect constă în volumul enorm de muncă cerut de numărarea şi clasificarea tuturor apariţiilor şi tuturor valorilor cuvintelor dintr-o exprimare individuală.

Operînd cu unităţi lexicale şi cuvinte-text pe care le-a definit ca grupuri de litere plasate între două spaţii tipografice albe, statistica aplicată la fenomenul literar a mers pe o cale pur formală. Interpretarea cifrelor şi a altor date care rezultau din această analiză se făcea şi se face încă prin mijloacele obişnuite ale poeticii, ale criticii literare sau ale matematicii. Poate şi de aceea, după o perioadă de entuziasm, a apărut acalmia actuală. Din anumite puncte de vedere, aplicarea statisticii la fenomenul literar era prematură. Într-adevăr, înainte de a se trece la numărat, ar fi fost necesar să se ştie dacă sensurile cuvintelor sînt şi ele unităţi şi, în caz afirmativ, ce fel de unităţi sînt, ce stabilitate au etc. Divizarea sensurilor în proprii şi figurate este, desigur, utilă, dar nu şi suficientă. Ar mai fi fost necesar să se decidă cui aparţine un sens figurat, limbii sau unui text anume? Nemaifiind de multă vreme explorat, domeniul figuratului a rămas la un stadiu de interpretare empirică şi intuitivă. La fel stau lucrurile şi cu aprecierea caracterului inedit al combinării minimale de cuvinte şi chiar cu înlănţuirea lor în fraze. Efectuarea pe baza unor descrieri obiective a unui „portret" riguros a exprimării individuale şi în primul rînd a celei artistice rămîne în aceste condiţii un deziderat, la care probabil nu se va ajunge prea repede.

Ar fi însă timpul să se încerce, la început numai în cadrul unei singure opere literare, analizarea şi clasificarea tuturor sensurilor, a tuturor combinaţiilor semnificative de cuvinte, dîndu-li-se eventual şi frecvenţa. O cercetare de felul acesta, deşi necesită mult timp şi nu este scutită de o doză relativ mare de aprecieri discutabile şi chiar de erori, va fi totuşi un punct de plecare pentru descrierea ştiinţifică a textului literar sau neliterar.

Caracterizarea exprimării individuale ca microstructură nu pune în lumină aspectele funcţionale ale acestei exprimări, tratată ca o unitate de acelaşi tip ca limba. Luarea în consideraţie a variantelor stilistice ale limbii în calitatea lor de variante funcţionale modifică întrucîtva acest tablou.

Am stabilit cu alt prilej că ierarhia funcţională a limbii constituie din punct de vedere stilistic un sistem care se reprezintă grafic printr-o piramidă[8]. În vîrful ei se află partea cea mai puţin concretă a limbii, diasistemul. El se concretizează în aspecte din ce în ce mai numeroase pe măsură ce coborîm către baza piramidei. Din cele două variante fundamentale, limbajul literar şi limbajul popular, se despart, rînd pe rînd, limbajul conversaţiei familiare, cel al relaţiilor oficiale şi solemne, limbajul artistic, cel ştiinţific etc. Limita inferioară extremă a acestei diversificări este reprezentată de textul privit fie ca text organizat într-o operă, fie ca text minimal.

---

[8] Vezi *Elemente de lingvistică structurală*, Bucureşti, 1967, p. 211 şi urm.

Schema acestei ierarhii se prezintă din punct de vedere grafic în felul de mai jos :

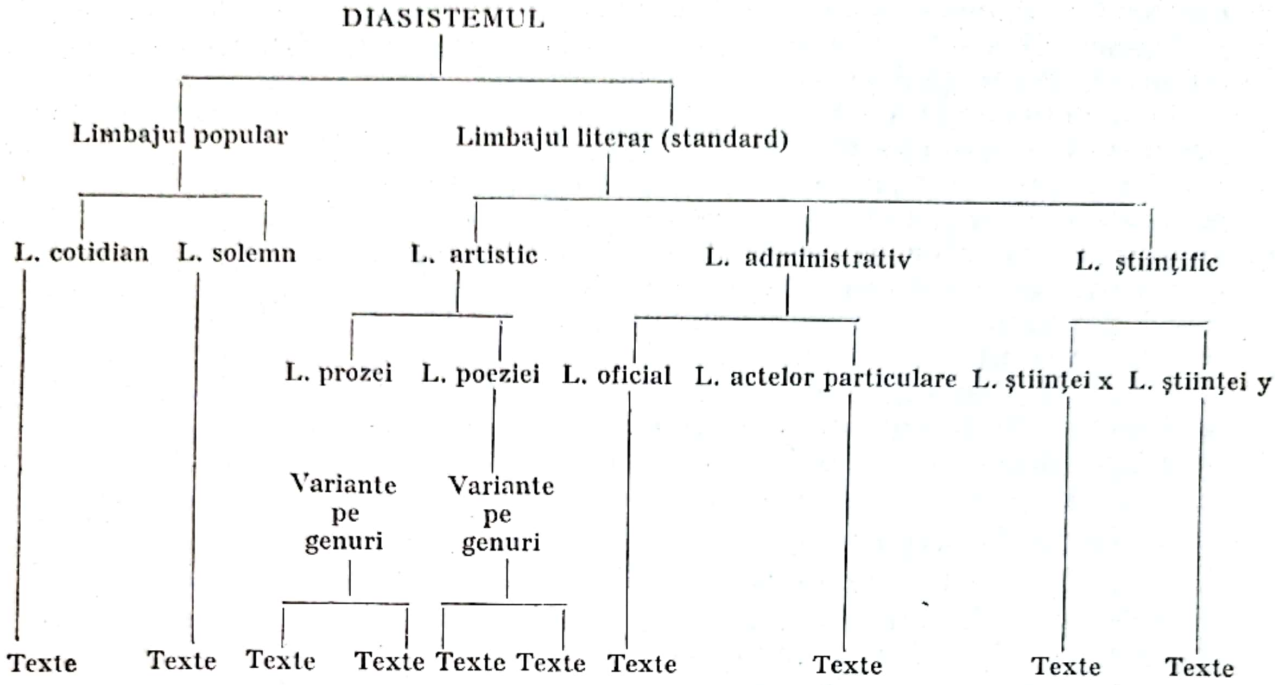

Schema se întemeiază pe ideea limbii ca un corp de texte date.

Cînd spunem că limbajul literar se subdivide în ştiinţific, administrativ şi artistic, avem în vedere unităţi abstracte, tipuri de exprimare, nu texte concrete. Observaţia este valabilă în orice punct al schemei, cu excepţia limitei inferioare, pentru că principiul adoptat aici este acela al concretizării gradate. El cere ca în fiecare treaptă nouă să se includă fenomenele din treapta superioară. Diasistemul se include în limbajul literar, acesta în limbajul ştiinţific, limbajul ştiinţific în limbajul unei anumite ştiinţe ş.a.m.d. pînă la textul concret. Drept urmare, fiecare treaptă inferioară nouă conţine cel puţin un element de concretizare în plus faţă de treapta precedentă. Menţionăm că, dat fiind caracterul relativ abstract al tipurilor, ele sînt cuprinse în variantele aşezate pe treptele inferioare ca sisteme de relaţii, manifestate în primul rînd prin regulile de construire a mesajelor şi numai în al doilea rînd prin cuvinte şi combinaţii de cuvinte. Spre deosebire de felul în care diasistemul este inclus în orice variantă, în limbajele-tip figurează şi o cantitate oarecare de termeni specifici. În aceasta şi constă principiul concretizării gradate. Cînd spunem, aşadar, că în limbajul ştiinţei x sau al ştiinţei y se include integral limbajul ştiinţific-tip, aceasta nu înseamnă că limbajul ştiinţei x se identifică total cu cel al ştiinţei y, ci numai că principiile limbajului ştiinţific şi materialul lingvistic adiacent se cuprind în variantele acestui tip. Dacă nu se ţine seama de această specificare, modelul de funcţionare a limbii imaginat aici îşi pierde valabilitatea şi poate deveni chiar un nonsens.

În schema noastră apare şi conceptul de limbaj-standard. Plasarea lui poate suscita discuţii. Limbajul sau, uneori, limba-standard constituie după unii autori un fel de medie lingvistică alcătuită din elementele folosite de vorbitori cînd aceştia nu se exprimă sub constrîngerea limbajului ştiinţific, a celui administrativ, a celui artistic etc., dar vorbesc un idiom de cultură, deci un idiom în care limbajul popular este clar diferenţiat de cel literar. Limbajul-standard ar fi deci echivalentul unei exprimări nemarcate funcţional.

Caracteristica lui fundamentală este, prin urmare, neutralitatea. Potrivit cu acest principiu, el ar trebui să se afle într-o poziţie distinctă atît faţă de limbajul popular, cît şi faţă de cel literar, mai exact spus, să nu fie nici ca unul, nici ca celălalt. Dacă ar reprezenta un amestec din amîndouă, amestecul nu ar avea, bineînţeles, omogenitate, ci ar fi influenţat sau de limbajul popular, sau de cel literar.

Poziţia limbajului-standard în complexul funcţional al limbii se precizează în raport cu felul în care se interpretează limbajul literar. Dacă acesta din urmă este considerat aspectul cult al limbii, prelucrat după anumite norme impuse, care duc la facilitarea exprimării ideilor ştiinţifice, a relaţiilor implicate în administraţie, justiţie etc., a exprimării artei literare, şi nu limbaj artistic în exclusivitate, atunci limbajul-standard nu mai reprezintă decît o variantă a celui literar. Dacă însă limbajul literar este identificat cu cel artistic, atunci se iveşte necesitatea unei forme de exprimare cultă nemarcată, denumită limbaj-standard. În ceea ce ne priveşte, am adoptat ideea limbajului literar ca sistem lingvistic de exprimare a culturii. De aceea, în schema noastră, limbajulul-standard nu este decît o ipostază a celui literar. Prin urmare, ori de cîte ori întrebuinţăm acest termen, el trebuie înţeles în modul mai sus arătat.

Toate variantele funcţionale ale unei limbi se influenţează reciproc. Se poate deci întîlni un limbaj popular cu puternice aspecte literare culte, şi invers. Dar cu cît o limbă este de mai multă vreme cultivată, cu cît are tradiţii de prelucrare conştientă mai îndelungate, cu atît distanţa dintre principalele ei variante funcţionale creşte, cu atît structura lor tinde să se închidă şi să reziste la influenţa variantelor necultivate sau mai puţin cultivate. Ele ajung chiar la un fel de independenţă faţă de variantele necultivate, fapt care, credem, se ilustrează foarte bine prin adoptarea cu mai multă uşurinţă a unor termeni şi expresii din aceeaşi variantă a unei limbi străine decît din variantele necultivate ale aceleiaşi limbi. De cele mai multe ori nu se produce însă ruptura definitivă a variantelor culte de cele necultivate, pentru că diasistemul le asigură permanent legătura, iar limbajul popular devine el receptiv la influenţa variantelor culte. Se poate formula din acest punct de vedere o regulă : *orice variantă necultivată sau insuficient cultivată suferă influenţa variantelor mai cultivate.*

Interacţiunea dintre variantele funcţionale este asigurată de exprimarea individuală, care se manifestă prin cel puţin două variante funcţionale.

Să admitem pentru demonstrație că exprimarea individuală *A* este formată din limbajul științific x și din cel literar-standard. Potrivit caracteristicii care arată că limbajele cu un grad mai înalt de cultivare influențează pe cele cu un grad mai scăzut de cultivare, limbajul-standard va include treptat elemente ale limbajului științific din exprimarea *A*. Posibilitatea ca procesul acesta să ducă la identificarea celor două limbaje în cadrul aceleiași exprimări nu este totuși absolută, căci mai puternică decît presiunea exercitată de limbajul științific asupra celui standard în exprimarea *A* este presiunea nenumăratelor exprimări individuale, în care variantele se combină altfel. Totodată, evoluția limbajului științific face să apară mereu elemente noi, cărora le trebuie timp spre a fi încorporate în limbajul-standard. Din aceste cauze, cele două limbaje din exprimarea *A* nu se pot confunda, deși se influențează în direcția arătată.

O exprimare individuală (*B*) poate fi alcătuită din trei limbaje, de exemplu, din cel standard, din cel științific și din cel artistic. Limbajul științific și cel artistic vor influența limbajul-standard. Același lucru va trebui să se întîmple și între limbajul științific și cel artistic. Fiind prin însăși natura lui receptiv, deschis din punct de vedere semantic spre noutăți, limbajul artistic adoptă și modelează potrivit cu necesitățile lui specifice elemente din limbajul științific, exact în aceleași condiții generale în care am stabilit mai sus că se produce influențarea limbajului-standard de către cel științific.

„VORBIREA" ȘI EXPRIMAREA INDIVIDUALĂ

Vorbirea („parole" în terminologia lui Saussure) se înțelege cînd ca a c t i v i t a t e, deci ca manifestare a capacității umane de a utiliza o schemă și o serie de deprinderi lingvistice, cînd ca a c t, deci ca o concretizare a acestei capacități. Dar, și ca activitate, și ca act, ea este numai *orală*.

Termenii în care e pusă problema vorbirii sînt de altă natură decît cei în care am pus mai înainte problema exprimării individuale. Iată principalele deosebiri :

1. Exprimarea individuală presupune vorbirea ca activitate. Acest aspect a fost considerat ca ceva de la sine înțeles și, prin urmare, a fost tratat ca un factor secundar. El nu aduce nici un folos analizei întreprinse de noi, pentru că aceasta pornește de la luarea în considerație a exprimării individuale ca microstructură a unei limbi date, și nu a limbii în genere. Exprimarea individuală este, așadar, un fenomen lingvistic izomorf cu limba.

2. Exprimarea individuală nu este numai orală, cum *trebuie* să fie prin definiție vorbirea.

Cadrul de cercetare impus prin condițiile de sub 1 și 2 reprezintă, după părerea noastră, singura posibilitate de a ieși din cercul vicios la care ne condamnă metodologic dihotomia limbă-vorbire, chiar atunci cînd punem semnul egalității între vorbire și anumite fragmente din ea, înregistrate ca texte orale. Nu contestăm în principiu valabilitatea metodei inductive către care ne invită spontan asemănările și deosebirile inevitabile dintre textele orale înregistrate într-un corpus oarecare, mai ales că demonstrația este de multă vreme făcută și i se cunosc foarte bine și limitele. Dacă am fi procedat însă aici în felul acesta spre a stabili locul teoretic al exprimării individuale, am fi îngreuiat cercetarea în mod absolut inutil.

LIMBAJUL-TIP ȘI EXPRIMAREA INDIVIDUALĂ

Din faptul că exprimarea individuală este izomorfă cu limba, pe care o reproduce într-o microstructură alcătuită din cel puțin două limbaje funcționale de tip diferit, decurg diverse consecințe pentru raporturile dintre elementele ei constitutive și ea însăși ca tot organizat. Am văzut în alt punct al expunerii de față că cele două, trei sau mai multe limbaje, ca părți ale exprimării individuale, se supun regulii gradului de cultivare. De aici rezultă că orice limbaj-tip dintr-o exprimare individuală nu se acoperă perfect cu același limbaj-tip din altă exprimare individuală. Cauza nu se datorează numai varietății de combinare a limbajelor-tip în diversele exprimări individuale, ci și unor împrejurări fortuite legate de nivelul intelectual al mînuitorului unei limbi, de spiritul lui de observație, de posibilitățile lui de introspecție lingvistică ș.a.m.d. Dintre toate, posibilitatea de introspecție este, hotărît, cea mai importantă. Ea înseamnă obiectivizarea microstructurii pe care o discutăm aici și, prin aceasta, posibilitatea eventualei ei modificări conștiente.

Aspectele cele mai interesante ale raportului dintre exprimarea individuală și limbajele ei constitutive sînt, în ordine: necesitatea menținerii diferențiate a acestor limbaje, tendința de integrare a limbajului-tip din limbă, influența limbajului cu un grad mai mare de cultivare asupra celorlalte. Acestea sînt, fără îndoială, și liniile de forță ale structurii interne ale unei exprimări individuale. Ele duc, între altele, la considerarea formei luate de un limbaj-tip în exprimarea individuală drept o *variantă*, în timp ce, ca modalitate de realizare funcțională a diasistemului, limbajul-tip reprezintă i n v a r i a n t a. Din punct de vedere calitativ, raportul seamănă foarte bine cu cel dintre diasistem și unul dintre limbajele lui. Subliniem însă: numai din punct de vedere calitativ, mai precis numai din punctul de vedere al existenței unei deosebiri, deci al neidentificării fenomenelor comparate. Pentru ca lucrurile să fie și mai clare, să admitem că un limbaj-tip s-ar deosebi de aspectul lui dintr-o exprimare individuală numai printr-un cuvînt în plus. Chiar atît și ar fi suficient spre a spune că cele două modalități lingvistice sînt calitativ diferite, căci absența unui cuvînt

implică şi pe aceea a tuturor combinărilor lui în varietatea individuală şi deci inexistenţa unor cîmpuri semantice în care el ar putea intra. Dacă noţiunea denumită de el apare în exprimarea individuală şi este redată prin perifrază, între cele două modalităţi lingvistice avute aici în vedere se ivesc şi dosebiri de construire a enunţurilor, deci de sintaxă.

Datorită calităţii sale de invariantă, limbajul-tip îşi domină propria sa concretizare din exprimarea individuală, funcţionînd pentru acesta din urmă ca un element stabil de referinţă, adaptare, corectare şi perfecţionare. Logica internă a raportului explică î n v ă ţ a r e a limbajului-tip, învăţare care seamănă foarte bine cu aceea a unei limbi, inclusiv a unei limbi străine.

Dominarea despre care am vorbit aici se combină cu regula de influenţarea limbajului-tip de către limbajele cu un grad mai înalt de cultivare, care este, de fapt, tot o regulă a dominării. Restrînsă la o exprimare individuală anumită, dominarea în chestiune explică nu numai ce se întîmplă în interiorul acestei exprimări, ci pune în valoare şi legăturile dintre ansamblul limbii şi microstructura individuală.

Exprimarea individuală este dublu determinată : o dată prin presiunea limbajelor-tip sub aspectul lor general ; a doua oară prin jocul variantelor funcţionale din ea însăşi. În consecinţă, elementele ei componente se organizează într-un mod propriu în cadrul global al ierarhiei limbii. Comunicarea se *personalizează* deci în texte, în care combinarea elementelor constitutive ale exprimării individuale apare ca o structură particulară specifică. Faptul că fiecare exprimare individuală are ceva specific în comparaţie cu altele ne obligă să admitem că posibilitatea de aranjare a elementelor ei alcătuitoare este, dacă nu infinită, în orice caz suficient de mare spre a permite neidentificarea absolută a două exprimări individuale.

Textele ca mod de manifestare a exprimării individuale aparţin simultan unui diasistem, unui limbaj-tip şi, bineînţeles, unei anumite exprimări individuale. A descoperi aceste trei nivele obligatorii înseamnă a supune textele unei operaţii de d e p e r s o n a l i z a r e . O singură metodă este capabilă să răspundă corect : compararea statistică a textelor, pregătite în prealabil în feiul descris la p. 43. Numai aşa se fructifică definiţia stilului ca proprietate statistică a unui text (a unei suite de texte). Am dori să preîntîmpinăm chiar de aici scepticismul susţinătorilor intuiţiei ca procedeu de investigaţie. Nu nutrim iluzia că statistica va răsturna întregul edificiu al unei stilistici sau alteia pentru simplul motiv că nu socotim intuiţia drept o cale care duce neapărat la erorare. În discuţie nu este însă excluderea intuiţiei din procesul de abordare a fenomenului stil, ci eventuala ei îndrumare obiectivă. În loc de impresii, de ce nu s-ar lucra cu certitudini statistice, care, şi faptul trebuie notat, se plasează la primul nivel al analizei, înaintea oricărei judecăţi de valoare? „Depersonalizînd" textele prin inventarierea lor aritmetică, statistica oferă un indice cifric de diferenţiere, concretizat în ranguri şi frecvenţe ale unui material lingvistic strict delimitat. Este evident că nici textul popular, nici cel ştiinţific sau artistic nu vor ieşi din pendularea dintre „limbă-variantă funcţio-

nală" dacă nu se va prelucra cuplul următor: „variantă funcţională — realizare a ei în cadrul exprimării individuale". Numai în acest cuplu se vor găsi caracteristicile cu adevărat concrete care deosebesc două texte din acelaşi limbaj-tip. În principiu, aceste caracteristici nu constituie, după cum se ştie, obiectul gramaticii, chiar al celei „clasice", şi nici al semanticii substanţialiste sau formalizante.De aceea şi este nevoie de o disciplină aparte, stilistica, o ştiinţă a reziduurilor celorlalte două, o ştiinţă a cărei raţiune de existenţă devine în aceste condiţii descoperirea regulilor şi formelor concrete de funcţionare a limbii. Analiza modului individual de concretizare a diasistemului nu poate lipsi din preocupările acestei ştiinţe, deşi nu formează obiectul ei exclusiv, căci, de fapt, această concretizare constituie singura formă „palpabilă" a limbii.

★

Sarcinile analizei exprimării individuale sînt de două feluri: stabilirea limbajelor-tip care o alcătuiesc şi a raporturilor dintre ele, pe de o parte, determinarea elementelor lingvistice care-i dau o înfăţişare strict personală, pe de altă parte. La fel ca în cazul formanţilor vocii umane, diferiţi pentru fiecare individ, exprimării individuale urmează să i se descopere trăsăturile care-i asigură personalitatea. Metoda expusă în articolul de faţă ar putea servi acestui scop. Punctul ei de plecare îl reprezintă conceptul de idiostil ca ansamblu lingvistic structurat în funcţie de factorii cercetaţi în rîndurile anterioare.

Scanned with OKEN Scanner

ASPECTE TEORETICE ALE ANALIZEI CONTRASTIVE

DE

CLEMENT MÎRZA

Cîmpul de preocupări al lingvisticii teoretice şi al celei aplicate se lărgeşte în continuu prin contacte interdisciplinare. Precizarea şi perfecţionarea unor concepte şi a unor metode din cibernetică, logică şi psihologie, domenii cu care lingvistica se întîlneşte, au repercusiuni variate.

Formularea exactă a aspectului lingvistic al unei metode nu implică negarea interdependenţei dintre lingvistică şi alte discipline, ci oferă de fapt măsura autonomiei acelei metode [1].

Comparaţia sistemelor lingvistice pe baze genetice sau tipologice a a avut ca scop reconstrucţia unui tip primar din care au derivat limbile cunoscute. Tot cu ajutorul comparaţiei se face şi analiza unor sisteme lingvistice aflate în contact permanent (ca în cazul bilingvilor) sau trecător (ca în cazul profesorului care explică trecerea de la un sistem lingvistic comun lui şi elevilor, la altul străin).

Cadrul analizei contrastive este contactul dintre două sisteme lingvistice. El trebuie dotat cu o teorie adecvată, menită să procure instrumentul cel mai eficace de însuşire a mecanismului unui sistem lingvistic nou.

Dacă obiectivele unei prime comparaţii îşi subsumează observaţii de prima mînă, cum sînt cele determinate de *analiza componenţială* (observaţii directe privind modul în care îşi însuşesc vorbitorii un sistem lingvistic străin), cele determinate de scopurile analizei s i n c r e t i c e (gr. Syncresis) sînt mult mai complexe şi depind în mare măsură de ceea ce ştim sau putem presupune referitor la funcţionarea sistemelor analizate, fără referire la poziţia lor în timp şi în spaţiu.

Aspectului *cantitativ* al fenomenelor lingvistice proprii unui anumit sistem îi preferăm, într-o astfel de analiză, aspectul *calitativ*, care constă în determinarea exactă a locului în care fenomenul continuu al limbilor com-

---

[1] „... linguistic data must remain the focus, but the perspective brought to bear must encompass the gamut of relationships that determine the use of language" (cf. Dell Hymes, art. din „International Encyclopedia of Social Sciences", New York, 1968, p. 366).

parate se converteşte într-un model discret, care oferă *cuanta* specifică marcînd diferenţa funcţională [2] dintre cele două sisteme.

În esenţă, această comparaţie are un caracter *tipologic*, îndeosebi cînd scopul urmărit priveşte şi clasificarea structurală a limbilor în ansamblu sau a subsistemelor aceleiaşi limbi [3].

Cercetările lui Whorf asupra sistemelor lingvistice ale indienilor Hopi şi proiecţia lor într-o „Standard Average European", deşi sînt în mare parte tributare unei tendinţe psihologizante, pun în circulaţie unele aspecte contrastive importante ale descrierii sincretice.

Concluzia că universul apare organizat şi segmentat în diverse limbi în forme diferite se dovedeşte o calitate permanentă şi inefabilă a fenomenului verbal, relevată prin cercetările aceluiaşi lingvist. În limbile cu o segmentare a universului evasiasemănătoare (mă refer la înrudirile de cultură materială şi spirituală), posibilitatea de interferenţă, la nivelul gramatical, în special prin contact, este previzibilă.

O analiză a interferenţelor lingvistice la vorbitorii bilingvi este un cîmp de studiu pus în valoare prin lucrările lui U. Weinreich şi E. Haugen.

Adeseori, aceste interferenţe au o *conotaţie* stilistică importantă, situîndu-se la periferia sistemelor lingvistice. În literatura noastră lingvistică, prof. Al. Graur [4] a examinat o serie de fapte care decurg din interferenţele parţiale dintre diverse sisteme lingvistice. Ele apar mai ales prin mimarea (engl. mimicry) la nivelul fonetic sau lexical a unor procedee transferate dintr-un sistem într-altul.

Termenii c o n t r a s t [5] şi analiză c o n t r a s t i v ă pun accentul pe stabilirea unor diferenţe structurale şi funcţionale ale unor sisteme în contact.

O analiză de acest tip trebuie să fixeze cîteva *canoane* ale descrierii diferenţiale, să dea o imagine a gradului de *omogenitate* structurală *apriori* a limbilor în contact; trebuie să oglindească în ce măsură la un bilingv sistemele rămîn distincte (coexistente, coordonate) sau fuzionează parţial (compuse, subordonate).

Ipoteza pe care se întemeiază o analiză de tip contrastiv este aceea a posibilităţii evaluării unor diferenţe sistematice prin compararea la nivelul unor reguli de *realizare* (ele sînt redate prin aşa-zisele reguli de *rescriere*)

$$A \rightarrow B/X - Y,$$

[2] Analiza contrastivă evaluează diferenţele dintre două sisteme la nivel funcţional, adică la nivelul regulilor şi nu prin enumerarea elementelor izolate.

[3] Dell Hymes, *art. cit.*

[4] Al. Graur, *Langues mêlées*, din „Bulletin linguistique", 15, 1947, p. 18: „...la mixture de mots étrangers a le plus souvent une valeur stylistique; c'est ou bien une atténuation, ou bien, au contraire, *une jactance*".

O contribuţie anterioară publicată în aceeaşi revistă aparţine lui E. Seidel, care urmăreşte consecinţele tipologice ale aplicării unor criterii de contact între limbile română şi rusă (cf. *Studie zur Sprachtypologie rumäno-russische Kriterien*, în „Bulletin linguistique", 13, 1945).

[5] Vezi, de pildă, şi în lucrarea lui Ch. Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, 1932, unde apare termenul de contrast la nivel structural: „...d'après la règle que toute différence suppose des caractères communs les *contrastes* (s.n.) présentés par le français et l'allemand demandaient à être étudiés à la lumière de principes de tout langage".

care au aspect „taxonomic", atunci cînd nu intervine un element de ordine succesivă în aplicarea lor, sau „generativ", atunci cînd ordonarea este relevantă (aplicarea unei reguli dintr-o serie exclude aplicarea regulii următoare, subsecventă; la nivel fonemic, aplicarea devine *ciclică* — ciclul transformațional—, două reguli ordonate fiind disjuncte).

Pentru obiectivele unei analize contrastive, alegerea cadrului sintactico-morfologic prezintă un mare interes. Într-o concepție unitară, cum este aceea a gramaticii generative, componentului sintactic de bază și descrierii lui li se subordonează cele două subcomponente *interpretative* adică cel fonologic și cel semantic.

Argumentul unei astfel de concepții se află și în achiziția sistemului lingvistic matern; acesta reprezintă un proces în cursul căruia se desprind și se dezvoltă mai întîi structuri sintactice-cadru, automatizate, în care, ulterior, se introduc atît semnificațiile formativelor lexicale, cît și descrierea lor morfo-fonemică.

Alegerea modelului generativ într-o analiză contrastivă este determinată de caracterul explicativ al teoriei cu care este dotat și care oferă, totodată, un aparat comod și formalizat de descriere a procesului general de „interiorizare"[6] a mecanismului sintactic al unei limbi.

Orice model generativ are un caracter abstract și generalizator; el formulează reguli gramaticale în termenii unor *constructe teoretice* (care se numesc *transformări*) guvernînd construirea propozițiilor, adică, în fond, prezicînd care evenimente fizice sînt sau nu sînt propoziții acceptate în limba maternă a vorbitorului.

Teoria pe care se întemeiază orice gramatică generativă conține și o serie de principii aplicabile într-o analiză contrastivă, cu mențiunea că aceasta din urmă se referă la un proces de achiziție secundar [7].

Capacitatea vorbitorului de a recunoaște sau produce oricare propoziție dintr-un stoc enorm de propoziții posibile, fără o înmagazinare prealabilă a unor reprezentări interne separate ale fiecărei propoziții în parte, nu este proprie numai vorbitorului monolingv, ci poate fi transferată și celui bilingv.

Afirmația că învățăm să înțelegem propoziții de la profesorul care le-a pronunțat separat și a explicat ce înseamnă fiecare este absurdă, declară Miller; „ceea ce am învățat nu sînt șiruri particulare de cuvinte, ci reguli pentru a genera șiruri admisibile de cuvinte" [8], limba fiind un comportament guvernat de reguli și care se caracterizează printr-o enormă flexibilitate și libertate de alegere.

---

[6] Traducem provizoriu, pînă la specializarea unui alt termen, engl. *internalize* prin *interioriza*.

[7] Pentru toate aceste probleme, vezi N. Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax*, 1965, p. 57 și urm.

[8] Cu restricția imediată că regulile gramaticale ale unei limbi sînt încorporate numai o singură dată în formă generativă (cf. G. A. Miller, *The Psycholinguists*, în Ch. E. Osgood și Th. A. Sebeok, „Psycholinguistics", Bloomington, 1965, p. 299).

Scanned with OKEN Scanner

În ciuda caracterului aleatoriu al fenomenului lingvistic, definit ca un proces stocastic în care numărul alegerilor este infinit, putem stabili totuşi un număr restrîns de reguli întemeiate pe universaliile de structură şi care să fie capabile să dea seamă de funcţionarea unui ansamblu lingvistic.

O altă idee asupra căreia se opreşte teoria generativă este aceea a distincţiei dintre descrierea unei limbi în termeni ai regulilor cunoscute şi folosite (construct ipotetic) de vorbitor şi descrierea completă a realizării de către acesta, ca „beneficiar" al regulilor gramaticale.

În stadiul actual al elaborării gramaticilor generative, aplicarea acestui model în analiza contrastivă nu depăşeşte mecanismul simplu al unor reguli transformaţionale aplicate unui grup de propoziţii nucleare, alese empiric, care să fie corect formate, nondeviante sintactic sau semantic şi în care corespondenţa dintre structura de adîncime şi cea de suprafaţă să fie perfectă (adică, în procesul aplicării „filtrului" transformaţional să nu apară situaţii de blocaj : unei structuri de adîncime neambigue să-i corespundă o singură structură de suprafaţă şi numai una).

Chomsky sublinia că ar putea să pară straniu a considera „the generative rules as a model for the actual construction of a sentence by a speaker" sau „the deeper absurdity" de a privi „the system of generative rules as a *point*-by-*point* (s.n.) model for the actual construction of a sentence by a speaker" [9].

De aceea modelul generativ ar putea să justifice alegerea unui anumit tip de gramatică adecvată nivelului de descriere, fără a oferi însă şi modelul concret, capabil să înveţe pe vorbitor cum să construiască o propoziţie : modelul generativ nu se identifică cu modele ale *performanţei* (realizării) lingvistice individuale, ci justifică *competenţa* lingvistică a vorbitorului, el „can be regarded only as a characterization of the intrinsic knowledge or competence that underlies actual performance" [10].

Reţinem deci, din teoria gramaticilor generative, importanţa acordată componentului de bază, sintactic, al unei limbi, care apare specificat printr-o serie de reguli de tipul [11]

(1) P → GN ^ Frază-Predicativă
(2) Frază-Predicativă → Aux ^ GV (Loc) (Timp)
(3) GV → { Copula ^ Predicat ; V { (GN)(Fr-Prepoz) (Fr-Prepoz) (Mod) ; P′ ; Predicat } } etc. [12]

La nivelul regulilor de expansiune sau de reducţie a simbolurilor categoriale (N, V, Predicat, ...), date ca universale în sistemele mai multor limbi, putem constata, de pildă, că simbolul Predicativ are pentru

[9] *Lucr. cit.*, p. 139.
[10] N. Chomsky, *loc. cit.*
[11] Orice regulă de rescriere de forma A → Z/X — W este o regulă de „ramificare" („branching"), unde nici A nici Z nu implică nici un simbol complex.
[12] N. Chomsky, *op. cit.*, p. 106—107.

limba spaniolă [13] un caracter mult mai complex. El se realizează printr-o regulă de restricţie faţă de un context adjectival sau nominal al unuia dintre formativii SER sau ESTAR. În afară de o conotaţie diferită a grupărilor SER^Adj^(GN) sau ESTAR^Adj^(GN), unde ordinea nu este pertinentă, ele sînt introduse prin reguli distincte ale predicaţiei.

De asemenea, caracterul permanent sau tranzitoriu al calităţii termenului nominal care aparţine predicaţiei, impune alegerea obligatorie a auxiliarului SER sau ESTAR. Contextul selectiv constituie o altă restricţie în alegerea copulei : [+N, +Eveniment...] sau [+N,—Eveniment,...] în poziţie [pre-V] şi [post-V], cînd expresia adverbială marchează [+Loc, +Timp]

Ex. :

(1) La demonstración obrera ES en Madrid.

(2) El libro ESTÁ en la mesa.

O altă caracteristică a sistemului verbal spaniol o constituie caracterul imperfectiv al construcţiilor cu SER şi cel perfectiv al construcţiilor cu ESTAR, care trebuie să figureze într-o gramatică generativă

$$\text{Auxiliar} \rightarrow \text{Aspect} \quad (\text{haber}+-do) \quad (\text{estar}+-ndo)$$

$$\text{Aspect} \rightarrow \begin{Bmatrix} \text{Perf} \\ \text{Imperf} \end{Bmatrix} \qquad \text{Impf} \rightarrow \begin{Bmatrix} \text{Trecut} \\ \text{Nontrecut} \end{Bmatrix}$$

Observaţiile introduse mai sus nu sînt în chip „ortodox" generativ-transformaţionale [14]. Ele nu pot să depăşească, la început, sistemul simplu al unor reguli de rescriere. Utilitatea observaţiilor constă în prezenţa în descriere a unui model sintactic transformaţional sau de altă natură (putem folosi orice *calcul* sintactic), ceea ce uşurează ordonarea şi justificarea unor fenomene specifice observabile direct în cursul comparaţiei sau prin manevrarea un timp îndelungat a unui sistem lingvistic.

Comparînd aspectul sintactic al limbilor la nivelul superficial (structura de suprafaţă) al taxemelor [15] (de ordine, de selecţie, care capătă o elaborare mai „sofisticată" într-un model generativ), constatăm în primul rînd o trăsătură care caracterizează limbile fără topică fixă faţă de cele al căror taxem de ordine este fix. Taxemul limbilor fără ordine fixă este mult mai complex şi capătă în aceste limbi posibilităţi de emfază şi o conotaţie diferită.

Cf., de pildă, span.

(3) Que no se vayan ...

---

[13] Într-o expunere prezentată în decembrie 1968, în cadrul „Societăţii române de lingvistică romanică", am formulat cîteva observaţii privitoare la organizarea unei analize contrastive spaniolo-române.

[14] Unica lucrare de proporţii, care aplică în deprinderea unor structuri sintactice-cadru transformările, aparţine lui R. P. Stockwell, J. D. Bowen, J. W. Martin, *The Grammatical Structures of English and Spanish*, Chicago, 1966.

[15] L. Bloomfield, *Language*, Londra, 1961 (cap. „Syntax").

Scanned with OKEN Scanner

O altă latură a analizei contrastive o constituie stabilirea metodologică a unei ierarhii a dificultăţilor [16], descoperirea elementelor de structură care se „interiorizează" mai greu.

De la cazul banal al corespondenţei *unul-la-unul* la absenţa oricărei corespondenţe, analiza contrastivă trebuie să găsească mijlocul de a transfera elementele funcţionale, la nivelul structurii, dintr-un sistem într-altul.

Categoria de gen este reprezentată în limba spaniolă prin genurile masculin şi feminin, genul fiind, prin excelenţă, *derivativ* (foarte rar se realizează ca efect al unei influenţe desinenţiale sau prin asemănarea cu alte cuvinte)[17]. Prin urmare, interferenţele cu categoria genului din limba română vor fi cu atît mai numeroase cu cît organizarea la nivel conceptual a genului în limba română în trei categorii duce la manifestări flexionare mai numeroase.

Tendinţei de „feminizare" (feminización) a neutrului din limba spaniolă în expresii care cuprind marca [+Indefinit] îi corespunde în română o tendinţă de „neutrizare" a pluralului femininelor cu marca [+Material, +Generic, +Non-numerabil].

Punerea faţă în faţă a unor elemente de structură ale limbii-bază (engl. *base-language*) şi ale limbii-scop *(target-language)* cunoaşte două aspecte : unul negativ, marcînd absenţa unei corespondenţe, şi unul pozitiv, care marchează prezenţa unei corespondenţe ; aceasta din urmă este o corespondenţă de natură structurală sau funcţional-semantică.

O problemă implicită în repartizarea datelor într-o ierarhie se întemeiază pe premisa că transferul de la o limbă la alta devine mai dificil cu cît corespondenţele sînt mai puţin numeroase [18].

În pofida caracterului vag al definiţiilor din psihologie, în stadiul actual al elaborării unei teorii contrastive nu ne putem dispensa de conceptul de *transfer*. El reprezintă, de fapt, „un factor ipotetic, care este presupus, pe de o parte, a fi produsul unor acţiuni trecute dintre individ şi vecinătatea lui (environement) şi, pe de altă parte, a fi una din condiţiile care determină performanţa individului în fiecare moment" [19]. De fapt, noţiunea de transfer este subordonată aceleia de *învăţare*, cu care apare ca termen corelativ.

Preocupările legate de teoria învăţării, de transfer etc. sînt subiacente într-o analiză contrastivă. Ele determină cadrul general şi factorii individuali care contribuie la deprinderea unui sistem lingvistic.

La nivelul structurilor gramaticale, important este ca, urmînd o scară progresivă de complexitate, să formulăm la început exerciţii în care structurile sintactice-cadru uşor transferabile să fie combinate cu unele din corespondenţele mai dificile.

---

[16] Stockwell, ..., *lucr. cit.*, p. 282.
[17] Cf. Martin Alonso, *Ciencia del lenguaje*, 1955, p. 299.
[18] R. P. Stockwell ... *lucr. cit.*, p. 292.
[19] K. W. Spence, la K. W. Stevens, *Handbook of experimental Psychology*, p. 690, şi art. *Transfer* din „Int. Encyclopedia...", *op. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

Compararea structurilor limbilor-bază și ale limbilor-scop trebuie făcută ținînd seama și de criteriul *complexității* interne a unei structuri și al randamentului funcțional al opozițiilor din sistem. În teoria generativă se introduce și factorul de *ordine* a aplicării unor reguli asemănătoare în sisteme sau subsisteme înrudite.

Analiza contrastivă trebuie, în general, să depășească stadiul observației empirice a fenomenelor de contact între două sisteme lingvistice și să formuleze în termenii unui model ipotetic interferențele structurale, precum și procedeul cel mai eficace în prevenirea erorilor tipice de transfer.

Ea poate fi concepută deci ca un model ipotetico-deductiv dotat cu o capacitate generativă, cu un număr restrîns de reguli, care să țină cont atît de diferențele funcționale ale unor sisteme lingvistice în contact, cît și de universaliile de structură.

Scanned with OKEN Scanner

ÎN JURUL ÎNCERCĂRILOR DE RECUPERARE A GRAMATICILOR RAȚIONALE

DE

SORIN STATI

1. După o lungă perioadă de uitare totală, gramaticile raționale au revenit în actualitate, datorită — după cum se știe — lui Noam Chomsky, fondatorul școlii lingvistice generativiste. Gramaticile generative s-au inspirat din logică, iar gramaticile raționale (universale) ale secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea reprezintă un moment de seamă în istoria relațiilor dintre lingvistică și logică. Să fie aceasta o justificare suficientă pentru așezarea celor două tipuri de gramatici pe firul unei tradiții („raționaliste", „carteziene" [1]) unice?

Ce poate atrage pe lingvistul de astăzi spre *Gramatica de la Port-Royal* (1660) și spre celelalte, inspirate din ea? Desigur nu poziția ancilară față de logică, nici perspectiva aristotelică și scolastică în tratarea problemelor de logică și nici comparațiile sărace (și cu destule erori) dintre structurile gramaticale ale mai multor limbi. Promovarea lingvisticii la rangul de știință-pilot [2], negarea logicii clasice, comparațiile tipologice fine din studiile de lingvistică modernă — toate acestea sînt, dimpotrivă, de natură să minimalizeze efortul autorilor de gramatici raționale și să confirme judecata severă la care i-au supus adversarii așa-numitului paralelism logico-gramatical, ca și toți aceia care au emis judecăți de valoare în legă-

---

[1] Cum propune Chomsky, în *Cartesian Linguistics*, New York, 1966. În legătură cu teoriile lingvistice franceze ale sec. al XVII-lea — al XVIII-lea, denumirea „cartezian" e destul de bine cunoscută; *cartezianism lingvistic* scrie, de exemplu, F. Brunot, *Histoire de la langue française*, vol. IV, p. 57. Opusculul lui Chomsky citat mai sus trebuie confruntat cu studiile recente consacrate aceleiași probleme de alți cercetători, cf. în primul rînd Roland Donzé, *La grammaire générale et raisonnée de Port-Royal*, Berna, 1967 (e de reținut afirmația de la p. 35 „l'histoire de la grammaire générale reste à faire") și L. Rosiello, *Linguistica illuminista*, Bologna, 1967.

[2] S. Marcus, *Lingvistica, știință — pilot*, în SCL, XX (1969), nr. 3.

tură cu lingvistica necomparatistă [3]. Totuşi o şcoală lingvistică nouă, cît se poate de modernă ca factură şi limbaj, îşi mărturiseşte apartenenţa la o ideologie născută în climatul spiritual al raţionalismului cartezian şi descoperă tocmai în 1660 primele elemente ale modului de gîndire „generativist". Evenimentul e firesc paradoxal [4], dar paradoxele stimulează reflecţia şi putem înregistra de pe acum un cîştig pentru istoria lingvisticii : perioada de aproximativ 150 de ani care desparte publicarea primei gramatici universale de data convenţională a constituirii lingvisticii ştiinţifice (1816) e mai puţin săracă şi nesemnificativă decît se credea pînă acum.

În paginile care urmează nu ne vom opri asupra justeţei termenului „carteziană" aplicat de Chomsky gramaticilor de tip port-royalist (de fapt nu e vorba numai de etichetă ca atare, ci de întrebarea pe care unii şi-au pus-o — pare-se cu temei — dacă teoriile gramaticale din Franţa secolelor al XVII-lea — al XVIII-lea sînt realmente tributare filozofiei lui Descartes), şi nici nu vom examina, cum s-a mai făcut, temeinicia interpretărilor date de Chomsky unor pasaje redactate de port-royalişti şi considerate de lingvistul american drept semnificative pentru tradiţia „generativistă" [5]. Vom încerca numai *să înţelegem* încercările de recuperare a gramaticilor raţionale în contextul lingvisticii actuale, să descoperim cîteva elemente prezente şi în gîndirea lingvistică modernă [6].

2. Prestigiul renăscut al gramaticilor raţionale se explică poate în primul rînd prin caracterul lor de ***generalitate***. Autorii se ridică de la examenul faptelor particulare revelate de analiza *fiecărui idiom* pentru a descoperi ceea ce e comun *tuturor idiomurilor*, aşa-numitele „universalii lingvistice" [7]. *Comun* înseamnă *esenţial*, deşi investigaţia e îndreptată acum asupra esenţei limbii, iar gramatica îşi propune să devină o filozofie a

---

[3] „Ce cartésianisme linguistique a certainement été une cause de retard pour la science". Brunot, *lucr. cit.*, p. 57—58. „Balayant les observations de bon sens que Vaugelas avait émises quelques années plus tôt dans ses célèbres *Remarques sur la langue française* dont l'ambition était de constater et de décrire — il faudra attendre deux siècles pour en revenir à cette méthode saine — la grammaire de Port-Royal veut expliquer les faits, démontrer que le langage, image de la pensée, est fondé sur la Raison, bref construire selon la logique une espèce de schéma du langage auquel, bon gré mal gré, doivent se plier les multiples apparences de la langue réelle". M. Leroy, *Les grands courants de la linguistique moderne*, Bruxelles-Paris, 1967, p. 13.

[4] Cf. totuşi o explicaţie foarte generală la G. Mounin, în „Travaux de l'Institut de linguistique de Paris" IV, 1959, p. 7—8 : „Il est difficile d'échapper à l'éclairage que les connaissances actuelles projettent à revers sur les formulations d'autrefois [...], difficile de combattre le sentiment qu'on aperçoit partout des précurseurs".

[5] Există de pe acum o mică literatură polemică în jurul tuturor acestor chestiuni ; vezi Luigi Rosiello, *lucr. cit.* ; G. Rodis-Lewis, *Un théoricien du langage au XVIIIe siècle : Bernard Lamy*, în „Le français moderne" 36, 1968, 1 (p. 43) — în legătură cu ordinea cuvintelor şi a gîndurilor — , J. W. Oller Jr., B. D. Sales, *Conceptual restrictions on English : a psycholinguistic study*, în „Lingua" 23, 1969, p. 211—213— critica „ideilor înnăscute" ; J. Cl. Chevalier, *La grammaire générale de Port-Royal et la critique moderne*, în „Langages" 7, 1967, p. 16—33.

[6] O preocupare similară la Michel Foucault, *La grammaire générale de Port-Royal*, în „Langages" 7, 1967, p. 7—15 (vezi în special ultima pagină).

[7] Preocupare actuală binecunoscută, vezi volumul *Universals of language*, J. M. Greenberg (ed.), Cambridge, 1963.

limbajului [8]. N. Beauzée, autorul celei mai ample gramatici raționale, definește *la grammaire générale* în felul următor: „La science raisonnée des principes immuables et généraux du langage prononcé ou écrit dans quelque langue que ce soit"[9]. Diferențele care există între limbi sînt superficiale [10], ele țin de deosebirile de timp, de loc, de moravuri, de interese. Aceste variații infinite lasă să subsiste mereu același fond comun, constituit din „les éléments nécessaires du langage", care sînt în toate idiomurile „d'une nécessité indispensable pour rendre sensible l'exposition analytique et métaphysique de la pensée" [11]. Și Beauzée conchide: „Limba este, în principiile ei fundamentale, universală, imuabilă, inalterabilă"[12].

Căutarea esenței descoperă la baza limbajului gîndirea, raționalul. Pentru limbă — în concepția savanților de la Port-Royal și a enciclopediștilor — universal înseamnă în ultimă instanță rațional [13]. De aici identificarea tiparelor limbii cu tiparele gîndirii, paralelismul logico-gramatical, criticat deopotrivă pentru că furnizează o *logică impură*, compromisă de „verbalism", și o *lingvistică impură*, denaturată de „logicism".

Generalitatea gramaticilor universale nu are însă afinități cu generalitatea la care aspiră lingvistica secolelor al XIX-lea și ale XX-lea. Aceasta și-a construit conceptul de generalitate pornind de la comparația idiomurilor, comparație genetică și tipologică. Se vorbește într-adevăr de trăsături comune, dar ele înseamnă comunitate de origine sau de mod de organizare. Izvorul comun, respectiv tipul structural comun sînt justificări suficiente, dincolo de care lingvistul nu-și pune întrebări.

Gramaticile raționale sînt *generale* într-un fel care nu interesează lingvistica, așa cum s-a conturat ea în ultimii 150 de ani: pe de o parte, pentru că ele explică „universaliile" prin factorul extralingvistic *rațiune*, aflată deasupra timpului și spațiului — limba e în esență una, fiindcă și rațiunea e unică —, pe de altă parte, pentru că „universaliile" propuse au izvorît dintr-o colecție prea redusă de fapte, și acelea interpretate în mod nesatisfăcător. Ancorarea în esența rațională, logică, a limbajului pre-

---

[8] E inutil să mai subliniem renașterea interesului pentru problemele de filozofie a limbii, lărgirea orizontului filozofic al cercetărilor lingvistice, ca și caracterul „lingvistic" al unor teorii filozofice contemporane.

[9] N. Beauzée, *Grammaire générale ou exposition raisonnée des éléments nécessaires du langage*, Paris, 1767, p. X.

[10] Încă Roger Bacon scrisese că „Gramatica una et eadem est secundum substantiam in omnibus linguis, licet accidentaliter varietur". Vezi R. H. Robins, *General linguistics. An introductory survey*, Londra, 1964, p. 77.

[11] Beauzée, *lucr. cit.*, p. IX. Pasajul e reținut și de Chomsky, *lucr. cit.*, p. 107, nota 108.

[12] *Ibidem.*

[13] Gramatica, care are drept obiect enunțarea gîndirii cu ajutorul vorbirii pronunțate sau scrise, admite deci două feluri de principii. Unele sînt de un adevăr imuabil și se folosesc pretutindeni [*sont ... d'un usage universel*], ele țin de natura gîndirii înseși, îi urmează analiza și sînt rezultatul ei; celelalte n-au decît un adevăr ipotetic ...". Beauzée, cit. de Chomsky *lucr. cit.*, p. 52. În *Gramatica de la Port-Royal*, p. 376, universalitatea modului de aranjare a cuvintelor în frază (cînd nu e vorba de cuvinte aflate în raport de recțiune: „cînd unul din cele două provoacă la celălalt o variație") e explicată prin necesitatea unei exprimări clare a gîndirii.

zenta şi continuă să prezinte două dezavantaje : (a) lasă neexplicate sau explică denaturat faptele de limbă care nu reflectă gîndirea structurată logic [14]; (b) are posibilităţi explicative reduse. În realitate sînt interesante şi ar trebui explicate tocmai *deosebirile* dintre limbi şi dintre perioadele succesive care formează istoria unei limbi. Îndreptarea cercetării spre substratul raţional comun, universal, contravine acestei necesităţi de cunoaştere ştiinţifică.

3. Gramaticile raţionale ar mai putea atrage un spirit modern prin felul cum concep ***funcţia cognitivă a limbii.*** Gîndirea — ni se spune — e indivizibilă, e amorfă, globală. Prin limbaj o analizăm, o „decupăm" în „tranşe", care sînt ideile elementare, atomii logici [15]. Orice idee, gîndire este „un tout que l'usage de la parole divise, analyse et distribue en détail par le moyen des différentes articulations des organes de la parole qui forment les mots" [16]. Exprimarea lingvistică stabileşte un „înainte" şi un „după" în interiorul unui tot nediferenţiat, creează graniţe şi contrazice simultaneitatea ideilor exprimate în judecăţi [17].

Teoria transformaţională nu e legată de această atitudine gnoseologică. Nu se studiază, în lucrările lui Chomsky sau ale elevilor săi, un plan amorf, al simultaneităţilor, organizat graţie limbii şi, în general, pe transformaţionalişti nu-i interesează funcţia cognitivă a limbajului. Acest aspect, într-adevăr modern, al concepţiei gramaticilor raţionale nu e valorificat în gramaticile generative. Totuşi Chomsky regăseşte în *Gramatica de la Port-Royal* dihotomia sa „structură de suprafaţă — structură de adîncime", considerînd că : gîndirea unică, aceeaşi la toate popoarele, pe care o exprimă limbajul, corespunde cu „the deep structure", iar forma specifică fiecărei limbi este o „surface structure" [18]. Se poate obiecta la această interpretare că, pe de o parte, structurile de adîncime sînt articulate clar, în elemente distincte, aflate într-o reţea de relaţii (de remarcat şi denumirea : „structură", deci nu „tot indivizibil, amorf") şi că, pe de altă parte, exemplele de structuri de adîncime pe care le găsim în lucrările transformaţionaliştilor nu par să fie „common to all languages". După

---

[14] Lingvistica primei jumătăţi a secolului nostru a demonstrat rolul laturii *afective* a comunicării prin limbaj, iar logicienii au deplîns dintotdeauna imperfecţiunile limbilor naturale ca forme de exprimare a gîndirii.

[15] „Nos mots sont donc comme les résultats de la décomposition analytique des idées ; ce sont les signes sensibles des idées élementaires", Beauzée, *lucr. cit.*, p. 289.

[16] César Chesneau Du Marsais, *Logique et principes de grammaire*, I, Paris, 1792, p. 133. Afirmaţia poate fi apropiată de aceea a lui H. Delacroix, *Le langage et la pensée*, ed. II, Paris, 1930, p. 8 : Dans la mesure où nous construisons les signes, nous décomposons et nous distinguons les choses et aussi nous les ordonnons". În filozofia contemporană teza că limba condiţionează gîndirea are destui adepţi.

[17] „Le discours est une image de ce qui est présent à l'esprit, qui est vif. Tout d'un corps il envisage plusieurs choses, dont il serait par conséquent difficile de déterminer la place, le rang que chacune tient, puisqu'il les embrasse toutes et les voit d'un seul regard". Am citat opinia „cartezianului" Bernard Lamy (1675), vezi G. Rodis-Lewis, *art. cit.*, p. 42.

[18] „The deep structure that expresses the meaning is common to all languages [...] being a simple reflection of the forms of thought. The transformational rules that convert deep to surface structure may differ from language to language", Chomsky, *lucr. cit.*, p. 35.

cum se ştie, lingviştii transformaţionalişti studiază, de regulă, numai limba lor maternă; lipsind cercetările de gramatică transformaţională comparată, afirmaţiile despre „universalitatea" structurilor de adîncime n-au suport.

4. În al treilea rînd, încercările de recuperare a gramaticilor raţionale s-ar putea explica prin logicism. *Gramatica* de la Port-Royal este scrisă după aceleaşi principii ca şi *Logica* de la Port-Royal. La rîndul său, teoria lingvistică transformaţională izvorăşte direct din logica matematizată a timpului nostru. În ambele cazuri e vorba de tentative de a explica limbajul prin logică, dar asemănarea nu merge prea departe. Logicismul port-royalist înseamnă introducerea, în descrierea faptelor de limbă, a tiparelor gîndirii logice. De exemplu, propoziţia gramaticală calchiază structura judecăţii [19], clasificarea cuvintelor în părţi de vorbire corespunde împărţirii „ideilor elementare" în substanţe, accidente, obiecte ale gîndirii, modalităţi de gîndire ş.a. [20]. Logicismul chomskian înseamnă construirea gramaticii ca un sistem formal (cu reguli de formare şi transformare, cu premise, reguli de derivare etc.) şi nu se interesează de raportul dintre formele logice şi cele lingvistice. Acest logicism modern este o metodologie pură. Cum arătam şi mai sus, identificarea raţiunii — unice, universale — cu structurile de adîncime — şi ele universale — nu e de loc convingătoare. (Aceeaşi remarcă în legătură cu paralelismul „diferenţele *accidentale* dintre limbi — structurile de suprafaţă".) E de reţinut totuşi o asemănare de concepţie : înţelegerea structurilor de suprafaţă, adică aşa cum apar în texte şi în vorbire, nu se explică numai prin perceperea secvenţei de elemente componente ale structurilor, ci presupune elemente care nu sînt actualizate în lanţul vorbit.

5. Cercetarea filiaţiei ideilor lingvistice se găseşte în situaţia delicată de a trebui să pună sub semnul întrebării o ascendenţă descoperită de însuşi autorul unei teorii moderne. Ceea ce ni se pare că trebuie reţinut în concluzie este însă că valoarea teoriei transformaţionale nu are absolut nimic de cîştigat dacă e plasată în continuarea unei tradiţii care urcă pînă la gramaticile raţionale. Încercările de recuperare a gramaticilor secolelor al XVII-lea — al XVIII-lea sînt, după părerea noastră, eforturi inutile — cel puţin din punctul de vedere al susţinătorilor unei concepţii lingvistice atît de originale, cum este gramatica generativă.

---

[19] În *Logică* (P. II, C. III) citim : „Il est aisé de voir que la proposition doit avoir deux termes : l'un de qui l'on affirme ou de qui l'on nie ; et l'autre que l'on affirme ou que l'on nie, lequel s'appelle *attribut* ou *praedicatum*". În *Gramatică* (p. 269, ed. 1810) : „Toute proposition enferme nécessairement deux termes ; l'un appelé *sujet*, qui est ce dont on affirme, comme *terre*, et l'autre appelé *attribut*, qui est ce qu'on affirme, comme *ronde* : et de plus la liaison entre ces deux termes, *est*". Beauzée exprimă acest aspect al paralelismului logico-gramatical cît se poate de limpede (*lucr. cit.*, p. 395) : „Nu există vorbire fără propoziţii, nu există propoziţie care să nu exprime o judecată, nu există expresie a unei judecăţi care să nu enunţe un subiect determinat şi un atribut de asemenea determinat, şi existenţa intelectuală a subiectului în relaţie cu acest atribut".

[20] În *Gramatica de la Port-Royal*, p. 270, ed. cit., se arată, de pildă, că unele cuvinte „semnifică obiecte ale gîndurilor, iar altele forma şi modul gîndurilor noastre". Cf. şi clasificarea în *substanţe* şi *accidente*, de la p. 271.

INFORMAȚIA SEMANTICĂ ȘI STILISTICĂ A UNUI TEXT

DE

PAULA DIACONESCU

PRECIZĂRI PRELIMINARE

În studierea unui text literar, lingvistul caută să introducă o sistematizare a faptelor, obiectivînd sau înlocuind deseori observațiile intuiției. Din multiplele aspecte pe care le ridică cercetarea unui text de literatură beletristică, aspectul semantic este relevant pentru viziunea artistică a scriitorului. De aceea, tentativa de analiză semantică a unui text rămîne mereu în atenția cercetătorilor. Însă ordonarea sau clasificarea cuvintelor sub aspect semantic într-un text de literatură beletristică poate părea inadecvată, din cauză că, aici, sensurile sînt labile, în funcție de reprezentările și emoțiile cu care le asociază scriitorul sau chiar receptorul. În consecință, mai ales în stilul beletristic, în numeroase enunțuri, sensurile cuvintelor trebuie receptate sub dublu aspect: d e n o t a t i v și c o n o t a t i v[1]. Dincolo de obiectul la care se referă cuvîntul, acesta implică sensuri afective, asociative, dependente totdeauna de context.

Să ne referim la un exemplu, ilustrat de versurile:

Pe lîngă plopii *fără soț*
Adesea am trecut;
Mă cunoșteau vecinii toți.
Tu nu m-ai cunoscut.

(M. Eminescu, *Pe lîngă plopii fără soț.*)

Expresia *fără soț* sugerează „singurătatea", „tristețea", „nefericirea", valori c o n o t a t i v e asociate contextual sensului d e n o t a t i v de „imparitate".

---

1 Pentru semnificația termenilor, vezi Georges Mounin, *Les problèmes théoriques de la traduction*, Paris, 1963, p. 144–168; Tzvetan Todorov, *Littérature et signification*, în „Langue et Langage", Paris, 1967, p. 28–35. Sub aspect lingvistic, raportul dintre sens și noțiune (pentru care vezi, în lingvistica românească, Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, București, 1960, p. 210–213) prezintă multe analogii cu raportul dintre sensul conotativ și sensul denotativ al unui cuvînt.

Scanned with OKEN Scanner

În alte enunțuri, conotația implicită poate fi de natură mult mai complexă, interferînd cu alte aspecte (muzicale, sintactice etc.) ale limbajului poetic.

Mai ales limbajul poetic modern, care cultivă sugestia, eliberat de necesitatea de a se limita la un sens precis, dezvoltă, adeseori, valori semantice variabile de la un individ la altul sau de la un moment la altul și oferă, astfel, o deschidere[2] infinită a mesajului poetic. Conotația subiectivă a termenilor poate constitui chiar o sursă de erori și confuzii în interpretarea unui text.

Deși cuvintele limbajului poetic pot releva o infinitate de sensuri cu care le asociază diferiții indivizi receptori, totuși există mijloace adecvate de cercetare a diferitelor aspecte semantice ale unui text, care permit ierarhizări variate ale sensurilor unui cuvînt actualizate într-un context.

În numeroase cercetări, de orientări diferite, se face distincție între două aspecte ale semnificației unui cuvînt: sens (= raport între semn și obiect) și valoare (= a) raportul dintre un semn și alte semne care desemnează același obiect. Valorile din această categorie adaugă sensului obiectiv al unui termen nuanțe suplimentare, analizate de obicei ca efecte prin evocare a unui mediu — popular, familiar, savant, argotic etc. —, a unei localizări în timp sau în spațiu — arhaic, regional —, a unei activități etc.; b) raportul dintre semne și individul emițător sau dintre semne și individul receptor. Există deci valori care sînt expresia atitudinii afective a individului vorbitor (emițător) sau a atitudinii afective a individului auditor (receptor) față de un enunț).

Delimitarea dintre sens și valoare (pentru care se utilizează de la autor la autor termeni diferiți) nu este, în esență, decît distincția dintre denotație și conotație. Degajarea conotațiilor este totdeauna în funcție de context. Mai ales într-un text de literatură beletristică, receptarea diferitelor conotații depinde de multe ori de înțelegerea globală a textului.

Într-un text, înregistrarea denotațiilor relevă configurația lui semantică sub aspecte logico-informaționale, pe cînd înregistrarea conotațiilor relevă tipurile de configurații semantice sub aspect stilistic.

Distincția teoretică dintre denotație și conotație are avantajul de a clarifica aspectele semantice în analiza unui text, dînd posibilitatea ierarhizării lor după tipul de informație pe care-l realizează.

În cele ce urmează ne propunem să înfățișăm o modalitate de descriere a cîmpurilor semantice la care se repartizează voca-

---

[2] Asupra semnificației estetice a acestei noțiuni, vezi Umberto Eco, *L'œuvre ouverte* traduit de l'italien), Paris, 1965, în special p. 15—36.

bularul selectat de un anumit autor într-un text dat[3], consemnînd, în același timp, cele două tipuri de informație: semantică și stilistică.

Analiza pe care o propunem se înfățișează în trei etape.

I. STABILIREA STRUCTURII SEMANTICE A UNUI TEXT

I.1. Într-o primă etapă a descrierii, grupăm cuvintele în clase semantice cu un mare grad de generalitate, pe care le vom numi clasteme. De exemplu, două dintre clasele semantice fundamentale la care se repartizează determinanții nominali și cei verbali în *Țara de dincolo de negură* sînt spațialitatea și temporalitatea.

Datorită generalității lor, aceste clase permit clasificări ulterioare în clase care indică o ierarhizare a lor de la general la particular. O asemenea ordonare de la clase generale la clase mai puțin generale poate fi reprezentată cu ajutorul unei derivații arborescente. Iată, spre ilustrare, cum se prezintă derivația arborescentă a spațialității și a temporalității în textul la care ne-am referit:

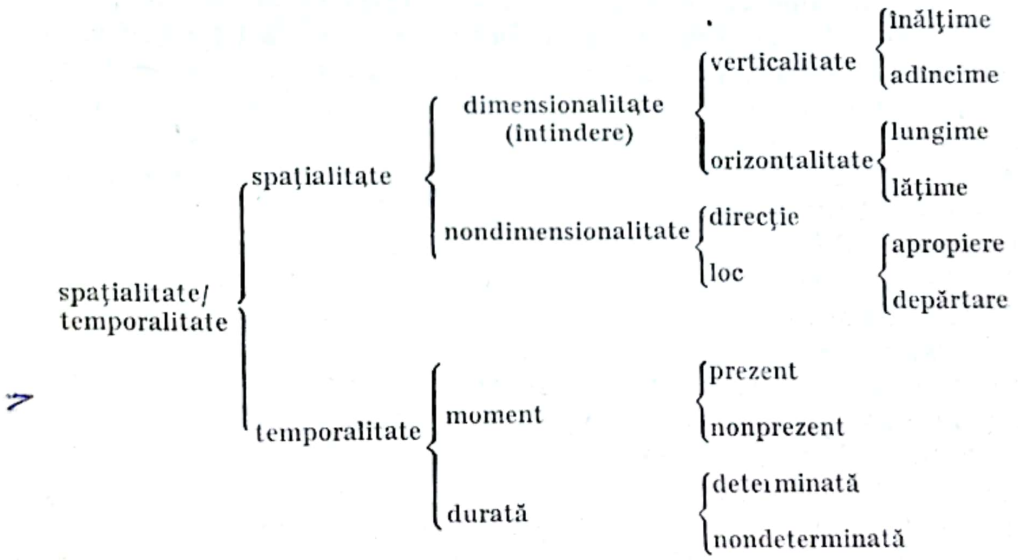

Punctele de ramificație ale acestei arborescențe reprezintă trăsăturile semantice distinctive ale claselor pe care le reprezintă. Punctele terminale ale unei ramuri dintr-o asemenea arborescență nu caracterizează în mod obligatoriu unități lexicale individuale; ele grupează, de obicei, clase de unități lexicale.

---

[3] Am ales spre exemplificare, în primul rînd, textul *Țara de dincolo de negură* de Mihail Sadoveanu (*Opere*, 8, București, 1957, p. 320—460), pentru care există o analiză semantică sub diverse aspecte la nivelul cuvintelor care determină substantive sau verbe (cf. Paula Diaconescu și Mihaela Mancaș, *La structure sémantique des déterminants chez Mihail Sadoveanu*, în RRL, XIV (1969), 2.

Cîteva exemple: adj. *înalt* se plasează pe ramura caracterizată prin trăsăturile semantice: spațialitate/dimensionalitate/verticalitate/înălțime; adj. *adînc*, *afund* se plasează pe ramura: spațialitate/dimensionalitate/verticalitate/adîncime; adj. *lung*, *scurt* se plasează pe ramura: spațialitate/dimensionalitate/orizontalitate/lățime; adj. [aripi] *întinse*, *deschise*, *desfăcute* se plasează pe ramura: spațialitate/dimensionalitate/orizontalitate.

După cum se poate observa, orice unitate lexicală poate fi caracterizată, în derivația arborescentă, printr-o colecție de trăsături semantice între care există raporturi de subordonare. Așadar, clasele semantice pe care le reprezintă aceste trăsături semantice sînt într-un raport de dependență, deci reprezentate ca un anumit tip de structură semantică. În concluzie, prin gruparea cuvintelor în clase subordonate una alteia de la particular spre general, obținem microuniversul semantic al unui text, reprezentat ca o structură. Inventarul de tip arborescent este taxonomic și ierarhic[4].

I.2. Structura semantică descrisă cu ajutorul inventarului de tip arborescent are, în analiza de față, la nivelul claselor semantice, un caracter logico-informațional. De aceea, arborescența spațialității sau a temporalității, pe care am descris-o mai sus, poate fi regăsită în orice alt text. Este evident însă că, pentru texte diferite, ea poate oferi, la nivelul cuvintelor incluse în diferitele clase ale arborescenței respective, o informație stilistică diferită. De aceea, o asemenea descriere se dovedește utilă într-o analiză comparativă de texte.

Inventarul de tip arborescent în descrierea structurii semantice a unui text este necesar într-o analiză semantică sub raport stilistic cel puțin din următoarele motive:

A. Acest inventar permite ierarhizarea și, eventual, epuizarea cîmpurilor noționale la care un scriitor recurge prin intermediul cuvintelor pentru zugrăvirea unei anumite realități. Parcurgerea diferitelor claseme, care reprezintă grade distincte de generalitate semantică în derivația arborescentă, este posibilă în două sensuri: ascendent (de la particular la general) și descendent (de la general la mai puțin general). A doua cale corespunde unei descrieri în care interesul preponderent este cel stilistic[5].

B. El dă o măsură fină a gradului de varietate lexicală în interiorul diferitelor claseme în care sînt grupate unitățile lexicale supuse analizei. Gradul de varietate lexicală și semantică în interiorul aceleiași clase poate fi stabilit în raport cu: a) prezența termenilor eterogeni, adică a cuvintelor între care nu se mai pot stabili eventuale raporturi semantice (sinonimice, antonimice etc.); b) folosirea unor termeni sino-

---

[4] Cf. P. Guiraud, *Sens et information*, în volumul „Statistique et Analyse linguistique", Paris, 1966, p. 51–52.

[5] Cf. A. Y. Greimas, *Sémantique structurale*, Paris, 1966, p. 166.

nimici, pentru care se pot detecta valorile de ordin stilistic care le diferențiază; c) utilizarea termenilor antonimici; d) folosirea unor termeni din aceeași familie de cuvinte; e) repetarea aceluiași cuvînt.

C. El permite o măsură fină a gradului de variație în conținutul semantic al unui cuvînt. Indicele acestui tip de variație semantică îl constituie plasarea succesivă a aceleiași unități lexicale pe ramuri diferite (ceea ce înseamnă că, în contexte succesive, aceeași unitate lexicală este susceptibilă de realizări semantice diferite).

Din punct de vedere stilistic, înregistrarea variației semantice a unui cuvînt este pertinentă, deoarece ea relevă gradul de actualizare individual-artistică a diferitelor posibilități de asociație semantică a cuvintelor, precum și gradul de îmbogățire a conținutului lor semantic.

Variația semantică poate fi privită sub două aspecte: a) al repetabilității, b) al nonrepetabilității.

a) Același cuvînt este folosit succesiv cu multiplele lui sensuri (principale sau secundare), înregistrate în dicționarul limbii române. Astfel, în textul la care ne-am referit, adjectivele *scurt*, *mare* realizează, în contexte succesive, sensuri diferite, repetabile în orice act de comunicare din limba română: *somn scurt* (442); *trupul scurt* (339); *colibă mare* (384); *vînat mare* (384); *eveniment mare* (410).

b) Cuvîntul își mărește zona co-semnificațiilor printr-o îmbinare particulară în stilul unui scriitor[6]. Astfel, la M. Sadoveanu întîlnim: *o tonalitate sură* (385); *zîmbete de zăpadă* (344); *pace leneșă* (355); *farmecul lor alb* (396) etc.

Între situațiile menționate sub a și b se plasează nenumărate asociații intermediare din punctul de vedere al probabilității lor de repetabilitate în limbă: *somn uriaș* (334); *bucurie înaltă* (441); *întinderile blonde* (407). Deci opoziția repetabilitate / nonrepetabilitate este o opoziție graduală.

Cantitatea de informație este în funcție de probabilitate. În contextele semnalate, adjectivele *uriaș* și *înaltă* aduc o cantitate de informație mai mică decît cea a adjectivelor *sură*, *leneșă*, *alb* în contextele menționate sub b. Dar, fiind mai puțin așteptat în contextul *somn uriaș* decît în contextul *pasărea era uriașă*, în primul context adj. *uriaș* aduce o cantitate de informație mai mare.

În limbajul obișnuit, cu cît îndepărtarea semantică dintre doi termeni este mai mare, cu atît sfera posibilităților lor de asociere semantică se restrînge[7]. Limbajul poetic (și mai ales limbajul poetic modern) încalcă

---

[6] De exemplu, s-a subliniat adeseori că Eminescu este creator al limbajului poetic modern mai ales distanțîndu-se de predecesorii săi prin această particularitate de stil, cu ajutorul căreia poetul realizează posibilități noi de evocare în poezia sa. (Cf. Tudor Vianu, *Poezia lui Eminescu*, București, 1930; L. Gáldi, *Stilul poetic al lui M. Eminescu*, București, 1964; Gh. Tohăneanu, *Studii de stilistică eminesciană*, București, 1965; Șt. Munteanu, *Eminescu și limba poetică a înaintașilor*, în volumul „M. Eminescu și I. Creangă — Studii", Timișoara, 1965, p. 79—100).

[7] Cf. Noam Chomsky, *Degrees of grammaticalness*, în volumul Yerry A. Fodor — Jerrold J. Katz, *The Structure of Language. Readings in the Philosophy of Language*, New Jersey, 1964, p. 384.

adeseori această normă [8]. Ne limităm la cîteva exemple: ***lavandă sonoră*** (Arghezi, *Versuri*, 1959, p. 34), *nițică* ***scamă de zare*** (ib., 173); ***Lînă de tămîie*** (ib., 179), *cîlți de* ***zdrențe de ceață*** (ib., 197); *Eu nu strivesc* ***corola de minuni*** *a lumii* (Blaga, *Poemele luminii*, 1968, p.3), *La* ***curțile dorului***, *în* ***tinda noii lumini*** (ib., 201), ***giulgiu de liniște*** (ib., 32), ***mările somnului*** (ib., 223); *Cu* ***glas*** *galeș* ***de unsoare*** (Ion Barbu, *Ochean*, 1964, p. 96); ***lamă de blestem*** (ib., 71), ***grupurile apei*** (ib., 61), ***oul dogmatic*** (ib., 75), ***trimba de vedenii***, ***crîngul de datini*** (M. Caragiale, *Craii de Curtea-veche*, 1957, p. 55), ***albul răsfăț*** *al orașelor răsăritene* (ib., 55), ***visul galeș*** (ib., 56); *Et mes nuits dans mon* ***âme humide*** (Maeterlinck, *Ame chaude*), *Mon âme est pâle d'impuissance / Et de* ***blanches inactions*** (ib.); ***songe de dentelle*** (P. Valéry, *L'Abeille*); *Il y avait des fruits* ***tout ronds comme des âmes*** (Apollinaire, *Le Larron*).

Exemplele date relevă clar o particularitate a limbajului poetic modern: individualitatea puternică a imaginii poetice, realizată îndeosebi pe planul contiguității, prin amalgamarea sensurilor cuvintelor aparținînd la planuri lingvistice diferite: *propriu* și *figurat*[9].

Conexiunea semantică disonantă a termenilor unei sintagme se explică tocmai prin ștergerea diferențelor *figurativ — nonfigurativ* în asocierea lor. Nu atît figura (epitet, comparație, metaforă) în sine este semnificativă, cît mai ales combinația ca atare. Valoarea conotativă a unor asemenea combinații crește și prin utilizarea unor cuvinte aparținînd la stiluri diferite: *neutru*, *savant*, *popular*, *solemn*, *familiar*, *argotic* etc. Astfel, unele exemple de mai sus pot ilustra combinații ca: *termen neutru + arhaism*; *termen neutru + neologism tehnic*; *termen neutru + termen popular*.

I.3. Structurile lingvistice servesc un scop de comunicare, dar, în același timp, în limbajul poetic sînt posibile structuri lingvistice care fac dificilă înțelegerea la receptor.

Pentru a facilita înțelegerea mesajului poetic este necesar să se examineze natura modificărilor semantice ale unui termen impuse de context; această înțelegere depășește adeseori limita îmbinărilor de cuvinte la nivelul sintagmelor. Semnificația unui termen sau a unei sintagme poate fi precizată chiar în funcție de semnificația globală a unui text. Astfel, în poezia lui T. Arghezi *Pui de găi...*, în sintagma *oameni de plumb*, sensul determinantului și, prin intermediul lui, sensul sintagmei „oameni cu sufletul încărcat de păcatul crimei, greu ca plumbul; ucigași" se precizează în raport cu un context mai larg al poeziei. Tot așa, semnificația morală a determinanților și a sintagmelor din care fac parte: *ora de bronz și de fier*; *ora de catifea*; *ora de pîslă*; *ora de lînă*;

---

[8] Cf. Walter A. Koch, *Recurrence and a three-model approach to poetry*, The Hague, 1966.

[9] Vezi, în același sens, și Hugo Friedrich, *Structura liricii moderne*, București, 1969, p. 224.

ora de hîrtie; *orei de praf* (T. Arghezi, *Ceasul de-apoi*) se precizează la nivelul semnificațiilor poeziei.

La nivelul sintagmelor, de tipul determinat + determinant, modificările semantice ale termenilor pot avea loc într-o singură direcție (de la determinat la determinant sau invers) sau în ambele direcții. De exemplu, în sintagmele *apă sură*, *copac înalt*, adjectivele *sură* și *înalt* au, ca și substantivele pe care le determină, marca semantică „concret". Dar, în vecinătatea unor substantive caracterizate prin marca semantică „abstract", aceleași adjective capătă indicele semantic „abstract": *tonalitate sură* (= „tristă"), *bucurie înaltă* (= „plină de măreție"). În sintagma *primăvară belalie* (I. Barbu, *In memoriam*), prin intermediul adjectivului, substantivul primește o valoare conotativă (efectul stilistic al personificării). Tot așa, în sintagmele: *o vreme de lacrimi* (M. Caragiale, *op. cit.*, p. 27) „o vreme ploioasă", *șgheaburile plîngeau* (id., ib., p. 27) „șgheaburile picurau", atributul substantival *de lacrimi* și predicatul *plîngeau*, utilizate în sens figurat, atribuie substantivelor la care se referă proprietăți umane, conferindu-le astfel și lor valori figurative (personificare). În sintagma *zîmbete de zăpadă* (Sadoveanu), modificarea semantică are loc în ambele direcții. Substantivul *zăpadă* este oarecum personificat, iar substantivul *zîmbete* (= „sclipiri albe, luminoase") capătă trăsătura semantică „concret".

După cum se poate observa din descrierea efectuată, modificările semantice presupuse de figurile care creează imagine (epitet, comparație, metaforă, metonimie etc.) pot fi descrise la nivelul contextului în care se realizează aceste modificări.

II. DETERMINAREA CARACTERULUI STRUCTURII SEMANTICE A UNUI TEXT

II.1. În a doua etapă a analizei, deci după repartizarea unităților lexicale la clasele care caracterizează configurația semantică a unui text, putem determina orientarea și caracterul acestei structuri.

Analizînd un text din punctul de vedere al claselor semantice la care se repartizează lexicul, în urma unei cercetări statistice a unităților din interiorul fiecărei clase, putem stabili orientarea lor spre anumite zone semantice, determinată de structura compozițională a textului, de tematica lui etc.

O structură semantică poate avea un caracter convergent, divergent sau complex.

Aceste trăsături se pot preciza prin analiza raporturilor care se stabilesc între unitățile lexicale repartizate la o anumită clasă semantică.

Unitățile lexicale repartizate la o anumită clasă pot contracta între ele una sau mai multe din următoarele relații posibile.

A) Raport de comparabilitate. În acest caz, o clasă grupează termeni comparabili: A') printr-o trăsătură comună: a) termeni sinonimici; b) termeni care fac parte din aceeași familie de cuvinte. De exemplu, în textul din opera lui Sadoveanu, la care ne-am

referit, există o asemenea relaţie de comparabilitate între termenii: [aripi] *întinse*, *deschise*, *desfăcute*, grupaţi la clasemul orizontalitate. Acelaşi tip de relaţie există şi între termenii: *depărtat*, *departe*, *depărtare*, grupaţi la clasemul depărtare; A″) prin contrast. În acest caz, o clasă grupează termeni antonimici (*miazănoapte/miazăzi*; *bun/rău*; *alb/negru*).

B) Raport de incomparabilitate. Clasa grupează termeni incomparabili, în sensul că aceştia nu sînt sinonimi, nu fac parte din aceeaşi familie de cuvinte şi nu sînt antonimi. De exemplu, o relaţie de incomparabilitate există între termenii *miazănoapte*, *pieziş*, *sus*, grupaţi, în textul analizat, la clasemul direcţie.

Raporturile de comparabilitate caracterizează gradul de uniformitate, de omogenitate semantică a unui anumit clasem. Raportul de incomparabilitate caracterizează gradul de varietate, de eterogenitate a unui anumit clasem.

II.2. În mod obişnuit, clasemele au o configuraţie semantică complexă: pot grupa simultan termeni care alcătuiesc o structură semantică omogenă (convergentă) şi termeni care alcătuiesc o structură semantică eterogenă (divergentă).

Abaterea de la această normă poate indica o tendinţă specifică în stilul unui anumit scriitor.

Astfel, în textul analizat din opera lui M. Sadoveanu, abaterea de la această normă se realizează numai pentru unele claseme, în special prin realizarea cu precădere a unei structuri semantice omogene, cu dublu aspect: omogenitate propriu-zisă şi contrastivitate. De exemplu, în cadrul domeniului vizual, pentru categoria culorii, remarcăm predominanţa numerică a termenilor *negru* (care se sprijină şi pe termeni ca: *pîclă*, *negură*, *întunecos*, *înnegri*) — *alb*. De asemenea, un lanţ sinonimic bogat reprezintă termenii caracterizaţi prin trăsătura semantică „difuz", „translucid": *argintiu*, *cenuşiu*, *fumuriu*, *sură*, *vînăt*, *vioriu*, *siniliu* (cf. şi comparaţiile: *ca toporaşul*, *ca cerul*, *ca cenuşa*; *de culoarea tufarilor*, *de culoarea nisipului*). Categoriile vizuale de luminozitate, strălucire, transparenţă se înscriu tot pe linia determinărilor coloristice imprecise, specifice stilului descriptiv de factură romantică al lui M. Sadoveanu[10].

III. CUVINTE IMPORTANTE ALE UNEI STRUCTURI SEMANTICE ŞI INFORMAŢIA LOR STILISTICĂ CONTEXTUALĂ

III.1. Termenii importanţi ai diferitelor claseme, reprezentate ca o structură în derivaţia arborescentă, sînt aceia care poartă fie informaţia semantică fundamentală pentru textul dat, fie informaţia stilistică.

---

[10] În *Arta prozatorilor romîni*, vol. II, Bucureşti, 1966, p. 48, Tudor Vianu observase că „natura văzută i se prezintă lui Sadoveanu aproape numai în aspecte de lumină difuză, în colori fantomatice, în arătări de pîcle şi negură".

Frecvența și sinonimia constituie criterii obiective pentru a distinge cuvintele importante de cele neimportante. De asemenea, probabilitatea redusă de apariție a unui termen într-un anumit context constituie un criteriu principal al evaluării lui estetice și, deci, de precizare a importanței lui în text, întrucît elementul de surpriză creează totdeauna un efect stilistic (cf. R. Jakobson; M. Riffaterre). La fel, orice cuvînt care constituie imagine[11] capătă o importanță particulară în text.

III.2. Pentru înțelegerea unui text, relevantă este și stabilirea configurației lui semantice sub aspect stilistic la nivelul termenilor importanți. În acest scop, după selectarea termenilor importanți din totalitatea claselor semantice care caracterizează un text, ei pot fi repartizați, în virtutea unei echivalențe de efecte pe plan stilistic, în ansambluri de cuvinte, chiar dacă cuvintele grupate într-un ansamblu nu corespund pe plan noțional.

De exemplu, J. P. Vinay — J. Darbelnet (*op.cit.*, p. 273), în analiza unui paragraf dintr-o nuvelă de Maupassant, repartizează cuvintele importante în patru grupe semantice:

f r o i d: *glacé, froid*;

l u m i è r e: *averse de soleil, blanc, éclatant, allumer, flamme aveuglante*;

i m m e n s i t é: *désert, océan de monts, démesurée*;

i m m o b i l i t é: *désert, aucune vie, aucun mouvement, solitude, aucun bruit, le profond silence.*

În *Țara de dincolo de negură*, analizată în lucrarea citată la nota 3, majoritatea covîrșitoare a cuvintelor importante din structura semantică a acestui text se repartizează pe cinci coordonate semantice relevante din punct de vedere stilistic:

Grupa cuvintelor care exprimă v a s t i t a t e a t e m p o r a l ă sau s p a ț i a l ă: *înalt, lung, prelung, mare, depărtat, sus, adîncuri, veșnicie, întinderi, felurite, multiplu, plin, deplin, bătrînă, mulți, nenumărată.*

Pe plan artistic, această sferă semantică concretizează viziunea unei continuități neîntrerupte în timp și în spațiu. Depărtarea în timp și în spațiu deschide perspective nelimitate ale descrierii în opera lui M. Sadoveanu.

Grupa cuvintelor care exprimă n e o b i ș n u i t u l, e x c e p ț i o n a l u l, f a n t a s t i c u l, f a b u l o s u l, i r e a l u l: *ascuțit, aspru, deosebit, așteptare, alb, basm, straniu, fioros, cîntec, ireal, formidabil, grozav, grea, iluzii, uimire, liber, măreț, mirate, năpraznic, strălucit, înfiorare, vis, pîclă.*

---

[11] Utilizăm termenul i m a g i n e pentru a desemna efectul stilistic pe care-l produc cuvintele figurative sau nonfigurative într-un text. Pentru utilizarea termenului i m a g i n e desemnînd efectul pe care-l produc cuvintele concrete și pitorești fără să fie întrebuințate într-un sens figurat, vezi J. P. Vinay — J. Darbelnet, *Stylistique comparée du français et de l'anglais*, Paris, 1967, p. 199.

Această sferă semantică relevă orientarea scriitorului către aspectele insolite, uneori cu contur ireal, care își găsesc de cele mai multe ori expresia în imagini care adăpostesc impresii indescriptibile.

Grupa cuvintelor care exprimă singurătatea, liniștea, tăcerea: *singurătate, liniște, tăcută, sălbăticiuni, pustiu.*

Ideea de singurătate este adeseori asociată cu ideea de infinit, de gol, iar pe plan moral, cu sentimentul de melancolie.

Exemple în acest sens pot fi furnizate de texte diferite ale autorului: *singurătățile pînă în cer și pîn-la capătul lumii* (*Ochi de urs*); *o liniște nesfîrșită întrista întinderile* (*Bordeienii*), *întinsa melancolie a acestui peisagiu* (*Șoimii*) etc.

Această sferă semantică este sugestivă pentru evocarea naturii solitare în stilul descriptiv al lui M. Sadoveanu.

Grupa cuvintelor care exprimă imprecisul: *nesigur, nedeslușit, străine, tainic* (*misterios*), *argintii.*

Această sferă semantică este relevantă pentru evocarea atmosferei de mister a peisajului în descripția scriitorului.

Grupa cuvintelor care exprimă elementul robust, puternic sau elementul suav, delicat: *puternic, năprasnic, greu, blînd, delicat, grațios, ușor, subțire.*

Am menționat pentru fiecare grupă numai o parte din cuvintele pe care le poate cuprinde. De multe ori, unul și același cuvînt poate figura în una sau mai multe grupe din cele semnalate.

Considerate în totalitatea lor, aceste coordonate semantice conturează particularități esențiale ale lirismului[12] în stilul descriptiv de factură romantică al lui M. Sadoveanu.

Informația stilistică, care se sprijină pe valori detectate la nivel contextual, poate fi luată drept bază a sentimentelor care le-a inspirat și pe care le exprimă.

III.3. În stabilirea apropierilor artistice dintre două texte diferite sau dintre original și traducere, corespondența informației lor stilistice (la nivelul diferitelor tipuri de valori sau conotații) constituie elementul principal.

Receptarea estetică a unei opere artistice este în funcție de modul de percepere a informației ei stilistice.

Din cele expuse rezultă că abordarea operei literare și ca fapt de limbă nu se poate limita la datele logico-informaționale ale textului.

---

[12] Pentru alte trăsături ale lirismului în opera lui M. Sadoveanu, vezi Șerban Cioculescu, *Valori muzicale în opera lui Sadoveanu*, în *Varietăți critice*, București, 1966, p. 350–361; Boris Cazacu, *Studii de limbă literară. Probleme actuale ale cercetării ei*, București, 1960, p. 146–168; I. Coteanu, *Despre tehnica stilului lui Mihail Sadoveanu*, în volumul „De la Varlaam la Sadoveanu", București, 1958, p. 462–480; Const. Ciopraga, *Mihail Sadoveanu*, București, 1966, p. 111 și urm.

ANTONIMELE ÎN SISTEMUL LEXICAL
(cu exemple din limba latină)

DE

LUCIA WALD

Bibliografia lucrărilor de semantică din ultimele decenii arată că, în comparaţie cu sinonimele şi omonimele, antonimele au atras în mai mică măsură atenţia cercetătorilor. Faptul e cu atît mai curios cu cît, în raport cu alte categorii lexicale, antonimele se pretează mai uşor unei analize structurale, datorită raporturilor clare de opoziţie pe care le contractează.

Insuficient clarificată este însăşi problema definirii antonimelor. Nu există pînă în prezent o definiţie unanim acceptată; definiţia comună de „cuvinte cu sens opus" întîlnită în toate manualele de lingvistică şi ilustrată cu aceleaşi exemple e prea vagă, cîtă vreme nu se precizează ce se înţelege prin „sensuri opuse". Criteriul logic care stă la baza definiţiei se dovedeşte valabil pentru o serie de cazuri tipice (ca *bonus-malus*, *magnus-paruus*, *iuuenis-senex* etc., dar opoziţia lingvistică este mai largă decît cea logică. Din punct de vedere lingvistic, şi singularul e opus pluralului, şi diateza activă celei pasive, şi aspectul imperfectiv celui perfectiv etc.

În funcţie de criteriul mai îngust sau mai larg după care e apreciată opoziţia de sens, s-au formulat şi definiţii diferite ale antonimelor. Astfel R. A. Budagov consideră că pot avea antonime numai cuvintele care sînt legate, direct sau indirect, de exprimarea unor noţiuni calitative[1]. Definiţia pare prea îngustă chiar pentru exemplele care o ilustrează (*правда — ложь*, *людить — ненавидеть*) şi la care nu e vorba de calităţi, ci de aprecieri subiective ale unei afirmaţii (*правда — ложь*) sau ale unei atitudini (*любить — ненавидеть*).

S-a remarcat, pe drept cuvînt, că lexicul conţine şi cuvinte care exprimă opoziţii cantitative (*mult-puţin*, *tot-nimic*), opoziţii spaţiale (*sus-jos*, *dreapta-stînga*) şi temporale (*zi-noapte*)[2].

---

[1] *Введение в науку о языке*, ed. a II-a, Moscova, 1965, p. 66—67.

[2] A. A. Kireev, *Об антонимах*, în „Русский язык в школе", 3, 1954, p. 10.

Scanned with OKEN Scanner

Unii autori au simţit nevoia să distingă antonime propriu-zise de alte categorii de cuvinte cu sens opus. În prima categorie sînt cuprinse:

a) cuvinte care exprimă gradele extreme, trepte diametral opuse ale unei însuşiri (măsură, volum, preţ, importanţă, greutate etc.): *magnus-parvus*, *bonus-malus*, *prope-procul* etc.; ele exprimă opoziţii logice.

b) cuvinte cu sens opus reprezentînd opoziţii privative, exprimate prin rădăcini diferite (*vir-femina*), dar mai ales prin perechi de cuvinte deosebite printr-un prefix (*utilis-inutilis*, *similis-dissimilis* etc.).

A doua categorie de antonime cuprinde cuvinte care, sub aspect logic, pot fi considerate părţi ale unui întreg, faze diferite ale unui proces sau o singură acţiune privită din puncte de vedere opuse (*dies-nox*, *dare-capere*, *interrogo-respondeo*, *emo-uendo* etc.)[3].

Acad. Al. Graur stabileşte o distincţie între antonime propriu-zise şi cuvinte care, fără a fi antonime, se leagă şi se opun printr-o trăsătură (de exemplu cuvinte opuse ca gen natural: *mamă-tată*, *băiat-fată*, *găină-cocoş*)[4].

Din cele arătate pînă aici rezultă că problema definirii antonimelor nu poate fi rezolvată prin simpla raportare la criteriile logice. Antonimia lingvistică este mai largă decît opoziţia logică. Se citează cazul unor cuvinte a căror opoziţie nu o reproduce strict pe cea logică, cum e cazul lui *viaţă — moarte* devenite antonime în urma frecventei lor opoziţii în cele mai variate contexte. Sub aspect logic aici se opune un concept durativ unuia momentan; opoziţia noţională e între *naştere* şi *moarte*, polii sau punctele extreme ai liniei ce reprezintă *viaţa*[5]. Există şi cuvinte care devin antonime mai ales sub acţiunea unor factori extralingvistici; se pot aduce exemple din domeniul culorilor. Răspîndită e aici opoziţia *alb — negru* (cf. rom. *ori e albă, ori e neagră*; lat. *alba et atra discernere*; *candida de nigris facere*; engl. *to tell white from black*; fr. *passer du blanc au noir*) — care are la bază un criteriu logic (lipsa oricărei culori şi amestecul tuturor).

Dar în limba rusă, în perioada războiului civil se creează cu sensuri figurate antonimele *alb — roşu*, fapt de vorbire care devine fapt de limbă.

În legătură cu definirea antonimelor apare necesară şi luarea în considerare a aspectului gramatical al problemei. Căci nu numai din punctul de vedere al formanţilor, dar şi din cel al sensului antonimele implică şi aspecte gramaticale.

Într-adevăr, dacă criteriul logic este prea îngust pentru o definiţie a antonimelor, ce conţinut semantic dăm termenului „opoziţie"? În limbă se opun nu numai *bun* şi *rău*, dar şi *a vinde — a cumpăra*, *a începe* şi *a termina*; mergînd pe această linie se constată că se opune şi sin-

---

[3] A. A. Ulîmţeva, *Слово в лексико-семантической системе языка*, Moscova, 1960, p. 190—196.

[4] *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, 1954, p. 132.

[5] V. N. Komissarov, *Проблема определения антонима (О соотношении логического и языкового в семасиологии)*, în „Вопросы языкознания", VI, 1957, 2, p. 53.

gularul pluralului (*человек — люди*), şi femininul masculinului (*bărbat — femeie*), şi prezentul trecutului, şi perfectivul — imperfectivului etc. Cu aceasta însă intrăm în domeniul opoziţiilor gramaticale.

Ni se pare că e necesar totuşi să facem o distincţie între opoziţia semantică a două cuvinte şi opoziţiile gramaticale, care caracterizează serii întregi de cuvinte. Nu ne referim, desigur, la criteriul formal — căci opoziţia lexicală poate fi exprimată prin afixe, de tipul *utilis — inutilis*, iar opoziţia de gen, număr sau aspect prin radicale diferite, ca *bos — пасса*, *человек — люди* sau *fero — tuli* —, ci la criteriul semantic.

În legătură cu diferenţa dintre antonimele propriu-zise sau clasice şi antonimele relative sau conversive, s-a afirmat că la primele există, de regulă, un al treilea termen intermediar, neexprimat[6]. Dar afirmaţia aceasta nu se verifică în toate cazurile. Şi poate că unul din criteriile de distincţie a antonimiei lexicale de opoziţiile gramaticale e tocmai faptul că, în primul caz, avem a face cu opoziţii binare, în timp ce în al doilea, opoziţiile nu sînt (şi mai ales nu au fost) obligatoriu binare : astfel e opoziţia tripartită de gen (MFN), de număr (singular — dual — plural), de timp (prezent — trecut — viitor), de mod, caz etc. Diferenţa se explică dacă ne raportăm la originea categoriilor gramaticale : în fazele mai vechi, cu mijloace lexicale limba încerca să redea ipostaze diferite ale aceluiaşi obiect (număr, caz), ale aceleiaşi însuşiri (grade de comparaţie), ale aceleiaşi acţiuni (aspect, mod, timp) sau să clasifice lumea obiectelor (gen). În lexic situaţia e alta; în principiu, fiecare cuvînt are sensul lui; în această masă eterogenă semantic se grupează la un pol cuvintele sinonime (pe principiul asociaţiei după asemănare), iar la celălalt pol, cuvintele cu sens opus (pe principiul asocierii după contrast).

Pornind de la aceste considerente ne explicăm şi situaţia antonimelor din punctul de vedere al reprezentării lor la diferite părţi de vorbire; ele sînt o categorie specifică adjectivelor, adică cuvintelor ce exprimă însuşiri, şi acestea pot fi nu numai diferite, dar şi direct opuse; le întîlnim frecvent la adverbe, care reprezintă o ipostază a adjectivelor. Sînt o categorie mai puţin răspîndită la verbe (care-şi exprimă opoziţiile prin categorii gramaticale); substantivele exprimă obiecte diferite, iar cazurile rare de antonime reprezintă opoziţii de sex (*uir — femina*), opoziţii spaţiale (*caelum — terra*) sau temporale (*nox — dies*); opoziţia spaţială e şi la pronume (*hic — ille*) şi la adverbele construite pe baza lor (*istuc — illuc*).

Încă insuficient elaborată este şi problema diferenţierii, sub aspect semantic, a antonimelor formate cu rădăcini diferite de cele care folosesc un afix negativ. În legătură cu această problemă s-a emis părerea că tipul *bonus — malus* ar corespunde, pe plan logic, noţiunilor contrare reprezentînd membrii extremi ai unei serii (ceea ce înseamnă că ar comporta între ei verigi intermediare), în timp ce tipul *utilis — inutilis* ar corespunde raportului logic al incompatibilităţii. Afirmaţia aceasta este

[6] A. A. Ufimţeva, *lucr. cit.*, p. 193.

respinsă de N.V. Komissarov[7] cu argumentul că la tipul *inutilis* termenul negat conține ceva pozitiv, și anume afirmarea însușirii opuse aceleia exprimate de *utilis*.

Ni se pare că diferențierea opozițiilor în contradictorii și contrarii privește logica și nu lingvistica. Există într-adevăr o diferență semantică între antonimele exprimate prin rădăcini diferite și acelea formate prin prefix, dar ea este de altă natură. Dacă comparăm cele două adjective care se opun lui

$$utilis \begin{cases} inutilis \\ noxius \end{cases},$$ constatăm :

a) că *inutilis* neagă o însușire, în timp ce *noxius* afirmă o însușire;

b) că sub aspect semantic — stilistic *noxius* e mai puternic decît *inutilis*, care apare în raport cu el, ca un eufemism creat prin litotă. Valoarea negativă mai slabă a antonimelor cu prefix pare a-și găsi confirmarea într-o mărturie antică : „Inlitteratum non ex toto rudem / dicimus / sed ad litteras altiores non perductum", (Seneca, *De beneficiis*, V, 13, 3).

Dar termenii cu prefix nu pot fi priviți nici ei în mod nediferențiat ; la unii legătura cu termenul care exprimă însușirea pozitivă e mai puternică, la alții ea se pierde[8].

Așadar, pentru exprimarea noțiunii opuse limba are la dispoziție două tipuri de procedee. Din punct de vedere istoric, mai nou (ca și în alte cazuri) este procedeul derivării, a cărui apariție a însemnat un pas înainte pe calea organizării unui sistem lexical[9]. Alegerea uneia sau a alteia dintre modalitățile de exprimare a unei însușiri opuse variază de la o limbă la alta, iar în cadrul unei limbi — de la un cîmp conceptual la altul și de la o parte de vorbire la alta. Astfel analiza conceptelor *frumos — urît* în limba latină a relevat că primul se exprima printr-un mare număr de termeni : *pulcher*, *formosus*, *bellus*, *lepidus*, *uenustus*, *concinnus*, *elegans* (fiecare punînd pe primul plan cîte o ipostază a frumuseții) ; în ce privește noțiunea opusă, ea se exprima în latină mai ales prin termeni cu prefix negativ : *informis*, *inuenustus*, *inlepidus*, *inconcinnus*, *inelegans* (pe lîngă *turpis* sau *prauus*), de unde s-a tras concluzia că romanii concepeau urîțenia mai ales sub aspect negativ, ca lipsă a frumuseții[10].

Analiza onomasiologică ar putea astfel dezvălui asemănările și diferențele dintre limbi în ceea ce privește modalitățile de a concepe și exprima noțiuni identice.

---

[7] *Lucr. cit.*, p. 57.

[8] După părerea lui Oskar Hey, la unii termeni cu prefix negativ reiese mai mult sensul rădăcinii (*incestus*, *insulsus*), în timp ce la alții (*ignobilis*, *ingratus*, *illaesus*) sensul negativ e mai puternic, *Die Semasiologie*, în „Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik", IX, 1, 1894, p. 225–226.

[9] Al. Graur, *lucr. cit.*, p. 130.

[10] Pierre Monteil, *Beau et laid en latin. Étude de vocabulaire*, Paris, 1964.

Latina, ca şi alte limbi, arată că distribuţia diferitelor procedee de formare a antonimelor este în funcţie de o serie de criterii lexico-gramaticale.

După cum este de aşteptat, antonimele exprimate prin rădăcini diferite sînt tipice pentru adjective: *bonus — malus, lenis — asper, magnus — paruus, plenus — uacuus, grauis — leuis, nouus — uetus, pauper — diues, rarus — densus, fertilis — sterilis, iuuenis — senex* etc.

Se întîlnesc desigur în număr relativ mare şi la adverbe din aceleaşi teme, precum şi la acelea care exprimă raporturi spaţiale şi temporale: *domi — peregri, infra — supra, palam — clam, ante — post* unele devenite prepoziţii.

Mult mai puţin e reprezentat acest tip la substantive — şi aici la anumite categorii, apropiate semantic de adjective sau provenind de la ele (*christianus — paganus, liber — seruus*), sau exprimînd opoziţii în timp şi spaţiu (*bellum — pax, dies — nox, lux — tenebrae*) sau de gen natural (*mater — pater, mulier — uir, bos — uacca* etc.); puţin numeroase sînt şi la verbe: *loquor — taceo, do — capio, affirmo — nego, amo — odi.* Repartiţia prefixelor cu ajutorul cărora se formează antonime se prezintă în limba latină astfel:

1. Prefixul *in-* (*ig-, il,- im-, ir-*) se ataşează la:

a) adjective: *ignobilis, immemor, impar, impiger, improprius, inauarus, inclarus, inclemens, infecundus, insalubris, irreligiosus, irrudis*;

b) adjectivele verbale în *-bilis*: *illacrimabilis, imperturbabilis, improbabilis, impossibilis, inaccessibilis, inaequabilis, inaudibilis, instabilis, insuadibilis, inuiolabilis, irremediabilis, irreuocabilis* etc.

c) adjective verbale în *-to*: *illacessitus, impacatus, imperitus, inaffectatus, incoactus, incorruptus, inhumatus, irrelegatus, irruptus* etc.;

d) verbe: *ignoro, ignosco, illabor, illaedo, imminuo, inceno, infitior, innauigo, inoboedio* etc.

2. Prefixul *de-* se ataşează la:

a) verbe: *decresco, dedoceo, dehortor, deorno, desuadeo, desum, detego*;

b) substantive şi adjective verbale: *decessio, dedecus, deformatio, dehortatio, desipientia, dedecor, dehonestus, deturgens.*

3. Prefixul *dis-* (*dif-*) se ataşează la:

a) adjective: *difficilis, disconcinnus, dispar, dissimilis*;

b) verbe: *diffido, disiungo, dissentio, dissocio, dissuadeo, dissuo*;

c) se opune frecvent unor teme nominale şi verbale formate cu *con-*: *diffiteor*, (confiteor), *disgrego* (congrego) *diiugium* (coniugium), *dissensio* (consensio), *diffarreatio* (confarreatio), *discors* (concors).

4. Prefixul *ne-* (*nec-*) se ataşează la:

a) adjective de origine verbală: *nescius, necopinans*;

b) verbe: *nescio, nequeo*;

c) substantive: *nefas*, *negotium*;
d) pronume: *neuter*, *nemo*;
e) adverbe: *necunde*.

5. Prefixul *ue-* formează numai cîteva adjective: *uecors*, *uesanus*, *uegrandis*.

6. Formațiile antonimice cu *contra-* se întîlnesc la verbe: *contradico*, *contramilito*, *contrapono* și la substantivele derivate de la ele.

E de remarcat că sens privativ are de la origine numai prefixul *in-*, celelalte comportă nuanțe speciale: *de-* deposedare, *dis-* risipire, *ue-* sens peiorativ.

Formațiile cu *ne-* s-au creat pe cale sintactică. Procesul creării de noi prefixe negative a continuat în întreaga istorie a limbii latine. Între procedeele sintagmatice de exprimare a noțiunii contrare se pot cita formațiile expresive cu *haud* și *male*, în care prin litotă se redă atenuat ideea opusă; astfel de formații eufemistice se întîlnesc mai ales la poeți: *digito male pertinaci* (Horațiu, Ode I, 9, 24); tot la Horațiu găsim pe *male salsus* = insulus, *male sanus* = *insanus*; ultimul se întîlnește și la Vergiliu, care mai are pe *malefidus* = infidus, *mele pinguis* = sterilis, iar Ovidiu folosește pe *male gratus* = ingratus. Ulterior asemenea formații se gramaticalizează (cf. fr. *malhonnête*, *malpropre* etc.)[11].

După cum observa R. A. Bugadov, problema antonimelor se aseamănă într-o măsură cu cea a sinonimelor (cuvinte legate prin sens) și cu cea a polisemiei (cînd se întîlnesc ca sensuri opuse ale aceluiași înveliș sonor)[12].

În legătură cu primul aspect s-a mai arătat că termenii antonimi contractează între ei relații foarte strînse, explicabile prin mecanismul psihic al asociației după contrast. Datorită acestui fapt, cele mai frecvente perechi de antonime dau naștere, în fiecare limbă, unor locuțiuni specifice. Ele se întîlnesc și în latină, unde formează grupuri legate prin raporturi de coordonare sau de subordonare: *sacra profana*, *publica priuata*, *domi militiaeque*, *albus an ater*, *uelint nolint*, *praesente absente*, *par impar*, *sus deque*, *ultro citro*, *rursus prorsus*, *deorsus retrorsus*, *clam palam*[13].

Interacțiunea termenilor antonimi se reflectă pe plan sincronic prin distribuție similară (nu întotdeauna identică), precum și prin capacitatea lor de a se îmbina cu aceiași termeni.

În ce privește antonimia între sensurile aceluiași cuvînt, e vorba de sensuri neutrale care s-au dezvoltat ca sensuri diferite și chiar opuse

---

[11] J. Wackernagel, *Vorlesungen über Syntax*, II, Basel, 1924, p. 255.
[12] *Lucr. cit.*, p. 70.
[13] J. Marouzeau, *Groupes de mots, formules et clichés*, în „Revue des études latines", XI, 1933, p. 85–92.

datorită relațiilor sintagmatice, și care își precizează valoarea în context. Cîtă vreme sensul neutral etimologic mai subsistă (ca la *altus*), avem a face cu un caz particular de polisemie; acolo unde sensul primar a dispărut, antonimia se întîlnește cu omonimia. Relativ frecvente sînt în latină adjectivele cu sens activ și pasiv: *caecus* „orb" și „întunecat", *ignarus* „ignorant" și „ignorat", *infestus* „dușmănos" și „dușmănit", *nescius* „neștiutor" și „neștiut", *surdus* „care nu aude" și "care nu-i auzit". Un caz aparte e acela al cuvintelor care din motive afective dobîndesc, în anumite contexte, sens opus.

Fenomenul opus polarizării amintite mai sus este cel al neutralizării unor antonime în anumite contexte, de ex. rom. *concepție înaltă* (sau *profundă*), *răcit rău* (*bine*) etc.

Legătura antonimiei cu sinonimia se manifestă și în aceea că un termen polisemantic poate comporta mai multe antonime, care se află între ele în raporturi de sinonimie; astfel lui *sterilis* i se opun *fecundus*, *fertilis*, *pinguis*, lui *falsus* i se opun *rectus*, *sincerus*, *uerus*. Poate datorită nuanțelor lor expresive, adesea în latină unui termen „nobil" i se opun mai multe antonime: astfel *sobrius* e antonimul lui *ebrius*, *madidus*, *uinolentus*; *sapiens* e antonimul lui *stolidus*, *stultus*, *stupidus*. Uneori antonimele sinonime ale aceluiași termen sînt repartizate pe domenii: e cazul termenilor *prauus*, *pronus*, *obliquus*, *supinus* opuși polisemanticului *rectus*.

În diacronie, cel mai evident aspect al interacțiunii antonimelor îl constituie așa-numita *inducție analogică*[14] sau *analogie corelativă*[15], care constă în influența semantică sau formală a unui termen asupra antonimului său. În cazul atracției formale, termenii antonimi devin mai apropiați din punctul de vedere al complexului sonor. Este, între altele, cazul binecunoscut al lat. *grauis* transformat în perioada tîrzie în *greuis* (cf. rom. *greu*) sub influența antonimului său *leuis*.

În ce privește atracția semantică, s-a observat că, atunci cînd un termen dobîndește un sens nou, în mod frecvent și antonimul său capătă sensul contrar[16].

În această direcție se citează adesea cazul grupului *equites peditesque*, inițial „călăreți și pedestrași", care alcătuiau armata romană. Cu vremea, *eques* capătă un alt sens, desemnînd clasa socială a cavalerilor. Sub influența lui, și *pedes* a ajuns să semnifice o categorie socială, aceea a omului simplu, de rînd, fapt consemnat în texte ca: *quoduis genus ibi hominum uideas: equitem, peditem, libertinum* (Plaut, Poen. 832); *quae peditibus nubere poterant, equites sperant* (Pomponiu, frg. comice 154, ap. Nonius 394)[17].

Un exemplu similar este cel al grupului latin *ascendentes — descendentes*. Sub influența lui *descendentes* „cei care coboară, care „descind"

---

[14] Cf. Stephen Ullmann, *The Principles of Semantics*, Glasgow, 1951, p. 228.
[15] Gustaf Stern, *Meaning and Change of Meaning*, Bloomington, ed. a II-a, 1965, p. 218.
[16] Al. Graur, *lucr. cit.*, p. 132.
[17] G. Stern, *lucr. cit.*, p. 259, crede că ar putea fi și alte explicații.

și care a dobîndit sensul juridic „descendenți", și primul termen a ajuns să însemne „rudele în linie ascendentă". E probabil că atracția semantică a fost favorizată, în acest caz, și de asemănarea formală a celor două cuvinte[18].

Tot prin atracție semantică o serie de termeni indo-europeni care aveau sensul inițial „cel din aceeași gintă" au ajuns să însemne „om liber" ca urmare a faptului că o serie de termeni cu sensul opus „cel străin de gintă, de neam" și-au schimbat sensul pentru a denumi noțiunea de sclav[19].

În alte cazuri e vorba de dobîndirea unor sensuri morale. S-a arătat astfel că, atunci cînd *constantia* a început să fie folosit metaforic pentru a denumi o însușire spirituală, a avut loc o schimbare corelativă la termenul opus, *mobilitas*[20].

Un exemplu similar e acela al lui *grauitas*, care a evoluat de la „greutate" la „atitudine serioasă și responsabilă", corespunzînd gr. σεμνότης; în mod corespunzător, și *leuitas* a ajuns să însemneze „atitudine ușuratică, lipsită de prestigiu". Sensul figurat al celor doi termeni antonimi se întîlnește încă la Plaut: *numquam erit alienis grauis qui suis se concinnat leuem*, Trin. 684.

Un caz mai complicat este cel al lui *otium*, care-și schimbă antonimele în decursul istoriei, o dată cu îmbogățirea sferei lui semantice. Astfel, în perioada arhaică (de ex. la Ennius) *otium* are sensul de „libertatea de a merge și de a veni", fiind corelativ și opus lui *militia* „situația soldatului atunci cînd nu e la război". La Tacit și la Valerius Maximus *otium* e în opoziție cu *disciplina militaris*, iar la Valerius Paterculus se opune lui *bellum* și *res disciplinae*. Ulterior, fără a înceta să se raporteze la *militia*, *disciplina*, *bellum*, *otium* capătă și sensul de „lipsă de activitate, mai ales politică", în opoziție cu antonimul său *negotium* (de ex. la Velleius Paterculus II, 1: *in somnum a uigiliis, ab armis ad uoluptates, a negotiis in otium conuersa ciuitas*).

Astfel, atunci cînd pe primul plan trece activitatea politică, de la diviziunea primară *otium* — *militia*, reprezentînd cele două cadre ale vieții romane (domi = otium) (foris = militia), se trece la opoziția pe plan politic și moral: *otium* — *negotium*[21].

O serie de termeni latini suferă modificări semantice o dată cu creștinismul și atrag modificări corelative la antonimele lor. Este, între altele, cazul lui *fidelis*, care capătă sensul „credincios" (cultului creștin); ca rezultat, opusul său, *perfidus*, trece de la sensul moral la acela de „ne-

---

[18] Stephen Ullmann, *lucr. cit.*, p. 243.

[19] L. Wald, *Quelques noms d'esclaves dans les langues indo-européennes*, în „Linguistique balkanique", Sofia, VI, 1963.

[20] J. Oertel, *Lectures on the Study of Language*, New York, 1901, citat de G. Stern, *lucr. cit.*, p. 219.

[21] J. M. André, *Recherches sur l'„otium" romain*, Paris, 1962; idem, *L'„otium" chez Valère Maxime et Velleius Paterculus ou la réaction morale au début du Principat*, în „Revue des études latines" XLIII, 1965.

credincios", „păgîn". S-a observat că, adesea, în texte religioase creştine, păgînii sînt numiţi *infideles*[22].

În legătură cu fenomenul atracţiei semantice pe care o exercită un termen asupra antonimului său, s-ar părea că în această inducţie analogică avem a face cu un termen „inductor" şi cu unul „indus". Într-adevăr, cu toate că — cel puţin teoretic — apariţia unui sens nou implică şi apariţia contrariului său, este de presupus că, în practică, modificarea semantică nu se produce simultan la ambii termeni. Întrucît în limbă domină opoziţiile, calitatea exprimată prin *bun* se defineşte în opoziţie cu aceea exprimată prin *rău*. Dar aici nu urmărim opoziţiile noţionale, care pot rămîne implicite, ci opoziţiile lingvistice, care se exprimă prin termeni pozitivi. Cu alte cuvinte, dacă *bun* presupune existenţa a ceva *non-bun*, nu e obligatoriu ca termenul *rău* să se fi creat simultan cu el. Care este termenul inductor, e greu de stabilit pentru fiecare caz în parte. Cronologia textelor nu e întotdeauna semnificativă, căci e posibil ca un termen să fi circulat mai multă vreme înainte de a fi consemnat prima oară de scriitor. În unele cazuri există indicii de ordin lingvistic sau extralingvistic, care arată care din cele două antonime şi-a modificat sensul mai întîi. S-a arătat astfel că la cuplul *ascendentes — descendentes* sensul metaforic a apărut mai întîi la verbul *descendere*, de la „a coborî" la „a se trage din" după imaginea apei care coboară la vale dintr-un izvor (ca în exemplul din Suetoniu, Aug. 2 : *a quibus duplex Octauiorum familia defluxit*). Sensul tehnic al lui *descendo* e frecvent la juriştii epocii imperiale : *qui non ex masculis descendunt* (Marcellus, Dif. 5, 25); *nepotes et pronepotes ceterique qui ex his descendunt* (Callistratus, Dig. 50, 15, 220). Sensul juridic al lui *ascendo* nu s-ar fi putut dezvolta independent, prin evoluţie semantică proprie[23].

În ceea ce priveşte perechea *grauis — leuis* (şi substantivele derivate *grauitas — leuitas*), cronologia modificării semantice e mai greu de stabilit. Într-adevăr, sensul figurat al ambilor termeni, pornind de la imaginea balanţei sau a preţului, se întîlneşte la Plaut : *grauius erit unum verbum tuum ad hanc rem quam centum mea* (Trin. 388), dar şi *homo leuior quam pluma* (Men. 487), *leuior plumast gratia* (Poen. 812). La Terenţiu se întîlneşte cu sens figurat *leuis* (*leui sententia* în Hec. 312).

S-a făcut observaţia că textele ciceroniene par a indica că *leuis* precedă pe *grauis* în nuanţa semantică morală, referitoare la persoane şi conduita lor (pornind de la sensurile lui peiorative cu referire la valoare preţ) şi că înnobilarea sensului lui *grauis* nu s-a făcut prin simpla atracţie a lui *leuis*, ci prin intermediul unor valori tehnice retorice, consemnate prima oară în *Rhetorica ad Herennium*[24].

---

[22] Christine Mohrmann, *Etudes sur le latin des chrétiens*, vol. II. *Latin chrétien et médiéval*, Roma, 1961, p. 20.

[23] Oskar Hey, *Ein Kapitel aus der lateinischen Bedeutungsgeschichte. Bedeutungsverschiebung durch sprachliche Faktoren*, în „Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik", 1903, p. 220. XII, 2.

[24] Antonio Fontán, ***Grauis, grauitas** en los textos y en la conciencia romana antes de Cicerón*, în „Emerita", XIII, 2, 1963.

Mult discutată a fost şi problema evoluţiei semantice a lui *paganus*. S-au emis mai multe ipoteze care urmăresc să determine sensul lui mai vechi pe baza antonimelor lui în diferite contexte.

Am amintit cîteva cazuri de atracţie fonetică şi semantică între antonime. Uneori cele două tipuri de influenţă se conjugă. Se poate cita, în acest sens, cazul lui *noxius*. Provenit din rădăcina lui *nectere*, el a însemnat iniţial „legat". Alături de el, în cadrul aceleiaşi familii de cuvinte exista perechea antonimică *obnoxius* „legat", „dependent" şi *innoxius* „nelegat", „liber", „independent"; acest din urmă termen se opunea şi lui *noxius*. În cursul istoriei limbii, *innoxius* dobîndeşte sensul de „inofensiv", „nevinovat", devenind sinonim cu *innocens* din tema lui *noceo* „a vătăma". Ca rezultat, antonimul său, *noxius*, capătă sensul opus de „vinovat", legîndu-se şi fonetic de *noceo*, *noxa*[25].

[25] Oskar Hey, *lucr. cit.*, p. 210, şi Otto Ducháček, *L'attraction lexicale*, în „Philologica Pragensia", 7 (46), 1, 1964, p. 74.

Scanned with OKEN Scanner

NOTE ASUPRA SISTEMULUI SINONIMELOR FIGURATE

DE

ELENA SLAVE

În orice limbă problema sinonimiei prezintă aspecte variate şi interesante. Există o literatură foarte bogată referitoare atît la sinonimele literare, cît şi la cele lingvistice. Dacă sinonimele literare intră în competenţa criticii literare, a esteticienilor, cele din limba curentă sînt în primul rînd în sfera de interes a lingviştilor.

Din multiplele probleme care se pun în legătură cu folosirea sinonimelor în limba curentă, am ales-o pe aceea a sinonimelor figurate. În limbajul de toate zilele, apariţia acestora pare un lucru normal, obişnuit. O analiză atentă, o grupare după diverse criterii dezvăluie aspecte foarte complexe, legate mai ales de multiplele relaţii[1] care se stabilesc între sinonimele figurate.

Înainte de a prezenta aceste relaţii, trebuie văzut cum se prezintă sinonimele figurate din punctul de vedere al inventarului pe care îl alcătuiesc.

Există mai întîi termeni figuraţi izolaţi, în sensul că pentru un termen neutru se foloseşte un singur termen figurat, destinat să adauge la conţinutul semantic al primului o imagine plastică. Astfel, pentru „conducător" se foloseşte termenul *cap*. Asemenea cazuri sînt însă destul de rare; de obicei pentru un anume conţinut se folosesc mai mulţi termeni figuraţi. În exemplul de mai sus, *cap* nu este de fapt izolat decît ca termen figurat, pentru că el intră într-o serie amplă cu *şef*, *căpetenie*, *conducător*, *superior*, *responsabil*. În întreaga serie, *cap* apare ca o variantă de expresie, folosită în linii mari cu acelaşi conţinut ca şi ceilalţi membri. Sinonimele sînt studiate sub aspectul conţinutului lor unitar în cadrul onomasiologiei[2]. Dar onomasiologia se preocupă mai mult de aspectele concrete, ea apropiindu-se de metoda „cuvinte şi lucruri" sau de dialectologie. Observaţii cu privire la locul termenilor figuraţi din serii în care

---

[1] Pentru problema generală a relaţiilor în cadrul vocabularului, vezi I. Coteanu, *Sistemul vocabularului*, în *Probleme de lingvistică generală*, III, Bucureşti, 1960.

[2] Vezi U. Ricken, *Observaţii asupra onomasiologiei*, în LR, IX (1960), 4.

celelalte elemente sînt nefigurate au fost făcute sporadic și, în general, nu de pe poziții structuraliste. E ușor însă de constatat în seria de mai sus că termenul *cap* are un statut aparte : el se opune celorlalte ca fiind marcat printr-o imagine, ceea ce îi dă valoare de unitate invariantă la nivelul expresiv, stilistic.

Am arătat cu altă ocazie structura expresivă bazată pe relațiile dintre termenul propriu și cel figurat[3]. În cele ce urmează se vor trata doar relațiile din interiorul seriilor sinonimice figurate, care nu cuprind și termenii echivalenți nefigurați.

În cadrul lingvisticii tradiționale, grupurile de sinonime figurate au fost cercetate din perspectiva constituirii lor. S-a pus în lumină mecanismul de bază al alcătuirii seriilor sinonimice, numit derivare sinonimică[4]. Dacă la început s-a zis capului *bostan*, după aceea s-a zis *dovleac*, *tigvă*. O asemenea abordare nu are importanță pentru lămurirea structurii sinonimice. Mai mult, cum spune Ch. Bally[5], ea deformează adevăratele raporturi existente în sincronie. De aceea, în cele ce urmează, seriile sinonimice vor fi considerate ca gata constituite.

Ele se prezintă ca șiruri de termeni legați prin trăsături semantice comune. În cazul în care avem a face cu termeni sinonimi și la propriu, trăsătura comună este de fapt un semem repetat în termenii respectivi. Astfel, *pecete*, *sigiliu*, care la propriu înseamnă „semn imprimat prin aplicarea unei peceți (unui sigiliu)"[6], sînt preluați la figurat cu sensul de „semn caracteristic, trăsătură specifică a unei persoane, a unui lucru, a unei epoci etc. ; urmă, întipărire" și respectiv „semn distinctiv, marcă". Putem afirma că în astfel de situații există o relație de identitate semantică la propriu care se reproduce la figurat. Este evident că are loc un fel de automatism analogic care duce la înlocuirea termenului propriu cu cel figurat [7].

Acest tip de sinonimie se poate extinde la o serie mai largă de termeni : de exemplu, *despot*, *dictator*, *satrap*, *tiran* pot fi folosiți unul în locul altuia ; din punctul de vedere al conținutului semantic, adică acela al trăsăturilor distinctive, diferențele dintre ei sînt minime.

Situații de genul acesta se întîlnesc în special în serii de sinonime aparținînd limbajului îngrijit. Faptul se explică prin aceea că sensurile termenilor proprii sînt bine precizate, fiind marcate și de o coloratură livrescă, ceea ce nu permite ca sensul figurat să fie prea îndepărtat de cel propriu ; astfel, de cele mai multe ori, sensul figurat e previzibil. O serie bine conturată care reflectă această structură predictibilă este a termenilor referitori la diverse forme de luptă ; la figurat ei au valorile: *bătălie* „încordare, efort în vederea îndeplinirii unui scop", *ofensivă* „acțiune vie, concentrată, întreprinsă pentru a înfrînge o dificultate, a lichida

---

[3] *Expresivitatea metaforei lingvistice*, în LR, XV (1966), 4.
[4] Vezi Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, 1944, p. 344.
[5] *Traité de stylistique française*, Paris, p. 34.
[6] Definițiile folosite în lucrare sînt date după *Dicționarul limbii române moderne*.
[7] Vezi SCL, XI (1960), 3, p. 733–740.

o stare nefavorabilă, a cuceri un nou obiectiv etc.", *atac* „acțiune violentă și susținută împotriva unei situații, unor teorii, unor drepturi etc. sau împotriva celor care le susțin", *asalt* „acțiune sau luptă hotărîtă", *șarjă* „atac violent prin cuvinte și caricaturi, în presă, teatru etc.". După cum se vede, diferențele la figurat sînt neînsemnate, ca și diferențele la propriu. Efectul expresiv al unor astfel de serii nu e mare. Aceasta se explică prin însuși conținutul semantic al termenilor care au o coloratură literară. Mai important este însă faptul că distanța dintre sensul propriu și cel figurat e mică: astfel, de exemplu, luat izolat, termenul *ofensivă* are un conținut semantic foarte „puternic" la propriu. La figurat însă, el are o accepție foarte apropiată de sensul propriu și de aceea efectul expresiv e mic. Rezultă de aici că nu este suficient numai criteriul opoziției pentru aprecierea expresivității. El trebuie precizat prin aprecierea distanței dintre termenii aflați în opoziție. Dar în cazul de față asemenea probleme interesează mai puțin, deoarece ne-am propus de la început să vedem care sînt relațiile din interiorul seriilor figurate și mai puțin corelația acestora cu termenii proprii corespunzători.

În această privință, trebuie să ținem seama că, în ciuda echivalenței semantice, atît la propriu, cît și la figurat, există anumite nuanțe care nu pot fi neglijate. Există astfel diferențe de frecvență (*pecete* e mai frecvent decît *sigiliu*, *dictator* e mai frecvent decît *satrap*, *asalt* decît *șarjă* etc.), de conotație, de atmosferă care înconjură fiecare termen în parte, sau care marchează fie termeni luați izolați, fie serii întregi. Toate aceste aspecte sînt marcate clar în cazul în care termenii unei serii sinonimice sînt diferențiați pe stiluri funcționale. De pildă, în cadrul seriei *sculă*, *unealtă*, *instrument*, primul termen e popular, al doilea neutru și ultimul folosit mai ales în limbajul îngrijit. Apartenența la un anumit stil face ca la trăsăturile semantice să se adauge note suplimentare, de care trebuie să se țină seama în interpretarea materialului luat în discuție. Din punct de vedere funcțional, trăsăturile conotative sînt analoge trăsăturilor suprasegmentale din planul expresiei. Ele nu afectează ansamblul de trăsături semantice ale termenilor, dar însoțesc în mod obligatoriu acest ansamblu, aducînd o informație în plus.

Relația de echivalență existentă în planul strict semantic (analiza în trăsături distinctive) nu mai are valoare în planul conotației. Într-adevăr, între termenii de mai sus, întîlnim cele trei proprietăți caracteristice relației de echivalență: reflexivitate, simetrie și tranzitivitate[8]. Dacă luăm însă în considerare conotațiile, nu putem folosi un termen în locul altuia, fără să apară un anumit efect.

În realitate, sinonimele clare la propriu, ca cele de mai sus, folosite și la figurat tot ca sinonime, sînt puțin numeroase. De cele mai multe ori, între termenii proprii există diferențe semantice care se neutralizează sub dominația sensului figurat. Nu e vorba de o neutralizare în sensul strict al cuvîntului, așa cum se întîmplă în fonologie, adică de una care

[8] Vezi Solomon Marcus, *Lingvistică matematică*, București, 1966, p. 28.

se produce într-un context bine determinat; în fonologie, de pildă, opoziţia dintre consoanele ocluzive surde şi sonore se neutralizează, în germană şi rusă, în poziţie bine definită de finală. Cu alte cuvinte, neutralizarea fonologică e determinată de factori sintagmatici. Cu totul altfel se petrec lucrurile în domeniul sensurilor figurate. Aici nu există un context precis sub dominaţia căruia să se neutralizeze opoziţia dintre termenii folosiţi la propriu. Totuşi fenomenul se întîmplă, şi anume sub dominarea unui context mai larg în care găsim indici suficienţi pentru a decoda termenul figurat ca atare, şi nu sensul lui propriu. Fie, de exemplu, cuvintele *cursă* şi *mreajă*. La propriu ele înseamnă „dispozitiv de diferite forme pentru prinderea animalelor sălbatice; teren pregătit anume pentru ca animalul care păşeşte în limitele lui să fie prins; capcană", şi respectiv „plasă de prins peşte". Deşi fac parte din aceeaşi sferă semantică, cei doi termeni reprezintă unităţi distincte. Dar în contexte în care sînt folosiţi la figurat, opoziţia semantică dintre cei doi termeni se neutralizează, amîndoi însemnînd „mijloc viclean de a prinde sau a înşela pe cineva".

Trebuie arătat că nu e vorba aici de neutralizarea care duce la însăşi apariţia sensului figurat, aşa cum ea a fost precizată pentru limbajul poetic, ci de o convergenţă deplină la figurat a două unităţi din aceeaşi sferă semantică. Acest fenomen e foarte frecvent, el stînd la baza alcătuirii unor ample serii de termeni figuraţi, mai mult sau mai puţin apropiaţi la origine, dar grupaţi după valoarea figurată pe care o dobîndesc.

Este interesant de menţionat că, tot în cadrul păstrării la figurat a sinonimiei (în sens larg) de la propriu, se întîmplă ca relaţia dintr-un cuplu să se regăsească în altele care fac parte din aceeaşi sferă. Fie, de pildă, perechile *ploaie/potop*, *şuvoi/puhoi*, *rîu/fluviu*, *mare/ocean*, folosite la figurat cu înţelesul de „mulţime". Între aceşti termeni există diferenţe semantice clare, dar ele sînt reunite la figurat printr-o valoare unitară. Mai important de arătat e că, în cadrul fiecărui cuplu, termenul al doilea are o trăsătură în plus, aceea a unei cantităţi mai mari. Prin analogie cu fonologia, putem spune că primii termeni constituie seria nemarcată, faţă de seria marcată, reprezentată de ceilalţi. Între cele două serii găsim o corelaţie la propriu reprodusă şi la figurat. În acest caz avem a face cu o relaţie de proporţionalitate [9] între termenii luaţi în considerare. Există de fapt două ansambluri: primul, acela al termenilor proprii aflaţi ei înşişi în relaţie de proporţionalitate pe baza trăsăturii de cantitate sporită; al doilea ansamblu este acela al termenilor figuraţi la care proporţia se repetă. Notînd termenii prin iniţialele lor, am putea reda proporţionalitatea prin expresia:

$$\left(\frac{pl}{po} = \frac{ş}{p} = \frac{r}{f} = \frac{m}{o}\right) = \left(\frac{pl'}{po'} = \frac{ş'}{p'} = \frac{r'}{f'} = \frac{m'}{o'}\right).$$

[9] Vezi André Martinet, *Eléments de linguistique générale*, Paris, 1967, p. 72–73.

Ansamblul din stînga cuprinde termenii proprii, iar cel din dreapta pe cei figuraţi. Această reprezentare arată că proporţionalitatea este mai complexă decît pare la prima vedere. În cadrul primului grup (al termenilor proprii), elementele aflate la „numitor" alcătuiesc o serie marcată prin trăsătura distinctivă a cantităţii sporite. Aceeaşi marcă se regăseşte în grupul figurat la termenii de la „numitor". Dar aici întregul grup conţine o nouă marcă, aceea a imaginii sugerate de accepţia figurată. Cum trăsătura marcată din primul grup se menţine şi în al doilea, înseamnă că termenii de la „numitor" din al doilea grup sînt marcaţi de două ori. Această dublă marcă se manifestă prin două opoziţii : una, între cele două serii de „numitori" şi alta în interiorul grupului figurat, între seria „numitorilor" şi a „numărătorilor". Dar astfel de perechi de sinonime, care reflectă o proporţionalitate aşa de complexă, sînt totuşi destul de rare.

Mult mai frecvent e cazul cînd, alături de o serie unitară la propriu şi la figurat, apare o altă serie, independentă de prima la propriu, dar cu acelaşi sens figurat. De pildă, alături de *buric*, *inimă*, *măruntaie*, cu sensul de „mijloc, centru, partea cea mai adîncă a unui lucru", există seria *focar*, *miez*, *nucleu*, cu acelaşi sens figurat. Prima serie cuprinde termeni din aceeaşi sferă semantică sau dintr-o sferă semantică bine delimitată, părţi sau organe ale fiinţelor vii, iar în seria a doua intră termeni eterogeni ca apartenenţă stilistică, dar totuşi apropiaţi din punctul de vedere al trăsăturilor distinctive semantice care îi alcătuiesc. În asemenea situaţii, tendinţa de convergenţă a termenilor din interiorul unei serii şi a seriilor între ele este foarte evidentă şi se poate spune că ea caracterizează organizarea generală a limbajului figurat.

Din astfel de situaţii şi din nenumărate altele asemănătoare, se poate trage concluzia că tendinţa fundamentală a organizării limbajului figurat este convergenţa sensurilor proprii spre un număr redus de sensuri figurate.

Un alt tip de raporturi demn de semnalat este al includerii unuia sau mai multor termeni proprii într-unul mai general, cum este, de pildă, seria *scînteie*, *flacără*, *foc*. Cum e de aşteptat, la figurat relaţiile de incluziune nu sînt respectate strict : *scînteie* înseamnă „fapt în aparenţă neînsemnat care declanşează o acţiune, un sentiment", *flacără* „înflăcărare, pasiune, căldură, strălucire", *foc* „lumină roşiatică, asemănătoare cu flăcările", „strălucire, ardere (la o lampă)", „luptă, război", „agilitate, vioiciune", „entuziasm, avînt, înflăcărare" ; „durere, chin, jale". E interesant de semnalat că cea mai mare distanţă dintre sensul propriu şi cel figurat se realizează în cadrul primului termen, *scînteie*. Aceasta se explică prin trăsăturile semantice ale termenului care evocă caracterul imprevizibil şi dinamic al fenomenului. Termenul *foc* prezintă la figurat o mare bogăţie de sensuri care reflectă o anumită gradaţie de valori, începînd cu cele mai apropiate de natura fizică a focului pînă la desemnarea unor stări morale. Între ultimele două sensuri se constată o opoziţie clară, rezultată dintr-un fel de polarizare produsă la figurat. Rezultă

de aici specificitatea structurii vocabularului în general şi al limbajului figurat în special. Dacă la nivelul fonologic relaţiile dintre termeni se bazează pe trăsături care se repetă cu regularitate într-o serie, iar corespondenţa cu seria opusă arată aceeaşi regularitate (cf. corelaţia de sonoritate), nu acelaşi lucru se întîmplă în lexic. Aici e greu să găsim corespondenţe de unu la unu : se constată, de exemplu, că termenii de apreciere sînt repartizaţi inegal între seria sensurilor favorabile şi aceea a sensurilor nefavorabile. Aceasta din urmă e mai bine reprezentată şi cuprinde relaţii complexe în interiorul ei, care sînt departe de a fi o simplă proiectare a celor din seria corespunzătoare de termeni favorabili. La figurat lucrurile se complică şi mai mult, accepţiile fiind şi mai imprevizibil organizate.

Astfel, pe aceeaşi linie a subordonării, observăm relaţii mai complexe în serii ca : *jucărie*, *păpuşă*, *marionetă*, *manechin*. Toate, la figurat înseamnă, în mare, „om lipsit de voinţă". Aceasta reprezintă o convergenţă a sensurilor particulare ale termenilor subordonaţi lui *jucărie* faţă de nota dominantă a acestuia. Fiind un termen mai general, *jucărie* e mai uşor de transpus şi de decodat la figurat, dar implicit imaginea pe care o trezeşte e mai puţin pregnantă. În schimb, ceilalţi termeni, mai concreţi, cu sfere semantice mai restrînse, sînt foarte sugestivi. În interiorul seriei la propriu, constatăm că *jucărie* include pe *păpuşă* şi *marionetă* şi parţial pe *manechin*. Schematic, aceste raporturi pot fi redate prin figura :

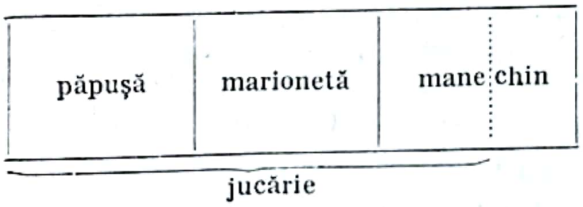

Cum se vede, *jucărie* include notele comune din *păpuşă*, *marionetă* şi sensul 1 al lui *manechin* „figură de lemn, de ceară etc., înfăţişînd corpul omenesc sau o parte a lui şi servind ca model în pictură şi sculptură sau ca suport pentru a proba sau a expune o haină" ; celălalt sens, „persoană salariată în marile ateliere de croitorie, după al cărei corp se confecţionează modele şi care se îmbracă cu aceste modele pentru a le prezenta cumpărătorilor", iese din subordonarea directă a lui *jucărie* ; el totuşi are tangenţă cu acesta şi contribuie, cel puţin în unele actualizări, la îmbogăţirea imaginii realizate prin transpunere la figurat. Cu această rezervă, între *jucărie* şi *manechin* are loc o intersecţie a trăsăturilor semantice.

Am văzut mai sus că tendinţa fundamentală a alcătuirii limbajului figurat este convergenţa unor termeni care fac parte din cîmpuri semantice chiar disparate (cf. şi mai sus, p. 89). Această tendinţă este mai evidentă atunci cînd întîlnim serii ample şi multiple. Astfel de serii apar mai ales în legătură cu fiinţa umană. Este un lucru bine cunoscut că există o terminologie figurată extrem de bine reprezentată, folosită pentru a caracteriza trăsăturile oamenilor. În cazuri puţin numeroase,

această terminologie e folosită pentru a desemna trăsături pozitive; se poate cita în această privință seria figurată pentru „om puternic, curajos", din care fac parte termeni ca *leu*, *tigru*, *vultur*, *șoim*. În schimb, majoritatea zdrobitoare a unităților folosite pentru caracterizarea ființei umane au o nuanță peiorativă, de multe ori chiar injurioasă.

Fie, de exemplu, seria complexă a termenilor figurați întrebuințați pentru a desemna gura ca organ al vorbirii: *cioc*, *plisc*, *clanț*, *clonț*; *clanță*, *moară*, *meliță*, *fofelniță*, *muzicuță*. Prima serie este omogenă în sensul că cuprinde sinonime clare și la propriu. Ea conține clasemul[10] „animat" și se opune radical din acest punct de vedere celei de-a doua serii, care e caracterizată prin clasemul „neanimat". În afară de aceasta, seria a doua include termeni destul de îndepărtați unul de altul. Ei pot fi reuniți doar prin trăsătura semantică comună de „zgomot". Acesta este evocat ca ceva foarte neplăcut, cu excepția ultimului termen, în care apare o notă ironică, explicabilă poate prin consacrarea lui argotică.

În ce privește relațiile dintre termeni, în prima serie avem a face cu o echivalență strictă, o egalitate, atît la propriu, cît și la figurat. În seria a doua intervine o reunire a trăsăturilor susceptibile de a desemna gura la figurat. Rezultatul acestei reuniri este intersectat cu partea primei serii luate la figurat, după figura de mai jos:

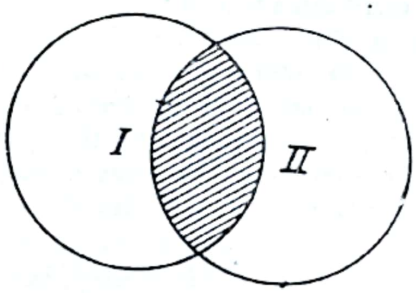

Cum se vede, am redat relațiile prin schema caracteristică intersecției: partea hașurată cuprinde tocmai desemnarea figurată a gurii. Ceea ce rămîne din prima sferă se prezintă ca un tot în ce privește latura de conținut, desemnată prin mai multe complexe sonore. Partea rămasă din a doua sferă cuprinde elementele distincte și sub latura conținutului, și sub aceea a expresiei. Este cazul tipic al intersecției unei serii sinonimice stricte cu un cîmp semantic deosebit de ea, reprezentat la rîndul lui de unități destul de îndepărtate între ele, dar unite prin perspectiva valorii figurate comune celor două serii.

Cea mai interesantă organizare a materialului figurat apare în serii extrem de ample în care sinonimia este concepută în sens foarte larg. Așa se întîmplă în lunga serie a termenilor folosiți pentru a desemna însușirile negative ale omului. Întîlnim aici o gamă foarte variată, de la însușirile fizice pînă la reliefarea prin termeni extrem de plastici a trăsăturilor

[10] Pentru definirea clasemului, vezi E. Coseriu, *Les structures lexématiques*, în „Zeitschrift für französische Sprache und Litteratur", 1968, p. 11.

morale. Sfera întreagă e foarte largă şi în acelaşi timp semnificaţia la figurat a unora din termeni este foarte cuprinzătoare. Unitatea termenilor la propriu constă în prezenţa clasemului „animal", iar unitatea la figurat e asigurată de sugerarea unei trăsături negative a individului uman.

În cadrul acestui larg cîmp semantic, se deosebeşte mai întîi (1) un grup de termeni al căror prim rol este de a reliefa printr-o imagine foarte concretă un defect fizic. Astfel se folosesc, la figurat, *urs* „om greoi, ursuz" *bivol* „om gras, mătăhălos", *malac* „om gras şi greoi". Acest grup reflectă relaţia clară de paralelism între sensurile proprii şi cele figurate. Este de semnalat în plus, că în cazul primului termen, pe lîngă sensul figurat concret — „greoi" —, apare şi cel abstract — „ursuz". Am avea aici o polarizare nu între sensuri particulare, ci de natură clasematică, adică între clasemele foarte generale „concret şi abstract". Acest fenomen este de altfel destul de curent în limbajul figurat, el găsindu-se şi la termeni neîncadraţi în relaţii sinonimice.

Evident, relaţiile se simplifică cînd termenii se caracterizează numai printr-unul din aceste clasome generale. Astfel, în aceeaşi lungă serie a termenilor depreciativi se remarcă (2) grupul consacrat pentru redarea unor trăsături morale negative : *bestie* „om cu apucături de fiară", *tîrîtor* „josnic, meschin", *parazit* „persoană sau clasă socială care trăieşte din munca altora", *trîntor* „bărbat care nu vrea să muncească", *cîine* „nume dat unui om rău, hain", *hienă* „om rău", *rechin* „om lacom şi fără scrupule". La primii doi termeni se observă o mare generalitate la propriu, însoţită însă de o puternică capacitate sugestivă la figurat. Faptul se datoreşte „forţei" şi nu sferei conţinutului semantic al termenilor proprii. Următorii doi termeni sînt legaţi strîns la propriu şi ei converg şi mai mult la figurat. Ultimii trei termeni sînt foarte restrînşi la propriu şi ei dau la figurat imagini bine conturate. Bineînţeles, există deosebiri în cadrul grupului, deosebiri provenite din diferenţele de frecvenţă dintre termeni, din domeniile lor de consacrare.

În sfîrşit este de menţionat (3) grupul cel mai „original" din seriile termenilor figuraţi, şi anume acela care se plasează la limita dintre cuvintele expresive şi înjurături. Şi aici se poate stabili o scară de generalitate, de la unităţi mai cuprinzătoare la altele mai restrînse : *dobitoc*, *vită*, *bou*, *porc*, *măgar*. Primele două sînt mai generale şi se folosesc pentru a exprima lipsa de inteligenţă, grosolănia. *Bou* şi *porc* nu sînt explicate la figurat în DLRM, ceea ce arată atît dificultatea găsirii unor note precise în acelaşi plan, cît şi apropierea foarte clară de înjurături. *Măgar* e „specializat" pentru „om încăpăţînat, necinstit".

Mai mult decît în oricare alt grup, aici se pun probleme de organizare sintagmatică. Astfel, folosiţi la vocativ, aceşti termeni se transformă în înjurături. În acest sens, e semnificativ faptul că de multe ori dicţionarele introduc explicaţia la figurat prin formule ca „termen injurios la adresa...", „epitet dat...". Această situaţie arată că intuitiv autorii articolelor respective şi-au dat seama de relaţia de transformare, caracteristică acestor termeni : pe lîngă structura de vocativ, e foarte importantă aceea de ad-

jectiv. Aceasta arată că adjectivele sînt mai abstracte ca substantivele, prin faptul că denumesc o anumită trăsătură desprinsă de obiect. Rezultă de aici o serie de dificultăţi, atît în privinţa reunirii termenilor prin trăsături comune, cît şi în aceea a stabilirii statutului sintagmatic al folosirii lor în enunţ.

Între cele trei grupuri există punţi de legătură; astfel *urs*, fiind şi concret, şi abstract la figurat, face legătura dintre primul şi al doilea grup; *cîine* din grupul al doilea poate fi folosit ca imprecaţie, ceea ce e propriu celui de-al treilea grup.

Caracterul sistematic al limbajului figurat se vede şi din faptul că, paralel cu o serie de termeni folosiţi pentru un anumit gen, apare o serie corelativă pentru genul opus. Nici în acest caz nu întîlnim o simplă relaţie de unu la unu, ci mai curînd o corespondenţă globală între cele două serii. Astfel, paralel cu seria de termeni figuraţi nefavorabili aplicaţi la bărbaţi, există seria termenilor folosiţi depreciativ pentru femei.

Şi aici se pot stabili trei grupuri. Primul cuprinde termeni referitori la aspectul fizic: *cămilă, iapă, bivoliţă, cioară, bufniţă*. Primele trei desemnează o „femeie mare, dizgraţioasă". *Cioară* denumeşte o „femeie neagră", iar la *bufniţă* apare, pe lîngă trăsătura fizică („femeie urîtă'), şi cea morală („femeie rea").

În grupul al doilea întîlnim termeni care subliniază o trăsătură mai abstractă sau morală. Aici poate fi citată seria unitară care desemnează o „femeie vorbăreaţă": *gaiţă, ţarcă, caragaţă, caţă*. Ultimul sugerează şi o trăsătură de caracter („femeie rea"). *Gîscă, gîsculiţă* sînt folosite numai pentru trăsături morale („femeie credulă şi proastă"), *cloşcă* pentru a sugera lenevia, iar *viperă, şerpoaică, viespe*, pentru „femeie rea". În cel de-al treilea grup sînt de pomenit termenii injurioşi: *căţea, vacă, scroafă*.

Cum se vede, la propriu termenii fac parte dintr-un ansamblu închegat, acela al animalelor, păsărilor, insectelor. Din punct de vedere structural, relaţiile stabilite pentru masculin se regăsesc şi la feminin. În afară de aceasta, este de observat fenomenul neutralizării opoziţiei dintre genuri sub dominaţia contextului care implică o decodare figurată a unor termeni ca: *cioară, caţă, cloşcă, viperă*; aceştia pot fi folosiţi şi pentru masculin. În această privinţă se poate arăta însă că situaţia se deosebeşte de cea existentă în cazul opoziţiei de gen la propriu, mai bine-zis la termenii nefolosiţi la figurat. Cînd spunem *un mare număr de studenţi şi studente au fost promovaţi*, constatăm că opoziţia de gen se neutralizează în favoarea masculinului. Acesta fiind deci mai frecvent, poate fi considerat ca termen nemarcat faţă de feminin. La figurat însă, unii termeni depreciativi feminini pot fi folosiţi pentru masculin, nu însă şi invers. Aici femininul este mai frecvent şi de aceea poate fi considerat ca termenul nemarcat al opoziţiei de gen.

★

Am prezentat pe scurt cîteva probleme puse de cercetarea sinonimelor figurate. S-a putut vedea cît de complexă este problema organizării

lor sistematice. Noțiunile folosite pentru a descrie sistemul limbii în alte compartimente (fonologie, gramatică) trebuie îmbogățite cu date noi privitoare la structura lexicului în general și a limbajului figurat în particular. Desigur, analiza în trăsături distinctive, în seme, are o importanță deosebită. Ea este însă insuficientă pentru lămurirea relațiilor foarte complexe care apar în domeniul transpunerii figurate. Am încercat să dăm unele soluții bazate pe relațiile dintre anumite clase de termeni folosiți la propriu și la figurat. Mijloacele formale oferite de teoria mulțimilor sînt foarte eficace în această privință. Am restrîns analiza la procedeul inductiv, adică acela al observării faptelor și al explicării pe baza lor a relației caracteristice. Se poate însă proceda și deductiv : de la analiza formală a unor modele la găsirea faptelor empirice care le ilustrează. Pentru aceasta se cere însă o cercetare logică și matematică.

Se înțelege că mai există și alte aspecte care țin de caracterul sistematic al sinonimiei figurate. Am semnalat mai sus (p. 89) tendința de convergență a termenilor proprii spre un număr redus de valori figurate. Ultimele două serii (termenii depreciativi) demonstrează clar această tendință. Este vorba deci de un aspect care este în același timp și relațional și cantitativ. Cazurile extreme au fost semnalate de mult pentru limba română. Astfel, acad. Iorgu Iordan [12] indică pentru „a bate" 46 de termeni. Pentru franceză, Pierre Guiraud menționează că în franceza populară și argotică există 86 de termeni pentru „neghiob", 50 pentru „a-și bate joc", 40 pentru „a înșela" etc. [13]. Aceste observații trebuie precizate prin analiza structurală și prin cercetări statistice de ansamblu.

Am arătat cît de important este paralelismul transpunerilor sensurilor de la propriu la figurat în serii ca *bătălie, ofensivă, atac, asalt, șarjă*. Acestor paralelisme, precum și tendinței de convergență, li se opune uneori și fenomenul divergenței, adică acela al mișcării centrifuge. El se observă în termeni polarizați la figurat ca *foc*, precum și în termeni care la rigoare pot fi socotiți omonimi : *urs* „om greoi" și *urs* „ursuz". Alteori unii termeni sinonimi la propriu se diversifică la figurat (vezi p. 89—90). Se pare însă că tendința centrifugă este mult mai puțin importantă decît cea centripetă, a convergenței. Aceasta se explică prin faptul că „universaliile" figurate sînt în număr mult mai redus decît feluritele unități semantice folosite la propriu. Pentru a stabili exact acest lucru se cere însă cercetarea comparată pentru mai multe limbi.

În sfîrșit, mai trebuie menționată, ca problemă generală, apartenența termenilor la o anumită clasă — parte de vorbire, după terminologia tradițională. Cum s-a văzut, în observațiile de mai sus s-au luat ca material

---

[12] Vezi Iorgu Iordan, *lucr. cit.*, p. 352—353.
[13] Pierre Guiraud, *L'argot*, Paris, 1966, p. 36.

doar substantive. Acestea reprezintă o clasă de elemente în general independente. Dar şi la ele apar probleme legate de interferenţa cu adjectivul, cu categoriile gramaticale caracteristice, aşa cum am semnalat, de exemplu, situaţia genului. În afară de astfel de aspecte, există altele referitoare la trăsăturile semantice şi sintagmatice ale claselor. Cele mai interesante sînt în această privinţă verbele, deoarece ele implică automat relaţii cu subiectul şi obiectul acţiunii desemnate. O cercetare a sinonimiei figurate ar trebui să ţină seama de acest lucru . Însă pentru a-l lămuri se cer şi cercetări asupra folosirii sinonimelor figurate în enunţuri, ceea ce depăşeşte limitele pentru observaţiile de mai sus.

Scanned with OKEN Scanner

DERIVAREA REGRESIVĂ MORFOLOGICĂ ÎN RAPORTURILE EI CU CEA LEXICALĂ

DE

THEODOR HRISTEA

Mecanismul derivării regresive, aspectele variate ale acestui procedeu de îmbogăţire a vocabularului, precum şi locul lui în sistemul general de formare a cuvintelor au fost prea puţin cercetate, atît în limba română, cît şi în celelalte limbi. Cît priveşte manifestarea derivării regresive în sfera morfologiei, se pare că acest aspect mai rar întîlnit al fenomenului în discuţie nici nu a fost propriu-zis studiat, dacă facem abstracţie de unele fapte risipite prin dicţionare şi prin gramatici sau citate, sporadic, prin diverse lucrări de specialitate. Lipsa unei clasificări riguroase şi pe baza unui material bogat a formaţiilor regresive a dus, fie la ignorarea, într-o mare măsură, a ceea ce vom numi *derivare regresivă morfologică*, fie la amestecarea acesteia din urmă cu ceea ce propunem să se numească *derivare regresivă lexicală*, fie la neînţelegerea fenomenului de care ne ocupăm în toată complexitatea lui. J. Marouzeau, spre exemplu, reduce *derivarea regresivă* la formarea de noi cuvinte prin suprimarea de *sufixe* [1], cînd în realitate formaţii regresive se pot obţine chiar prin suprimarea anumitor desinenţe, ca să nu mai vorbim de prefixe. În lingvistica americană cele două tipuri fundamentale de formaţii regresive sînt tratate, fie şi foarte sumar, în mod nediferenţiat şi sub denumirea globală de „back-formations" sau „inverse derivatives" [2].

Judecînd după exemplele pe care le dă, se pare că Mario Pei (*Glossary of Linguistic Terminology*, Garden City, New York, 1966, p. 27 şi 132) încearcă o diferenţiere între cele două categorii de fapte, rezervînd termenul „back-formation" pentru derivatele regresive lexicale (ex. : engl. *to sculpt* < *sculptor*, fr. *cri* < *crier* etc.), iar pe cel de „inverse derivation"

---

[1] Vezi J. Marouzeau, *Lexique de la terminologie linguistique*, Paris, 1961, p. 71.

[2] Vezi, printre alţii, Leonard Bloomfield, *Language*, New York, 1933, p. 412–416; Charles F. Hockett, *A Course in Modern Linguistics*, New York, 1967, p. 428–429; Edgar H. Sturtevant, *An Introduction to Linguistic Science*, New Haven, 1967, p. 102–103 etc.

Scanned with OKEN Scanner

pentru formațiile similare din domeniul morfologiei (ex.: engl. *pea* sau *Chinee*, extrase, primul din subst. colectiv *pease*, iar al doilea din *Chinese*, ambele interpretate ca niște plurale) [3].

Folosirea unor termeni diferiți, cum sînt cei amintiți mai sus, nu e suficientă și nici potrivită pentru a pune în lumină diferența dintre cele două aspecte fundamentale ale derivării regresive, deoarece „back-formation" și „inverse derivation" exprimă, în esență, absolut același lucru.

O separare a formațiilor regresive lexicale de cele care aparțin morfologiei am mai întîlnit la Kr. Nyrop (*Grammaire historique de la langue française*, ed. a II-a, tom. II, p. 261—262). Pe cele din urmă, Nyrop le discută chiar la morfologie, dar reamintește de ele în capitolul *Dérivation régressive* (tom. III, p. 245), numindu-le, în mod nu tocmai potrivit, *formations rétrogrades*. Etimologic vorbind, formații „retrograde" sînt atît cele morfologice (ex. *balourd* < *balourd-é*,) cît și cele lexicale, de felul lui *médecin* < *medecin-e*, *démocrate* < *démocrat-ie* etc. În același sens se poate spune că sînt regresive toate formațiile așa-zise „retrograde", adică morfologice, din moment ce atît unele, cît și celelalte se realizează în sens invers. Diferențierea pe care o face Nyrop este, desigur, binevenită, chiar dacă nu e completă, însă opoziția terminologică regresiv — retrograd, neexprimînd nimic, nu poate fi reținută.

I

1. Ceea ce caracterizează ambele tipuri de derivare regresivă e faptul că atît una, cît și cealaltă constau în suprimarea unor morfeme (reale sau numai presupuse) de la cuvinte ori forme gramaticale existente deja în limbă.

2. Este de remarcat că, și într-un caz, și în celălalt, subiectele vorbitoare inversează raportul real care există între primitiv și derivatul regresiv, acesta din urmă fiind luat drept formă de bază. Pentru vorbitorul nelingvist, primitivul este *picta*, în timp ce *pictor* face impresia unui derivat de la cel dintîi, tot așa cum *sardea* este simțit ca formă primară în raport cu *sardele* din care a fost extras și care e pluralul normal al mai vechiului *sardelă* (< ngr. σαρδέλλα).

3. Exceptînd o parte dintre derivatele postverbale de genul feminin (a căror situație cu totul specială o vom discuta cu alt prilej), toate celelalte formații regresive, fie ele lexicale, fie morfologice, sînt mai scurte decît primitivele, tocmai pentru că au fost extrase din acestea, lăsîndu-se la o parte un afix lexical sau gramatical. Să se compare în ceea ce privește corpul fonetic: *cînt* cu *cînta*, *desăvîrși* cu *desăvîrșit*, *etimolog* cu *etimologie*, *pai* cu *paie* etc.

---

[3] Menționăm că astăzi *Chinese* este invariabil sub raportul numărului (ca și *Maltese* sau *Portuguese*), dar mai demult pluralul lui a fost regulat, adică *Chineses*. Vezi *The Oxford Dictionary of English Etymology*, edited by C. T. Onions, Oxford, 1967, p. 170 (s.v.).

Scanned with OKEN Scanner

4. Tot ce creează derivarea regresivă, indiferent de natura ei, se întemeiază pe modele preexistente, care alcătuiesc, cel mai adesea, serii întregi, mai mult ori mai puţin vii în conştiinţa vorbitorilor. Din acest punct de vedere se poate spune că derivarea regresivă este, în ultimă analiză, un caz particular al analogiei şi că ea are întotdeauna un caracter sistematic. Pentru început vom examina mai pe larg două fapte prin care vom pune în evidenţă atît asemănările şi deosebirile existente între cele două tipuri de derivare regresivă, cît şi esenţa procedeului în general. Formula celei de a patra proporţionale (la care Ferdinand de Saussure face apel pentru a explica analogia în general)[4] este în întregime valabilă şi pentru derivarea regresivă :

şomer : *şoma*	*dumitale* : *matale*
şofer : χ	*dumneata* : χ

După modelul unor perechi corelative de felul lui *şomer* / *şoma*, *boxer* / *boxa* etc. (în care atît verbul, cît şi numele de agent sînt împrumuturi din franceză) s-a putut forma verbul recent *şofa* prin îndepărtarea sufixului derivativ-*er* al mai vechiului *şofer*. Verbul *şofa* e înregistrat numai în ediţia a II-a a *Dicţionarului de neologisme*, unde este explicat, împotriva oricăror aşteptări, prin fr. *chauffer*. Sensul primordial şi, totodată, fundamental al acestui verb este „a încălzi" sau „a face cald" (< lat. **calefare* = *calefacere*). Celelalte sensuri ale cuvîntului[5] sînt toate derivate, şi ele nu vor fi amintite aici. Important e faptul că *chauffer* nu se întrebuinţează niciodată, în franceză, cu sensul de „a conduce un automobil". Pentru exprimarea acestei acţiuni francezii folosesc verbul *conduire*, aşa cum englezii întrebuinţează pe *to drive* „a conduce (un vehicul)". Nefiind satisfăcut criteriul semantic, rom. *şofa* nu poate fi explicat prin fr. *chauffer*. El trebuie interpretat ca un derivat regresiv din *şofer*, perfect explicabil (atît formal, cît şi semantic) prin fr. *chauffeur*, care aparţine aceleiaşi familii etimologice ca şi vb. *chauffer*.

Nici pronumele de politeţe *mata* nu este, întotdeauna, explicat aşa cum ar trebui. Astfel din DLRM şi, mai recent, din DLR (s. v.) aflăm că el este format din *dumneata*, ceea ce nu e tocmai corect. De fapt, forma de nominativ-acuzativ *mata* a fost refăcută din cea de genitiv-dativ *matale* < *m*[ne]*atale*[6]. La rîndul ei, această formă e o scurtare din *dumneatale* (genitiv-dativul lui *dumneata* < *domnia ta*).

Iniţial, *matale* s-a folosit numai la genitiv-dativ, cum dovedesc atestările[7] şi în special aspectul morfologic al acestui pronume. Extin-

---

[4] Vezi Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris, 1968, p. 222 şi 226. Cf. şi A. Dauzat, *La vie du language*, ed. a IV-a, p. 137.

[5] Pentru care vezi : *Dictionnaire encyclopédique Quillet*; *Grand Larousse encyclopédique*; Paul Robert, *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française* (s.v.) etc.

[6] Vezi Iorgu Iordan, *Stilistica limbii romîne*, Bucureşti, 1944, p. 46, şi *Limba română contemporană*, ediţia a II-a, Bucureşti, 1956, p. 373.

[7] În DLR este atestată de 6 ori forma *mata* şi de 13 ori *matale* (care cunoaşte şi o variantă învechită şi regională : *mătale*).

zîndu-şi folosirea şi la nominativ-acuzativ (probabil, mai întîi în limbajul infantil, a cărui creaţie este), *matale* a devenit invariabil sub aspectul cazului, ceea ce nu era normal în sistemul morfologic al limbii române. De aceea s-a simţit necesitatea creării unei forme de nominativ-acuzativ (*mata*), pentru a se ajunge la un paralelism perfect cu *dumneata* — *dumitale*. Acest lucru s-a realizat prin derivare regresivă, constînd, de data aceasta, în suprimarea desinenţei cazuale de genitiv-dativ (*-le*). Avem convingerea că şi forma de nominativ *dumita*, pe care Tiktin o dă ca specifică dialectului bănăţean (vezi TDRG, vol. II, p. 563, col. 1) se explică tot prin derivare regresivă din *dumitale*.

II

Deşi, după cum vedem, procesul care se produce este, în esenţă, acelaşi, între derivarea regresivă lexicală şi cea morfologică există unele deosebiri fundamentale :

1. În primul caz se procedează prin îndepărtarea unor *morfeme derivative* (sufixe şi prefixe), iar în al doilea caz se înlătură exclusiv *morfeme flexionare* (cel mai adesea desinenţe). Nu interesează în discuţia de faţă că ambele categorii de morfeme pot fi reale sau numai aparente, cum se va vedea din unele exemple pe care le vom da mai departe.

2. În funcţie de natura morfemelor suprimate se poate ajunge la noi unităţi lexicale (ex. *şofa*, în raport cu *şofer*) sau numai la noi forme gramaticale (ex. *mata* faţă de *matale*). Regula generală pe care am putea-o formula ni se pare a fi următoarea : derivarea regresivă lexicală duce la formarea de noi cuvinte, pe cînd cea morfologică dă naştere unor simple forme flexionare ori unor variante morfologice, spre exemplu de tipul formelor de singular obţinute prin suprimarea unui morfem de plural (cf. *pîntec* < *pîntece*; *sanda* < *sandale* etc.). Atît formele flexionare, cît şi variantele morfologice nou născute prin acest tip de analogie sînt menite să completeze sau să regularizeze o paradigmă ori o relaţie gramaticală.

Cu timpul, două forme flexionare ori două variante morfologice se pot transforma în cuvinte diferite, dar aceasta nu infirmă regula formulată mai sus. Astfel, în perspectiva viitorului, n-ar fi exclus ca *mata* şi *matale* să se diferenţieze pînă într-atît, încît să devină unităţi lexicale independente. O tendinţă de diferenţiere semantică a celor două forme se constată, în prezent, mai ales în Moldova, adică acolo unde aceste pronume sînt folosite de predilecţie[8].

---

[8] Vezi Iorgu Iordan — Valeria Guţu Romalo — Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române*, Bucureşti, 1967, p. 129. Presupunerea că *mata* şi *matale* ar putea deveni cuvinte independente se mai întemeiază şi pe următoarea constatare pe care o face *Gramatica Academiei* (ed. a II-a, vol. I, p. 149) : „*Mata*, formă de nominativ-acuzativ, este folosită în unele graiuri şi ca genitiv-dativ, iar *matale*, formă de genitiv-dativ, apare şi ca nominativ-acuzativ".

3. Comparînd categoria lexico-gramaticală sau clasa morfologică a primitivului cu cea a derivatului regresiv se poate stabili o nouă diferență între formațiile provenite prin suprimarea de morfeme derivative și cele rezultate prin înlăturarea de afixe flexionare. În cazul derivării regresive morfologice se înțelege că nu poate fi vorba de o schimbare a categoriei gramaticale, din moment ce „derivatul" constituie numai o formă flexionară sau o variantă morfologică a primitivului. În mod obișnuit, lucrurile se petrec cu totul altfel atunci cînd derivatul regresiv și primitivul constituie unități lexicale distincte. În imensa majoritate a cazurilor, ele aparțin și unor clase morfologice diferite, cum rezultă din următoarea clasificare a formațiilor regresive lexicale:

— Subst. < verbe: *blestem* (< *blestema*); *greș* (< *greși*) etc.
— Verbe < subst.: *autoservi* (< *autoservire*); *rîșni* (< *rășniță*) etc.
— Adj. < verbe: *zbîrl* „zbîrlit" (< *zbîrli*) etc.
— Verbe < adj.: *catifela* (< *catifelat*); *nemuri* (< *nemuritor*) etc.
— Subst. < adj.: *aerodinam* (< *aerodinamic*) etc.
— Adj. < subst.: *agurid* „acru"[9] (< *aguridă*) etc.
— Subst. < subst: *banan* (< *banană*); *papetar* (< *papetărie*) etc.

După cum se vede, în 6 din cele 7 situații posibile (cel puțin pentru limba română) clasa morfologică a derivatului regresiv diferă de a primitivului. Din acest punct de vedere se poate spune că derivarea regresivă lexicală dă naștere nu numai unor noi cuvinte, ci, în general, și unor noi *părți de vorbire*.

*

După ce am arătat asemănările și deosebirile existente între cele două aspecte ale derivării regresive, e necesar să mai facem cîteva precizări, în legătură cu unele fapte de limbă mai greu de clasificat, precum și cu altele care par a avea ceva comun cu fenomenul de care ne ocupăm. Din ultima categorie fac parte cîteva variante de felul lui *paș* (= pașă), *subaș* (= subașă), *vlădic* (= vlădică) etc. Dacă despre ultima formă s-ar putea afirma, la rigoare, că este un singular refăcut din pluralul *vlădici*[10], aceeași explicație nu poate fi, în nici un caz, admisă pentru celelalte variante. Deși s-au născut prin înlăturarea elementului final *-ă*, *paș* și *subaș* nu pot fi încadrate nici în derivarea regresivă lexicală și nici în cea morfologică. În aceste cazuri e vorba de simple „adaptări" formale în raport cu genul natural al substantivelor respective, care, din punct de vedere gramatical, sînt masculine, deși se termină în *-ă* (semnul distinctiv, prin excelență, al substantivelor feminine).

Dacă *paș* și *subaș* aparțin aceluiași gen gramatical ca și *pașă* și *subașă*, variantele *calf*, *cătan* și *ordonanț* (masculine) se deosebesc de

[9] Pentru o atestare, vezi Tudor Arghezi, *Versuri*, București, 1959, p. 44.
[10] Vezi Iordan — Guțu — Niculescu, *op. cit.*, p. 74.

calfă, *cătană* şi *ordonanţă*, care sînt feminine. Diferenţa de gen nu e, totuşi, suficientă pentru a putea vorbi de două cuvinte diferite. Ea trebuie să fie neapărat dublată de o diferenţă de sens (ca în cazul derivatelor regresive moţionale, create pentru a se exprima şi o deosebire de sex: *gazd* „găzdoi" < *gazdă* etc.)[11]. *Calf*, *cătan* şi *ordonanţ* se explică tot prin simpla tendinţă de a se realiza o concordanţă între genul gramatical şi cel natural. Nefiind noi cuvinte în raport cu formele *calfă*, *cătană* şi *ordonanţă*, ele nu pot fi socotite derivate regresive lexicale. Din acelaşi motiv nu vom accepta nici interpretarea care se dă (în SMFC, II, p. 56—57) variantelor fără prefix, de felul lui *drăgi* (= îndrăgi), *făşura* (= înfăşura), *tristare* (= întristare) etc. Din moment ce nici sensul (în primul rînd) şi nici categoria lor lexico-gramaticală nu diferă de a cuvintelor din care provin, astfel de variante nu trebuie socotite derivate regresive, ci simple trunchieri sau scurtări prin „deprefixare", determinate, uneori, de necesităţile versificaţiei[12]. Revenind la *calf*, *cătan* şi *ordonanţ*, vom adăuga că ele nu sînt nici formaţii regresive morfologice, deşi au rezultat prin tăierea lui *-ă* (care, din punctul de vedere al structurii morfologice a cuvîntului, reprezintă desinenţa de nominativ-acuzativ sing. nearticulat a substantivelor feminine). Prin suprimarea acestui *-ă* n-au rezultat însă noi forme cazuale, menite să completeze o paradigmă, ci nişte variante formale de alt gen. *Calf*, *cătan* şi *ordonanţ* nu pot fi puse, prin urmare, pe acelaşi plan cu nom.-acuz. *mata* (provenit din genit.-dat. *matale*) şi nici cu forma de nominativ a lat. *proportio*, spre exemplu, care a fost extrasă din ablativul „pro portione"[13]. Cît priveşte genul, acesta s-a schimbat, dar, după cum se ştie, el nu constituie un criteriu de flexiune în cazul substantivului. În principiu, unul şi acelaşi substantiv nu poate avea două genuri, cum se întîmplă, de exemplu, în cazul adjectivului, care, formal, poate fi masculin sau feminin, iar în unele limbi şi neutru. Iată de ce refacerea lui *motric* din *motrică* va fi, totuşi, interpretată mai departe ca un caz de derivare regresivă morfologică, întrucît desinenţa *-ă* marchează, de data aceasta, şi *genul* adjectivului, nu numai cazul şi numărul acestuia.

Aici este momentul să mai subliniem că, în cazul moţiunii regresive (cf. *maşter* < *maşter-ă*; *pisic* < *pisic-ă* etc.), ca şi al formării numelor de arbori şi arbuşti fructiferi de la denumirea fructului (ex. *alun* < *alun-ă*; *portocal* < *portocal-ă* etc.) nu avem de-a face cu derivare regresivă morfologică, ci lexicală. Este adevărat că şi în aceste cazuri a fost suprimată aceeaşi desinenţă de nominativ-acuzativ sing. (-ă), dar, după cum am arătat altă dată[14], acest morfem a fost interpretat, printr-o falsă ana-

---

[11] Mai pe larg am discutat această problemă în articolul *Moţiunea regresivă în limba română* (vezi vol. „Omagiu lui Alexandru Rosetti", Bucureşti, 1965, p. 385—389).

[12] Cf. „Pe Ileana o prindea /Mi-o lega, mi-o fereca/ Şi cu cîţi mi-o *făşura*" ALEXICI, L. P., 69 (în DA, s.v. *înfăşura*).

[13] Vezi A. Ernout şi A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris, 1932, p. 755.

[14] Vezi, pentru detalii, *art. cit.* şi discuţia din *Probleme de etimologie*, Bucureşti, 1968, p. 66—100.

liză, ca un afix derivativ, ceea ce a și permis crearea unor noi unități lexicale.

Mai există, desigur, și alte cazuri cînd nu e prea ușor de stabilit dacă ne aflăm în fața unui derivat regresiv lexical sau morfologic. În această situație se află, spre exemplu, banalul *picur*, a cărui etimologie este destul de controversată. Dintre lexicografi, Șăineanu nu îl înregistrează, Tiktin și Scriban îl lasă fără etimologie, iar Candrea îl consideră „refăcut din pl. *picuri* < *pic* (2)". Mai adăugăm că Scriban cunoaște numai sensul de „picurare" al cuvîntului, iar Candrea numai pe cel de „picătură". DLRM înregistrează ambele sensuri ale lui *picur* și în plus pe cel de „sunet lin (de clopoței, de instrumente muzicale etc.), repetat la intervale mici"[15], dar explicația etimologică pe care o dă cuvîntului este, în mod evident, eronată: — Din *pic* (2) + suf. *-ur*[16]. J. Byck și Al. Graur îl consideră pe *picur* „goutte" un singular nou, refăcut din pluralul *picuri* (vezi BL, I p. 20), explicație care ni se pare justă pentru sensul de „picătură". Acad. Iorgu Iordan (în LRA, p. 244, și, mai recent în SCL, XX (1969), 3, p. 332) îl consideră pe *picur* exclusiv un postverbal, deci o formație regresivă de tip lexical. Dintre citatele date de d-sa, două ne interesează în mod deosebit: „*picurul* havuzurilor abia se auzea" (Sadoveanu, *Creanga de aur*, p. 172) și „Așa cum cade frunza sau *picurul* de ploaie" (G. Lesnea, în „Adev. liter.", 11 III, 1934, p. 1, col 3—4). Primul citat ilustrează sensul abstract de „picurare" (pentru care cf. și „picurul streșinilor", în DLRLC, s.v.), iar al doilea pe cel concret de „picătură, strop, pic". După părerea noastră, *picur* a apărut pe două căi diferite, corespunzătoare celor două sensuri distincte ale cuvîntului. Cu sensul de „picătură" pare cît se poate de firesc ca *picur* să fie refăcut din *picuri*, pluralul mult folosit al lui *pic* (cf. „picuri de apă", „picuri de sudoare" etc.). Că pluralul *picuri* este superior singularului *pic* ne-o mai dovedește și următorul citat din Eminescu, unde cuvîntul apare cu o întrebuințare figurată: „Aducerile-aminte pe suflet cad în *picuri*, / Redeșteptînd în față-mi trecutele nimicuri" (în DLRLC, s. v.).

Fiind mult folosit, pluralul *picuri* a putut da naștere și unui verb *picura*, care nu trebuie derivat nici din *pica* (așa cum se procedează în CADE și în DU, s.v.) și nici din sing. *picur* (ca în DLRM, s.v.)[17]. Din acest verb, care este mult întrebuințat și care e atestat încă din secolul al XVII-lea (în TDRG, s.v.), s-a putut ușor reface un postverbal, ca în atîtea alte cazuri. Faptul că cel de-al doilea *picur* este relativ rar și recent, că e abstract și că nu are plural pledează, în mod categoric, pentru interpretarea lui ca postverbal. În dicționare, credem că *picur* ar trebui tratat în două articole diferite sau — și mai bine — grupat

[15] Pentru acest sens figurat, vezi și DLRLC (s.v. *picur*).

[16] Aceeași eroare se mai întîlnește la G. Pascu, *Sufixele românești*, București, 1916, p. 178.

[17] Tiktin lasă cuvîntul fără etimologie, iar A. Scriban admite că *picura* provine atît din sing. *picur* cît și din verbul *pica*! Vezi SDLR (s.v.).

Scanned with OKEN Scanner

picur (1) „picătură" cu subst. *pic* și considerat ceea ce este el, adică o simplă variantă a acestuia (despre o diferențiere semantică între *pic* și *picur* nu poate fi vorba). La fel sînt tratate în DLRLC *faldur*, *vrescur* și altele, în raport cu *fald*, *vreasc* etc.

Oricît de curios ar părea, și în cazul lui *seamăn* și *semen* ne aflăm în fața a două formații regresive diferite: una de natură lexicală și alta de proveniență morfologică. Dicționarele noastre nu sînt de acord nici în ceea ce privește etimologia lui *seamăn*. Astfel Șăineanu (DU) și Scriban (SDLR) îl consideră un continuator al lat. *similis* „asemenea"[18], pierzînd din vedere unele greutăți fonetice evidente, precum și faptul că nu concordă categoria lexico-gramaticală a presupusului etimon *similis* cu a lui *seamăn* (subst. masculin). Tiktin crede că *seamăn* e ori postverbal din *semăna*, ori urmașul lat. *similis*, întemeindu-și ultima supoziție pe faptul că există o variantă *semerea* alturi de *asemenea*. În sfîrșit, Candrea îl socotește pe *seamăn* un derivat de la *semăna* și această etimologie, indiscutabil corectă, a fost acceptată și în DLRM.

Seamăn, care are o structură fonetică clară de postverbal, cunoaște însă o variantă *semen*, pentru care ne oferă atestări mai toate dicționarele (vezi TDRG, SDLR, DLRLC etc.). Ultimul dicționar precizează chiar că *seamăn* se folosește „mai ales la pl." — ceea ce îndreptățește părerea, emisă mai întîi de Tiktin, că varianta *semen* este extrasă din pluralul *semeni*. Pentru modul de formare a lui *semen* < *semen-i* (prin suprimarea alomorfului de plural *-i*), cf. *gemen* < *gemen-i* (pluralul mult întrebuințat al lui *geamăn* < lat. *geminus*).

Am mai putea aduce în discuție și alte fapte, în scopul aceleiași diferențieri a celor două aspecte ale derivării regresive, dar socotim că nu este necesar. Deosebirea dintre cele două tipuri fundamentale de derivare realizată în sens invers se va vedea și mai clar după ce vom trece la prezentarea principalelor aspecte ale acestui fenomen, așa cum se manifestă el în domeniul morfologiei.

TIPURI DE DERIVARE REGRESIVĂ MORFOLOGICĂ

Este de la sine înțeles că numărul derivatelor regresive morfologice este incomparabil mai mic decît al formațiilor similare din sfera vocabularului. Lucrul pare firesc, dacă ne gîndim că morfologia unei limbi, chiar cînd este mai complicată, se reduce, totuși, la un număr relativ mic de reguli, caracterizate pe deasupra, printr-o mare stabilitate. În comparație cu morfologia, se știe că vocabularul este mult mai bogat, mai variat și mai labil. În chip natural, morfemele derivate, apte de a fi suprimate, sînt mult mai numeroase decît cele flexionare și, spre deosebire de acestea, sînt mult mai ușor de împrumutat. De aceea în limba

[18] Ca de altfel și W. Meyer-Lübke (REW, 7928).

română, spre exemplu, există un număr destul de mare de formaţii regresive lexicale obţinute prin suprimarea unor sufixe neologice. Aşa cum într-o limbă de tip derivativ e normal ca derivarea regresivă lexicală să fie un procedeu mai viu decît într-una în care predomină compunerea, la fel şi în limbile cu o flexiune bogată ne vom aştepta ca derivarea regresivă morfologică să fie mai bine reprezentată decît în cele cu o flexiune săracă. În latină, de pildă, se cunosc relativ multe forme de nominativ refăcute de la cazurile oblice, *în anumite condiţii sintactice*, pe cîtă vreme în majoritatea limbilor romanice astfel de forme lipsesc cu desăvîrşire. Şi aceasta fiindcă, în cele mai multe idiomuri romanice, relaţiile gramaticale au început să fie exprimate cu ajutorul prepoziţiilor şi mai puţin al topicii, după ce substantivul şi-a pierdut formele lui cazuale, atît de numeroase în latină.

O cercetare atentă şi întemeiată pe fapte numeroase, adunate din cît mai multe limbi, ne-ar putea duce la concluzia că numărul formaţiilor regresive morfologice este direct proporţional cu bogăţia şi varietatea flexionară a unei limbi.

Pe baza materialului de care dispunem, deocamdată, credem că pot fi stabilite următoarele tipuri de derivate regresivă morfologică.

I. EXTRAGEREA UNUI SINGULAR DINTR-O FORMĂ DE PLURAL (REALĂ SAU NUMAI APARENTĂ)

În limba română, fenomenul este foarte frecvent şi el a fost temeinic studiat de către J. Byck şi Al. Graur, în binecunoscutul studiu: *L'influence du pluriel sur le singulier des noms en roumain*, în BL, I (1933), p. 1 şi urm. Refacerea unui nou singular dintr-un plural mult folosit şi, uneori, identic cu singularul este menită, în general, să realizeze o distincţie cît mai clară între cele două numere, ceea ce constituie o particularitate a limbii române în raport cu celelalte idiomuri romanice. Din mulţimea faptelor înregistrate de autorii citaţi ne interesează, în discuţia de faţă, numai formaţiile regresive, nu şi cele apărute prin substituţie de desinenţe. Pentru a înţelege diferenţa dintre cele două categorii de formaţii analogice (ambele explicabile prin influenţa pluralului asupra singularului) vom recurge la cîteva exemple edificatoare. Astfel *insectă* este, neîndoielnic, refăcut din pluralul *insecte* [19], dar aici nu avem derivare regresivă morfologică, pentru că atît singularul, cît şi pluralul sînt marcate prin desinenţe care se opun: *-ă / -e*. În aceeaşi situaţie mai sînt: *cereală*, refăcut din *cereale* (< fr. *céréales*); *sarmală*, refăcut din *sarmale* (pluralul mult folosit al lui *sarma* < tc. *sarma*); *curmală*, format din *curmale* (pluralul mai vechiului *curma* < ngr. κουρμάς, cf. tc. *hurmá*) etc.

---

[19] Cum am dovedit în *Probleme de etimologie*, 1969, p. 327–328.

Spre deosebire de *curmală*, varianta *portocá* (pentru care vezi TDRG şi DA ms.) este o evidentă formaţie regresivă, obţinută prin suprimarea desinenţei de plural *-le* (după modele de felul lui : *balama / balamale*, *curma / curmale* etc.).

Uneori e posibil ca dintr-un plural să se refacă două forme analogice de singular, una prin simplă înlocuire de desinenţă, iar alta prin suprimarea morfemului de plural. Astfel, din *scrofule* (corespunzător fr. *scrofules*, lat. *scrofulae*) s-a refăcut, mai întîi, *scrofulă* şi apoi varianta mai rară *scroful*, a cărei apariţie se explică prin aceea că *scroful-e* a putut fi interpretat a doua oară ca un plural neutru. Numai ultima variantă trebuie considerată o formaţie regresivă ca de altfel şi sinonimul ei dialectal *scrof*, extras din *scrof-uri* (o formă regională în loc de *scrofule*). Cf. şi *coclaur*, alături de *coclaură* (pentru care vezi DA, s.v.), ambele refăcute din pluralul mult întrebuinţat *coclauri* [20].

Şi din *oale* (pluralul normal provenit din lat. *ollae*) au fost refăcute două singulare, care nu stau nici ele pe acelaşi plan : *oală* (impus în limba literară) şi *ol* (specific unor regiuni din Moldova şi Transilvania) [21]. În aceeaşi situaţie mai sînt *iţ* şi *iţă* (citate de Byck — Graur la p. 27). Amîndouă sînt refăcute din *iţe* (< lat. *licia*, pl. lui *licium*).

În concluzie, derivare regresivă nu avem decît atunci cînd, prin refacerea unei noi forme de singular de la plural, se realizează opoziţia privativă : *Ø/* morfem de plural (*-i*; *-le*; *-e*; *-uri*). Noua formă de singular trebuie să fie, aşadar, marcată prin desinenţa *-Ø*. O excepţie par a constitui singularele de felul lui *caramea*, *sardea* etc., care ar putea fi segmentate într-un radical *carame-*, *sarde-* etc. + desinenţa *-a*. În felul acesta, atît singularul, cît şi pluralul devin marcate, iar opoziţia este : *-a/ -le*. După cum s-a mai arătat, în astfel de cazuri este, însă, posibilă şi chiar preferabilă o altă segmentare, prin care singularul e marcat prin desinenţa *-Ø*, iar pluralul e marcat pozitiv prin desinenţa *-le* : *caramea -Ø / carame-le* (cu variaţia radicalului, afectat de alternanţa *eá/é*) [22]. Adoptînd o astfel de analiză, admitem, implicit, că *sardea*, *caramea* etc. sînt formaţii regresive morfologice.

În continuare vom examina principalele aspecte pe care le îmbracă derivarea regresivă morfologică manifestată prin extragerea unui nou singular de la o formă de plural. Întrucît ne interesează mai ales tipurile fenomenului de care ne ocupăm, nu vom înregistra decît o parte din faptele existente, încercînd să le grupăm ţinînd seamă de desinenţele de plural prin a căror îndepărtare s-a ajuns la crearea unor noi forme de singular.

---

[20] Varianta *coclaur* am întîlnit-o la Vlaicu Bîrna, *Arcul Aurorii. Poeme*, Bucureşti, 1962, p. 61.

[21] Vezi CADE (s.v. *ol* şi *oală*). Lat. *olla*, *-am* ar fi trebuit să devină, în mod normal, **oa* sau **oauă* (vezi CDDE, nr. 1267, şi Byck — Graur, *op. cit.*, p. 31), deci forma *oală* este sigur refăcută.

[22] Pentru acest mod de analiză, aplicat structurii morfemice a substantivelor feminine, de tipul *stea — stele*, vezi Valeria Guţu Romalo, *Morfologie structurală a limbii române*, Bucureşti, 1968, p. 57.

a) SUPRIMAREA DESINENȚEI DE PL. MASCULIN -i

După cum se știe, în limba română morfemul de plural al substantivelor masculine se realizează prin trei alomorfe diferite: *i* plenison sau silabic (ca în *codri*), *i* semivocalic (ca în *boi*) și *i* scurt, a cărui natură este foarte controversată (ca în *pomi*).

Prin suprimarea ultimului dintre cele trei alomorfe au fost obținute, în românește, un mare număr de singulare analogice. Iată numai cîteva exemple, provenind în cea mai mare parte din studiul citat al lui J. Byck și Al. Graur sau din dicționare (ordinea în care prezentăm faptele este cea alfabetică, dar aproape fiecare exemplu ilustrează un anumit tip de formații analogice regresive):

arbur < *arburi* (pl. mai vechiului *arbure* < lat. *arborem*);
brad < *brazi* (pl. lui **braz*, care este un element de substrat) [23];
cîrnat < *cîrnați* (pl. formei etimologice *cîrnaț* < lat. **carnaceus*);
famen < *fameni* (pl. normal al lui *famăn* < lat. * *feminus*);
iobag < *iobagi* (provenit din magh. *jobbágy*, înțeles ca plural);
mir < *miri* (pl. lui *mire*; comp. alb. *mirë* „frumos") [24];
obraj < *obraji* (pl. lui *obraz* < v. sl. *obrazŭ*) [25];
orbeț < *orbeți* (pl. lui *orbete* < *orb* + suf. *-ete*) [26];
papuaș (necunoscut dicționarelor noastre) < *papuași* (pl. lui *papuaș*, corespunzător fr. *Papouas*);
stacoș < *stacoși* (pl. lui *stacos* „homard" < gr. σταχός);
țep < *țepi* (pl. lui *țeap* < srb. *stap*; cf. germ. *Stab*);
vrescur < *vreascuri* (pl. lui *vreasc*, de origine slavă). Aceeași falsă analiză a formei de plural (segmentată în radical + desinența *-i*, în loc de *-uri*) o mai întîlnim și în alte cazuri: *coclaur* < *coclauri* (citat mai înainte), *faldur* < *falduri* (pl. lui *fald*), *vrafur* < *vrafuri* (pl. lui *vraf*) etc.

b) SUPRIMAREA DESINENȚEI DE PL. FEMININ -le

Cu această desinență s-a format, la început, exclusiv pluralul unor substantive moștenite din latină, cum ar fi: *stea* — *stele*, *măsea* — *măsele* etc. Mai tîrziu au fost încadrate în acest tip și unele cuvinte împrumutate din turcă și terminate în *a* accentuat (spre exemplu: *balama* — *balamale*, *mahala* — *mahalale* etc.), iar în ultimele două secole și un număr restrîns de neologisme. Pluralul cu ajutorul desinenței *-le* îl formează însă nu numai substantivele feminine terminate în *-eá* sau *-á*, ci și cele care se termină în *-eală*, *-elă* sau *-ală*: *podeală*, *sardelă*, *sandală* etc. Rezultatul a fost că din

---

[23] Cf. alb. *l'redh* și mai vechiul **bradh*. Etimologia lui *brad* a fost dată de acad. Al. Graur în „Romania", LIII (1927), p. 383. Mai recent vezi și Gr. Brâncuș, în SCL, XVII (1966), 2, p. 210.

[24] Acest fapt se încadrează în aceeași categorie ca și *arbur* (<*arburi*) etc.

[25] Pentru varianta *obraj*, vezi ALR I, vol. 1, harta nr. 24 („umerii obrazului"). O formație similară este *grumaj* (<*grumaji*), pt. care vezi ALR I, vol. 1, harta nr. 36 („grumaz").

[26] Pentru o atestare a lui *orbeț* cu sensul de „orb", vezi „Glosarul" la *Poezii și basme populare din Crișana și Banat*, de Petre Uglis-Delapecica, București, 1968, p. 360.

pluralele mult folosite ale acestor substantive au fost refăcute noi singulare, după modelul lui *stea — stele*, *mahala — mahalale* etc. şi prin suprimarea desinenţei *-le*. În felul acesta au fost create *sanda*, *podea* şi *sardea*, precum şi formele pe care le vom înşira în continuare, păstrînd aceeaşi ordine alfabetică :

acuarea < *acuarele* (pl. lui *acuarelă* < fr. *aquarelle*) ;
bagatea < *bagatele* (pl. lui *bagatelă* < fr. *bagatelle*) ;
bretea < *bretele* (<fr. *bretelles*, folosit la plural) ;
canea < *canele* (pl. lui *canelă* < ngr. κανέλα) ;
caramea < *caramele* (pl. lui *caramelă*, aproape general astăzi) [27] ;
cordea < *cordele* (pl. lui *cordelă* < ngr. κορδέλα < it.) ;
flanea < *flanele* (pl. lui *flanelă* < fr. *flanelle*) ;
greşea < *greşele* (pl. lui *greşeală* < *greşi* + suf. *-eală*) [28] ;
jartea < *jartele* (pl. lui *jartelă* < fr. *jarretelle*) ;
podea < *podele* (pl. lui *podeală* < *podi* + suf. *-eală*) ;
rondea < *rondele* (pl. lui *rondelă* < fr. *rondelle*) ;
santinea < *santinele* (pl. lui *santinelă* < fr. *sentinelle*) ;
vopsea < *vopsele* (pl. lui *vopseală* < *vopsi* + suf. *-eală*) [29] ;
zăbrea zăbrele (pl. lui *zăbreală*, care la rîndul lui este o variantă a mai vechiului *zăbrală* < v. sl. *zabralo*).

O situaţie cu totul specială are *şrapnea*, refăcut din *şrapnele* (pluralul neutru al lui *şrapnel* < fr. *shrapnel*), interpretat, ca în atîtea alte cazuri, ca un plural feminin [30].

c) SUPRIMAREA DESINENŢEI DE PL. NEUTRU -e

În cadrul acestui tip există trei situaţii mai importante, pe care le vom ilustra prin cîteva exemple :

α) Desinenţa *-e* aparţine unui plural neutru, care este identic cu singularul. Prin suprimarea ei se creează o nouă formă de singular, menită să rezolve o omonimie morfologică greu tolerabilă :

foarfec < *foarfece* (pl. lui *foarfece* < lat. *forfex*, *-icem*) ;
mădular < *mădulare* (pl. lui *mădulare* < lat. *medullaris*) ;
pîntec < *pîntece* (pl. lui *pîntece* < lat. *pantex*, *-icem*) etc.

---

[27] După părerea noastră, forma *caramelă* este ea însăşi refăcută, prin substituţie de desinenţă, din *caramele* (pluralul normal al mai vechiului *caramel* < fr. *caramel*). O altă posibilitate ar fi ca forma *caramelă* să provină din italiană (<*caramella*). În orice caz, nu poate fi explicat *caramelă* (de genul feminin) ca provenind direct şi exclusiv din fr. *caramel*, ca în DA, DN şi DLRM (s.v.).

[28] Pentru o atestare a lui *greş(e)a*, vezi DA (s.v. *greşală*).

[29] DLRM îl consideră pe *vopsea* un postverbal din *vopsi*, ca de altfel şi CADE, în care citim la etimologia cuvîntului : [*văpsi*]. Vezi şi Scriban (SDLR, s.v.), unde se spune despre *văpsea* că provine din *a văpsi*. Numai Tiktin îl consideră extras din pl. *văpsele*, după modelul lui *boia — boiele* La fel este explicat acest cuvînt în BL, I, p. 30, şi, mai pe larg, în LR, VIII (1959), 3, p 87, col. 1.

[30] Pentru cele mai multe dintre formaţiile discutate aici, ca şi pentru altele cu care am evitat să încărcăm expunerea, vezi studiul citat al lui J. Byck şi A. Graur, p. 21—22.

β) Desinenţa *-e* aparţine unui plural neutru, diferit de singular. Prin suprimarea ei se reface o variantă morfologică de acelaşi gen cu forma primară, dar cu radicalul modificat sub influenţa pluralului:

cearcăn < **cearcene* (pl. lui * *cearcen* < lat. *circinus*) [31];
farmec < *farmece* (pl. lui *farmăc* < lat. *pharmacum*);
gemet < *gemete* (pl. lui *geamăt* < lat. *gemitus*) etc.

γ) Desinenţa *-e* aparţine unui plural feminin, interpretat însă ca neutru, ceea ce este posibil, întrucît morfemul *-e* caracterizează atît pluralul substantivelor feminine, cît şi pe cel al substantivelor neutre. Din această categorie (care este şi ca destul de bine reprezentată) notăm următoarele fapte:

bănicior < *bănicioare* (pl. lui *bănicioară*) [32];
botin < *botine* (pl. lui *botină* < fr. *bottine*) [33];
flanel < *flanele* (pl. lui *flanelă* < fr. *flanelle*);
mezel < *mezele* (pl. lui * *mezea* < tc. *mezè*) [34];
scam < *scame* (pl. lui *scamă*, cu etimol. nesigură) [35];
stafid < *stafide* (pl. lui *stafidă* < ngr. δταφίδα) etc.

După cum vedem, consecinţa refacerii unui nou singular este, de data aceasta, schimbarea genului, însă nu şi a sensului lexical, ceea ce permite să ne menţinem în sfera derivării regresive morfologice.

Tot aici mai trebuie menţionată şi situaţia cînd un cuvînt (de genul feminin, în limba de origine) a căpătat în română o formă care seamănă cu a unui neutru plural. De aceea i s-a refăcut un singular de genul neutru, ca în cazul lui *pai*, provenit din *paie* şi acesta din lat. fem. *palea*. Cf. şi reg. *nămai* < *nămaie* (continuatorul lat. *animalia*, care este pluralul, devenit fem. sing., al lui *animal*).

Nu demult am înregistrat singularul *varic*, extras, indiscutabil, din pluralul feminin (cu aspect de neutru) *varice*, care la rîndul lui reprezintă fr. *varice* (fem. sing.).

d) SUPRIMAREA DESINENŢEI DE PL. PENTRU *-uri*

Aici exemplele sînt puţine şi cîteva dintre ele discutabile. Astfel *ţărm* ar putea fi refăcut din *ţărmuri*, dacă forma de singular originară este,

---

[31] Explicaţia dată lui *cearcăn* (căruia i s-a construit un nou plural *cearcăne*) provine din CDDE (nr. 312, p. 48). Aceeaşi etimologie la Byck — Graur (BL, I, p. 11).

[32] Dovezile le-am prezentat în *Probleme de etimologie*, p. 326.

[33] Vezi J. Byck — A. Graur, *op. cit.*, p. 28.

[34] Pentru această etimologie, vezi CADE (s.v.). În toate celelalte dicţionare explicaţia lui *mezel* este neclară, incompletă sau chiar greşită.

[35] Pentru o atestare a lui *scam*, vezi D. Udrescu, *Glosar regional Argeş*, Bucureşti, 1967, p. 230. Tot acolo este atestat *stram* (p. 249), refăcut, în acelaşi fel, din *strame* (pl. lui *stramă*, a cărui origine este, de asemenea, controversată).

într-adevăr, *țărmur*, cum cred în special Pușcariu și Candrea [36]. Tot așa *fag* ar putea fi un singular regresiv din *faguri*, dacă acesta a fost, la început, exclusiv pluralul lui *fagur*, explicat în CDDE (nr. 541) ca un continuator al lat. **favulus*, diminutiv al lui *favus*.

O formă ciudată, dar sigur refăcută prin suprimarea lui *-uri*, este *ciuc*, pe care J. Byck și A. Graur (*op. cit.*, p. 19) o explică din *ciucuri* (pl. lui *ciucure*). Terminîndu-se la singular în *-ur(e)* și la plural în *-uri*, acest substantiv a putut fi simțit, la un moment dat, ca neutru (cu atît mai mult cu cît era folosit în special la plural). Consecința a fost că s-a creat un nou singular regional *ciuc*, fără nici o perspectivă de a rămîne în limbă.

Tot o formă regională (și anume moldovenească) este și *dulceț*, pe care Scriban îl interpretează corect ca un singular format de la *dulcețuri*, pluralul cu aspect neutru al lui *dulceață* cu sensul de „conservă din fructe fierte în sirop de zahăr" [37]. Vom încheia acest capitol reamintindu-l aici pe *scrof*, înregistrat în unele părți ale Olteniei : „I-a ieșit un *scrof* la gît". „E plin de scrofuri" etc. (jud. Dolj) [38]. Întrucît între *scrofulă* și *scrof* este o diferență formală destul de mare, ultima variantă are nevoie de o explicație, care nu poate fi decît următoarea : pl. *scrofule* s-a transformat, mai întîi, în *scrofuli* (atestat în *Dicț. invers*, p. 421, col. 3), datorită binecunoscutei tendințe de înlocuire a desinenței *e* prin *i* la substantivele de genul feminin. De la *scrofuli* s-a putut ajunge, relativ ușor, la *scrofuri* printr-o asimilare consonantică după formula $r - l > r - r$. Pluralul *scrofuri* este înregistrat și de ALR I, vol. 1, harta nr. 113 („uimă" = enflure), chiar în unele puncte din Oltenia. Datorită sfîrșitului său, *scrofuri* a fost asimilat cu pluralele neutre în *-uri*, ceea ce a permis construirea unui singular corespunzător : *scrof*.

*

În alte limbi romanice și indo-europene, în general, influența pluralului asupra singularului este mult mai slabă decît în limba română. Explicația trebuie căutată în faptul că în celelalte limbi opoziția de număr este mai puțin puternică decît în română, care are, pe deasupra, și un sistem de formare a pluralului extrem de bogat și de variat. Într-o limbă în care opoziția singular — plural nu este prea vie, iar mijloacele de exprimare a pluralului sînt sărace este de așteptat ca și numărul formațiilor regresive de felul celor discutate mai sus să fie mai redus. Aceasta este, spre exemplu, situația în franceza modernă, unde, din punctul de vedere al pronunțării, *s* ca marcă a pluralului a dispărut. De aceea, forme de singular refăcute de la plural nu pot fi citate, în această limbă, decît din perioadele ei mai

---

[36] Vezi Sextil Pușcariu, *Etymol. Wörterbuch...*, Heidelberg, 1905, nr. 1715 (unde *țărmur* este explicat printr-un diminutiv neatestat **termulus*), și *Limba română*, vol. I, București, 1940, p. 248. În CADE se pornește chiar de la lat. *terminus* „hotar, margine", admițîndu-se o schimbare de sufix, care nu prea pare verosimilă. La fel în TDRG (s.v. *țărmure*), unde se menționează, ca și în CADE, că forma *țărm* este extrasă din pl. *țărmuri*.

[37] Pentru o atestare, vezi SADOVEANU, O. III, p. 350 (în DLRLC, s.v. *dulceață*).

[38] Varianta *scrof* este inserată și în *Dicționar invers* (p. 379, col. 1).

vechi, cînd *s* era un morfem autentic de plural şi avea o valoare diferenţiatoare în pronunţare. Dintre puţinele exemple cunoscute cităm pe următoarele : *genou* < *genoux* (cu forma veche *genous*) [39] ; *andalou* < *andalous* (corespunzător span. *andaluz*) ; *bar* (numele unui peşte) < *bars*, cuvînt de origine germanică [40] etc.

Din spaniolă, cităm tot după Nyrop (II, p. 262) formele *pecho*, *cuerpo*, *tiempo*, *peno*, *lado* etc., care au înlocuit vechile forme : *cuerpos* (< *corpus*), *tiempos* (< *tempus*), *penos* (< *pignus*), *lados* (<*latus*) etc. Din engleză pot fi citate : *cherry* < *cherri(e)s* (care la rîndul lui este un împrumut din fr. *cerise*) ; *pea* „mazăre" < *pease* (de origine latină : *pisa*, pl. lui *pisum*) ; *riddle* „ghicitoare" < *riddles* (cf. vechiul anglo-saxon *raedels*) etc.[41]. Tot în engleză au fost, adeseori, citate [42] cîteva forme ciudate de singular prin care se denumesc locuitorii unor ţări : *a Chinee*, *a Portuguee* şi *a Maltee*. Astfel de variante morfologice provin din *Chinese*, *Portuguese* şi *Maltese*, al căror final a fost greşit identificat cu alomorful (*-iz*) al morfemului de plural.

Din latină ar putea fi citate (cu unele rezerve) [43] : *decemvir* (< *decemviri*) ; *septemvir* (< *septemviri*) ; *quinquevir* (< *quinqueviri*) ; *sevir* (= sexvir) (< *seviri*) ; *octovir* (< *octoviri*) ; *novemvir* (<*novemviri*) ; *duodecimvir* (<*duodecimviri*) ; *quindecimvir* (< *quindecimviri*) ; *centumvir* (< *centumviri*) etc. [44].

II. EXTRAGEREA UNUI NOMINATIV DINTR-O FORMĂ APARŢINÎND UNUI CAZ OBLIC

În această categorie includem, mai întîi, nominativ-acuzativul pronumelui de politeţe *mata* , refăcut, după cum am arătat pe larg, din genitiv-dativul *matale*. Din latină vom cita, în primul rînd, două forme care au o strînsă legătură cu cele discutate mai înainte. Este vorba de compusele *duumvir* şi *triumvir*, refăcute din formele de genitiv plural : *duumvirum* şi *triumvirum* (vezi Ernout → Meillet, *op. cit.*, p. 1070, s.v. *vir*, unde e astfel explicat chiar *sevir*). În general se afirmă [45] că *decemvir*, *septemvir* etc. sînt refăcute din nominativele *decemviri*, *septemviri* etc., pe cînd *duumvir* şi *triumvir* sînt extrase din genitivul plural, mai mult întrebuinţat (cf. „duumvirum, triumvirum sententia" etc.). Prezenţa genitivelor *duum* şi *trium* în formele de singular *duumvir* şi *triumvir* dovedeşte, fără umbră

---

[39] Vezi Ferdinand Brunot şi Charles Bruneau, *Précis de grammaire historique de la langue française*, ediţia a III-a, 1949, p. 194.

[40] Vezi Kr. Nyrop, *op. cit.*, tom II, p. 261.

[41] Otto Jespersen, *Progress in language*, ediţia a II-a, Londra, 1909, p. 58.

[42] Vezi E. H. Sturtevant, *op. cit.*, p. 103 ; Ch. F. Hockett, *op. cit.*, p. 429 ; Kr. Nyrop, *op. cit.*, tom II, p. 262 etc.

[43] Pentru care vezi discuţia de mai jos.

[44] Probabil că au existat şi nişte forme de singular corespunzătoare lui *quattuorviri* şi *undecimviri*, dar nu le-am întîlnit încă atestate.

[45] Cf. şi J. Byck, *Derivaţie şi sintaxă*, în SCL, II (1951), 2, p. 126.

de îndoială, că acestea au fost refăcute de la genitiv plural, nu de la nominativ. Nu tot atît de clare sînt însă lucrurile în cazul lui *decemvir*, *septemvir* etc. şi mai ales al lui *sevir* (pe care nu înţelegem de ce Ernout şi Meillet îl pun pe acelaşi plan cu *duumvir* şi *triumvir*). De la *quattuor* în sus, numeralele cardinale fiind nedeclinabile, ne lipseşte un criteriu foarte sigur, pentru a dovedi că *septemvir*, *decemvir* etc. sînt refăcute exclusiv de la nominativ, nu şi de la genitiv plural. Pentru astfel de forme ni se pare mai prudent să admitem o dublă origine. Şi aceasta fiindcă, indiferent dacă derivarea ar fi pornit de la *septemviri*, *decemviri* etc. sau de la *septemvirum* (= septemvirorum), *decemvirum* (= decemvirorum) etc., rezultatul ar fi fost acelaşi, adică *septemvir*, *decemvir* ş.a.

Cît priveşte existenţa lui *duovir* (alături de *duumvir*), aceasta complică şi mai mult lucrurile, dar îndreptăţeşte presupunerea că formaţiile regresive în a căror componenţă intră numerale nedeclinabile (*sevir*, *septemvir*, *decemvir*, *centumvir* etc.) au putut apărea pe două căi, şi anume ca derivate de la nominativ şi de la genitiv plural.

DERIVATE REGRESIVE POSTSINTAGMATICE

Pentru a nu complica prea mult clasificarea propusă, discutăm aici şi cîteva formaţii născute din grupuri de cuvinte, dar tot prin suprimarea unui morfem flexionar de acuzativ sau de ablativ: *intercus*, *-tis* (adj. şi subst.) „care este sub piele", refăcut din *inter cutem* (în care *cutem* este acuzativul lui *cutis*, *-is* „piele"). Cf. „aqua inter cutem" = „hidropizie"; *proconsul*, refăcut din sintagma [legatus] *pro-consule* = „locţiitor de consul" şi *proportio*, creat de Cicero din *pro portione*, pentru a traduce gr. ἀναλογία [46].

Specificul acestor forme constă, în primul rînd, în faptul că ele sînt refăcute din sintagme sau grupuri de cuvinte, formate dintr-un substantiv precedat de o prepoziţie. Aceste sintagme au putut fi simţite la un moment dat ca unităţi lexicale, ceea ce a dus la extragerea unei forme de nominativ, avînd ca prim element component o prepoziţie. După cum se vede, în astfel de cazuri derivarea regresivă îmbracă o formă puţin obişnuită, atît prin condiţiile sintactice în care se produce, cît şi prin consecinţele ei imediate. *Proconsul* este un nou cuvînt, atît în raport cu sintagma [legatus] *pro consule*, cît şi cu fiecare dintre elementele ei componente. Din acest punct de vedere, formaţiile discutate mai sus seamănă cu derivatele regresive lexicale. Deşi sînt noi cuvinte şi încă de origine postsintagmatică, astfel de formaţii au o strînsă legătură şi cu derivarea regresivă morfologică, întrucît au rezultat, în ultimă analiză, prin eliminarea unei desinenţe cazuale.

Faptele de care ne-am ocupat în acest capitol sînt considerate „formaţii regresive" şi de J. Byck, în *art. cit.*, p. 126. Tot acolo mai sînt interpretate în acelaşi fel *decemprimus*, format de la *decemprimi*, *sedulus* „zelos,

[46] Vezi Ernout — Meillet, *op. cit.*, p. 755—756.

silitor", refăcut din *sedulo* = *se dolo* „fără înşelăciune" şi altele. După părerea noastră, *decemprimus* şi *sedulus* nu stau exact pe acelaşi plan, deoarece unul provine dintr-un compus propriu-zis, iar celălalt dintr-o sintagmă. Pe de altă parte, amîndouă se deosebesc de *intercus*, *proconsul* şi *proportio* (ca şi de *triumvir*, *decemvir* etc.) prin faptul că ele s-au născut prin s u b s t i t u i r e de desinenţe, în timp ce ultimele au fost create prin s u p r i m a r e a unui morfem de aceeaşi natură. Or, ni se pare clar că, aşa cum formaţiile apărute prin substituţie de morfeme derivative[47] nu sînt derivate regresive lexicale, la fel şi cele create prin substituţie de desinenţe nu trebuie interpretate ca derivate regresive morfologice.

III. EXTRAGEREA UNUI MASCULIN DINTR-O FORMĂ ADJECTIVALĂ INVARIABILĂ SAU DE GENUL FEMININ

Cîteva exemple din limba franceză sînt, în mod particular, interesante. Astfel, după modelul perechii *lourd* — *lourde* s-a creat din uniformul *balourde* (< it. *balordo*) un masculin *balourd*, iar forma originară în *-e* s-a specializat pentru genul feminin. La fel, din invariabilul *compacte* (<lat. *compactus*) a fost extras masc. *compact*, neadmis de Academia franceză decît în 1878 [48]. Cf. şi *inutil* (citat tot de Nyrop ca o formă rară, refăcută din *inutile* < lat. *inutilis*).

Din limba română pot fi citate următoarele forme rare : *deşart* [49] < *deşartă* (masc. etimologic este *deşert* < lat. *desertus*). Istr. *deṣârt* este, de asemenea, refăcut după fem. *deşartă* (CDDE, nr. 487); *gravid* < *gravidă* (provenit din fr. *gravide*, lat. *gravida* şi întrebuinţat, în română, numai în legătură cu o femeie) [50]; *multicord* < *multicordă* (formaţie normală din *multi* + *coardă*). Cf. „instrument multicord". La apariţia acestui adjectiv a contribuit, desigur, *monocord*, *-ă* (mai vechi în limbă, mai uzitat şi de provenienţă externă : fr. *monocorde*, germ. *Monochord* etc.). Alături de *multicord* (acceptat de limba literară), are mari perspective de generalizare forma *motric*, extrasă, indiscutabil, din *motrică*, iar aceasta refăcută din pluralul mult folosit : [forţe] *motrice*. La început s-a spus exclusiv *motrice* pentru ambele genuri şi numere şi la fel ni se recomandă

---

[47] Ex. : *empiriocriticist* < *empiriocriticism*, *legumicultor* < *legumicultură*, *manufactor* < *manufactură* etc.

[48] Vezi Kr. Nyrop, *op. cit.*, tom II, p. 280.

[49] Înregistrat în limba vorbită şi întîlnit chiar în scris. Pentru o atestare vezi *Opurile Magistrului François Villon*... (în româneşte de Romulus Vulpescu), 1958, p. 48 : „Dar cum chimirul mai *deşart* e...".

[50] Aplicat unui bărbat (obez), l-am auzit folosit în glumă : „Parcă ai fi *gravid*". La poetul Nichita Stănescu apare pl. *gravide* ca determinant adjectival al subst. neutru sunete : „O, voi sunete /*gravide*/ de frumuseţe" (în „Gazeta literară", nr. 14 (473) din 4 aprilie, an X (1963), p. 3, col. 1). Pluralul „(sunete) *gravide*" presupune un singular „(sunet) *gravid*". După părerea noastră, *gravid* cu sensul din versurile citate nu trebuie explicat ca un reîmprumut din lat. *gravidus* (al cărui sens general era de „greu, plin, bogat"), ci ca o întrebuinţare figurată foarte îndrăzneaţă a lui *gravidă*, aşa cum este el înţeles atunci cînd e folosit în legătură cu o femeie.

și astăzi să scriem și să pronunțăm [51]. Întrucît adjectivele invariabile după gen și număr sînt greu tolerabile în sistemul morfologic al limbii române; s-a refăcut mai întîi un feminin *motrică* (semnalat și de acad. Iorgu Iordan în LRA, ed. a II-a, p. 111). Forma de genul feminin este nu numai anterioară celei masculine, ci și mult mai răspîndită decît aceasta. În special pentru sintagma „forță motrică" există zeci de atestări. Mai rar e *motric*, dar el începe să se răspîndească. Cf. sintagmele: *rol motric*, *factor motric*, *element motric* etc. Iată cîteva atestări: „... numai începînd de la 13—14 ani, capacitatea motrică a copiilor poate atinge un nivel înalt, deoarece abia la această vîrstă se formează stereotipuri dinamice mai perfecționate în analizorul *motric*" [52]; „În această etapă ... relațiile de producție ... concordă... cu nivelul și caracterul forțelor de producție, ceea ce sporește rolul lor *motric*..."[53]. Fiind justificată structural (grație în primul rînd prealabilei răspîndiri a lui *motrică*), forma de genul masculin *motric* se va impune, foarte probabil, în limba literară.

IV. EXTRAGEREA UNUI VERB NOU DINTR-O FORMĂ FLEXIONARĂ (DE OBICEI UN PARTICIPIU)

Ilustrăm această categorie prin două exemple din limba română: *împeți* și *cerși*. Deși simplă, în aparență, etimologia primului dintre cele două verbe mai are încă nevoie de unele lămuriri, de vreme ce indicațiile etimologice care i se dau cuvîntului în dicționare și în unele lucrări de specialitate sînt incomplete și contradictorii. Șăineanu (DU, s.v.) nu dă etimologia cuvîntului, DA și SDLR trimit pur și simplu la *peți*, iar TDRG și CDDE înregistrează numai forma participială *împețit*, ceea ce înseamnă că *împeți* este, indiscutabil, mai nou. Același lucru rezultă și din CADE, unde verbul în discuție este explicat prin supinul [*în pețit*], deși ,după cum vom vedea, mai corect este să-l explicăm prin participiul *împețit*. După DLRM, *împeți* este un derivat de la vechiul *peți* cu ajutorul prefixului *în-*. Aceeași etimologie am mai întîlnit-o la Alf Lombard (*Le verbe roumain*..., II, p. 780 și 787). În SMFC (II, p. 58), Flora Șuteu observă pe bună dreptate că *împeți* face parte dintre verbele care „nu pot fi explicate decît prin prepoziția *în* și nu prin prefix". Nici de data aceasta însă *împeți* nu e considerat ceea ce este el, de fapt, adică un derivat regresiv, și nu i se indică drept etimon imediat participiul *împețit*. Pentru a înțelege cum s-a putut naște acest verb, vom sublinia, mai întîi, că există o serie de expresii (în general populare) în care supinul *în pețit* intră ca al doilea element constituent: *a merge în pețit*, *a se duce în pețit*, *a veni în pețit*, *a pleca în pețit*, *a umbla în pețit* etc. Cu timpul, supinul *în pețit* (atît de mult folosit în expresiile citate) s-a transformat într-un adevărat participiu (*împețit*) prin simpla

---

[51] Vezi *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, București, 1965, p. 171.

[52] Vezi *Despre pregătirea sportivă a juniorilor* (trad. din limba rusă), București, 1963, p. 163. Pe aceeași pagină mai apare încă o dată *motric*, iar la p. 11 *motrică*.

[53] Vezi *Curs de materialism dialectic și istoric*, vol. II, București, 1961, p. 86.

sudare a prepoziției *în* cu *pețit*. Grafia cu prepoziția *în* aglutinată ne întîmpină chiar la unii dintre scriitori, ceea ce e o dovadă că pentru mulți vorbitori *în pețit* a început să fie simțit ca un singur cuvînt : „tratează-mă bine, că viu *împețit*" (D. ZAMFIRESCU, în CADE, s.v. *împeți*); „îi spuse că el a venit *împețit*" (ISPIRESCU, ibidem); „Bogdan-Vodă, plecînd *împețit* în Polonia, ceruse o prințesă de la curte să-i fie doamnă" (SADOVEANU, în TDRG, s.v. *împețit*). Din *împețit*, simțit ca participiu trecut al unui verb inexistent, la început, a fost extras *împeți*, drept model servind, în primul rînd, *peți-pețit*. Iată și două atestări ale acestui verb relativ recent și cunoscut mai ales vorbirii populare : „Cît despre fata lui Papură-Împărat, pune-ți pofta în cui. — Și pentru ce, mă rog? — Pentru că mă duc *s-o-mpețesc*" [54]; „N-am venit ca să prînzim, / Am venit ca *să-mpețim*" [55].

În concluzie, socotim că verbul *împeți* nu este un derivat cu prefixul *în-*, ci provine din propriul său participiu, născut prin aglutinarea prepoziției *în* cu participiul verbului *peți* și izolat, apoi, din construcțiile sintactice amintite. Procesul apariției lui *împeți* comportă, așadar, trei etape distincte :

în pețit → *împețit* → *împeți*

Un exemplu mult mai clar de derivare regresivă morfologică, în domeniul flexiunii verbale, îl constituie formarea verbului *cerși* (sinonim, în limba veche, cu *a cere* < lat. *quaero*, *-ĕre*). În DLRM i se dă acestui cuvînt o indicație etimologică mult prea sumară, pentru a nu crea anumite nedumeriri : — Din *cere*. Alte dicționare (vezi în primul rînd CADE) îl explică pe *cerși* prin actualul său participiu, care, la început, a fost, de fapt, numai participiul aberant al verbului *a cere*. Spre deosebire de CADE, în DA se pornește atît de la participiul *cerșit*, cît și de la perfectul *cerșii*, precizîndu-se că formele care ar fi trebuit să rezulte din lat. *quaesitum* și *quaesivi* sînt **ceșit* și **ceșii*. Prin „contaminare" cu rădăcina prezentului *cer* (care conținea un *r* etimologic) aceste forme au devenit *cerșit* și *cerșii*, iar din ele a fost construit un nou verb, *cerși* (cu prez. indic. *cerșesc*). Paralel cu formarea lui *cerși* a avut loc refacerea paradigmei lui *cere*, care și-a construit un perfect analogic, *cerui*, și un nou participiu trecut, *cerut* (cf. și CDDE, nr. 371). În felul acesta, dintr-un cuvînt unic, la origine, s-a ajuns, pe plan formal, la două verbe diferite, dar cu aceeași semnificație. Iată cîteva citate care conțin chiar formele participiale *cerșit* și *cerșut* (ultima explicabilă prin contaminarea lui *cerșit* cu *cerut*) : „Au trimis la Sas, de m-*au cerșit*" (a. 1601). IORGA, D. B., p. 6 (în DA, s.v. *cere*); „*N-ai cerșut* la Domnul puteare" (DOSOFTEI, PS, p. 174, ibidem);

---

[54] Vasile Alecsandri, *Teatru*, vol. I, București, 1952, p. 396.

[55] Elena Niculiță-Voronca, *Datinele și credințele poporului romîn*, 1903 (citat după CADE, s.v. *împeți*).

„Dacă au murit Dabija Vodă... s-au sfătuit boierii cei mari ai țării Moldovei și îndată au purces la Țarigrad de *și-au cerșit* Domn de la Poartă după obiceiul lor ..." (N. COSTIN, *Cronice*, II, p. 5). Din aceste citate (ca și din numeroase alte atestări existente în special în DA, s.v. *cere* și *cerși*) rezultă că verbul în discuție n-a avut, la început, nimic peiorativ în conținutul lui semantic [56]. Cu timpul, însă, unei diferențieri pe plan morfologic i-a urmat o specializare semantică, în sensul că *a cere* a continuat să fie folosit cu vechile lui accepții, iar lui *cerși* i-a fost rezervat înțelesul fr. *mendier*. Faptul că pe plan sincronic *cerși* este alt cuvînt decît *cere* nu ne împiedică să vorbim despre o derivare regresivă morfologică în cazul celui dintîi. *Cerși* s-a născut prin suprimarea unor afixe flexionare din cele două forme citate și acestora le este direct subordonat în procesul derivării. În același sens trebuie precizat că și *împeți* este un cuvînt nou numai în raport cu sinonimul *peți*, nu și față de *împețit*, din care derivă în mod nemijlocit [57].

CONCLUZII

În urma întregii discuții putem desprinde următoarele concluzii cu caracter general:

1. Derivarea regresivă morfologică, neglijată pînă acum sau confundată cu cea *lexicală*, trebuie deosebită atent de aceasta din urmă, deși amîndouă sînt aspecte ale aceluiași fenomen, caracterizabil ca un caz particular al analogiei.

2. În timp ce derivarea regresivă lexicală pornește de la cuvinte și construiește tot cuvinte prin suprimarea unor morfeme derivative, cea morfologică pornește de la simple forme gramaticale din care extrage alte forme gramaticale (și în primul rînd forma tip a cuvîntului) prin îndepărtarea unor afixe flexionare, de obicei de ordinul desinențelor.

3. În raport cu derivarea regresivă lexicală cea morfologică este, în chip firesc, mai rar întîlnită, din cauză că morfologia este mult mai puțin labilă decît vocabularul, regulile ei sînt limitate, iar numărul afixelor flexionare apte de a fi suprimate este incomparabil mai mic decît al morfemelor derivative.

---

[56] Vezi și Lazăr Șăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbii române*, București, 1887, p. 214–215.

[57] Pentru a înlătura o eventuală neînțelegere, precizăm că, atunci cînd un verb este refăcut dintr-un adjectiv cu aspect participial, el trebuie socotit un nou cuvînt. În această situație sînt: *catifela* < *catifelat* (derivat de la *catifea*, *-le* + suf. *-at*), *desăvîrși*, refăcut din vechiul adj. și adv. *desăvîrșit* (<*de* + *săvîrșit*), *nemulțumi*, extras din adj. *nemulțumit* (< *ne-* + *mulțumit*) etc. Aceste formații și altele de aceeași natură sînt derivate regresive lexicale și ele trebuie deosebite cu grijă de cele discutate mai sus.

4. O bună parte din derivatele regresive morfologice se explică prin deficienţe de detaliu ale sistemului limbii, aşa cum acesta funcţionează la un moment dat. În măsura în care au o justificare structurală, completînd sau regularizînd o paradigmă, astfel de formaţii se menţin în limbă sau chiar se generalizează asemenea oricăror creaţii analogice.

5. În limba română, cel mai important aspect al derivării regresive morfologice îl constituie extragerea unui singular dintr-o formă de plural marcată desinenţial, mult întrebuinţată şi, cîteodată, unică la origine. Marele număr de singulare refăcute de la plural (în cadrul cărora formaţiile de tip regresiv constituie numai o parte) se explică prin faptul că opoziţia dintre cele două numere este, în limba română, foarte netă şi, în general, mult mai bine marcată decît în alte limbi, în primul rînd romanice.

Scanned with OKEN Scanner

VOCABULARUL FUNDAMENTAL AL LIMBII ROMÂNE VECHI

DE

CLAUDIA TUDOSE

1. Cuvintele unei limbi pot fi grupate după utilizarea şi utilitatea lor într-o perioadă dată. Această stratificare a elementelor lexicale scoate în evidenţă existenţa unei părţi constante, în care schimbările produse sînt neesenţiale, şi a unei părţi variabile în componenţa vocabularului oricărei limbi.

Partea cea mai rezistentă a lexicului este denumită „vocabular fundamental, vocabular de bază, fond lexical principal, vocabular esenţial sau fond lexical uzual" [1].

2. Deşi în acest caz avem a face cu un nucleu lexical caracterizat printr-o mare stabilitate, delimitarea şi studierea lui se impun în momentele cruciale din dezvoltarea unei limbi. Perioada cuprinsă între secolele al XVI-lea şi al XVIII-lea inclusiv reprezintă un astfel de moment pentru limba română. Această etapă este marcată de două evenimente importante — începutul scrierii în româneşte şi apariţia şi dezvoltarea stilurilor literare — care au avut consecinţe importante pentru dezvoltarea vocabularului. Se introduc cuvinte noi prin intermediul traducerilor bisericeşti sau prin relaţiile avute cu populaţiile străine, cuvintele vechi primesc înţelesuri noi sau sînt atestate cu sensuri neîntîlnite azi, aşa încît se poate vorbi de anumiţi termeni caracteristici limbii române vechi, care n-au scăpat din atenţia specialiştilor [2]. S-a încercat, într-o oarecare măsură, să se delimiteze şi cuvintele presupuse că au făcut parte din fondul lexical uzual al limbii române vechi [3].

---

[1] Vezi I. Coteanu, *Premise pentru stabilirea vocabularului străromânei*, în SCL, XVI (1965), 5, p. 580.

[2] Vezi O. Densusianu, *Istoria limbii române*, II, p. 267 şi urm. (Densusianu, ILR); Al. Rosetti, *Istoria limbii române în secolele XIII—XVI*, p. 179 şi urm. (Rosetti, ILR); Al. Rosetti — B. Cazacu, *Istoria limbii române literare*, I, p. 48 şi urm. (Rosetti-Cazacu, *Ist. lb. rom. lit.*).

[3] Vezi pentru punerea generală a problemei Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, 1954, în special p. 109—110, p. 137 şi urm.; Rosetti, LR XIII—XVI, p. 177 şi urm.; idem, ILR III, 4, p. 64 şi urm.

Scanned with OKEN Scanner

3. În cele ce urmează ne propunem să stabilim o listă a vocabularului fundamental din perioada amintită, pornind de la materialul oferit de texte, unele lipsite de varietate şi cu particularităţi arhaice (traducerile din secolul al XVI-lea), altele caracterizate printr-o formă lingvistică evoluată (scrierile din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea [4]). În acest scop ne-am orientat după următoarele criterii, folosite de obicei în cercetările de acest fel : frecvenţa, repartiţia şi gradul de disponibilitate a cuvintelor.

4. Frecvenţa constituie un criteriu convingător în delimitarea vocabularului fundamental, chiar dacă nu dispunem totdeauna de texte variate, numeroase şi cu o întindere egală. Textele studiate ne-au furnizat 4711 unităţi lexicale pentru secolul al XVI-lea, 4717 unităţi lexicale pentru secolul al XVII-lea şi 4871 de unităţi lexicale pentru secolul al XVIII-lea. Orientîndu-ne după frecvenţa medie a unei unităţi lexicale, am adoptat ca limită inferioară frecvenţa 30 care poate fi coborîtă sau ridicată în funcţie de repartiţia cuvîntului respectiv. De exemplu, cuvinte ca *adevăr*, *crai*, *împărăţie*, *învăţătură*, *lege*, *lumină*, *părinte*, *slobozi* etc. care au în mod constant o frecvenţă ridicată, nu prezintă nici un dubiu. Altele, deşi au numeroase atestări, dar numai într-un singur text sau într-un singur gen, sînt excluse : *ciudesă*, *fariseu*, *răstigni*, *tîlc* ; *coşniţă*, *piper*, *scorţişoară*, *tingire* etc. Unii termeni prezintă o frecvenţă variabilă, care este compensată printr-o repartiţie bogată atunci cînd atestările sînt sub limita fixată sau printr-o repartiţie scăzută cînd frecvenţa depăşeşte această limită. În această categorie intră : *blestem*, *dimineaţă*, *gata*, *larg*, *lesne*, *milostiv*,

[4] Rezultatele cercetării noastre se bazează pe materialul cuprins în indicele existente sau pe materialul extras dintr-un anumit număr de pagini fixat în funcţie de numărul de atestări necesare pentru stabilirea lexicului uzual din perioada respectivă. În general ne-am oprit la circa 25 000 de atestări pentru fiecare text (cu excepţia scrierilor din secolul al XVI-lea pe care le-am folosit în întregime din cauza lipsei lor de varietate, ceea ce ar explica, parţial, frecvenţa mai mare a unor cuvinte din această perioadă), dar această medie n-a putut fi respectată, întrucît lungimea releveurilor nu este egală. Unele texte, deşi excerptate exhaustiv, nu ne-au putut oferi mai mult de 432 de atestări (N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*) sau 3 828 de atestări (*Calendar 1733*) şi acestea nu sînt singurele cazuri de acest fel din lista care urmează : *Codicele Voroneţean*, ed. G. Sbierea, p. 177—250 ; *Psaltirea Scheiană*, ed. I. A. Candrea, vol. II, p. 341—512 ; Coresi, *Tetraevanghel*, ed. Fl. Dimitrescu, p. 301—423 ; *Palia de la Orăştie*, ed. V. Pamfil, p. 325—495 ; Coresi, *Carte cu învăţătură*, 1581, ed. S. Puşcariu şi A. Procopovici — în întregime ; E. Hurmuzachi, *Documente privitoare la Istoria românilor*, vol. XI, p. 197, 218, 219—220, 233, 317—320, 369—370, 490 ; I. Mihalyi de Apşa. *Diplome maramureşene din sec. XIV şi XV*, Maramureş-Sziget, 1900 —în întregime ; I. Bianu, *Documente româneşti*, p. 1—2, 4—6 ; J. Byck, *Texte româneşti vechi*, p. 5 ; *Cuvente den bătrîni* şi *Scrisori româneşti din arhivele Bistriţei*, ed. Al. Rosetti — în întregime ; *Noul Testament*, 1648, p. 46^{v}—93^{r} ; Dosoftei, *Vieţile sfinţilor*, p. 1^{r}— 39^{r} ; Varlaam, *Cazania*, ed. J. Byck, p. 333—410 ; *Biblia de la Bucureşti*, p. 614^{a} — 644^{a} ; Gr. Ureche, *Letopiseţ*, ed. C. Giurescu, 1916, p. 1—158 ; M. Costin, *Letopiseţ*, ed. P. P. Panaitescu, p. 42—66 ; *Alexandria*, ed. N. Cartojan — în întregime ; *Îndreptarea legii*, Edit. Acad., p. 91 —133, 91 — 133 ; *Pravila* 1646, p. 1^{r} — 70^{v} ; A. Ivireanul, *Didahiile*, ed. Strempel, p. 71—102 ; I. Neculce, *Letopiseţ*, ed. a II-a I. Iordan, p. 31—93 ; R. Popescu, *Istoriile*, Edit. Acad., 1963, p. 3—53 ; D. Cantemir, *Istoria ieroglifică*, ed. P. P. Panaitescu, Ed. pt. lit. 1965, vol. I, p. 28—70 ; *Calendar* 1733 — în întregime ; *Pravilniceasca condică*, 1780, Edit. Acad., p. 42—156 ; *Carte de bucate*, 1749 — în întregime ; N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni* şi N. Iorga, *Scrisori de negustori* — în întregime ; I. Molnar, *Economia stupilor*, 1785 — în întregime.

oraş, *pizmă*, *săvîrşi* ş.a. De obicei, între frecvenţă şi repartiţie se stabileşte un raport direct proporţional; cuvintele cu multe atestări apar în majoritatea textelor. Cuvintele - unelte gramaticale şi unele cuvinte cu sens lexical (cuvinte pline) ca *avea*, *casă*, *căuta*, *chema*, *cunoaşte*, *cuvînt*, *da*, *domn*, *fecior*, *fi*, *inimă*, *împărat*, *întoarce*, *lucru*, *mînă*, *muri*, *om* etc. constituie cel mai bun exemplu în acest sens.

5. Repartiţia sau atestarea unui cuvînt în cît mai multe texte ne dă certitudinea că avem a face cu un termen uzual. Fixarea repartiţiei pentru secolul al XVI-lea a fost ceva mai complicată, deoarece traducerile, deşi numeroase şi întinse, nu sînt cele mai indicate texte pentru stabilirea vocabularului fundamental, iar actele şi scrisorile particulare sau oficiale, mult mai utile pentru ceea ce ne interesează, sînt extrem de puţine. Pentru acestea din urmă am ţinut seama de repartiţia cuvintelor după regiunile din care provin, întrucît am considerat că este mult mai important un cuvînt atestat în două regiuni de cinci ori, decît altul care apare de cinci ori sau chiar de zece ori într-o singură regiune. Avînd în vedere disproporţia releveurilor în privinţa numărului şi lungimii lor, am socotit că repartiţia 3 permite calificarea unui cuvînt ca uzual. Pentru secolele următoare dispunem de texte mai variate şi mai multe, aşa că nu întîmpinăm greutăţi cînd trebuie să fixăm limita de repartiţie a unui cuvînt uzual; ea trebuie să reprezinte jumătate din numărul total de releveuri, adică 5 sau 6 pentru secolul al XVII-lea şi 5 pentru secolul al XVIII-lea. Pot exista unele fluctuaţii în sensul că sînt preferate cuvintele cu repartiţie ceva mai mică, dar atestate în diferite stiluri (*armaş*, *bir*, *sfetnic*, *tabără*), faţă de altele cu repartiţie mare în acelaşi tip de texte (*împărătească*, *psalm*, *străluci*).

Aplicînd aceste două criterii am putut selecta termenii reprezentativi dintr-o serie de sinonime sau dintr-o familie de cuvinte. Aşa se explică de ce am reţinut în lista întocmită cuvintele: *amîndoi*, *blestema*, *bolnav*, *gloată*, *praznic*, *puternic*, *săbor*; *împărţi*, *neguţător*, *plin*, *rob*, *sluji* şi am eliminat termenii: *îmbi*, *huli* „blestema", *lînged* „bolnav", *adunare*, *sărbătoare*, *silnic* „puternic"; *deplin*, *împărţeală*, *împărţire*, *împărţitor*, *împlini*, *negoţ*, *neguţa*, *slujitor*. Însă acest lucru n-a fost totdeauna posibil, deoarece avem destule cuvinte din aceeaşi familie care au frecvenţă şi repartiţie ridicate, de exemplu, *sfat*, *sfătui* sau derivate ca *moşie*, *răsărit* (subst.), *slobozi* mai bine reprezentate decît cuvintele - bază *moş*, *răsări*, *slobod*. În general familiile de cuvinte reprezentate prin mai mulţi termeni în lista noastră (*domn*, *domnesc*, *domni*, *domnie*; *drept*, *dreptate*, *îndrepta*, *nedrept*, *nedreptate* etc.) au şi alte derivate atestate care nu intră în vocabularul fundamental. Cînd derivatele nu îndeplinesc nici unul din criteriile aplicate de noi, se înţelege că reţinem numai cuvîntul-bază (*aduna*, *destoinic*, *drac*, *drege* etc.).

Există în schimb şi familii de cuvinte nesemnificative în privinţa frecvenţei şi a repartiţiei ca *ogoadă* „plăcere", *ogodi* „a plăcea", *ogodire*, *ogoditoriu*, *ogodinţă*, *ogodnic*; *prilăsti* „a înşela', *prilăstire*, *prilăstitură*, *prilăstitoriu*, care nu sînt reprezentate în vocabularul fundamental.

Scanned with OKEN Scanner

Sinonimele și cuvintele din aceeași familie care au repartiție și frecvență apropiate sau peste limita fixată sînt considerate elemente ale vocabularului fundamental : *crai, împărat* ; *izbăvi, mîntui, spăși* ; *judecată, județ* „judecată" ; *spămînta, speria* ; *cinste, cinsti, cinstit* ; *cuget, cugeta.*

Din aceleași categorii am înregistrat și cuvinte cu repartiție și frecvență variabile de la o epocă la alta, prezența lor fiind justificată — după cum se va vedea din expunerea ce urmează — prin indicii de evoluție pe care-i poartă : *casă, sălaș* ; *cer* „rai", *împărăție* „rai", *rai* ; *trăi, via* „trăi" ; *joc, juca* ; *ruga, rugă, rugăciune.*

De cele mai multe ori, frecvența și repartiția sînt dublate de o derivare bogată cum găsim la cuvintele *birui, crai, înțelege, nebun, obraz, orb, pahar* sau sînt suplinite prin prezența derivatelor la cuvinte ca *batjocori, cleveti, cumplit, împuta, larg, pizmă, secera.*

6. Criteriul disponibilității intervine acolo unde frecvența și repartiția devin neconcludente. Cercetările recente demonstrează că „vocabularul disponibilității" este alcătuit din cuvinte cu frecvență mică, dar care sînt uzuale și utile și pe care vorbitorii le poartă în minte și le întrebuințează ori de cîte ori o cer împrejurările. Concluzia la care se ajunge este că lexicul de bază al unei limbi rezultă din combinarea vocabularului frecvenței cu vocabularul disponibil [5].

Pentru limba română veche nu se poate aplica acest criteriu în aceleași condiții ca pentru limba actuală, de aceea prin cuvinte disponibile înțelegem termenii cu valoare neutră din punct de vedere funcțional, uzuali în orice epocă, de exemplu, cuvintele care denumesc obiecte, părți ale corpului, grade de rudenie, acțiuni și stări importante în viața omului, plante, culori, diviziuni ale timpului. Dacă cuvinte ca *albastru, buză, brîu, dormi, frînge, furcă, iapă, încinge, învinge, lut, măsea, minți, sapă, umăr* nu figurează în textele din secolul al XVIII-lea, cercetate în bună măsură parțial, asta nu înseamnă că ele nu erau curente în perioada respectivă, mai ales că sînt atestate în secolele precedente. Dovada o avem și în faptul că, exceptînd pe *albastru* și *buză*, toate sînt menționate de DA în secolul al XVIII-lea. Pare curios faptul că tocmai cuvintele din această categorie au cele mai puține atestări ; *brînză, brîu, coase, cocoș, dor, făină, frunte, găină, oală, toamnă* etc., ceea ce nu ne împiedică să le considerăm elemente ale vocabularului fundamental. Explicația acestei situații ne este dată de cîteva constatări. Una dintre ele se găsește în următoarea afirmație : „Este oare necesar să stabilim procentul de frecvență al unor cuvinte ca *apă, braț, cîine, drag, el, face, iar* etc., ca să ne dăm seama că

[5] Vezi G. Gougenheim, *La statistique de vocabulaire et son application dans l'enseignement*, în „Revue de l'enseignement supérieur", 1, 1959, Paris, p. 142 ; G. Gougenheim, R. Michéa, P. Rivenc, A. Sauvageot, *L'élaboration du français élémentaire*, Paris, 1956, p. 140—148 ; I. Coteanu, *Realitatea obiectivă a fondului principal lexical*, în SCL ; IX (1958), 3, p. 401.

Acad. Al. Rosetti, ILR III, 4, p. 64 afirmă că „vocabularul de bază al unei limbi este format din cuvintele cele mai frecvente din limba vorbită (limba conversației curente, deci stilul vorbit) și din cuvintele disponibile din limba vorbită (cuvinte de o frecvență slabă, dar care sînt uzuale și utile, ca, de exemplu : *braț, cămașă, nas, ochi, ureche* etc.)".

sînt foarte importante? Pe lîngă aceasta, de ce importanţa cuvintelor să reiasă numai din texte, cînd se ştie că oamenii se feresc să scrie cum vorbesc?" [6]. Asta rezidă în faptul că scrierile din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, deşi mai variate şi mai numeroase decît în perioada precedentă, aparţin totuşi anumitor stiluri, au un conţinut specific unui anumit domeniu de activitate omenească, ceea ce nu îngăduie nici cuvintelor cu mare circulaţie în limba comună să aibă o frecvenţă ridicată în texte.

Avînd în vedere orînduirea din epoca de care ne ocupăm, am reţinut şi o serie de cuvinte uzuale în acea vreme: *armaş*, *ban* [2], *bir*, *bucin*, *pecete*, *vătaf* etc.

Prin aplicarea acestui criteriu încercăm să suplinim, într-o măsură oarecare, lipsa textelor care să reprezinte limba vorbită.

7. Determinarea vocabularului uzual al limbii române vechi s-a făcut prin metoda combinării celor trei criterii. În afară de aceste criterii, am avut în vedere atît capacitatea cuvîntului de a forma derivate, expresii, locuţiuni, cît şi măsura în care aceste derivate şi locuţiuni apar în textele cercetate, deoarece productivitatea este caracteristica cuvintelor importante în limbă. Termenii ca *adevăr*, *drept*, *lucra*, *ţinea* etc. intră în această categorie. Metoda pe care am adoptat-o reprezintă o cale de mijloc care întruneşte criteriile ce ni s-au părut hotărîtoare într-o astfel de cercetare [7].

Lista întocmită reprezintă atît fondul lexical uzual al limbii vorbite, cît şi pe cel al textelor din care am extras materialul. Această afirmaţie are în vedere faptul că scrierile religioase, deşi neconcludente pentru stabilirea unui vocabular fundamental, prezintă totuşi oarecare varietate prin apartenenţa lor la diferite stiluri [8] şi, în consecinţă, ele cuprind părţi cu caracter literar sau oratoric considerate drept cele mai asemănătoare cu stilul conversaţiei zilnice [9]. Lista noastră reflectă probabil mai bine lexicul

---

[6] Vezi I. Coteanu, *Realitatea obiectivă* ..., în SCL, IX (1958), 3, p. 402.

[7] Criteriile noastre nu sînt complet diferite, după cum s-ar părea la prima vedere, de cele folosite de acad. Al. Graur, *Încercare*..., p. 17 şi urm. Referindu-se la primul criteriu obligatoriu, importanţa cuvîntului în limbă, acad. Al. Graur spune că „nu e suficient ca un cuvînt să fie cunoscut şi folosit de toate categoriile populaţiei, ci trebuie să fie *mult* folosit" (p. 23), ceea ce înseamnă că are în vedere cuvinte cu frecvenţă mare în limbă, deci implicit şi cu o repartiţie bogată în texte. Este adevărat că există o diferenţă între frecvenţa obţinută prin statistică, pornind de la texte, şi frecvenţa bazată pe tratarea cuvîntului în dicţionare. Pentru acad. Al. Graur importanţa cuvîntului în limbă este dovedită prin locul întîns pe care acesta îl ocupă în dicţionare (p. 24—25). Cum dicţionarele se bazează mai mult pe atestarea cuvîntului în texte din epoci diferite, textul scris este, într-o oarecare măsură, baza comună a listei întocmite de noi şi a celei date de acad. Al. Graur. Lipsurile pe care le prezintă dicţionarele (nu cuprind în întregime limba vie, se ocupă mai mult de cuvinte şi sensuri vechi) sînt suplinite de oarecare aproximaţie în stabilirea cuvintelor importante în limbă, aproximaţie care depinde de înţelegerea subiectivă a autorului care, în cazul familiilor de cuvinte, contează pe simţul etimologic al vorbitorilor (p. 37—38). Al doilea criteriu obligatoriu, vechimea sau stabilitatea cuvîntului în limbă, se referă la ceea ce noi numim cuvinte disponibile, adică uzuale şi utile în orice epocă. În felul acesta se explică potrivirile ce apar între cele două liste. Singura deosebire este că noi am inclus şi derivatele cu frecvenţă şi repartiţie ridicate.

[8] Vezi I. Coteanu, *Româna literară şi problemele ei principale*, Bucureşti, 1961, p. 56.

[9] Vezi I. Iordan, *Limba română contemporană*, Bucureşti, 1956, p. 123.

textelor decît pe cel al limbii vorbite, dar pornind de la textele pe care le-am avut la îndemînă, am încercat să ne facem o idee asupra importanței cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea — al XVIII-lea și în acest sens trebuie să înțelegem noțiunea de vocabular fundamental al limbii române din perioada respectivă.

8. LISTA VOCABULARULUI FUNDAMENTAL AL LIMBII ROMÂNE VECHI

— Dintre variantele unui cuvînt am ales pe cea care se păstrează și azi și pe cea mai frecventă. Cuvintele sînt trecute în ordine alfabetică. De exemplu : *aramă*, *arame* ; *mulțumi*, *mulțămi* ; *pahar*, *păhar*. Am grupat în aceeași unitate lexicală formele pronumelui reflexiv *se*, *sine*, *sineși*, *sie*, deși dicționarele dau, de obicei, separat fiecare formă [10]. La fel am procedat cu adverbele care pot avea valoare de prepoziție sau cu substantivele care sînt întrebuințate și ca adverbe, de exemplu : *înainte*, *înaintea* ; *dimineață*, *dimineața* etc. Am grupat împreună formele prefixate și neprefixate : *coperi*, *acoperi* ; *flămînzi*, *înflămînzi* ; *lăuntru*, *înlăuntru* ; *mulți*, *înmulți* etc., toate formele pronumelui de întărire : *însumi*, *însuți*, *însuși* etc. și ale pronumelui de politețe : *dumneata*, *dumnealui* etc., formele cu flexiune dublă ale aceluiași verb : *adevăra*, *adeveri* ; *ferica*, *ferici* [11] ; *găta*, *găti* etc., numeralul cardinal, ordinal și distributiv : *doi*, *doilea*, *cîte doi* [12] etc., pronumele și adjectivul pronominal : *acel*, *cel* ; *acest*, *cest* [13] etc.

Cuvintele care au aceeași formă, le-am considerat unități lexicale distincte în cazul în care frecventa lor întrebuințare cu funcții gramaticale diferite a făcut ca ele să fie simțite ca niște cuvinte deosebite : *și*, adv., *și*, conj.; *iar*, adv., *iar*, conj; *drept*, adj., *drept*, prep.; *un*, art.,*un*, num., *unul*, pron. ; *ca*, adv., *ca*, conj.

Am trecut ca unități lexicale independente toate cuvintele derivate sau compuse, care constituie părți de vorbire distincte, cu un conținut de sine stătător, de exemplu : *începe*, *începătură*, *început* (subst.) ; *mîndru*, *mîndrie* ; *lege*, *fără* (*de*) *lege* ; *om*, *omenesc* ; *tocmi*, *tocmeală* etc.

— Am indicat frecvența absolută și repartiția cuvintelor în fiecare secol în parte pentru a scoate în evidență evoluția vocabularului fundamental.

— Elementele nesigure sînt notate cu semnul [+] înainte, semn care se repetă și înaintea frecvenței care-i conferă această calitate. Un cuvînt este considerat nesigur dacă frecvența și repartiția sînt scăzute în două

---

[10] Vezi TDRG II, p. 855, III, p. 1349, 1422, 1429 ; DM, p. 755, 772, 832. Ne-am orientat după *Gramatica Academiei*, 1963, ed. II, vol. I, p. 152—153.

[11] Vezi Densusianu, *op. cit.*, p. 127. DA, tomul II, partea I, p. 102—103 le dă separat, deși consideră că pornesc de la același etimon.

[12] Așa apar tratate în TDRG și în DA.

[13] Deși pron. dem. *acel*, *cel* și *acest*, *cest* sînt tratate separat în DA, tomul I, partea I, p. 14—16, tomul I, partea II, p. 267 și urm., socotim că este mai firesc ca ele să constituie două unități lexicale în loc de patru, deoarece formele *cel*, *cest* au rezultat din *acel*, *acest* prin afereza lui *a*.

secole şi dacă nu avem certitudinea că face parte din categoria termenilor uzuali. Altele, deşi atestate, pot fi socotite în afara vocabularului fundamental pentru unul sau două din cele trei secole şi în acest caz este trecut semnul [—] înaintea frecvenţei absolute. Acestea au mai puţine atestări decît celelalte elemente nesigure. Notaţia aceasta am stabilit-o pe baza comparaţiei dintre frecvenţa şi repartiţia aceluiaşi cuvînt de la un secol la altul, prin comparaţia dintre frecvenţa şi repartiţia cuvintelor din aceeaşi familie sau din aceeaşi serie sinonimică şi uneori prin raportarea la fondul lexical principal al limbii române contemporane. De exemplu, *alerga* este considerat element nesigur din cauza frecvenţei şi repartiţiei pe care le are în secolele al XVI-lea şi al XVIII-lea, în comparaţie cu situaţia aceluiaşi cuvînt din secolul al XVII-lea. În consecinţă, el are o poziţie mai slabă decît sinonimul său, *fugi*. *Rugăciune* este notat cu semnul [—] în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, în comparaţie cu *ruga* şi *rugă*. Cuvintele *mîndrie* şi *mîndru*, deşi în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea au frecvenţa şi repartiţia sub limita fixată, nu le notăm în nici un fel, întrucît materialul de care dispunem nu ne dă nici un indiciu asupra poziţiei lor ulterioare. La fel procedăm şi cu termeni ca *adînc*, *amar*, *aprinde*, *bea* ş.a. care nu aparţin aceleiaşi familii şi pe care, deşi au mai puţine atestări în secolul al XVIII-lea, nu-i socotim elemente nesigure, deoarece apar în texte variate, sînt cuvinte uzuale şi fac parte din nucleul central al vocabularului fundamental.

Alteori există o diferenţă între frecvenţa şi repartiţia cuvintelor din aceeaşi familie şi de aceea putem avea impresia că ar fi trebuit să reţinem, de exemplu, verbele *prăda*, *săpa*, *secera* şi *zidi* şi să renunţăm la substantivele *pradă*, *sapă*, *seceră*, *zid*. În astfel de situaţii se pot face două presupuneri: a) numai verbele au făcut parte din vocabularul uzual al limbii române vechi; b) este greu de presupus că verbele amintite au fost mai uzuale decît numele obiectelor cu care se efectuează acţiunile respective sau care desemnează rezultatul lucrării. Pentru astfel de cazuri soluţia cea mai bună este să nu notăm cu semnele propuse variaţiile de frecvenţă şi de repartiţie, ci să semnalăm că la un moment dat a fost posibilă prezenţa mai multor cuvinte din aceeaşi familie în vocabularul fundamental şi că lupta dintre ele pentru întărirea poziţiei este uneori vizibilă, alteori nu. În schimb, substantive de felul celor citate mai sus (*pradă*, *sapă*, *seceră*, *zid*) ca şi toate cuvintele disponibile cu frecvenţă mică, dar uzuale în orice epocă, le notăm cu semnul [δ]. Rămîn în afara oricărei notaţii cuvintele uzuale numai în epoca respectivă: *armaş*, *ban*[2], *bir*, *bucin*, *pecete*, *vătaf* etc.

În ceea ce priveşte sinonimele, considerăm că *alerga*, *femeie*, *pricepe* sînt elemente nesigure în comparaţie cu *fugi*, *muiere*, *înţelege*. Tot aşa *jale* „dorinţă" şi *jelui* „dori, plînge", care tind să intre în vocabularul fundamental, sînt elemente nesigure în comparaţie cu *poftă*, *pofti* şi *plînge*.

În legătură cu această notare făcută uneori în comparaţie cu situaţia pe care o au cuvintele din lista dată de acad. Al. Graur, menţionăm şi alte exemple. Verbul *mîna* ar fi trebuit notat cu semnul [—] în secolul al XVIII-lea; l-am trecut cu semnul [+], întrucît atît în secolele al XVI-lea

și al XVII-lea, cît și în prezent, face parte din categoria celor mai uzuale cuvinte, fapt ce confirmă o continuitate în privința utilizării lui. Cuvintele *cerceta*, *isprăvi*, *lucrător*, *mîncare* au puține atestări și repartiție redusă în secolul al XVII-lea în comparație cu secolele al XVI-lea și al XVIII-lea. Nu le-am notat cu semnul [+], deoarece într-o situație similară se află și *cuveni*, *drege*, *fierbe*, *floare*, *iute*, *miere*, *rece*, *unt*, care sînt elemente sigure ale vocabularului fundamental, atît în limba română veche, cît și în româna contemporană.

— Lista întocmită de noi dă o imagine aproximativă a vocabularului fundamental al limbii române vechi, defalcat în vocabularele uzuale ale fiecărui secol în parte[14]. Trebuie să menționăm de la început că rezultatele obținute nu sînt reprezentative întru totul pentru limba secolelor al XVI-lea — al XVIII-lea, deoarece scrierile de care dispunem nu sînt concludente pentru limba vorbită în perioada de care ne ocupăm. Textele care ne-ar putea fi utile în această privință (documentele, scrisorile, actele particulare și oficiale) sînt puține la număr și foarte scurte. Chiar dacă ar fi mai numeroase, tot nu ne-ar ajuta prea mult, întrucît ele aparțin unui anumit stil.

		Cuvîntul	Frecvența absolută			Repartiția			Originea
			sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	
		a (prep.)	1872	791	564	5	12	5	l.
	δ	*ac*	14	10	7	2	4	2	l.
		acel, cel	4182	2179	1073	9	12	10	l.
		acest, cest	3640	1718	1372	12	12	10	l.
5		*aici*, aciia	785	405	127	8	12	8	l.
		acolo, acolea	323	396	138	8	12	8	l.
		acum, acmu	442	210	118	9	11	9	l.
		acoperi, *coperi*	130	35	74	5	9	4	l.
		adăuga, adauge	139	33	+7	5	8	5	l.
10		+ adăpa	72	+10	−1	4	5	1	l.
		adică, adecă	184	135	133	10	9	9	n.
		adevăr, deadevăr	517	86	37	6	10	8	l.
		adevărat, adeverit	126	96	71	4	9	8	r. (l.)
		adeveri, adevăra	36	28	22	3	8	8	r.(l.)

[14] Vocabularul de bază din secolul al XVI-lea corespunde aproape în întregime cu lista dată în SCL, XVI (1965), 5, p. 630 și urm. Modificările făcute au fost determinate de confruntarea cu situația din secolele următoare. Cuvintele culese cursiv se găsesc și în lista întocmită de acad. Al. Graur pentru fondul principal lexical al limbii române contemporane. Originea cuvintelor este indicată cu ajutorul următoarelor abrevieri : a. = autohton sau care are corespondent în albaneză ; bg. = bulgar ; g. = grecesc ; l. = latin ; l. + alb. = format dintr-un element latin și din unul albanez ; l. + s. = format dintr-un element latin și din unul slav ; m. = maghiar ; n. = necunoscut ; o. = onomatopee ; pol. = polonez ; r. (a.) = format în românește din elemente autohtone ; r. (g.) = format în românește din elemente grecești ; r. (l.) = format în românește din elemente latine ; r. (m.) = format în românește din elemente maghiare ; r. (n.) = format în românește din elemente necunoscute ; r.(s.) = format în românește din elemente slave ; s. = slav ; sb. = sîrbesc ; s. și l. = provenit din slavă și din latină ; tc. = turcesc.

		Cuvîntul	Frecvența absolută			Repartiția			Originea
			sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	
15		*adînc*	31	20	13	3	8	7	l.
		aduce	540	288	113	9	12	9	l.
		aduna	247	91	39	5	7	7	l.
		afară	290	79	70	5	9	9	l.
		afla	414	374	142	7	12	10	l.
20		+ agru	7	—	—	3	—	—	l.
		+ aiave	105	−6	—	4	4	—	s.
		ajunge	80	95	75	7	11	9	l.
		ajuta	89	38	12	6	9	5	l.
		ajutor, ajutoriu	156	112	55	6	9	6	l.
25		*al*	2439	1320	780	8	12	8	l.
		alalt	285	41	−18	7	10	1	l.
		alb	69	51	53	4	9	6	l.
	δ	*albină*	1	1	340	1	1	1	l.
	δ	*albastru*	7	1	—	1	1	—	l.
30		*alege*	103	102	65	7	11	9	l.
		+ *alerga*	+24	32	+8	2	9	4	r. (l.)
		alt	746	1001	898	9	12	10	l.
		+ altariu, oltariu	82	+11	—	4	5	—	s. și l.
		amar	47	30	8	5	5	5	l.
35		amesteca	−1	23	108	1	8	8	l.
	δ	*amiază*, amiazăzi	30	13	12	6	5	2	l.
		amin	86	54	−12	9	6	1	s.
		amîndoi	88	149	58	8	10	5	l.
		+ amu	2219	+20	—	5	4	—	l.
40		*an*	332	519	209	8	11	9	l.
		anume	12	122	46	6	10	5	r.(l.)
		apă	445	175	284	6	11	10	l.
		apăra	59	58	13	5	9	5	l.
		apoi	121	200	290	6	12	10	l.
45		apostol	186	122	−7	5	5	1	s.
		aprinde	52	31	4	5	9	4	l.
		aproape	83	67	66	6	10	7	l.
		apropia	275	60	−5	5	8	4	l.
		apuca	56	133	45	3	11	5	n.
50		apus (subst.)	29	30	−4	4	6	1	r.(l.)
	δ	*ara*	3	16	3	2	5	2	l.
		+ *aramă*, arame	50	+14	+5	5	5	4	l.
		arăta	543	274	168	8	11	9	n.
		+ *arc*	24	+5	+1	2	5	1	l.
55		*arde*	62	114	30	5	10	8	l.
		argint	177	93	+11	6	12	6	l.
	δ	*aripă*	40	12	9	4	4	3	l.
		armaș	—	5	12	—	4	3	r. (l.)
		armă	72	54	12	4	10	5	l.
60		*arunca*	165	96	9	6	9	5	l.
		asculta	230	109	31	7	10	7	l.
		ascunde	114	78	10	5	9	4	l.
		asemenea	32	25	53	3	6	6	l.
		+ asin	47	4	—	3	2	—	l.
65		astăzi	137	125	34	5	10	5	r. (l.)
		asupra	32	212	43	5	9	8	l.

		Cuvîntul	Frecvența absolută			Repartiția			Originea
			sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	
		așa, așași	883	471	214	9	12	9	l.
		așeza	−1	55	148	1	6	9	l.
		așijdere(a)	119	77	31	7	8	6	l.+s.
70		*așteptа*	131	45	27	5	10	7	l.
		atinge	69	29	9	5	6	5	l.
		atîta	114	156	118	4	9	8	l.
		atunci, atunce	418	758	211	8	12	9	l.
	δ	*ață*	2	2	3	2	1	3	l.
75		au (conj.)	271	118	303	8	9	6	l.
		aur	193	145	6	6	10	4	l.
		auzi	659	244	59	8	11	8	l.
		avea	3007	6641	3608	10	12	10	l.
		avuție	193	85	−8	5	9	3	r. (l.)
80	δ	*baltă*	4	5	3	2	2	2	n.
		ban[1] „monedă"	65	156	147	6	10	5	n.
		ban[2] „funcție"	−1	10	18	1	2	3	n.
	δ	*barbă*	6	7	2	3	7	1	l.
		bate	96	254	127	6	11	7	l.
85		+ batjocori	30	+13	—	4	6	—	r. (l.)
		băga	98	130	33	8	10	8	n.
		bărbat	272	154	45	5	10	5	l.
		bătrîn	98	86	60	7	11	9	l.
		bea	188	85	13	5	8	6	l.
90		+ *berbec*, berbece	20	+3	+2	3	2	2	l.
		bine	408	253	471	9	12	10	l.
		bir	2	16	6	2	5	4	m.
		birui	77	118	49	4	9	6	m.
		biserică, besearecă	286	254	50	7	12	5	l.
95		blagoslovi	250	100	—	5	8	—	s.
		blestema, blăstema	44	20	+7	5	8	3	l.
		+ blestem, blăstem	32	+7	−3	5	6	3	r. (l.)
		+ *blînd*	31	+10	+7	4	6	5	l.
		boală	175	34	40	3	7	8	s.
100		*bogat*	187	36	18	6	9	6	s.
		+ bogăție	111	−2	−5	4	2	3	r. (s.)
		boier, boiar(in)	38	201	234	6	12	6	s.
		bolnav	88	28	16	2	6	7	bg.
		boteza	101	59	+1	4	6	1	l.
105		+ botejune	64	−7	—	3	2	—	l.
		bou	62	47	14	6	8	5	l.
	δ	*braț*	22	18	7	4	6	2	l.
	δ	*brînză*	1	1	2	1	1	2	n.
	δ	*brîu*	19	5	—	7	4	—	n.
110	δ	*broască*	14	1	3	2	1	1	l.
		bucată	63	71	62	5	10	6	l.
		bucin	16	9	—	4	3	—	l.
		bucura	217	53	29	5	7	7	a.
		bucurie	133	66	32	6	9	5	r.(a.)
115		*bun*	691	366	193	9	12	10	l.
		bunătate	307	49	33	6	9	5	l.
	δ	*bute*	3	1	20	1	1	6	l.

Scanned with OKEN Scanner

		Cuvîntul	Frecvența absolută			Repartiția			Originea
			sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	
	δ	*buză*	2	5	—	1	3	—	a.
120		*ca* (adv.)	857	863	151	5	12	6	l.
		ca (conj.)	840	407	508	9	12	9	l.
		cal	23	93	48	4	11	8	l.
	δ	*cald*	3	3	90	2	2	3	l.
		cale	317	154	29	5	12	7	l.
		cap	313	300	113	6	12	10	l.
125	δ	*capră*	21	5	10	4	3	5	l.
		car	26	30	13	3	8	5	l.
		care	1043	1452	1294	9	12	10	l.
		carne	27	18	85	3	8	5	l.
		carte	256	201	99	9	12	9	l.
130		*casă*	531	338	89	7	12	9	l.
		că	5469	2257	980	8	12	10	l.
		căci, căce	154	346	67	5	12	7	r. (l.)
		cădea	599	281	73	7	11	9	l.
		călca	64	35	15	5	11	4	l.
135	δ	*căldare*	4	18	+3	3	5	1	l.
		călugăr	7	58	7	3	7	3	s.
	δ	*cămașă*, cămeașe	28	6	2	4	6	2	l.
		+ *cărare*	65	+8	—	3	2	—	l.
		cărturar(iu), cărtular(iu)	105	36	−2	4	6	2	g.
140		*către*, cătră	1412	415	136	9	12	7	l.
		căuta	463	164	105	8	11	9	l.
		ci, ce (conj.)	1788	970	279	10	12	8	l.
		ce (pron.)	3449	2656	1502	10	12	9	l.
145	δ	*ceapă*	1	—	41	1	—	2	l.
	δ	*ceară*	9	4	21	2	3	4	l.
		ceas	151	75	51	3	10	9	s.
		+ *cealtă*	−2	32	+12	1	5	3	s.
		cel (art.)	301	960	666	7	12	8	l.
		celălalt	−7	49	226	2	9	8	r. (l.)
150	δ	*cenușă*	10	4	4	3	3	3	l.
		cer, ceriu	687	181	37	6	8	6	l.
		cerca	44	67	12	2	10	6	l.
		cerceta	42	14	32	4	5	5	l.
		cere, ceare	304	100	73	6	10	7	l.
155		+ *certa*	+19	146	+5	3	9	4	l.
		+ certare	−8	115	—	2	8	—	r. (l.)
		cetate	239	341	122	6	11	7	l.
		ceva, cevași	65	76	49	5	9	5	r. (l.)
	δ	*cheie*	3	2	1	2	2	1	l.
160		*cheltui*	16	32	19	6	7	6	m.
		+ cheltuială	−3	+15	40	2	5	5	r. (m.)
		chema	651	395	85	6	12	8	l.
	δ	*chin*	104	3	2	5	2	2	m.
		chinui	130	18	1	5	6	1	r. (m.)
165		*chip*	277	219	131	8	11	10	m.
		cinci	111	65	9	6	12	5	l.
		cine, cineși	1142	277	99	9	12	6	l.
		cineva	98	121	75	5	10	6	r. (l.)
		cinste	204	123	68	6	11	8	s.

		Cuvîntul	Frecvența absolută			Repartiția			Originea
			sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	
170		cinsti	79	69	15	5	9	6	s.
		cinstit (adj.)	53	60	90	5	7	3	r. (s.)
		citi, ceti	70	48	16	4	9	6	s.
		+ *cîndă*	116	+4	—	4	4	—	s.
	δ	*cîine*, cîne	31	19	4	4	8	3	l.
175		*cîmp*	58	65	21	3	10	5	l.
		cînd	1026	704	384	9	12	10	l.
		cînta	125	28	8	5	8	5	l.
		+ cîntare	69	+20	−4	3	5	1	r. (l.)
		+ cîntec	86	+12	—	3	6	—	l.
180	δ	*cîrlig*	3	4	1	2	2	1	n.
		cît	563	470	362	7	12	9	l.
		citva	−4	32	248	2	6	5	r. (l.)
		+ cleveti	27	+7	−1	3	5	1	s.
	δ	*clopot*	3	8	+4	2	3	1	s.
185	δ	*coadă*	2	9	14	1	7	4	l.
	δ	*coace*	7	—	12	2	—	1	l.
	δ	*coase*	7	1	4	4	1	1	l.
	δ	*coastă*	29	12	9	4	6	2	l.
		cocon, cucon	57	102	−6	4	11	2	n.
190	δ	*cocoș*, cucoș	1	1	1	1	1	1	s.
		codru	127	23	+4	3	8	1	l.
		comoară	38	66	—	4	5	—	s.
		+ *copac*, copaci	−1	26	+6	1	7	4	a.
		copil	−2	58	74	2	7	8	a.
195		*corabie*	165	65	−6	6	6	3	s.
	δ	*corn*	68	10	6	4	6	2	l.
		cot	58	27	1	4	8	1	l.
		crai	52	259	66	4	7	5	s.
		crede	428	142	27	7	12	7	l.
200		credincios	101	35	+12	4	7	6	r. (l.)
		credință	379	109	51	9	12	4	l.
		crește, crează	92	41	10	5	8	5	l.
		creștin	46	133	26	6	9	5	l.
		cruce	85	86	7	4	7	1	l.
205	δ	*crud*	3	1	5	2	1	2	l.
		cu	4444	3711	2421	10	12	10	l.
		cuget	127	23	6	5	4	4	r. (l.)
		cugeta	113	23	1	5	6	1	l.
	δ	*cui*	9	6	1	2	3	1	l.
210	δ	*cuib*	13	2	1	3	2	1	l.
		cum, cumuși	1596	745	314	9	12	10	l.
		cumpăra	68	75	26	5	9	7	l.
		cumplit	63	28	+8	2	7	4	r. (l.)
		cumva	37	21	+14	4	7	4	r. (l.)
215		*cunoaște*	173	176	92	6	11	10	l.
		cunună	32	28	+2	5	8	1	l.
		cuprinde	−8	44	25	4	8	7	l.
	δ	*cuptor*, cuptoriu	20	21	3	4	4	1	l.
		curat	146	58	51	5	9	6	l.
220		curăți, curăța	136	43	37	5	10	7	r. (l.)
		+ curăție	48	+15	−1	4	4	1	r. (l.)

		Cuvîntul	Frecvența absolută			Repartiția			Originea
			sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	
		cur(g)e	103	32	11	5	10	5	l.
		curte	39	39	45	5	7	5	l.
		curînd, curund	75	55	+16	5	11	7	l.
225		curvie	60	25	−1	5	8	1	r. (s.)
	δ	*cuțit*	13	6	5	4	4	2	l.
		cuveni	34	11	38	6	6	5	l.
		cuvînt	832	262	124	7	12	8	l.
		da (vb.)	1529	1124	568	10	12	10	l.
230		*dacă*, deaca	172	473	58	7	11	4	r. (l.)
		dar, dară (conj.)	64	169	158	3	9	8	n.
		dar (subst.)	165	151	33	5	11	6	s.
		+ dascăl	+8	46	−1	3	9	1	g.
	δ	*dată*	—	33	13	—	8	5	r. (l.)
235		datorie	+16	21	75	4	8	6	r. (l.)
		datoriu	118	40	23	3	5	6	l.
		dărui	85	58	+17	5	10	7	s.
		de (conj.)	1421	2366	570	10	12	8	n.
		de (prep.)	7816	7061	3432	11	12	10	l.
240	δ	*deal*	29	6	5	3	4	2	s.
		deasupra	61	35	151	3	7	4	r. (l.)
		deci, deaci	183	508	307	8	12	5	r. (l.)
		decît	156	122	104	5	11	7	r. (l.)
		deget, deaget	33	20	29	6	7	3	l.
245		+ delunga	73	−4	—	5	4	—	r. (l.)
		deosebi	+13	21	29	3	9	7	s.
		departe	85	36	+14	4	9	6	r. (l.)
		deschide	127	52	+11	5	7	6	l.
		+ descoperi	59	+11	−11	5	7	3	l.
250		despărți	57	45	+19	4	7	6	l.
		despre	62	90	146	5	8	5	r. (l.)
		+ destoinic	85	+18	−1	4	7	1	s.
		destul	91	15	16	5	9	6	r. (l.)
		deșert	142	20	+10	5	9	6	l.
255		+ deștinge, deștinde	171	−3	—	5	3	—	l.
		dezlega	60	37	−7	5	7	5	l.
		+ diacon	—	71	−1	—	6	1	s.
		diavol	72	32	5	3	7	2	s.
		dimineață	175	22	+17	5	9	6	l.
260		dimpreună	99	40	49	6	8	4	r. (l.)
		din, den	2401	1433	553	9	12	10	r. (l.)
		dinainte	94	52	21	6	10	5	r. (l.)
		(o)dinioară, dănăoară	92	31	+8	6	7	3	l.
	δ	*dinte*	40	9	7	4	5	3	l.
265		dinții, dentii	123	72	+16	4	11	5	r. (l.)
		dintre	63	21	40	3	6	4	r. (l.)
		dintru	350	203	71	7	11	5	l.
		dînsul	+20	380	175	5	11	9	l.
		doar, doară	146	40	11	5	8	5	l.
270		*dobîtoc*	108	106	35	5	8	6	s.
		dobîndă	29	25	34	5	6	5	r. (s.)
		dobîndi	149	119	+12	5	9	3	s.
		doi	438	349	245	7	12	10	l.

Scanned with OKEN Scanner

		Cuvîntul	Frecvența absolută			Repartiția			Originea
			sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	
		domn	2349	912	279	8	12	7	l.
275		domnesc	−7	53	38	3	5	6	r. (l.)
		+ domni	+22	145	+29	3	9	2	r. (l.)
		domnie	43	264	140	6	9	7	r. (l.)
	δ	*dor*	3	3	3	2	3	3	l.
		dormi, durmi	41	35	—	4	10	—	l.
280		+ *dovedi*	—	+5	45	—	5	6	l.
		drac	275	78	3	4	9	2	l.
		drag	73	47	3	4	8	3	s.
		dragoste	145	28	69	4	9	9	s.
		drege, dereage	65	3	50	4	3	5	l.
285		*drept*, derept (adj.)	537	152	68	9	11	10	l.
		drept, derept (prep.)	1408	146	−18	7	9	2	l.
		dreptate, dereptate	294	74	58	5	10	7	r. (l.)
	δ	*drum*	8	45	8	2	11	2	s.
		duce	629	351	175	8	11	9	l.
290		*duh*	481	109	+13	5	6	3	s.
		dulce	255	40	27	6	7	6	l.
		+ dulceață	353	−9	−11	5	6	5	r. (l.)
		dumneata, dumnealui	65	216	468	5	7	5	r. (l.)
		dumnezeiesc	249	81	−15	6	8	4	r. (l.)
295	δ	*duminică*	28	18	4	3	4	2	l.
		după	964	560	643	10	12	10	l.
		+ durere, dureare	40	+16	+13	4	4	7	r. (l.)
		+ e (conj.)	493	−5	—	7	2	—	l.
		el, eluș	13506	10168	5072	10	12	10	l.
300		+ episcop	−5	66	−10	3	7	3	g.
		eu	2772	1002	974	11	12	7	l.
		evanghelie	487	38	−7	4	6	1	s.
		face	2240	1603	937	11	12	10	l.
		fapt	26	50	21	4	6	6	l.
305		*fată*	310	136	37	8	12	6	l.
		față	181	147	64	7	12	7	l.
		făgădui	66	24	+ 6	5	7	4	m.
	δ	*făină*	7	3	15	4	2	2	l.
		fără	606	421	259	8	11	9	l.
310		+fără (de) lege	160	−6	−3	5	5	2	r. (l.)
		fecior	816	266	95	9	12	7	l.
		fel, feliu	37	83	170	2	9	10	m.
		+ *femeie*, fămeie	+10	77	+9	5	9	3	l.
		feri	117	50	+14	5	11	5	n.
315		+ *ferice*	32	+7	—	4	3	—	l.
		+ ferica, ferici	41	+16	−2	4	7	2	r. (l.)
		fericat, fericit	112	31	28	5	5	5	r. (l.)
		fi	9956	4847	2408	11	12	10	l.
		fiară	41	35	+10	5	6	5	l.
320		*fier*, hier	22	43	13	6	9	8	l.
		fierbe	13	2	307	3	2	2	l.
		fire	187	27	53	5	7	5	r. (l.)
		fiu	702	400	59	7	9	4	l.
	δ	*fin*	16	3	10	5	3	4	l.

		Cuvîntul	Frecvența absolută			Repartiția			Originea
			sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	
325	δ	*fîntînă*	61	10	7	5	4	4	l.
		flămînd	39	11	4	4	6	2	l.
		flămînzi, înflămînzi	40	11	8	4	5	3	r. (l.)
		floare	37	3	50	5	3	6	l.
	δ	*foaie*	1	1	41	1	1	4	l.
330	δ	*foame*	21	12	6	4	6	4	l.
		foarte	163	166	77	6	11	9	l.
		foc	187	143	62	5.	11	9	l.
		folos	152	41	61	5	10	7	g.
		folosi	29	39	+11	4	10	6	r. (g.)
335		*frate*, frățîne	675	247	135	9	12	7	l.
		frică	149	70	42	6	10	8	g.
	δ	*frig*	9	7	58	5	6	2	l.
	δ	*frînge*	69	15	—	5	6	—	l.
		frumos	46	69	39	6	9	8	l.
340		frumuseţe frumseţe,	108	24	−10	4	6	2	r. (l.)
	δ	*frunte*	5	16	5	2	7	3	l.
	δ	*frunză*	10	6	2	4	5	1	l.
		fugi	111	135	78	6	11	7	l.
	δ	*fum*	8	6	21	2	4	4	l.
345		*fund*	39	3	27	3	4	3	l.
	δ	*funie*, fune	26	10	1	6	6	1	l.
		fur (subst,)	45	73	−4	5	6	2	l.
		fura	51	188	4	4	8	3	l.
	δ	*furcă*	3	1	—	1	1	—	l.
350		+ furtișag, furtușag	−8	86	−3	2	6	2	r. (l.)
		galben	39	42	35	3	9	6	l.
	δ	*gard*	12	8	8	3	3	2	a.
		gata	54	29	23	8	9	6	a.
	δ	*găină*	8	3	21	2	2	3	l.
355		*găsi*	+5	136	73	4	11	7	n.
		găti, găta	147	76	44	4	10	7	a.
		ginere	23	20	20	4	8	5	l.
	+	genunchi	54	−7	−2	5	3	1	l.
		gînd	22	38	32	4	8	8	m.
360		gîndi	22	44	22	5	9	6	r. (m.)
		glas	239	85	18	5	10	3	s.
		gloată	146	24	−11	4	8	2	s.
		gol	46	38	19	4	9	4	s.
		goni	174	93	21	5	10	5	s.
365		*grai*	31	25	+11	5	6	3	s.
	δ	*gras*	36	4	11	3	4	3	l.
	δ	*grădină*	7	14	9	3	5	5	s.
		grăi	2505	294	38	6	11	5	s.
		+ *greață*	28	+2	+1	5	1	1	r. (l.)
370		greșeală, greșală	82	112	8	5	9	4	r. (l.)
		greși	174	34	6	5	7	2	s.
		greu	52	38	41	5	8	8	l.
		grijă	174	47	48	5	10	8	s.
		griji	119	43	77	4	9	4	s.
375	δ	*grîu*	73	12	9	7	5	3	l.
		groapă	41	31	2	4	8	1	a.

		Cuvîntul	Frecvența absolută			Repartiția			Originea
			sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	
	δ	*gros*	8	9	30	3	7	5	l.
		gură	58	42	42	6	9	8	l.
		+ haină	−11	39	+14	2	10	7	sb.
380		hatman	+5	49	59	2	6	2	pol.
		hotar	56	63	20	6	8	5	m.
		+ hotărî	—	−8	39	—	3	6	r. (m.)
		hrană	57	29	48	6	9	6	s.
		hrăni	87	68	24	6	10	4	s.
385		iad	74	20	−4	4	7	2	s.
	δ	*iapă*	4	17	—	1	4	—	l.
		iar, iară (conj.)	2057	1914	419	8	12	10	n.
		iară, iarăși (adv.)	314	200	102	5	12	9	n.
		iarbă	50	16	100	5	8	6	l.
390	δ	*iarnă*	8	10	61	3	4	6	l.
		iată	215	107	−12	4	9	2	s.
	δ	*ieri*	14	1	1	3	1	1	l.
		ierta	65	97	24	5	12	6	l.
		ieși	521	368	186	8	12	8	l.
395		*inimă*	450	155	62	5	11	8	l.
	δ	*inel*	12	8	+2	5	5	1	l.
		ispiti	150	21	−5	5	8	2	s.
		+ ispovedi	151	+15	—	4	4	—	s.
		isprăvi	44	5	25	5	5	7	s.
400		ispravnic	−1	27	34	1	5	4	s.
		iubi	354	91	20	6	7	4	s.
		+ iubire	115	−2	−5	5	1	3	r. (s.)
		iubit (adj.)	43	32	22	4	4	5	r. (s.)
		+ iubitoriu	98	+12	+21	3	4	5	r. (s.)
405		+ iuo, io	70	—	—	6	—	—	l.
	δ	*iute*	82	7	18	3	5	5	s.
		+ ivi	168	+16	−5	5	5	2	s.
		izbăvi	173	44	−5	4	8	2	s.
		+ izbîndă	+10	38	+19	4	5	4	s.
410		+ izbîndi	32	+20	−2	4	5	1	s.
		izvor	48	23	5	4	9	3	s.
		îmbla	290	119	39	7	12	8	l.
		îmbrăca	106	55	25	3	9	5	l.
		+ împăca	+20	35	+18	2	8	5	r. (l.)
415		*împărat*	270	852	158	7	11	5	l.
		împărătesc	+20	45	30	3	9	6	r. (l.)
		+ împărăți	+24	73	−6	4	6	1	r. (l.)
		împărăție	353	363	91	5	10	6	r. (l.)
		împărți	132	75	+12	7	9	4	l.
420	δ	*împinge*, împenge	47	13	3	5	6	1	l.
		împlea	217	97	53	6	10	8	l.
		împotriva	55	89	+19	4	8	6	r. (s.)
		împrejur	91	81	+18	7	10	5	r. (l.)
	δ	*impresura*	17	19	10	4	7	5	l.
425		împreuna	45	31	33	4	12	7	r. (l.)
		împreună	162	93	37	4	11	6	r. (l.)
		+ împuta	71	−1	—	4	1	—	l.

		Cuvîntul	Frecvența absolută			Repartiția			Originea
			sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	
		+ imputare	31	−1	—	4	1	—	r. (l.)
		în	5000	3098	1567	9	12	10	l.
430		*înainte*	872	411	175	10	12	10	l.
		înalt, nalt	56	53	23	4	8	6	l.
		înapoi	39	58	26	4	7	8	l.
		înălța	121	55	+14	5	5	4	l.
		înăuntru, înlăuntru, lăuntru	166	26	31	4	6	5	l.
435		*încă*	545	261	112	6	12	9	l.
		începe, înceape	202	172	94	7	10	8	l.
		începătură	27	22	+11	4	9	4	r. (l.)
		început (subst.)	80	34	+14	4	8	5	r. (l.)
		închide	27	54	46	5	11	7	l.
440		*închina*	192	126	75	5	10	6	l.
		închinăciune	32	31	−5	5	4	2	l.
		+ *incinge*	25	+4	—	5	5	—	l.
	δ	*încoace*	34	11	5	4	5	3	l.
	δ	*înconjura*, încungiura, cungiura	89	16	8	5	5	3	l.
445		*îndată*	—	90	35	—	6	9	r. (l.)
		îndărăt, îndărăpt	30	16	22	4	8	4	l.
		îndemna	25	39	+16	3	9	5	l.
		îndrepta, înderepta, derepta	139	42	+20	5	9	5	l.
		îndrăzni, drăzni	49	28	23	3	9	6	s.
450		+ îndulci	62	+10	−8	5	4	2	l.
		îneca, neca	30	34	12	4	8	5	l.
		+înfrîmseța	35	+11	—	4	6	—	r. (l.)
		+ înfricoșa	61	+16	−2	4	7	1	r. (g.)
		înger	173	142	−8	5	7	1	l.
455	δ	*înghiți*	23	9	5	5	5	3	l.
		îngropa	65	64	13	4	10	5	r.(a.)
		înmulți, mulți	117	23	−8	5	6	3	r. (l.)
		însă	267	82	95	8	9	6	l.
		însul	1249	210	67	7	7	4	l.
460	δ	*însura*	12	20	1	4	7	1	l.
		însumi, însuți etc.	406	62	41	6	7	4	l.
	δ	*înșela*	39	17	5	5	7	4	l.
		înșelăciune	23	25	8	3	7	3	r. (l.)
		întări	88	47	45	5	9	7	r. (l.)
465		*întinde*, tinde	139	20	2	5	5	2	l.
		întîi	191	192	58	6	10	6	l.
		întîmpina, tîmpina	49	27	5	4	8	2	r. (s.)
		întîmpla, tîmpla	66	60	100	4	9	8	l.
		întoarce	377	275	128	6	10	9	l.
470		*intra*, intra	424	296	78	6	11	8	l.
		intre	205	105	65	7	9	5	l.
		întreba	249	119	36	8	11	7	l.
		întreg	27	23	41	4	9	7	l.
		întru	2164	1232	481	9	12	10	l.
475		*întuneca*	35	26	3	4	6	3	n.
		întunerie, întuncarec	176	31	5	5	8	3	l.

		Cuvîntul	Frecvența absolută			Repartiția			Originea
			sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	
		înțelege, înțeleage	323	78	46	8	11	8	l.
		înțelepciune	57	28	+11	5	7	5	l.
		înțelept	50	52	+16	8	10	6	l.
480		*învăța*	433	191	48	6	11	6	l.
		+ învățătoriu	169	+25	−6	4	4	3	r. (l.)
		învățătură	338	111	262	5	10	8	r. (l.)
		+ înveşti	49	−1	—	4	1	—	l.
		învia, învie	219	46	−2	5	7	2	l.
485		+ înviere	94	+19	−3	4	5	2	r. (l.)
	δ	*învinge*, (în)vence	53	2	—	4	2	—	l.
		+ învîrtoșa	83	−1	−2	4	1	1	r. (l.)
		+ *jale*	−5	23	+14	3	7	7	s.
		jartvă	142	33	−6	4	5	1	s.
490		+ jelui	52	+13	+8	6	8	5	s.
	δ	*joc*	17	14	4	3	7	3	l.
	δ	*joi*	6	11	—	2	3	—	l.
		jos	116	87	77	9	12	8	l.
		juca	29	11	6	4	6	2	l.
495		+ jude	59	−3	—	3	2	—	l.
		judeca	149	58	55	5	10	5	l.
		judecată	102	47	128	6	7	6	l.
		judecătoriu	35	71	81	4	7	5	r. (l.)
		județ	175	175	46	6	9	5	l.
500	δ	*jug*	6	5	2	4	2	2	l.
		jumătate	35	34	61	5	9	6	l. +alb.
		junghia	60	28	−3	4	9	2	l.
		jupîn	17	17	93	5	4	2	s.
		jura	87	66	10	9	10	4	l.
505		jurămînt	30	47	+18	5	10	5	l.
		la	1550	3341	1553	9	12	10	l.
		+ *lac*	17	3	—	1	3	—	l.
		lacrimă, lacrămă	50	34	4	5	8	3	l.
	δ	*lapte*	12	6	19	4	4	3	l.
510	δ	*larg*	21	5	17	5	3	7	l.
		latură	72	15	13	6	8	3	l.
		laudă	86	45	19	6	10	5	l.
		lăcui ,,locui''	332	112	−8	6	10	4	m.
		lăsa	720	346	176	9	12	10	l.
515		*lăuda*	137	89	15	6	9	5	l.
		+ leah, leș	−1	142	+102	1	5	2	s.
		lega	107	96	26	6	11	7	l.
		legătură	71	27	−3	6	9	3	l.
		lege	482	156	58	7	12	6	l.
520		*lemn*	103	50	12	6	9	5	l.
		lepăda	199	82	27	6	11	4	n.
		lesne	63	27	22	3	8	6	s.
		leu	18	34	30	4	7	5	l.
		limbă	251	151	56	6	10	9	l.
525	δ	*lingură*	6	2	15	3	2	2	l.
		lipi	38	26	35	4	7	4	s.
		lipsi	29	34	43	4	8	8	s.

Scanned with OKEN Scanner

		Cuvîntul	Frecvența absolută			Repartiția			Originea
			sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	
		+ liturghie	—	56	—3	—	5	3	s.
	δ	*lină*	2	2	11	2	2	2	l.
530		*lingă*	121	75	29	7	10	6	l.
		loc	317	484	177	7	12	10	l.
	δ	*logodi*	3	5	12	2	4	1	s.
		logofăt	7	32	31	2	5	5	g.
		lovi	31	126	26	4	10	4	s.
535		lu, lui (art.)	2593	1984	58	8	12	5	l.
		lua	924	814	678	8	12	9	l.
		lucra	210	43	40	5	8	7	l.
		lucrătoriu	71	15	50	3	4	3	r. (l.)
		lucru	596	457	201	8	12	10	l.
540		*lume*	451	266	50	4	11	7	l.
		lumina	121	41	10	4	8	5	l.
		+ luminat (adj.)	68	+17	+18	4	3	4	r. (l.)
		lumină	231	70	26	5	9	6	l.
		+ *luminare*	43	+4	+1	4	2	1	l.
545		*lună*	99	126	41	5	10	8	l.
		lung	70	17	28	3	8	5	l.
	δ	*luni*	2	8	5	1	1	3	l.
	δ	*lup*	23	15	13	4	7	4	l.
	δ	*lut*	16	+4	—	6	3	—	l.
550		*mal* (adv.)	1604	1107	927	10	12	9	l.
		maică	+9	54	23	4	6	5	bg.
		mainte (adv.)	185	54	—	5	7	—	r. (l.)
	δ	*mal*	1	8	1	1	3	1	a.
		mamă, mumă, mumină	221	97	10	5	12	3	l.
555		*mare* (adj.)	761	742	373	9	12	10	l.
		mare (subst.)	222	101	17	5	10	4	l.
		margine	35	40	27	5	9	6	l.
	δ	*marți*	7	7	1	2	1	1	l.
		masă	72	29	36	5	5	6	l.
560		+ *maț*	70	+5	+12	5	3	3	l.
		măcar, macar	17	52	53	2	9	8	s.
		mănăstire	11	85	39	4	8	4	s.
		+ mări (vb.)	63	—12	—8	5	4	2	r. (l.)
		mărie (măria ta, sa etc.)	92	146	82	7	4	4	r. (i.)
565	δ	*mărita*	10	23	13	2	9	2	l.
		mărturie	134	29	24	9	6	4	r. (l.)
		mărturisi	176	88	38	8	11	7	s.
	δ	*măsea*	1	2	—	1	2	—	l.
		măsură	48	18	17	5	7	4	l.
570		*merge*	897	562	185	8	12	9	l.
		+ meser, measer	69	—6	—	4	3	—	l.
		mesteca	38	15	29	5	6	3	l.
		+ *meșter*	14	+6	+2	5	5	2	m.
		meșteșug, meșterșug	—1	27	35	1	9	7	m.
575		*meu*, mieu	1240	494	188	9	10	5	l.
		mic	105	62	95	7	11	9	l.
		mie	83	69	24	6	9	3	l.
	δ	*miel*	34	3	2	4	2	2	l.

		Cuvîntul	Frecvența absolută			Repartiția			Originea
			sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	
	δ	*miercuri*	6	9	5	1	2	2	l.
580		*miere*, mii. re	21	7	120	5	7	4	l.
		mijloc	131	73	52	5	10	8	l.
		milă	144	104	46	7	11	7	s.
		milostiv	88	42	22	5	7	7	s.
		milostenie	55	54	−2	4	6	2	s.
585		milui	136	65	−6	4	7	5	s.
		mincinos	49	27	−7	5	7	3	r. (l.)
		+minciună	41	+14	−7	4	7	4	l.
		minte	127	48	42	4	9	7	l.
	δ	*minți*	24	2	—	4	3	—	l.
590		minunat	41	25	12	4	5	4	r. (l.)
		minune	76	46	13	4	7	4	l.
		+mir	32	+11	—	5	5	—	s.
		mira	96	87	16	5	9	6	l.
		mișel	167	29	—	5	7	—	l.
595	δ	*mîine*	17	7	4	3	4	2	l.
		+*mîna*	+29	34	+3	2	9	1	l.
		mînă	572	273	117	7	12	10	l.
		mînca	368	138	46	6	9	5	l.
		mîncare	101	19	151	5	6	4	r. (l.)
600		mîndrie	99	12	4	5	5	2	r. (s.)
		mîndru	24	11	3	4	5	2	s.
		mîngîia	75	12	3	5	6	2	l.
		mîngîiere	40	−2	−5	3	2	3	r. (l.)
		mînia	105	43	5	4	9	3	r. (g.)
605		*mînie*	110	40	9	5	10	4	g.
		mîntui	133	44	+13	5	6	3	m.
	δ	*moale*	8	4	12	3	3	2	l.
	δ	*moară*	11	20	19	4	4	3	l.
		moarte	380	269	78	7	12	9	l.
610		+mohorît	38	+9	−1	4	4	1	r.(m.)
		mormînt	96	29	+5	4	6	2	l.
		mort	156	94	35	6	10	7	l.
	δ	*moș*	7	19	6	2	8	5	a.
		moșie	35	57	106	6	9	8	r. (a.)
615		*muiere*, muiare	474	320	47	7	9	6	l.
		mult	1266	1042	476	11	12	10	l.
		mulțime	32	135	+20	4	7	4	r. (l.)
		mulțumi, mulțămi	48	57	20	2	9	6	r. (l.)
		muncă	209	86	3	5	8	2	s.
620		munci	129	61	7	6	8	2	s.
		munte	80	136	13	6	9	4	l.
		muri	288	220	83	8	11	7	l.
	δ	*muscă*	9	1	—	2	1	—	l.
	δ	*mut*	24	15	1	4	5	1	l.
625		*muta*	32	29	18	4	7	6	l.
	δ	*nas*	4	10	6	2	4	3	l.
		naște	300	163	34	5	10	7	l.
		naștere	32	33	−6	3	8	2	r. (l.)
		+născut (subst.)	93	−3	—	5	2	—	r. (l.)
630		*nădejde*	51	53	39	4	10	7	s.

		Cuvîntul	Frecvența absolută			Repartiția			Originea
			sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	
		+năpaste	97	+9	−5	4	6	2	s.
		nărav	76	20	4	3	5	3	s.
		neam	27	57	65	5	6	9	m.
	δ	*nebun*	35	16	7	4	6	4	r. (l.)
635		+necredincios	46	−10	−1	3	4	1	r. (l.)
		+necredință	38	−9	−4	3	4	1	r. (l.)
		+necurat	106	+22	−1	6	5	1	r. (l.)
		+nedrept, nedrept	83	−6	−2	4	5	2	r. (l.)
		+nedreptate, nedereptate	82	−15	−3	4	3	2	r. (l.)
640	δ	*negru*	18	9	8	5	5	4	l.
		neguțător(iu)	10	34	24	5	8	4	r. (l.)
		nepot	19	25	23	6	8	5	l.
		neștine	68	115	−9	4	7	1	l.
		+nevinovat	43	−1	−3	5	1	2	r. (s.)
645		nevoi (vb.)	198	65	+13	5	9	4	r. (s.)
		nevoie	195	87	33	8	11	7	s.
		+nevoință	+50	52	−3	2	7	2	r. (s.)
		nici, nece	973	488	97	10	12	7	l.
		nici unul	117	127	38	6	12	4	r. (l.)
650		*nimeni*, nime	175	158	29	9	11	5	l.
		nimic, nemică	279	175	30	6	11	7	l.
	δ	*nisip*, năsip	9	6	6	5	3	4	s.
		niște, nește	62	121	126	6	10	4	l.
		noapte	156	110	42	5	11	5	l.
655		*noi* (pron.)	2955	785	50	9	10	3	l.
		nor	67	18	29	4	5	4	l.
		noroc	—	32	21	—	4	5	s.
		norod	244	100	+15	4	8	4	s.
		nostru	924	541	106	10	11	6	l.
660		*nou*	77	37	27	5	8	8	l.
		nouă	21	22	16	4	6	3	l.
		nu	4034	3063	919	9	12	10	l.
		numai	451	374	289	9	12	10	r. (l.)
		număr	43	35	13	4	8	5	l.
665		*nume*	383	194	63	5	11	9	l.
		nuntă	60	40	13	3	7	4	l.
		o (interj.)	69	97	−6	5	7	1	s.
		oaie	223	40	31	7	10	8	l.
	δ	*oală*	1	1	28	1	1	2	l.
670		*oară*	128	102	31	5	11	4	l.
		oaste	22	588	212	6	10	6	l.
		obicei	26	37	49	5	8	8	s.
		+obidi, obidui	54	−3	—	5	2	—	s.
		oblici	54	+16	−3	4	4	1	s.
675		*obraz*	46	49	30	6	8	6	s.
		+*obște*	—	−2	31	—	2	7	s.
		+ocărî	53	+10	−8	5	6	3	s.
		ochi	267	113	47	6	11	10	l.
		ocină	49	59	—	6	6	—	s.
680		*odihni*	−12	30	26	3	9	6	s.
		om	1647	880	220	10	12	9	l.
		omenesc	255	62	−14	4	9	3	r.(l.)

		Cuvîntul	Frecvența absolută			Repartiția			Originea
			sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	
		omori	115	106	71	5	10	5	s.
		opri	111	79	17	5	11	6	s.
685		*opt*	32	27	19	5	9	3	l.
		oraş	97	108	12	6	9	5	m.
		orb	158	44	6	4	7	3	l.
		ori, oare (conj.)	71	67	45	2	6	3	l.
		+orîndui	−9	−12	68	1	3	5	s.
690	δ	*orz*	5	2	9	3	2	4	l.
		os	29	20	8	4	8	4	l.
		+osîndă	56	−6	−11	4	5	3	r.(s.)
		+osîndi	48	+17	+29	4	7	2	s.
		osteni	28	19	+5	5	8	3	l.
695	δ	*ou*	2	6	126	2	4	4	l.
		pace	171	167	29	8	12	4	l.
		pagubă	+10	86	32	3	8	8	s.
		pahar, păhar	52	27	+12	4	6	5	s.
	δ	*pai*	5	3	4	1	2	1	l.
700	δ	*palmă*	6	10	8	2	6	4	l.
		parte	197	197	246	9	12	10	l.
		pasăre	59	37	79	4	10	5	l.
		paşte	63	25	3	5	8	3	l.
		pat	75	25	6	4	8	4	g.
705		*patru*	122	82	48	6	12	6	l.
		păcat	544	145	15	6	9	4	l.
		păcătos	211	53	−7	5	7	2	r. (l.)
		pădure	31	44	4	3	8	3	l.
		păgîn	44	48	+14	5	9	2	l.
710		,*pămînt*	834	327	58	5	12	9	l.
	δ	*păr* [1] ,,fir de păr''	25	16	8	5	8	5	l.
		părăsi	55	93	16	4	9	7	s.
		părea	263	75	30	7	10	9	l.
		părinte	493	247	67	7	11	8	l.
715		*păsa*	135	50	—	5	6	—	l.
		păstoriu	94	47	−12	4	8	3	l.
	δ	*păţi*	8	43	8	2	11	4	l.
		păzi	202	66	56	4	11	10	s.
		pe, pre	3040	4231	1751	9	12	10	l.

		Cuvîntul	Frecvența absolută			Repartiția			Originea
			sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	
720		pecete	11	11	7	7	5	3	s.
		pedeapsă	— 5	34	27	2	6	5	g.
		pedepsi	—6	107	30	2	5	5	g.
		pentru	611	1333	824	8	12	10	l.
	δ	*perete*, părete	17	11	4	5	5	1	l.
725		*pește*, peaște	61	29	78	5	5	4	l.
		peste, prespre	143	205	130	6	11	6	r. (l.)
		petrece, petreace	45	75	16	6	11	6	l.
		piatră	198	118	28	5	10	8	l.
		picior	146	84	37	5	10	7	l.
730		*piele*	26	14	16	5	7	4	l.
	δ	*piept*	15	9	12	3	6	3	l.
		pierde	234	154	38	6	10	8	l.
		pieri	141	170	39	6	11	5	l.
		pierire	25	28	—10	5	7	4	r. (l.)
735		*pildă*	170	29	+3	3	5	3	m.
		pizmă	+46	21	21	2	6	4	s.
		pîine	164	63	85	6	10	5	l.
		pînă	498	603	402	8	12	10	l.
		+ *pîntece*	27	+10	+10	3	6	4	l.
740	δ	*pînză*	11	4	9	2	4	4	n.
		pîră	23	11	26	6	5	3	s.
		pîrî	12	27	28	6	8	3	s.
		plată	78	41	13	3	9	6	s.
		plăcea	20	32	42	3	9	9	l.
745		plăti	79	115	74	7	10	6	s.
		pleca	185	74	45	5	11	9	l.
		plin	48	45	28	5	9	7	l.
		plînge	90	79	7	5	10	3	l.
		+ plîngere	38	+18	—1	5	5	1	r. (l.)
750		*ploaie*	28	11	99	5	5	4	l.
		+ plod	52	—1	—1	5	1	1	s.
	δ	*plug*	4	8	1	2	3	1	s.
	δ	*poală*	33	9	7	5	6	4	s.
		poartă	32	39	43	3	9	5	l.
755		+ poca(i)anie	63	—3	—	3	2	—	s.
		pocăi	45	22	—1	3	5	1	s.
	δ	*pod*	4	20	15	3	6	3	s.
	δ	*podoabă*	35	13	+7	5	7	4	s.
		poftă, pohtă	112	25	21	7	9	5	s.

		Cuvîntul	Frecvența absolută			Repartiția			Originea
			sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	
760		pofti, pohti	54	57	66	4	8	9	s.
		pogori	41	71	+10	4	10	5	s.
		pom	22	40	+7	2	6	2	l.
	δ	*pomană*, pomeană	34	6	4	4	6	2	s.
		pomeni	120	51	22	6	9	6	s.
765		+ pomenire	−8	77	−3	2	5	3	r. (s.)
		popă	56	82	7	7	11	2	s.
	δ	*porc*	48	13	3	3	3	2	l.
		porni	+16	32	34	3	9	8	s.
	δ	*porumb*	29	3	8	4	3	4	l.
770		poruncă	+39	41	87	2	7	7	r. (s.)
		porunci	96	88	32	5	8	7	s.
		+ porîncită	93	−1	—	5	1	—	r. (s.)
		post	73	21	+10	3	7	5	s.
		+ posti	70	+12	—	3	5	—	s.
775		postelnic	5	19	34	2	4	3	s.
		+ potrivi, protivi	62	−5	−4	5	3	3	r. (s.)
		+ *poveste*	−3	39	+10	2	7	3	s.
	δ	*pradă*	9	29	10	3	5	4	l.
	δ	*praf*, prah	12	8	12	3	4	2	s.
780		pravilă	—	50	64	—	5	4	s.
		praznic	95	36	−6	6	7	2	s.
		prăda	23	124	41	6	10	4	l.
		+ *prăpaste*	31	+2	+2	3	2	2	s.
		prea	73	109	109	2	9	7	s.
785		precum	−5	37	176	2	6	10	r. (l.)
		preot, preut	169	197	+11	5	9	4	l.
		+ preoție, preuție	−8	65	—	2	5	—	r. (l.)
		pretutindenea	48	33	−4	5	5	3	l.
		preț	42	43	31	5	8	6	l.
790		+ preveghea, priveghea	31	+15	−3	4	4	1	l.
		+ *pricepe*, priceape	+15	31	+6	4	11	5	l.
		pricină	—	54	139	—	4	7	s.
		prieten, priiatin	25	84	37	5	12	7	s.
		+ prileji, prilejui	—	75	−2	—	4	2	s.
795	δ	primăvară	6	1	59	3	1	6	l.
		primi, priimi	552	123	93	6	11	8	s.
		prin, pren	160	125	216	9	12	7	r. (l.)
		prinde	197	199	118	8	11	9	l.
		privi	53	21	10	5	9	4	s.
800		proroc	310	92	−12	5	9	1	s.
		+ proslăvi	129	+20	−2	5	5	1	s.
		prost	46	13	27	5	5	7	s.
		+ prunc	+12	32	−3	4	6	2	n.
	δ	*pui*	9	4	24	3	3	3	l.
805		*pune*	646	404	800	10	12	10	l.
		purcede	+26	79	50	3	10	5	l.
		purta	113	80	40	5	10	9	l.
		pururea	286	62	38	6	11	7	l.
		pustiu	27	32	10	4	7	4	s.
810		*putea*	645	529	399	8	12	10	l.
		putere	274	185	55	5	10	8	r.(l.)

		Cuvîntul	Frecvența absolută			Repartiția			Originea
			sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	
		puternic	61	27	+13	3	11	5	r. (l.)
		puțin	78	107	88	4	11	8	l.
		puținel	79	29	−2	4	9	2	r. (l.)
815		rai	39	56	—	3	6	—	s.
		rană	88	25	8	5	8	3	s.
		răbda	145	34	11	5	8	4	n.
		+ răbdare	66	+11	−1	5	4	1	r. (n.)
	δ	*rădăcină*	38	15	12	3	7	2	l.
820		+ rămășiță	29	−7	−6	6	4	4	r. (l.)
		rămînea	79	114	133	7	12	9	l.
		+ răpaus	55	−4	—	3	4	—	l.
		răpăosa, răposa	46	27	−1	5	5	1	l.
		+ *răpi*	66	+7	+1	4	5	1	l.
825	δ	*răsări*	29	8	2	5	8	2	l.
		răsărit (subst.)	40	32	3	4	8	2	r. (l.)
		răspunde	474	130	20	5	9	5	l.
		răspuns (subst.)	38	30	25	3	8	6	l.
	δ	*rătăci*	26	10	3	5	8	2	l.
830		*rău*	632	331	94	7	10	9	l.
		răutate	+17	61	35	3	10	6	r. (l.)
		război	44	291	79	5	7	5	s.
	δ	*rece*	19	2	29	3	1	4	l.
		ridica, rădica	319	158	62	5	11	7	l.
835		*risipi*, răsipi	92	76	12	4	9	3	s.
		ride	20	21	7	4	9	3	l.
		rînd	30	108	37	7	12	6	s.
		rîu, riu	71	23	1	4	6	1	l.
	δ	*roată*	8	4	4	3	4	2	l.
840		*rob*	229	59	11	4	8	4	s.
		rod	204	29	8	5	6	4	s.
		+ rodi	48	−3	—	4	2	—	s.
		rost	126	+11	—	5	4	—	l.
	δ	*roșu*	59	12	12	5	6	4	l.
845		*rudă*	188	75	44	6	9	7	n.
		ruga	474	220	123	9	12	7	l.
		rugă	90	104	−1	5	6	1	r. (l.)
		+ rugăciune	146	−14	−6	4	2	3	l.
	δ	*rupe*, rumpe	54	18	11	5	6	4	l.
850		*rușina*	120	27	5	5	9	3	l.
		rușine	56	61	9	4	11	6	l.
		+ *sabie*	—	79	+14	—	9	4	s.
	δ	*sac*	24	16	2	5	4	2	l.
	δ	*sapă*	1	4	—	1	1	—	l.
855	δ	*sare*	13	9	196	4	3	1	l.
		sat	100	119	41	5	12	6	l.
		sau	534	788	364	7	11	7	l.
		să	7468	4782	3709	9	12	10	l.
		săbor	69	95	−3	7	9	2	s.
860	δ	*săgeată*	22	14	+1	2	5	1	l.
		+ sălaș	25	+17	−1	5	4	1	m.
		+ sălășlui, sălășui	43	−5	−3	5	5	2	m.
		sămînță	260	26	40	5	6	4	l.

		Cuvîntul	Frecvența absolută			Repartiția			Originea
			sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	
		sănătate	29	75	56	4	7	4	l.
865		sănătos	54	70	17	6	8	8	l.
		săpa	51	28	1	6	9	1	l.
		săptămînă	23	22	30	4	6	8	l.
		sărac	99	77	35	6	11	4	s.
	δ	*sări*	7	26	3	3	10	3	l.
870		*săruta*	47	51	10	5	9	4	l.
		sătura	117	20	3	5	6	2	l.
	δ	*sătul*	5	4	1	3	3	1	1
		său	1134	1063	1007	8	12	7	l.
		săvîrşi	+49	96	21	2	7	5	s.
875		*scaun*	83	131	49	5	10	9	l.
	δ	*scădea*	30	7	17	4	5	4	l.
		scăpa	48	73	30	7	9	5	l.
		schimba	50	34	20	3	10	6	l.
		scîrbă	147	25	7	4	7	2	s.
880		scîrbi	53	20	2	3	7	1	s.
		scoate	311	264	105	7	11	9	l.
		scrie	219	340	204	12	12	9	l.
		scriptură	122	38	−3	4	6	2	l.
		scrisoare	7	36	48	4	10	5	r. (l.)
885		*scula*	443	160	12	7	12	4	l.
	δ	*scump*	13	32	16	3	9	5	s.
		se	6764	6230	3292	6	12	10	l.
		seamă, samă	22	87	65	5	12	7	m.
		seară	63	30	11	5	9	3	l.
890		secera	43	10	—	5	5	—	l.
	δ	*seceră*, se (a)cere	2	9	1	2	5	1	l.
		semăna, sămăna	116	34	22	5	7	6	l.
		semn, sămn	148	99	59	4	10	7	l.
		+ semna	30	+12	—	5	6	—	l.
895	δ	*sete*, seate	21	7	8	4	4	3	l.
		sfat, sfeat, svat	81	108	51	7	10	9	s.
		sfătui	47	101	38	5	9	4	s.
		+ sfeşnic	28	−4	−1	5	3	1	s.
		sfetnic, sveatnic	13	28	7	6	7	5	s.
900		sfinţi, svenţi	76	28	−2	6	6	2	s.
		sfinţie	63	103	−3	4	4	1	r. (s.)
		sfînt, svînt	665	992	61	7	12	6	s.
		sfîrşi, svărşi	144	52	27	6	10	7	s.
		sfîrşit, svîrşit	196	26	100	5	7	7	r. (s.)
905		*silă*	70	22	12	5	7	6	s.
		singur, sîngur	55	131	24	6	9	8	l.
		sîmbătă	120	27	5	5	5	2	l.
	δ	*sîn*	14	6	4	4	4	2	l.
		sînge	149	85	24	5	10	6	l.
910		+ *strg*	+13	53	+5	2	7	1	n.
		slab	+13	21	21	3	6	6	s.
		slăbi	30	23	−4	3	9	4	s.
		slavă	339	35	14	5	5	2	s.
		slăvi	80	35	12	7	6	2	s.
915		*slobod*	23	21	+12	6	10	6	s.

		Cuvîntul	Frecvența absolută			Repartiția			Originea
			sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	
		slobozi	143	81	39	5	11	5	r. (s.)
		slugă	201	118	37	6	11	8	s.
		slujbă	66	65	21	7	11	8	s.
		sluji	132	142	30	5	12	9	s.
920		*soare*	76	51	75	5	8	6	l.
		+ socoteală	—	+11	56	—	3	9	r.(m.)
		socoti	116	173	118	6	11	9	m.
	δ	*socru*	16	12	8	3	6	2	l.
		+ sol	−2	108	+12	1	11	2	s.
925	δ	*somn*	37	9	3	4	7	3	l.
		soră	65	43	27	6	8	5	l.
		sosi	45	114	19	4	10	4	g.
		soț, soție	45	51	14	4	10	5	l.
		sparge	88	51	14	5	10	6	l.
930	δ	*spate*	4	4	4	2	3	1	l.
		spăla	66	22	50	4	4	2	l.
		(în) spămînta	122	27	−2	5	6	2	l.
		+ spăsenie, ispăsenie	278	+20	−2	5	6	1	s.
		spăsi, ispăsi	208	35	−2	3	5	2	s.
935		*speria*, spăria	22	32	10	4	8	6	l.
		spînzura	16	46	10	5	8	8	l.
		spre	1217	350	182	6	10	9	l.
		spune	533	265	77	9	11	8	l.
		spurca	43	32	+1	5	8	1	l.
940		*sta*	367	314	173	7	11	9	l.
		stăpîn	+7	123	48	3	8	7	s.
		stea	53	35	7	5	8	3	l.
		+ *steag*	−3	30	+7	3	6	3	s.
	δ	*sterp*	1	6	3	1	3	2	l.
945		*stîlp*	64	26	6	5	5	3	s.
	δ	*sting*	32	8	—	4	5	—	l.
		strajă	22	23	3	3	6	2	s.
		străin, striin	118	81	45	5	10	7	l.
		strica	39	66	63	5	10	9	l.
950		*striga*	209	106	14	5	11	5	l.
		strîmb	29	21	8	3	7	4	l.
		+ strîmbătate	−12	39	−8	2	7	2	r.(l.)
	δ	*strîmt*, strimt	15	3	4	4	3	3	l.
		strînge	84	128	57	6	10	7	l.
955	δ	*stup*	7	2	81	1	1	3	n.
		sub, supt	136	113	85	6	11	7	l.
	δ	*sufla*	26	4	4	5	4	2	l.
		suflet	646	232	37	8	11	5	r. (l.)
		sui	119	71	15	5	9	5	l.
960	δ	*surd*	17	8	1	4	4	1	l.
		sus	290	119	111	9	12	8	l.
		sută	90	31	26	5	7	5	s.
		șapte	130	72	25	5	11	5	l.
		șarpe	70	22	3	5	6	2	l.
965		*șase*	61	53	38	4	11	6	l.
		ședea	277	147	45	6	11	7	l.
		+ șerb	74	+15	—	3	4	—	l.

		Cuvîntul	Frecvența absolută			Repartiția			Originea
			sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	
		și (adv.)	2522	1396	749	6	12	10	l.
		și (conj.)	22029	14701	6432	9	12	10	l.
970		*ști*	738	352	176	11	12	8	l.
		știre	38	113	36	9	10	6	r.(l.)
		+ *tabără*	+16	51	+7	1	5	2	s.
		taină	73	39	18	2	9	7	s.
	δ	*talpă*	44	6	3	2	3	2	m.
975		*tare*	141	72	55	6	12	9	l.
		tată, tătîne	518	221	56	6	11	5	l.
		tăcea	62	25	9	5	6	5	l.
		tăia	91	237	177	6	12	7	l.
		+tămădui	−3	30	−4	1	5	3	m.
980		tărie	281	31	−10	6	8	3	r. (l.)
		tătar	—	82	44	—	5	3	s.
		tău	1287	611	82	5	9	3	l.
		teme	238	106	24	5	11	6	l.
		temniță	62	48	−2	6	7	2	s.
985		+ *tilhariu*	+35	48	+7	2	9	4	m.
		tînăr	83	69	27	5	10	6	l.
		tîrg	19	67	−6	6	11	3	s.
	δ	*toamnă*	—	1	40	—	1	5	l.
		tocma, tocmai	67	30	+17	3	8	7	s.
990		tocmeală	115	77	+10	7	10	6	r. (s.)
		tocmi	111	100	29	5	9	8	s.
		toiag(ă)	41	29	−2	4	7	2	s.
		topi	40	23	16	4	7	4	s.
		tot	3237	2160	2827	10	12	10	l.
995		*trage*	70	65	66	5	11	9	l.
		trăi	−7	75	25	2	10	6	s.
		treabă	29	71	34	4	12	9	s.
		trebui	130	101	84	4	11	10	s.
		trece, treace	300	229	136	9	11	9	l.
1000		*trei*	245	177	99	6	11	9	l.
		trimite	443	397	204	10	12	7	l.
	δ	*trist*	17	2	3	4	2	1	l.
		trudă	49	23	−1	5	7	1	s.
		+ trufaș	28	−1	—	3	1	—	r. (l.)
1005		+ trufă	47	−5	−1	3	3	1	l.
		trup	597	208	43	6	10	6	s.
		tu	1912	1108	164	6	12	6	l.
		+ tulbura, turbura	90	+14	+10	5	5	6	l.
		turc	—	189	188	—	6	4	tc.
1010		turmă	57	36	7	5	8	3	l.
	δ	*turna*	—	11	58	—	4	3	l.
		țară, țeară	83	685	310	9	11	8	l.
		+ *țărm*	17	+4	—	3	3	—	l.
	δ	*țese*	2	1	2	1	1	1	l.
1015		*ținea*	298	271	110	7	12	8	l.
		ținut (subst.)	74	36	−8	6	6	2	r. (l.)
	δ	*țiță*	5	7	2	3	6	2	o.
		ucenic	630	97	−14	3	6	1	s.
		ucide	225	202	11	5	11	3	l.

Scanned with OKEN Scanner

		Cuvîntul	Frecvența absolută			Repartiția			Originea
			sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	
1020		*uita*	122	21	11	4	9	5	l.
	δ	*umăr*	23	14	—	4	7	—	l.
	δ	*umbră*	39	8	2	5	6	2	l.
		un (art.)	1129	1285	938	8	12	8	l.
		un (numeral)	144	263	184	4	11	6	l.
1025		*unul* (pron.)	713	311	232	5	11	9	l.
		+ *undă*	19	+5	+62	5	3	1	l.
		unde	345	342	128	9	12	9	l.
		unge	75	21	20	6	6	1	l.
	δ	*unghie*	5	3	3	3	2	1	l.
1030		*unt*	46	1	88	6	1	3	l.
		ureche, ureache	105	37	16	5	8	6	l.
		uri	221	31	10	4	8	6	l.
		urmă	52	60	118	5	8	10	n.
		usca	31	15	72	4	8	5	l.
1035		*ușă*, ușe	150	45	6	5	8	4	l.
	δ	*ușor*, iușor	53	8	2	2	6	2	l.
	δ	*vacă*	20	3	16	4	2	3	l.
		vai	34	21	−1	3	6	1	l.
		val	29	18	6	3	6	3	s.
1040	δ	*vale*	6	29	6	2	7	5	l.
		vamă	16	25	10	5	5	1	m.
		vameș	31	19	10	3	6	2	m.
	δ	*vară*	4	9	42	4	7	6	l.
		vas	52	31	27	6	8	2	l.
1045		*văduv(ă)*, văduo	34	22	2	6	6	2	l.
	δ	*văr*	3	12	8	3	6	3	l.
		vărsa	88	39	9	5	10	4	l.
		vătaf, vătah	39	5	6	4	4	4	tc.
		vătăma	55	49	+2	5	5	2	n.
1050		*veac*	439	167	12	8	12	2	s.
		vechi	49	36	44	6	8	9	l.
		+ vecie	139	−9	—	4	3	—	r. (s.)
		vecin	135	27	27	5	6	4	l.
		vedea	1203	697	268	7	12	9	l.
1055		vede(a)re	68	27	−7	5	8	4	r.(l.)
		veni	1483	637	381	9	12	10	l.
		+ venit (subst.) ,,venire; cîștig''	58	+15	—	6	4	—	r. (l.)
	δ	*verde*	14	7	18	3	6	2	l.
	δ	*vesel*	2	19	13	1	8	2	s.
1060		veseli (vb.)	146	50	7	6	7	3	s.
		veselie	49	30	9	4	7	2	s.
		veste, veaste	20	80	36	6	10	5	s.
		vesti	43	39	−1	5	4	1	r. (s.)
		veșmînt, vășmînt	163	60	−3	6	6	1	l.
1065		+ via, vie	160	−5	—	5	4	—	l.
		viață	537	193	45	5	11	7	l.
		viclean, hiclean	181	39	24	5	10	7	m.
		+ viclenie, hitlenie	53	−9	—	4	2	—	r. (m.)
		vicleșug, hitlenșug	38	22	23	5	8	5	m.
1070		vie	89	46	+13	6	6	5	l.

		Cuvîntul	Frecvența absolută			Repartiția			Originea
			sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	sec. XVI	sec. XVII	sec. XVIII	
	δ	*vierme*	29	8	9	4	5	5	l.
		vin	75	46	148	5	9	8	l.
		vină	53	34	20	6	10	4	s.
		vinde	124	42	59	6	10	7	l.
1075		vindeca	258	45	—	5	6	—	l.
		+ vindecare	101	−3	—	4	3	—	r. (l.)
	δ	*vineri*	3	13	3	1	6	2	l.
		vinovat	32	42	+12	5	8	3	s.
		vis	33	20	2	2	6	2	l.
1080		vistier (nic)	3	18	28	3	6	3	l.
		vită	27	20	12	3	4	3	l.
	δ	*viță*	16	5	6	5	3	2	l.
	δ	*vițel*	32	3	15	5	1	2	l.
		viu	161	86	12	6	10	4	l.
1085	δ	*vîna*	30	6	7	5	6	4	l.
	δ	*vînă*	5	7	5	3	4	3	l.
		vînt	88	35	123	5	8	7	l.
		vîrf, vîrv	29	16	27	4	6	5	s.
		vîrtos	408	68	51	6	9	8	l.
1090		vodă	8	991	461	5	4	3	s.
		voi (pron.)	1814	525	180	7	9	3	l.
		voie	196	261	92	8	12	9	s.
		voievod, voivod	19	94	−5	5	9	3	s.
		voinic	44	68	+1	4	7	1	s.
1095		+ *vorbă*	—	+5	33	—	2	7	s.
		vornic	11	46	38	4	5	6	s.
		+ voroavă	71	+5	+26	4	3	2	s.
		vostru	477	203	60	8	10	3	l.
		+ vraci	42	+12	—	4	4	—	s.
1100		*vrăjmaș*	203	109	20	5	8	7	s.
		vrea	3612	4214	1714	9	12	10	l.
		+ *vrednic*, vreadnic	−1	+5	29	1	3	6	s.
		vreme, vreame	634	315	318	8	12	10	s.
		vre (a)re	61	−3	−1	5	3	1	r. (l.)
1105		vreun	74	239	186	5	11	8	l.
	δ	*vulpe*	8	5	16	3	3	3	l.
	δ	*vultur*	9	6	17	3	2	2	l.
		+ *zahăr*	—	+2	156	—	2	1	g.
		zapis	10	25	78	3	5	4	s.
1110		*zăcea*	99	20	3	4	7	2	l.
		+ *zăpadă*	−5	+6	55	3	4	4	s.
	δ	*zbura*	13	6	21	2	5	2	l.
		zece, zeace	82	46	58	6	10	6	l.
		+ zgău	39	+11	—	4	4	—	n.
1115		*zi*	846	643	273	7	12	10	l.
		zice	3675	1727	435	9	12	10	l.
	δ	*zid* (*iu*)	9	31	6	3	8	2	s.
		zidi	86	84	26	5	9	6	s.
1119		zisă (subst.)	95	12	−6	5	8	1	r. (l.)

9. Vocabularul fundamental al limbii române vechi este alcătuit din 1119 cuvinte dintre care 969 sînt elemente sigure şi 150 elemente nesigure. Dacă ne referim la vocabularul de bază al fiecărui secol în parte, observăm că numărul termenilor variază : în secolul al XVI-lea sînt 1065 de cuvinte (1035 din prima categorie şi 30 din a doua), în secolul al XVII-lea, 1069 de cuvinte (997 din prima categorie şi 72 din a doua), iar în secolul al XVIII-lea, 922 cuvinte (821 din prima categorie şi 101 din a doua), deşi numărul total de cuvinte din secolul al XVIII-lea este mai mare : 4871 (vezi p. 120). În primele două secole numărul unităţilor lexicale este aproape identic, dar se remarcă o scădere a elementelor sigure şi o creştere a celor nesigure. Cele 177 de cuvinte disponibile sînt încadrate în categoria elementelor sigure. Majoritatea elementelor sigure, în număr de 792 de cuvinte, sînt aceleaşi pentru toată perioada. Cele frecvente numai în două secole (124 de cuvinte în secolele al XVI-lea — XVII-lea, 38 de cuvinte în secolele al XVII-lea — XVIII-lea, 2 cuvinte în secolele al XVI-lea — XVIII-lea) sînt considerate de asemenea elemente cu o poziţie solidă în lexicul de bază. Alţi termeni se remarcă prin mai multe atestări într-un singur secol (102 cuvinte în secolul al XVI-lea, 31 de cuvinte în secolul al XVII-lea, 11 cuvinte în secolul al XVIII-lea). Aceştia formează categoria elementelor nesigure.

Din numărul total de 1119 cuvinte, 741 se regăsesc în vocabularul fundamental pînă în etapa actuală [15].

Majoritatea cuvintelor din lista noastră care sînt incluse şi în fondul principal lexical al limbii române contemporane, au o poziţie similară cu cea indicată de acad. Al. Graur în sensul că sînt elemente sigure sau nesigure : *cinste*, *folos*, *frică*, *jura*, *lege*, *om*, *pierde*, *semn* ; +*cărare*, +*femeie*, +*greaţă*, +*încinge*, +*maţ*, +*răpi*, +*sîrg* etc.

Există şi deosebiri, cele mai multe fiind explicabile. De exemplu, +*femeie*, +*jale* „*dorinţă*", +*pricepe*, + *vorbă*, +*vrednic* apar ca elemente mai puţin sigure decît azi, pentru că sînt concurate de sinonimele lor cu o circulaţie mai mare *muiere*, *poftă* „dorinţă", *înţelege*, *cuvînt*, +*voroavă*, *zisă*, +*destoinic* ; altele ca *făgădui*, *pildă*, *slobod*, *vrăjmaş* au o poziţie mai solidă întrucît sînt mult mai frecvente decît sinonimele lor *promite*, *exemplu*, *liber*, *duşman*.

În sfîrşit, poziţia mai bună a altor termeni, în comparaţie cu situaţia de azi, se justifică prin faptul că ei reflectă o anumită realitate care aparţine epocii de care ne ocupăm : *cetate*, *fîntînă*, *ispravnic*, *împărat*, *păgîn*, *postelnic*, *stradă*.

10. Materialul cuprins în lista prezentată de noi ridică următoarele întrebări : cum se explică şi ce semnificaţie are scăderea numărului de

[15] Potrivirile dintre cele două liste se explică prin cele spuse în nota 7 de la p. 123. De aceea ne permitem să facem uneori referiri la lista alcătuită de acad. Al. Graur pentru fondul principal lexical al limbii române contemporane. Altă explicaţie ar putea fi că toţi vorbitorii unei limbi, specialişti sau nespecialişti într-un domeniu oarecare, folosesc în scris şi în vorbire un „material lexical, « neutru » din punct de vedere stilistic, care alcătuieşte majoritatea, şi în care „intră şi fondul principal..." (vezi I. Iordan, *op. cit.*, p. 120).

elemente sigure de la un secol la altul ? şi alta care decurge din precedenta : cum se explică prezenţa termenilor nesiguri ? Răspunsul îl găsim în examinarea atentă a celor două caracteristici izbitoare ale vocabularului fundamental : existenţa mai multor cuvinte din aceeaşi familie şi a seriilor de sinonime.

11. Familiile de cuvinte care au mai mulţi reprezentanţi în fondul lexical *uzual* se grupează în cîteva categorii după situaţiile pe care le prezintă [16].

a) Cele mai multe sînt formate dintr-un cuvînt care s-a păstrat în vocabularul fundamental şi unul sau mai multe cuvinte care au ieşit ulterior din rîndul termenilor cu frecvenţă ridicată. În această categorie distingem :

a.1.) un grup de 30 de familii de cuvinte care constituie nucleul central al vocabularului uzual : ***adevăr*** [17], l., *adeveri* r. (l.), *adevărat*, r. (l.) ; ***ajuta***, l., *ajutor*, l. ; ***aproape***, l., *apropia*, l ; ***asupra***, l., *deasupra*, r. (l.); ***bucura***, a., *bucurie*, r. (a.) ; ***bun***, l., *bunătate*, l. ; ***cinste***, s., *cinsti*, s., *cinstit*, r. (s.) ; ***cine***, l., *cineva*, r. (l.) ; ***cît***, l., *cîtva*, r. (l.), *decît* r. (l.) ; ***da***, l., *dată*, r. (l.) ; ***dator(iu)***, l., *datorie*, r. (l.) ; ***drag***, s., *dragoste*, s., ***fi***, l., *fire*, r. (l.) ; ***gînd***, m., *gîndi*, r. (m.) ; ***grijă***, s., *griji*, s. ; ***hrăni***, s., *hrană*, s. ; ***întîi***, l., *dintîi*, r. (l.) ; ***împreună***, r. (l.), *împreuna*, r. (l.), *dimpreună*, r.(l.) ; ***judeca***, l., *judecată*, l., *judecător(iu)*, r. (l.), *judeţ*, l. ; ***jura***, l., *jurămînt*, l. ; ***lăuda***, l., *laudă*, l. ; ***mînca***, l., *mîncare*, r. (l.) ; ***nume***, l., *anume*, r. (l.) ; ***poftă***, s., *pofti*, s. ; ***răspunde***, l., *răspuns*, r. (l.) ; ***sănătate***, l., *sănătos*, l. ; ***scrie***, l., *scrisoare*, r. (l.) ; ***sfat***, s., *sfătui*, s. ; ***sfîrşi***, s., *sfîrşit*, r. (s.) ; ***şti***, l., *ştire*, r. (l.).

a.2.) un număr de 59 de familii de cuvinte alcătuite din elemente sigure sau dintr-o îmbinare de elemente sigure şi nesigure la care frecvenţa şi repartiţia sînt extrem de scăzute sau chiar inexistente în secolul al XVIII-lea, caracteristică pe care unii termeni o manifestă chiar din secolul al XVII-lea : ***armă***, l., *armaş*, r. (l.) ; ***avea***, l., *avuţie*, r. (l.) ; ***bate***, l., +*batjocori*, r. (l.) ; ***blestema***, l., +*blestem*, r. (l.) ; ***bogat***, s., + *bogăţie*, r. (s.) ; ***boteza***, l., +*botejune*, l. ; ***certa***, l., +*certare*, r. (l.) ; ***cheltui***, m., +*cheltuială*, r. (m.) ; ***cînta***, l., +*cîntare*, r. (l.), +*cîntec*, l.; ***crede***, l., *credincios*, r. (l.), *credinţă*, l., +*necredincios*, r. (l.), + *necredinţă*, r. (l.) ; ***cum***, l., *cumva*, r. (l.), *precum*, r. (l.) ; ***curat***, l., *curăţi*, r. (l.), + *curăţie*, r. (l.), +*necurat*, r. (l.) ; ***domn***, l., *domnesc*, r. (l.), +*domni*, r.(l.), *domnie*, r. (l.), *dumneata*, r. (l.) ; ***drept***, l., *dreptate*, r. (l.), *îndrepta*, l., +*nedrept*, r. (l.), +*nedreptate*, r. (l.) ; ***dulce***, l., +*dulceaţă*, r. (l.), +*îndulci*, l. ; ***folos***, g., *folosi*, r. (g.) ; ***frumos***, l., *frumuseţe*, r. (l.), +*înfrîmseţa*, r.(l.) ; ***fura***, l., *fur* „hoţ", r. (l.), +*furtişag*, r. (l.) ; ***împărat***, l., *împărătesc*, r.(l.), +*împărăţi*, r. (l.), *împărăţie*, r. (l.)[18] ; ***înainte***, l., *dinainte*, r. (l.), *mainte*, r. (l.) ; ***înalt***, l., *înălţa*, l. ; ***începe***, l., *începătură*, r. (l.), *început*, r. (l.) ;

---

[16] Vezi p. 121—122.

[17] Cuvintele care fac parte din vocabularul de bază actual sînt scrise cu caractere grase. Cele scrise cursiv au ieşit din vocabularul fundamental. Această notare este aplicată în tot cuprinsul lucrării. Indicăm etimologia fiecărui cuvînt.

[18] Situaţie similară cu seria *domn, domnesc, + domni, domnie.*

închina, l., *închinăciune*, l. ; ***înșela***, l., +*înșelăciune*, r.(l.) ; ***înțelege***, l., *înțelepciune*, l., *înțelept*, l. ; ***învăța***, l., +*învățător(iu)*, r. (l.), *învățătură*, r. (l.) ; ***lega***, l., *legătură* l., *dezlega*, l. ; ***lege***, l., +*fărădelege*, r. (l.) ; ***lucra***, l., *lucrător(iu)*, r. (l.) ; ***lumina***, l., +*luminat*, r. (l.), *lumină*, l. ; ***mare***, l., +*mări*, r. (l.), *mărie*, r. (l.) ; ***minune***, l., *minunat*, r. (l.) ; ***mîngîia***, l., *mîngîiere*, r. (l.) ; ***mult***, l., *mulțime*, r. (l.), *înmulți*, r. (l.) ; ***naște***, l., *naștere*, r. (l.), +*născut*, r. (l.) ; ***om***, l., *omenesc*, r. (l.) ; ***păcat***, l., *păcătos*, r. (l.) ; ***pedepsi***, g., *pedeapsă*, g. ; ***plînge***, l., +*plîngere*, r. (l.) ; ***porunci***, s., *poruncă*, r. (s.), +*porîncită*, r. (s.) ; ***putea***, l., *putere*, r. (l.), *puternic*, r. (l.) ; ***puțin***, l., *puținel*, r. (l.) ; ***răbda***, n., +*răbdare*, r. (n.) ; ***rămînea***, l., + *rămășiță*, r. (l.) ; ***rod***, s., +*rodi*, s. ; ***ruga***, l., *rugă*, r. (l.), +*rugăciune*, l. ; ***scîrbă***, s., *scîrbi*, s. ; ***sfînt***, s., *sfinți*, s., *sfinție*, r. (s.) ; ***slab***, s., *slăbi*, s. ; ***socoti***, m., +*socoteală*, r.(m.) ; ***strîmb***, l., +*strîmbătate*, r. (l.) ; ***tocmi***, s., *tocmeală*, r. (s.) ; ***ținea***, l., *ținut*, r. (l.) ; ***vedea***, l., *vedere*, r. (l.) ; ***veni***, l., *venit*, r. (l) „venire ; cîștig" ; ***veste***, s., *vesti*, r. (s.) ; ***viclean***, m., + *viclenie*, r. (m.), *vicleșug*, m. ; ***vrea***, l., *vrere*, r. (l.) ; ***zice***, l., *zisă*, r. (l.).

a. 3.) 13 familii formate din cîte două cuvinte cu o poziție similară : ele se caracterizează prin puține atestări și printr-o repartiție redusă în secolul al XVIII-lea, unele dintre ele avînd această trăsătură comună și în secolul al XVII-lea (***chin***, *chinui* ; ***cuget***, *cugeta* ; ***flămînd***, *flămînzi* ; ***mîndru***, *mîndrie*) sau chiar în toată perioada (***jale***, *jelui* și ***joc***, *juca*). Acestea din urmă au fost reținute pe baza criteriului disponibilității : ***chin***, m., *chinui*, r. (m.) ; ***cugeta***, l., *cuget*, r. (l.) ; ***flămînd***, l., *flămînzi*, r. (l.) ; ***greși***, s., *greșeală*, r. (s.) ; ***jale***, s., *jelui*, s. ; ***joc***, l., *juca*, l ; ***mîndru***, s., *mîndrie*, r. (s.) ; ***mînie***, g., *mînia*, r.(g.) ; ***muncă***, s., *munci*, s. ; ***pîrî***, s., *pîră*, s ; ***rușina*** l., *rușine*, l. ; ***slavă***, s., *slăvi*, s., ***vamă***, m., *vameș*, m.

a. 4.) 15 familii de cuvinte cu o situație diferită de aceea din zilele noastre, în sensul că termenii care au ieșit din vocabularul fundamental (cei scriși cursiv) fac impresia că erau în acea perioadă mai importanți decît cei care au rămas, lucru ce nu ni se pare verosimil [19] : + ***ferice***, l., +*ferici*, r. (l.), *fericit*, r. (l.) ; ***grai***, s., *grăi*, s. ; ***groapă***, a., *îngropa*, r. (a.) ; ***lucra***, l., *lucru*, l. ; ***minți***, l., *mincinos*, r. (l.), +*minciună*, l. ; ***moș***, a., *moșie*, r. (a.) ; ***plată***, s., *plăti*, s. ; ***pradă***, l., *prăda*, l. ; ***răsări***, l., *răsărit*, r.(l.) ; ***sapă***, l., *săpa*, l. ; ***sătul***, l., *sătura*, l. ; ***seceră***, l., *secera*, l; ***slobod***, s., *slobozi*, r. (s.) ; ***vesel***, s., *veseli*, s., *veselie*, s. ; ***zid***, s., *zidi*, s.

b) 14 familii de cuvinte alcătuite mai ales din elemente nesigure, întrucît cele mai multe dintre ele sînt frecvente numai în textele din secolul al XVI-lea. Fac excepție +*izbîndă*, +*nevoință* și +*pomenire* care au multe atestări doar în scrierile din secolul al XVII-lea : *dobîndă*, r. (s.), *dobîndi*, s. ; + *izbîndă*, s., +*izbîndi*, s. ; +*împuta*, l., +*împutare*, r. (l.) ; *nevoi*, r. (s.), *nevoie*, s., + *nevoință*, r. (s.) ; +*osîndă*, r. (s.), +*osîndi*, s. ; +*poca(i)anie*, s., *pocăi*, s. ; *pomeni*, s., +*pomenire* r. (s.) ; *post*, s., +*posti*, s. ; +*răpaus*, l., *răpăosa*, l. ; +*sălaș*, m., +*sălășlui*, m. ; +*spăsenie*, s., *spăsi*, s. ; +*trufaș*, r. (l.), +*trufă*, l. ; *vindeca*, l., +*vindecare*, r. (l.) ; *vinovat*, s., +*nevinovat*, r. (s.). Dintre acestea sînt elemente sigure *dobîndă*, *nevoie*, *pomeni* și,

[19] Vezi discuția de la p. 125 ; 158—159.

Scanned with OKEN Scanner

într-o măsură oarecare, *dobîndi*, *nevoi*, *spăsi*, *vindeca*, *vinovat*. Toate celelalte au o poziţie precară începînd din secolul al XVII-lea şi mai ales în secolul al XVIII-lea.

12. Existenţa seriilor de sinonime se explică în două feluri : a) prin originea lor diferită ; b) ele reprezintă, de multe ori, o consecinţă a faptului că în vocabularul fundamental se găsesc mai multe cuvinte din aceeaşi familie. Distingem următoarele categorii :

a) sinonime moştenite din latină : *judecată* — *judeţ* „judecată" ; *tată* — *părinte* „tată".

b) sinonime rezultate prin împrumuturi alcătuite din :

— un element moştenit şi unul împrumutat : *cetate*, l. — *oraş*, m. ; *lege*, l. — *obicei* „lege", s.

— cuvinte împrumutate din aceeaşi limbă : *lăcui* „locui", m. — *sălăşlui* „locui", m. ; *muncă*, s. — *trudă*, s.

— cuvinte împrumutate din limbi diferite : *chin*, m., — *nevoie* „chin", s. ; *mîntui*, m. — *izbăvi*, s. — *spăsi*, s.

c) sinonime formate prin procedeee interne ca derivarea sau apariţia unui sens nou la unul din cei doi termeni. Ele sînt alcătuite din :

— formaţii româneşti : *avuţie*, r. (l.) — *bogăţie*, r. (s.) ; *începătură*, r. (l.) — *început*, r. (l.).

— un cuvînt moştenit şi unul format pe teren românesc : *păcat*, l. — *greşeală* „păcat" r . (s.) ; *înţelepciune*, l. — *mîndrie* „înţelepciune", r. (s.)[20].

—un termen împrumutat şi altul format în limba română : *dragoste*, s. — *iubire*, r. (s.) ; *silă* „putere", s. — *putere*, r. (l.) — *tărie*, r. (l.).

— un cuvînt moştenit, unul împrumutat şi altul format pe teren românesc : *carte* „act", l. — *zapis* „act", s. — *scrisoare* „act", r. (l.) ; *cuvînt*, l. — *vorbă*, s. — *voroavă*, s. — *zisă*, r. (l.).

— unul din termeni primeşte un sens derivat : *ceriu* „rai", l. —*împărăţie* „rai", r. (l.) ; *temniţă*, s. — *legătură* „temniţă", l.

Sinonimele, ca şi familiile de cuvinte discutate înainte, prezintă diverse aspecte.

a) O serie de sinonime au rămas şi în vocabularul de bază de azi.

a. 1.) Unele s-au diferenţiat semantic, aşa că, în momentul de faţă, nu mai sînt sinonime : ***bun***, l. — ***dulce*** „bun", l. ; ***chip***, m. — ***podoabă*** „chip", s. ; ***codru*** „munte", l. — ***munte***, l. — ***pădure*** „munte", l. ; +***ciudă*** „minune", s. — ***minune***, l. ; +***alerga***, r. (l.) — ***cur(g)e*** „alerga", l. ; +***jale*** „dorinţă", s. — ***poftă*** „dorinţă", s. ; ***lege***, l. — ***obicei*** „lege", s. ; ***năravv*** „obicei", s. — ***obicei***, s. ; ***rod*** „generaţie", s. — ***rudă*** „generaţie", n. ; ***rudă*** „neam", n.—***neam***, m ; ***rost*** „gură", l.—***gură***, l. ; ***sărac***, s.— ***mişel***, „sărac", l. Ca sinonime, ele sînt mai frecvente în textele din secolul al XVI-lea.

a.2.) Altele s-au menţinut cu acelaşi sens sau cu un sens foarte apropiat : +***alerga*** r. (l.) — ***fugi***, l. ; ***apuca***, n. — ***prinde***, l. ; ***aşeza***, l. — ***pune***,

[20] Cu acest sens în secolul al XVI-lea.

l.; ***birui***, m. — ***învinge***, l.; ***cale***, l. — ***drum***, s.; +***ceaţă***, s. — +***steag***, s.; +***copac***, a. — ***pom*** l.; ***domn***, l. — ***stăpîn***, s.; ***faţă***, l. — ***obraz***, s.; +***femeie***, l. — ***muiere***, l.; ***frînge*** „învinge", l. — ***învinge***, l.; ***frînge***, l. — ***rupe***, l.; ***frunză***, l. — ***foaie*** „frunză", l.; ***împresura*** „înconjura", l. — ***înconjura***, l.; ***înţelege***, l. — +***pricepe***, l.; ***margine*** „ţărm", l. — + ***ţărm***, l. — ***mal***, a.; ***muri***, l. — ***pieri***, l.; ***părinte*** „tată", l. — ***tată***, l.; ***păzi***, s. — ***feri***, n.; ***perete***, l. — ***zid***, s.; ***tare***, l. — ***vîrtos***, l.; ***undă*** „val", l. — ***val***, s.

b) Grupul cel mai numeros îl constituie seriile de sinonime care au lăsat cîte un reprezentant, uneori chiar doi, în vocabularul fundamental. Întîlnim următoarele situaţii:

b.1.) 10 sinonime care se bucură de o largă întrebuinţare în secolele al XVI-lea — XVIII-lea: ***ierta***, l. — ***lăsa*** „ierta", l. — *slobozi* „ierta", r. (s.); ***îmbla***, l. — ***merge***, l. — *purcede*, l.; ***împărat***, l. — *crai*, s.; ***sfîrşi***, s. — ***săvîrşi***, s. — *isprăvi*, s.; ***spune***, l. — ***zice***, l. — *grăi*, s.; ***strînge***, l. — *aduna*, l.; ***cugeta***, l. — ***socoti*** „gîndi", m. — *gîndi*, r. (m.); ***drac***, l. — *diavol*, s.; ***drag***, s. — *iubit*, r. (s.); ***mîntui***, m. — *izbăvi*, s. — *spăsi*, s. Faptul că foarte puţine dintre aceste cuvinte au un număr redus de atestări în secolul al XVIII-lea (***cugeta***, ***drac***, *diavol*, ***drag***, ***mîntui***, *izbăvi*, *spăsi*) sau în secolul al XVII-lea (*isprăvi*) nu diminuează cu nimic importanţa acestor termeni în perioada respectivă, avînd în vedere frecvenţa şi repartiţia lor în celelalte secole şi referirea lor la noţiuni curente.

b.2.) 36 de serii de sinonime formate din elemente reprezentative pentru toată perioada sau din termeni frecvenţi şi elemente nesigure, care prezintă deosebiri de frecvenţă şi repartiţie mai ales în secolul al XVIII-lea: ***carte*** „scrisoare", l. — *scrisoare*, r. (l.); ***carte*** „act", l. — *scrisoare*, „act", r. (l.) — *zapis* „act", s.; ***ceriu*** „rai", l. — *împărăţie* „rai", r. (l.) — rai, s.; ***fura***, l. — *prăda*, l.; ***înainte***, l. — *mainte*, r. (l.); ***întîi***, l. — *dintîi*, r. (l.); ***mamă***, l. — *maică*, bg.; ***parte*** „proprietate", l. — ***moşie*** „proprietate", r. (a.) — *ocină* „proprietate", s. — *ţinut* „proprietate", r. (l.); ***păcat***, l. — *greşeală* „păcat, r. (s.); ***ridica***, l. — *înălţa*, l.; ***scula*** „învia", l. — *învia*, l.; ***sfat*** „adunare", s. — *săbor* „adunare", s. — *gloată* „adunare", s.; ***tare***, l. — *puternic*, r. (l.); ***ţară***, l. — *ţinut* „ţară", r. (l.); ***afla***, l. — ***găsi*** „descoperi", n. — + *descoperi*, l.; ***arăta***, n. — +*ivi*, s.; ***bea***, l. — *adăpa*, l.; ***casă***, l. — *sălaş*, m.; ***da***, l. — *dărui*, s.: ***îmbrăca***, l. — +*înveşti* „îmbrăca", l.; ***lege***, l. — *pravilă* „lege", s.; ***mîndru***, m. — +*trufaş*, r. (l.); ***muncă***, m. — *trudă*, s.; +***pîntece***, l. — +*zgău* „pîntece", n.; ***plînge***, l. — + *jelui*, s.; ***porunci***, s. — +*orîndui* „porunci", s.; ***rob***, s. — + *şerb*, l.; ***rod***, s. — +*plod* „rod", s.; ***roşu***, l. — +*mohorît* „roşu", r. (m.); ***sărac***, s. — ***mişel*** „sărac", l. — +*meser* „sărac", l.; ***sosi***, g. — + *deştinge* „sosi", l.; ***speria***, l. — (*în*)*spămînta*, l. — +*înfricoşa*, r. (g.); ***strîmb***, l. — + *nedrept*, r. (l.); ***şi***, l. — +*e* „şi", l.; +***tîlhar***, m. — *fur* „hoţ", l.; ***unde***, l. — +*iuo* „unde", l. Dacă avem în vedere frecvenţa globală, cel mai important sinonim este primul cuvînt din fiecare serie. Dacă ne referim însă la felul cum este repartizată frecvenţa acestor serii sinonimice,

observăm că unele dintre ele se întîlnesc mai des într-o perioadă, iar celelalte, în altă perioadă. Distingem sinonime frecvente :

— în întreaga perioadă de care ne ocupăm : ***cer*** „rai" — *împărăție* „rai" ; ***parte*** „proprietate" — *moșie* „proprietate" ;

— în secolele al XVI-lea — XVII-lea : ***cer*** „rai" — *împărăție* „rai" — *rai* ; ***da*** — *dărui* ; ***înainte*** — *mainte* : ***întîi*** — *dintîi*; ***muncă*** — *trudă* ; ***parte*** „proprietate" — *moșie* „proprietate" — *ocină* „proprietate" — *ținut* „proprietate" ; ***păcat*** — *greșeală* ; ***ridica*** — *înălța* ; ***sărac*** — ***mișel*** „sărac"; ***scula*** „învia" — *învia* ; ***sfat*** — *săbor* ; ***speria*** — *spămînta* ; ***tare*** — *puternic* ; ***țară*** — *ținut* „țară" ;

— în secolele al XVII-lea — XVIII-lea : ***afla*** — ***găsi*** ; ***carte*** „act" — *scrisoare* „act" — *zapis* „act" ; ***lege*** — *pravilă* „lege" ;

— în secolul al XVI-lea : ***afla*** — + *descoperi* ; ***arăta*** — + *ivi* ; ***bea*** — *adăpa* ; ***casă*** — *sălaș* ; ***cer*** „rai" — *împărăție* „rai" — *rai* ; ***îmbrăca*** — + *înveşti* „îmbrăca"; ***mîndru*** — + *trufaș* ; + ***pîntece*** — + *zgău* „pîntece" ; ***plînge*** — + *jelui* ; ***rob*** — + *șerb* ; ***rod*** — + *plod* „rod" ; ***roșu*** — + *mohorît* „roșu" ; ***sosi*** — + *deștinge* „sosi" ; ***strîmb*** — + *nedrept* ; ***și*** — + *e* „și" ; ***unde*** — + *iuo* „unde" ;

— în secolul al XVII-lea : ***mamă*** — *maică* ; + ***tîlhar*** — *fur* „hoț" ;

— în secolul al XVIII-lea : ***porunci*** — + *orîndui* „porunci".

Aceasta este situația care rezultă din cercetarea textelor și s-ar putea ca ea să nu corespundă întru totul cu aceea din limba vorbită.

b.3.) 8 serii de sinonime foarte interesante prin faptul că marchează momentul în care s-a produs înlocuirea unui termen cu altul în cadrul vocabularului fundamental. Cuvintele scrise cursiv sînt frecvente la începutul perioadei de care ne ocupăm (secolul al XVI-lea sau secolele al XVI-lea—XVII-lea), cele notate cu aldine se impun în a doua parte din această etapă (secolul al XVIII-lea sau secolele al XVII-lea — XVIII-lea) și continuă să fie uzuale și în momentul de față : *cocon* „copil", n. — + *prunc* „copil", n. — ***copil***, a. ; *destoinic*, s. — + ***vrednic***, s. ; ***cuvînt***, l. [21] — + *voroavă*, s. — *zisă*, r. (l.) — + ***vorbă***, s. ; + *împuta* „certa, dojeni", l. — + ***certa***, l. ; *răpăosa* „odihni", l. — ***odihni***, s. ; *osîndi*, s. — ***pedepsi*** s. ; *via* „trăi", l. — ***trăi***, s. ; *însul*, l. — ***dînsul***, l. Unele dintre ele coexistă în secolul al XVII-lea.

b.4.) 15 serii de sinonime din care s-au impus cuvintele cu o circulație mai mică (primul din fiecare serie) decît cele care au fost îndepărtate din vocabularul fundamental : ***chin***, m. — *nevoie* „chin", s. ; ***cugeta***, l. — *gîndi* r. (m.) ; ***fapt***, l. — *lucru* „faptă", l. ; ***fura***, l. — *prăda*, l. ; ***gînd***, m. — *cuget*, r. (l.) ; ***îndărăt***, l. — *înapoi*, l. ; ***meșter***, m. — *lucrătoriu*, r. (l.) ; ***mîndru*** „înțelept", s. — *înțelept*, l. ; ***mîntui***, m. — *izbăvi*, s. — *spăsi*, s. ; ***oraș***, m. — *cetate*, l. ; ***popă***, s. — *preot*, l. ; ***scîrbă*** „necaz", s. — *nevoie* „necaz" s. ; ***silă*** „putere", s. — *putere*, r.(l.) — *tărie*, r. (l.) ; ***spune***, l. — *grăi*, s. ; ***stringe***, l. — *aduna*, l.

---

[21] Termen răspîndit în toată perioada.

c) 36 de serii de sinonime au fost eliminate din vocabularul fundamental, după cum urmează:

c.1.) cîteva sinonime mult întrebuinţate în secolele al XVI-lea — al XVIII-lea, dar care nu apar în fondul lexical uzual contemporan: *hrană*, s. — *mîncare*, r. (l.); *judecată*, l. — *judeţ* „judecată", l. — *pîră* „judecată", s.; *mărturisi* „adeveri", s. — *adeveri*, r. (l.); *moşie*, r.(a.) — *ocină* „proprietate, moştenire", s.; *vodă*, s. — *voievod*, s.

c.2.) sinonime a căror poziţie în vocabularul fundamental, cu foarte puţine excepţii, slăbeşte în mod vizibil în secolul al XVIII-lea sau, în unele cazuri, începînd chiar din secolul al XVII-lea: *avuţie*, r. (l.) — +*bogăţie*, r. (s.); +*batjocori*, r. (l.) — +*ocărî*, s.; +*blestem*, r. (l.) — + *împutare* „blestem", r. (l.); *bunătate*, l. — +*dulceaţă* „bunătate", r. (l.); +*cîntare*, r. (l.) — + *cîntec*, l.; *despărţi*, l. — *împărţi* „despărţi", l.; + *deştinge* „coborî", l. — *pogorî* „coborî", s.; *dragoste*, s. — +*iubire*, r. (s.); *gloată*, s. — *mulţime*, r. (l.); +*hotărî*, r. (m.) — +*orîndui* „hotărî", s.; +*împărăţi*, r. (l.) — +*domni*, r.(l.); *începătură* „început", r.(l.) — *început*, r. (l.); *înţelepciune*, l. — *mîndrie* „înţelepciune", r.(s.); *întări*, r. (l.) — +*învîrtoşa*, r. (l.); + *învăţătoriu*, r. (l.) — +*dascăl*, g.; *judecător(iu)*, r. (l.) — + *jude* „judecătoriu", l.; *lăcui* „locui", — +*sălăşlui* „locui", m.; *legătură* „temniţă", l. — *temniţă*, s.; *mărturisi*, s. — +*ispovedi*, s.; *mîndrie*, r. (s.) — + *trufă* „mîndrie", l.; *naştere*, r.(l); —+ *născut* „naştere", r. (l.); *pofti* „dori", s. — +*jelui* „dori", s.; *rugă*, r. (l.) —+*rugăciune*, l.; *slăvi*, s. — +*proslăvi*, s., *slujbă* „liturghie", s. — +*liturghie*, s.; *veşmînt*, l. — +*haină*, sb.; *vindeca*, l. — +*tămădui*, m.

c.3.) sinonime la care putem preciza momentul înlocuirii unui cuvînt cu altul din seria respectivă, întocmai ca la cele discutate la punctul (12 b. 3), cu deosebirea că dintre cele citate în continuare nu rămîne nici un termen în vocabularul fundamental: +*împutare* „ceartă, dojană" r. (l.) — +*certare*, r. (l.); +*nedreptate*, r. (l.) — +*strîmbătate*, r. (l.); *osîndă*, r. (s.) — *pedeapsă*, g.; +*porîncită*, r. (s.) — *poruncă*, r. (s.). Primul element din fiecare serie este mai frecvent în secolul al XVI-lea, al doilea are mai multe atestări în secolul al XVII-lea, iar în textele din secolul al XVIII-lea, toţi termenii din această categorie au o întrebuinţare restrînsă sau nu sînt atestaţi în materialul parcurs de noi.

13. Materialul cuprins în lista întocmită de noi prezintă un moment deosebit de interesant din evoluţia vocabularului fundamental al limbii române.

În secolul al XVI-lea vocabularul fundamental cuprinde numeroşi termeni proveniţi din traduceri a căror utilitate ne este confirmată sau infirmată de situaţia lor din secolele următoare. O bună parte dintre aceştia denumesc noţiuni din domeniul religiei sau al vieţii spirituale, trăsătură ce face ca folosirea lor să fie limitată mai ales la texte. În cazul acesta avem a face mai degrabă cu cuvinte foarte frecvente în scrierile religioase din această perioadă decît cu termeni uzuali în limba vorbită. Lexicul de bază al limbii române din secolul al XVI-lea cuprinde însă şi cuvinte uzuale

în vorbirea curentă din orice epocă. Așa se explică prezența celor 683 de cuvinte, din totalul de 1065, care s-au păstrat în vocabularul fundamental pînă în zilele noastre. Poziția elementelor lexicale menționate mai sus, caracteristice textelor din care provin, devine nesigură în secolul al XVIII-lea, uneori începînd chiar din secolul al XVII-lea : *apostol*, *blagoslovi*, *curăție*, *dumnezeiesc*, *evanghelie*, *iad*, *iubire*, *înger*, *jărtvă*, *luminat*, *mări*, *milostenie*, *milui*, *păcătos*, *preot*, *proslăvi*, *scriptură*, *sfinți*, *sfinție*, *tărie*, *vecie*, *viclenie* etc. La acestea se adaugă familiile de cuvinte și sinonimele discutate la punctele (11 b) și (21 c2) și toate cuvintele eliminate din vocabularul fundamental, care aparțin terminologiei referitoare la viața spirituală.

Cele 1065 de cuvinte incluse în lista noastră pentru secolul al XVI-lea se explică și prin faptul că vocabularul uzual din această perioadă cuprinde o serie de elemente lexicale care aparțin unui stadiu mai vechi de limbă și care au căzut în desuetudine în etapa imediat următoare. O constatare similară găsim la Ov. Densusianu, ILR II, p. 313 și urm., care citează un număr de cuvinte „foarte caracteristice pentru felul în care se exprimau încă, în această epocă, anumite noțiuni concrete sau abstracte". Dintre acestea în lista noastră apar următoarele : *agru* „cîmp, pămînt cultivat" ; *asin* „măgar" ; *botejune* „botez" ; *cumpli* „a isprăvi, a consuma, a distruge, a pieri" (în lista noastră este adjectivul *cumplit*) ; *deștinge* (*destinde*) „a coborî, a sosi" ; *ferica* (*fereca*) „a face bine, a face fericit, a considera fericit, a binecuvînta, a slăvi" ; *fur* „hoț" ; *învești* „a îmbrăca" ; *meser* „sărac" ; *semna* „a face cunoscut, a prezice, a se arăta" (este folosit și cu înțelesurile lui *însemna* de astăzi) ; *șerb* „servitor, sclav" ; *spămînta* ; *trufă* „trufie" ; *via* (*vie*) „a trăi". Majoritatea termenilor citați, cu excepția lui *cumplit*, *fur* și *spămînta*, ies din vocabularul fundamental sau, în foarte puține cazuri, devin elemente nesigure în secolul al XVII-lea. Majoritatea cuvintelor cu o poziție mai slabă în lexicul de bază sînt acelea care apar mai frecvent în textele din secolul al XVI-lea, fapt ce confirmă că printre acestea se găsesc termeni ce reprezintă un stadiu mai vechi de limbă și cuvinte specifice scrierilor religioase.

Numărul cuvintelor frecvente rămîne la fel de ridicat și în secolul al XVII-lea cînd textele devin mult mai variate decît în secolul al XVI-lea și cînd în locul termenilor învechiți și eliminați din vocabularul fundamental intră alte cuvinte caracterizate printr-o mare răspîndire. Ov. Densusianu, deși recunoaște că imaginea limbii secolului al XVII-lea ne este dată de totalitatea textelor din această perioadă, consideră că influența limbii cărților bisericești a fost predominantă în evoluția limbii din secolul al XVII-lea, întrucît cronicile aflate în manuscrise nu puteau să rivalizeze cu cartea religioasă tipărită care era popularizată și pe cale orală, la biserică. Autorul citat este de părere că această observație rămîne valabilă și pentru secolul al XVIII-lea [22], ceea ce nu rezultă din materialul înregis-

[22] Vezi Ov. Densusianu, *Limba română în secolul al XVII-lea*, curs litografiat, 1935—1936, p. 10—11, 23.

trat de noi în vocabularul fundamental, deoarece am avut în vedere texte variate, ce aparţin la diferite genuri literare.

În secolul al XVIII-lea numărul cuvintelor din vacabularul fundamental scade simţitor [23], situaţie ce se explică prin faptul că textele din această perioadă sînt mult mai variate decît cele din secolele precedente. Cele discutate mai sus ne arată că numărul de cuvinte frecvente, comune mai multor stiluri este mai mic în comparaţie cu acela al termenilor comuni aceluiaşi tip de scrieri. 72 de cuvinte din totalul celor incluse în lista noastră nu sînt atestate de loc în paginile din care am extras materialul pentru secolul al XVIII-lea. Dacă ne limităm numai la materialul folosit de noi, neatestarea acestor termeni se justifică în mod diferit. În afară de unele explicaţii date în paginile precedente se pot face şi alte observaţii. Unele cuvinte au ieşit din limbă sau au trecut în vocabularul pasiv : *agru*, *asin*, *botejune*, *deştinge*, *iuo* „unde", *împuta*, *înveşti* „îmbrăca", *jude*, *meser*, *ocină*, *şerb*, *via* „trăi", *zgău* etc. Altele au ieşit numai din fondul lexical uzual, dar au rămas în vocabularul activ : *altar*, *batjocori*, *comoară*, *destoinic*, *mir*, *obidi*, *posti*, *rai*, *vecie*, *vindeca*, *vraci* etc. Neatestarea indică schimbarea poziţiei cuvintelor ***cărare***, ***leac***, ***mişel***, care din elemente sigure devin elemente nesigure ale vocabularului fundamental, lucru confirmat de lista stabilită de acad. Al. Graur. În cazul termenilor ***ciudă***, ***mişel***, ***rost***, ***voinic*** neatestarea poate fi determinată de schimbarea poziţiei constantei semantice în conţinutul lor [24]. În sfîrşit, pentru cuvintele uzuale de tipul celor citate la p. 122 : ***buză***, ***dormi***, ***furcă***, ***măsea***, ***sapă*** etc. textele se dovedesc a fi neconcludente. Consultînd însă şi DA observăm că majoritatea cuvintelor discutate mai sus sînt atestate în secolul al XVIII-lea, dar în alte scrieri decît cele consultate de noi.

Majoritatea elementelor nesigure din vocabularul fundamental al limbii române contemporane îşi manifestă această caracteristică printr-o scădere bruscă a frecvenţei şi repartiţiei în secolul al XVIII-lea : ***aramă***, ***arc***, ***argint***, ***deşert***, ***făgădui***, ***feri***, ***grai***, ***greaţă***, ***inel***, ***încinge***, ***mormînt***, ***odinioară***, ***pîntece***, ***prăpastie***, ***răpi***, ***sîrg***, ***tîlhar***, ***vătăma***. Aceste situaţii ne arată că anumite schimbări ce se petrec în lexicul românesc în perioada de trecere de la epoca medie la cea modernă se reflectă, într-o oarecare măsură, şi în vocabularul fundamental[25].

Trebuie să amintim însă şi unele excepţii privind situaţiile expuse mai sus.

Există cîţiva termeni frecvenţi numai în secolul al XVII-lea şi cu puţine atestări în secolele al XVI-lea şi al XVIII-lea : ***certa***, *certare*, ***copac***, *dascăl*, *diacon*, ***drum***, *episcop*, ***femeie***, *furtişag*, *haină*, *împăca*,

---

[23] Vezi p. 149.

[24] Vezi I. Coteanu, *Contribuţii la o semasiologie sistematică*, în *Probleme de lingvistică generală*, I, p. 25–26 (PLG). Din DA reiese că sensul vechi al acestor cuvinte circulă pînă în secolul al XVII-lea sau al XVIII-lea, cînd apare sensul nou cu care sînt întrebuinţate şi azi.

[25] De altfel, posibilitatea unor modificări în cadrul fondului principal lexical, cu toată durabilitatea acestuia, este constatată şi de acad. Al. Graur, *op. cit.*, p. 109 şi urm.

însura, ***jale***, *liturghie*, *nevoință*, ***păți***, *pomenire*, *prileji*, *preoție*, ***sabie***, ***sîrg***, *sol*, *strîmbătate*, ***tabără***, *tămădui*, ***tîlhar***. Alții sînt răspîndiți numai în secolul al XVIII-lea: ***foaie***, *hotărî*, ***obște***, *orîndui*, *socoteală*, ***toamnă***, ***turna***, ***vorbă***, ***vrednic***, ***zăpadă***. Cele mai multe dintre aceste cuvinte sînt elemente nesigure în vocabularul uzual al limbii române vechi. Unele dintre ele au o poziție similară și azi, altele încearcă să intre în vocabularul fundamental, iar ***vrednic*** și ***vorbă***, frecvente în secolul al XVIII-lea, se extind în locul sinonimelor *destoinic*, *voroavă*, *zisă*.

14. Cercetarea textelor din secolele al XVI-lea — al XVIII-lea, pe baza criteriilor expuse în introducere, scoate în evidență anumite schimbări care au loc în vocabularul fundamental, cu toată stabilitatea acestuia, și felul în care se realizează ierarhizarea cuvintelor din punct de vedere al importanței lor în limbă. Majoritatea faptelor discutate la punctele (11) și (12) arată că ierarhizarea cuvintelor se face în două direcții: a) se delimitează și se reține termenul reprezentativ dintr-o familie de cuvinte sau dintr-o serie sinonimică; b) sînt îndepărtate cuvintele nesemnificative din punct de vedere al vocabularului fundamental.

În ceea ce privește familiile de cuvinte, observăm că, în cele mai multe cazuri, derivatele și compusele au o poziție discutabilă în a doua parte a etapei studiate, cînd frecvența și repartiția lor scad simțitor. De exemplu, ***dulce***, ***frumos***, ***lege*** rămîn în vocabularul de bază, iar *dulceață*, *îndulci*, *frumusețe*, *înfrîmseța*, *fărădelege*, ies treptat din categoria termenilor frecvenți, situație ce rezultă, în mod evident, din exemplele înregistrate la punctul (11 a 2). Și derivatele care apar în lista noastră neînsoțite de cuvintele-bază au aceeași soartă: *apus*, *durere*, *împotriva*, *potrivi*. Aceeași constatare se desprinde și în cazul familiilor de cuvinte de la punctul (11 a 1), alcătuite numai din elemente sigure. Majoritatea cuvintelor-bază din această categorie au o frecvență mai mare decît derivatele lor, fapt ce ne ajută să întrevedem direcția în care se va face selectarea cuvintelor în raport cu vocabularul fundamental. Există și cîteva excepții reprezentate de: ***ajuta***, ***aproape***, ***drag***, ***dulce***, ***înalt***, ***poftă***, ***sfîrși***, care au mai puține atestări decît derivatele lor. În schimb, unele dintre ele (***aproape***, ***dulce***, ***înalt***, ***sfîrși***) sînt avantajate față de derivatele lor printr-o repartiție mai mare. Altele (***învăța*** și ***lumina***) au frecvența mai mică numai față de anumite derivate (*învățătură* și *lumină*), dar apar mai des în texte decît alte derivate (*învățătoriu* și *luminat*). La acestea se adaugă și cuvintele-bază trecute la punctul (11 a 4) caracterizate prin întrebuințare și repartiție scăzute în comparație cu derivatele lor. În foarte puține cazuri, cuvintele-bază au numai una sau două atestări în minus față de derivatele lor: ***slab***, *slăbi*; ***strîmb***, *strîmbătate*.

După poziția pe care o au în textele din secolele al XVII-lea — al XVIII-lea, toate cuvintele trecute la punctul (11 a 3) fac impresia că ies din vocabularul de bază. Deși ele nu prezintă nici un indiciu asupra felului în care se va face selectarea, datorită faptului că avem a face cu termeni uzuali prin noțiunile pe care le denumesc, putem presupune că unul din cele două cuvinte trebuie să rămînă în vocabularul fundamental.

Situaţia prezentată de categoria (11 a 4) se poate explica prin faptul că termenii cu atestări numeroase nu erau în realitate cei mai răspîndiţi în limba vorbită, dar apăreau mai des în scrieri; ei reprezintă în primul rînd vocabularul de bază al textelor.

Cuvintele grupate la punctul (11 b) au ieşit probabil din vocabularul fundamental, unele în secolul al XVIII-lea, altele chiar din secolul al XVII-lea, după cum rezultă din frecvenţa şi repartiţia lor în această perioadă sau din neatestarea unora dintre ele în secolul al XVIII-lea. Ele se întîlnesc mai des în scrierile bisericeşti, juridice şi istorice şi sînt caracteristice textelor în mai mare măsură decît cele înregistrate la punctul (11 a 4). În documente apar sporadic numai *dobîndă*, *nevoi* (vb.), *nevoie*, *nevoinţă*, *pomeni*, *post*, *sălaş*, *vinovat*. Unele dintre ele ca: *dobîndi*, *izbîndi*, *împuta*, *osîndi*, *răpăosa*, *sălaş*, *trufaş* au fost îndepărtate din vocabularul de bază de sinonimele lor: ***cîştiga***, ***birui***, ***certa***, ***pedepsi***, ***odihni***, ***casă***, ***mîndru***.

Şi în cadrul seriilor de sinonime a avut loc o selectare a cuvintelor realizată în mai multe feluri: a) diferenţierea sensurilor a făcut posibilă menţinerea cuvintelor în vocabularul fundamental, fiecare cu altă valoare; b) nici unul dintre termeni nu s-a păstrat în vocabularul de bază; c) au învins „acele cuvinte care sînt mai potrivite pentru a exprima noţiunea în cauză”[26].

Cuvintele înscrise la punctele (12 a 1, a 2) se caracterizează printr-o ocurenţă bogată în texte aparţinînd la diverse stiluri. Cele cîteva elemente cu frecvenţă mică sînt în schimb, ca toţi termenii din aceste categorii, cuvinte uzuale. Ele se regăsesc şi în vocabularul fundamental al limbii române contemporane, unele cu sens modificat (cele de la 12 a 1), altele cu acelaşi sens (cele de la 12 a 2).

Sinonimele înregistrate la punctul (12 b 1), deşi reprezentative pentru textele din întreaga perioadă, prezintă anumiţi indici privitori la evoluţia lor ulterioară. Astfel, putem presupune că termenii cu frecvenţă şi repartiţie mai mică (*crai*, *diavol*, *gîndi*, *isprăvi*, *iubit*, *purcede*) şi cei cu repartiţie mai redusă (*aduna*, *grăi*, *slobozi*, *spăsi*) faţă de sinonimele lor vor fi eliminaţi cu timpul din vocabularul de bază.

În cadrul sinonimelor trecute la punctul (12 b 2) primul cuvînt din fiecare serie este dominant prin cele mai multe atestări în texte variate. Altele ca: ***mîndru***, ***speria***, ***strîmb***, ***tîlhar***, deşi mai rar folosite decît sinonimele lor, se impun printr-o repartiţie bogată care le conferă calitatea de cuvinte uzuale şi dreptul de a rămîne în vocabularul de bază.

---

[26] Pentru toate aceste situaţii vezi Al. Graur, *op. cit.*, p. 123—124; I. Iordan, *op. cit.*, p. 43—44, afirmă că „limba, prin subiectele ei vorbitoare „simte” inutilitatea a două sau mai multe numiri pentru acelaşi lucru şi de aceea elimină pe cel de prisos, păstrînd una singură”. Referindu-se la sinonimele existente în limba română din secolul al XVI-lea Ov. Densusianu, *op. cit.*, II, p. 359 şi urm., menţionează că uzul a determinat soarta lor de mai tîrziu, fie prin diferenţierea înţelesului, fie prin substituirile lexicale ce au avut loc în urma întîlnirii cuvintelor latine cu sinonime de altă provenienţă. El observă că termenii mai recenţi în limbă, deşi mai puţin folosiţi, începuseră să fie preferaţi (*gînd*, *gîndi*, *oraş*, *rob*, *sărac*, faţă de *cuget*, *cugeta*, *cetate*, *şerb*, *meser*, *mişel*).

Frecvența și repartiția ne arată că au fost îndepărtate, în primul rînd, derivatele din fiecare serie, fie că acestea sînt elemente cu o poziție solidă în vocabularul fundamental al limbii române vechi, fie că sînt elemente nesigure: *dintîi*, *greșeală*, *împărăție*, +*înfricoșa*, +*mohorît*, *moșie*, +*nedrept*, *puternic*, *scrisoare*, +*trufaș*, *ținut*.

La sinonimele încadrate la punctul (12 b 3) situația este limpede în sensul că există o concordanță între ceea ce ne dau textele și realitatea din limbă. Termenul care s-a impus în a doua parte a perioadei studiate a rămas în vocabularul fundamental.

Materialul de care dispunem nu ne ajută să întrevedem felul în care se va face selectarea cuvintelor trecute la punctul (12 b 4). În secolele al XVI-lea — al XVIII-lea erau mai frecvente sinonimele care au ieșit mai tîrziu din vocabularul de bază, dar nu putem ști dacă acestea erau utilizate în aceeași măsură și în limba vorbită. Despre unele dintre ele ca: ***gînd***, ***meșter***, ***popă***, ***spune***, ***strînge*** putem presupune că se vor impune datorită ocurenței lor în multe texte.

Dacă frecvența și repartiția sinonimelor grupate la punctul (12 c 1) nu ne dau nici un indiciu asupra poziției lor ulterioare (fac excepție: *ocină* și *voievod*) îndepărtarea celor de la (12 c 2, c 3) din vocabularul fundamental este semnalată de numărul scăzut de atestări în a doua parte a perioadei de care ne ocupăm sau chiar de neatestarea unora dintre ele în secolul al XVIII-lea. Și în acest caz observăm că derivatele sînt primele care ies din fondul lexical principal. În categoriile (12 c 1, c 2, c 3) intră o serie de termeni privitori la realitatea din acea vreme (*moșie*, *ocină*, *vodă*, *voievod*) sau care aparțin limbii române vechi (*deștinge*, *începătură*, *jude*, *județ*, *pogorî*, *porîncită*, *sălășlui*) care sînt sortiți înlăturării lor din lexicul de bază. Toate cuvintele de la (12 c 1) sînt atestate și în documente, ceea ce ne dă certitudinea că ele au circulat de asemenea în limba vorbită, în timp ce numai o treime din cele înscrise la (12 c 2, c 3) cunosc această întrebuințare (*blestem*, *bunătate*, *dragoste*, *haină*, *hotărî*, *iubire*, *jelui*, *jude*, *ocărî*, *pedeapsă*, *pofti*, *poruncă*, *slujbă*, *temniță*). Acestea din urmă provin mai ales din celelalte tipuri de texte (religioase, istorice, juridice).

Ținînd seama de relația dintre familiile de cuvinte și seriile sinonimice[27], putem deduce felul în care s-a făcut selectarea și în alte situații în care este mai greu de precizat acest lucru. De exemplu, din familiile de cuvinte de tipul ***grai***, *grăi*; ***joc***, *juca*; ***lucra***, *lucru*; ***plată***, *plăti*; ***pradă***, *prăda*; ***vesel***, *veseli* (vb.), *veselie*, majoritatea încadrate la punctele (11 a 3, a 4), unde nu avem a face cu derivate și la care ierarhizarea apare nedefinitivată în textele din secolele al XVI-lea — al XVIII-lea, au rămas în vocabularul fundamental ***grai***, ***lucra***, ***pradă***, ***vesel***, și au fost probabil înlăturate *grăi*, *lucru*, *prăda*, *veseli*, *veselie*, deoarece în locul acestora din urmă au devenit mai frecvente sinonimele lor ***spune***, ***zice***, ***fapt***, ***fura*** și ***bucura*** apropiat oarecum de sfera semantică a lui *veseli* și *veselie*. ***Joc*** și ***plată*** s-au impus, dovedindu-se probabil mai necesare, în

[27] Vezi p. 152, punctul (12).

vorbirea curentă, datorită polisemantismului lor şi expresiilor în care intră.

Pentru celelalte cazuri, majoritatea citate la punctul (11 a 1), în care avem cupluri alcătuite din cuvînt-bază şi derivat, este de la sine înţeles că va acţiona aceeaşi normă, conform căreia scade importanţa derivatelor şi cuvîntul-bază devine termenul reprezentativ[28].

Ierarhizarea sinonimelor s-a făcut atît pe baza criteriului semantic potrivit căruia înving cuvintele „care sînt mai potrivite pentru a exprima noţiunea în cauză"[29] şi de aceea au rămas în fondul principal lexical ***casă***, ***lege***, ***mamă***, ***muncă***, ***plînge***, ***sosi*** etc., cît şi pe baza normei care a acţionat în cazul familiilor de cuvinte, datorită căreia au fost reţinute în vocabularul fundamental ***cugeta***, ***gînd***, ***întîi***, ***mîndru***, ***păcat***, ***strîmb tare*** şi au fost îndepărtate derivatele *gîndi*, *cuget*, *dintîi*, *trufaş*, *greşeală* „păcat", *nedrept*, *puternic*.

Între procesul de ierarhizare a termenilor dintr-o familie de cuvinte şi cel desfăşurat în cadrul seriilor de sinonime există o interdependenţă în sensul că selectarea realizată în prima categorie de cuvinte are consecinţe în cea de-a doua şi invers[30].

Deşi cercetarea noastră este mai mult rezultatul unui sondaj, ea scoate în evidenţă faptul că în vocabularul fundamental al limbii scrise, cuvintele comune mai multor stiluri sînt pînă la urmă cuvintele-bază, dintre care unele coincid cu cele din fondul principal lexical al limbii vorbite, altele sînt din afara acestui fond.

Examinarea lexicului românesc din secolele al XVI-lea — al XVII-lea scoate în evidenţă importanţa lingvistică diferită a cuvintelor în raport cu frecvenţa şi repartiţia lor. Acest proces de stratificare a elementelor lexicale apare definitivat pentru cazurile discutate la punctele (11 a 2, b) şi (12 a 1, a 2, b 2, b 3, c 2, c 3). Celelalte situaţii încadrate la punctele (11 a 1, a 3, a 4) şi (12 b 1, b 4, c 1), la care ierarhizarea cuvintelor pare neîncheiată încă în această perioadă, prezintă totuşi anumiţi indici pe baza cărora putem deduce felul în care se va face selectarea termenilor în raport cu vocabularul fundamental.

În afară de cele ce rezultă din materialul studiat de noi, o verificare şi o confirmare în plus asupra modului în care s-a produs ierarhizarea cuvintelor găsim şi în lista acad. Al. Graur, ce cuprinde fondul principal lexical al limbii române contemporane.

---

[28] Vezi p. 158, punctul (14).

[29] Vezi p. 159, punctul (c).

[30] Selectarea cuvintelor după importanţa lor în limbă, produsă în felul arătat mai sus, se aseamănă cu reducţia variantelor din domeniul fonologiei: la nivelul unităţilor lexicale, cuvintele-bază şi sinonimele rămase în vocabularul fundamental ar corespunde invariantelor şi termenii excluşi, variantelor.

Scanned with OKEN Scanner

15. Prezenţa familiilor de cuvinte şi a seriilor sinonimice, poziţia lor şi ierarhizarea acestor elemente lexicale discutate mai sus [31] scot în evidenţă şi alte aspecte interesante ale vocabularului fundamental.

a. Existenţa mai multor cuvinte din aceeaşi familie şi a seriilor sinonimice demonstrează că în secolele al XVI-lea — al XVIII-lea lexicul limbii române se îmbogăţeşte, adică începe să se caracterizeze prin ceea ce P. Guiraud numeşte dispersare[32]. Este vorba de un proces aflat în faza iniţială, dar destul de evident, întrucît arată tendinţa de formare a unui lexic dispersat sau bogat, tendinţă ce se reflectă şi în vocabularul fundamental. Această situaţie este semnalată şi de Ov. Densusianu atunci cînd vorbeşte de „o bogăţie relativă a vocabularului din secolul al XVI-lea"[33] rezultată din folosirea mai multor cuvinte latine sau cînd atrage atenţia asupra abuzului de derivate care domină limba secolului al XVII-lea[34].

b. Stratificarea elementelor lexicale în raport cu frecvenţa şi repartiţia lor determină eliminarea treptată a cuvintelor neimportante din fondul uzual, proces ce are ca rezultat o delimitare mai precisă a vocabularului fundamental. Examinarea textelor scrise din această perioadă clarifică organizarea lexicului limbii române în două părţi distincte: una caracterizată printr-o mare stabilitate, care poate fi considerată constanta vocabularului, şi alta caracterizată printr-o permanentă mobilitate, care este un fel de variabilă a vocabularului.

c. Cele două direcţii de dezvoltare a vocabularului românesc, una de îmbogăţire şi alta de precizare a fondului lexical uzual sînt determinate de apariţia şi dezvoltarea mai multor stiluri concretizate în texte scrise. Cuvintele uzuale apar de obicei în mai multe stiluri sau cel puţin în textele care reflectă mai bine limba curentă dintr-o anumită perioadă. În felul acesta stilurile limbii îndeplinesc rolul de „factor coordonator" nu numai în „gruparea totalităţii sensurilor lexicale"[35] ale cuvîntului, ci şi în sistematizarea vocabularului într-o parte constantă şi alta variabilă.

16. Ierarhizarea cuvintelor în limbă trebuie privită şi în raport cu originea lor. Din acest punct de vedere, unităţile lexicale din voca-

---

[31] Vezi p. 149 şi urm., punctele (10, 11, 12, 14).

[32] Vezi P. Guiraud, *Les caractères statistiques du vocabulaire*, Paris, 1954, p. 50—52.

[33] Ov. Densusianu, *op. cit.*, II, p. 358. Vezi şi p. 155—156 din lucrarea noastră.

[34] Ov. Densusianu, *Limba română în secolul al XVII-lea*, curs litografiat, 1935—1936, p. 81.

[35] Vezi I. Coteanu, *În legătură cu sistemul vocabularului* în, PLG, II, p. 41 şi urm.

Scanned with OKEN Scanner

bularul fundamental al limbii române vechi se grupează după cum urmează :

Originea	nr. cuv. din categ. I	%	nr. cuv. din categ. a II-a	%	TOTAL nr. cuv.	TOTAL %
latine	601	62,33	44	29,33	645	57,89
slave	185	19,09	39	26	224	20,10
româneşti din elemente latine	86	8,92	36	24	122	10,95
maghiare	22	2,27	5	3,33	27	2,42
necunoscute	24	2,47	3	2	27	2,42
româneşti din elemente slave	14	1,45	10	6,66	24	2,15
greceşti	9	0,92	3	2	12	1,07
autohtone	9	0,92	1	0,66	10	0,89
româneşti din elemente maghiare	2	0,20	5	3,33	7	0,62
româneşti din elemente greceşti	2	0,20	1	0,66	3	0,26
româneşti din elemente autohtone	2	0,20	—	—	2	0,17
bulgăreşti	2	0,20	—	—	2	0,17
turceşti	2	0,20	—	—	2	0,17
latine + albaneze	1	0,10	—	—	1	0,09
latine + slave	1	0,10	—	—	1	0,09
onomatopee	1	0,10	—	—	1	0,09
poloneze	1	0,10	—	—	1	0,09
româneşti din elemente necunoscute	—	—	1	0,66	1	0,09
sîrbeşti	—	—	1	0,66	1	0,09
slave şi latine	—	—	1	0,66	1	0,09
TOTAL GENERAL :	964	99,77	150	99,89	1114	99,91

Numărul cuvintelor moştenite din latină este covîrşitor în comparaţie cu elementele de altă provenienţă. Elementul latin reprezintă 57,89% din cele 1119 cuvinte cuprinse în lista noastră, procent aproape identic cu cel dat de acad. Al. Graur (58,21%) pentru aceeaşi categorie de cuvinte din vocabularul fundamental al limbii române contemporane (procentul dat de Al. Graur este cu 0,32% mai mare decît al nostru). Termenii de origine latină se caracterizează prin vechime, frecvenţă ridicată şi stabilitate în limbă, trăsături distinctive pe care le păstrează pînă în zilele noastre şi care le conferă calitatea de element dominant în vocabularul fundamental[36].

Elementul slav se situează pe locul al doilea, poziţie pe care şi-o menţine şi în prezent[37]. Cuvintele de origine slavă sînt în proporţie de 20,10%, procent mai mic cu 1,39% decît cel stabilit de acad. Al. Graur (21,49%).

[36] Contrar celor afirmate de acad. Al. Graur, *op. cit.*, p. 61, considerăm că atunci cînd ne referim la importanţa cuvintelor moştenite din latină, trebuie să ţinem seama, în egală măsură, atît de cuvintele pline, cît şi de cuvintele ajutătoare, întrucît primele îşi manifestă bogăţia semantică în context, iar contextul presupune prezenţa celor din categoria a doua.

[37] Vezi Al. Graur, *op. cit.*, p. 57 şi urm.

Un loc important îl ocupă cuvintele formate pe teren românesc din elemente latine. Ele reprezintă 10,95% din totalul de unităţi lexicale şi acest procent este cu 8,84% mai mare decît cel stabilit de acad. Al. Graur (2,11%) pentru limba română contemporană.

Vocabularul fundamental al limbii române vechi cuprinde 159 de derivate provenite din cuvinte de origine diferită. Ele reprezintă 14,27% din totalul de unităţi lexicale uzuale cu 12,02% mai mult decît procentul derivatelor incluse în lista întocmită de acad. Al. Graur (2,25%).

Proporţia elementelor maghiare (2,42%) şi a cuvintelor de origine necunoscută (2,42%) este superioară celor provenite din greacă (1,07%), bulgară şi turcă (0,17%), polonă şi sîrbă (0,09%).

17. CONCLUZII

Pe baza materialului prezentat se pot formula următoarele observaţii generale:

1. Coexistenţa mai multor cuvinte din aceeaşi familie şi a seriilor de sinonime în vocabularul fundamental al limbii române vechi este temporară, întrucît selectarea lor începe, în unele cazuri, în secolul al XVII-lea, în altele, în secolul al XVIII-lea, şi se definitivează sau rămîne nedefinitivată în secolul al XVIII-lea.

2. Vocabularul fundamental al limbii române vechi cuprinde indicii unui lexic dispersat în fază iniţială.

3. Cercetarea textelor din această perioadă scoate în evidenţă norma de selectare a cuvintelor uzuale.

4. Delimitarea mai strictă a vocabularului fundamental este consecinţa procesului de stratificare a elementelor lexicale, delimitare la care au contribuit şi stilurile limbii.

5. În secolele al XVI-lea — al XVIII-lea avem un vocabular fundamental în care se întîlnesc două faze din dezvoltarea limbii române, una veche şi alta medie[38], fapt care explică prezenţa indicilor de evoluţie discutaţi în prezentarea noastră.

---

[38] Cf. I. Coteanu, *Epocile de evoluţie a limbii române*, în SCL, IX (1958), 2, p. 155–156. Vezi mai sus p. 156–157.

CÎTEVA IPOTEZE CU PRIVIRE LA ARTICOL

DE

ION Z. COJA

Ne propunem discutarea următoarelor chestiuni:

I. Posibilitatea de a reconstitui în principiu istoria articolului pornind de la accepţiunea dată acestuia şi de la clasele logico-semantice pe care le putem distinge în cadrul categoriei atît de eterogene a substantivelor. Constatînd la substantive grade diferite de compatibilitate cu articolul, vom deduce că importanţa lor în apariţia articolului a fost direct proporţională cu această compatibilitate.

II. Rolul celorlalţi determinanţi în apariţia şi extinderea articulării.

I. Dintre diversele valori ale substantivelor articulate două sînt mai importante: de *nume particular* (*Profesorul a intrat în clasă*) şi de *nume general* (*Profesorul trebuie să fie un exemplu pentru elevii săi*). În gramaticile curente prima este considerată mai importantă şi apare în definiţia articolului. În schimb, în studiile consacrate articolului nu sînt puţini cei care pun în prim plan valoarea de nume general. În accepţiunea articolului pe care ne vom baza deducţiile ulterioare am apelat la arbitrajul unui nelingvist: „In the *Principles of Mathematics*, written independently of Frege's work, Russel stresses the importance of the words *all*, *every*, *any*, *a*, *some*, and *the*. We have seen that Frege groups the first five together on the principle that nouns which they accompany designate concepts. [...] ... only *the* plus a noun designates an object and does not designate a concept"[1].

Considerăm că articolul are rolul de a individualiza, de a concretiza, indicînd că substantivul articulat denumeşte un obiect (deci concret) cunoscut. Vom face apoi o analiză a substantivelor în funcţie de opoziţiile concret-nonconcret (abstract), individualizabil-nonindividualizabil, cunoscut-necunoscut, iar prin „compatibilitate cu articolul" vom înţe-

[1] Beverly L. Robbins, *The Definite Article in English Transformations*, 1968, p. 33.

lege măsura în care un substantiv se caracterizează prin semele *concret*, *individualizabil*, *cunoscut*.

Concret-abstract. În lingvistica românească separarea substantivelor în *concrete* și *abstracte*, cîndva curentă, a fost respinsă în ultima vreme[2]. Se reproșează acestei clasificări lipsa implicațiilor pe plan gramatical, ceea ce nu este tocmai adevărat: „Substantivele care denumesc noțiuni abstracte au de asemenea o flexiune independentă în raport cu categoria numărului. Abstractele se întrebuințează, de obicei, numai la singular: *cinste*, *înțelepciune*, *prudență*, *temperanță* nu au forme de plural. Unele substantive cu sens abstract pot fi însă întrebuințate, în urma evoluției semantice, pentru a desemna o manifestare concretă, un obiect; în această situație, ele comportă forme de plural: adevăr — adevăruri „fapte adevărate (adevărurile victoriei)"...[3] etc. De această caracteristică se leagă alta: substantivele abstracte nu pot fi determinate prin numerale: *trei respecte* (!), *patru temperanțe* (!). De asemenea, articularea substantivelor după prepoziția *cu* e în funcție de felul acestora: substantivele concrete sînt de obicei articulate și îndeplinesc funcția de complemente circumstanțiale instrumentale sau sociative, iar cele abstracte nu se articulează și au rol de complemente circumstanțiale de mod: *te-am așteptat cu un prieten*, *am venit cu trenul* și *te-am așteptat cu nerăbdare*, *am venit cu plăcere* dar nu *am venit cu tren* (!) sau *am venit cu plăcerea* (!)

O altă caracteristică: substantivele abstracte nu primesc articolul nehotărît decît cu un determinant. *El poartă o pălărie* dar nu *El poartă un respect pentru mine* (!) ci *El poartă un respect deosebit pentru mine.*

În fine[4], într-o gramatică transformațională completă, mai ales pentru substantive este utilă distincția semantică abstract-concret în formularea regulilor sintactice, prin aceasta distincția respectivă nemaiputînd-o considera numai semantică, ci și gramaticală sau, în orice caz, necesară lingvisticii.

Clasificarea substantivelor în abstracte și concrete mai este respinsă și din cauza dificultăților de a o face în mod tranșant, net, riguros. Nu ne însușim această obiecție întrucît puține sînt clasificările ce s-ar putea face astfel, mai ales în materie de limbă, și asta nu numai și nici totdeauna din cauza criteriilor folosite. De aceea, deși susținem existența celor două clase de substantive ar trebui să ne ferim a da o definiție care să devină punctul de plecare al unei separări tranșante, amănunțite, vi-

---

[2] T. Slama-Cazacu, *Despre „cuvinte concrete" și „cuvinte abstracte"*, în « Omagiu lui I. Iordan » (1958), p. 805—810; F. Asan, *Categoriile substantivului*, în « Omagiu lui I. Iordan » (1958), p. 41—44; N. Goga, *Despre substantive abstracte și concrete*, în St. VBB, IV (1959), 2, p. 169—176. I. Iordan, V. Guțu Romalo, Al. Niculescu, *Structura morfologică a limbii române* și *Gramatica Academiei* au preluat respingerea făcută de cei trei autori citați.

[3] Vezi *Structura morfologică*..., p. 92.

[4] Desigur, acestea nu sînt singurele caracteristici morfo-sintactice care justifică distincția abstract-concret la substantive. Am putea adăuga altele, urmărind repartizarea substantivelor concrete și abstracte pe funcții sintactice sau capacitatea lor diferită de a fi substituite prin pronume.

zînd obţinerea unor liste separate de substantive abstracte, respectiv concrete, liste pe care să figureze toate substantivele. (Pretenţia de a ajunge la asemenea rezultate face imposibilă, irealizabilă, gramatica oricărei limbi.) Cu aceste precauţii luate, am putea să definim, în mare, opoziţia concret-abstract, astfel: *substantivele concrete* sînt cele a căror semnificaţie se constituie pe seama reprezentărilor unor obiecte sau fenomene ce poartă acelaşi nume cu substantivul respectiv. Astfel, substantivul *cal* are o semnificaţie dedusă de vorbitori pe seama reprezentărilor unor obiecte numite tot *cal*. Substantivele abstracte au o semnificaţie care se constituie pe seama reprezentărilor unor obiecte sau fenomene ce nu poartă acelaşi nume cu substantivul respectiv: semnificaţia cuvîntului *tristeţe* o legăm de reprezentările unor anumite obiecte sau fenomene, întîmplări etc., dar pe acestea nu le vom numi *tristeţe*, ci sînt altceva. La fel cuvintele *frumuseţe*, *prestanţă* etc.

INDIVIDUALIZABIL — NON-INDIVIDUALIZABIL

Tot în mare, această distincţie e sinonimă cu distincţia *discontinuu-continuu*. Obiectele discontinui alcătuiesc, mai multe la un loc, o *sumă*, se caracterizează numeric, obiectele continui, prin adăugire, se constituie în *cantităţi*. Obiectele continui (le putem considera *nume de materie*) sînt informe. De aceea, ca şi substantivele abstracte, substantivele nume de materie nu se pot număra de regulă. Pentru a exprima ceva analog pluralului substantivelor *nume de obiecte* (concrete individualizabile) folosim în cazul substantivelor nume de materie determinarea prin adjectivul *mult(ă)*, pe care nu-l putem folosi pe lîngă substantivele nume de obiecte: *mult om* (!). Obiectele denumite prin substantivele individualizabile pot fi concepute separat pentru că ele există separat, ca individualităţi distincte de celelalte şi egale cu sine. În asta constă discontinuitatea, faptul de a fi obiect, formă sau materie amorfă. Obiectele au *stabilitate* în timp şi de aceea pentru a le denumi putem folosi nume proprii. Iar faptul că nume proprii nu avem aproape niciodată pentru substantivele abstracte sau nume de materie îl putem considera în sprijinul distincţiilor operate pînă aici.

Utilitatea distincţiei *nume de obiect — nume de materie* în discuţia privitoare la articol a mai fost relevată: „...în unele limbi care cunosc articolul, acesta are un regim special în raport cu substantivul-obiect, dacă substantivul este «nume de materie»: în engleză se poate spune *I am drinking milk* sau *I am drinking the milk*; situaţia este analogă în română: *beau lapte* sau *beau laptele*. În schimb, dacă substantivul nu este nume de materie, trebuie să primească, în mod obligatoriu, articolul: engl. *I see the dog* şi niciodată *I see dog* sau rom. *văd cîinele* şi nu *văd cîine*"[5].

---

[5] Em. Vasiliu, *Sens referenţial şi reguli de transformare*, în *Probleme de lingvistică generală*, V, p. 105.

Substantivele abstracte sînt şi ele non-individualizabile (din alte motive, care nu ne interesează deocamdată). Chiar dacă în definiţia articolului nu vom cuprinde opoziţia concret-abstract, substantivele abstracte rămîn incompatibile cu articolul întrucît sînt non-individualizabile.

CUNOSCUT — NECUNOSCUT

Obiectele, fiind concrete, îşi creează în conştiinţa vorbitorului o reprezentare nemijlocită. Fiecare obiect are o formă stabilă în timp şi diferită de a celorlalte obiecte ce pot fi denumite prin acelaşi substantiv: cal_1, cal_2, cal_3... cal_n. Vorbitorii sînt adeseori conştienţi de această *varietate a obiectelor* „supuse" aceleiaşi denumiri: *cal*. Conştiinţa acestei varietăţi decurge din interesul vorbitorului pentru aceste obiecte din care ajunge să cunoască o parte, cîteva. Acest „interes" constă (pe plan lingvistic) în referinţa frecventă (din motive practice, extralingvistice) la unul sau unele din obiectele „supuse" substantivului respectiv. (Pentru elevi, obiectele numite *profesor* sînt mai interesante, mai apropiate decît cele numite *veveriţă*, în sfera primului substantiv elevii sesizînd o varietate care, deşi existentă şi în sfera celui de-al doilea, le este în acest caz indiferentă, inexistentă pentru ei.)

De aceea, ajungîndu-se în situaţia ca vorbitorii să cunoască mai multe obiecte din cele denumite printr-un substantiv e nevoie de o specificare a obiectului anumit care ne interesează. Aceasta se face prin determinarea substantivului, adică printr-o raportare a obiectului la vorbitor (în ultima instanţă): *profesorul de ieri*, *profesorul de matematică*, *profesorul meu* etc.

Toate obiectele la care se referă vorbitorul îi sînt acestuia cunoscute (altminteri nu s-ar referi la ele), dar nu şi interlocutorului.

Pentru acesta unele sînt *cunoscute*, altele *necunoscute*. De ce şi cînd a fost necesar să fie marcată special această diferenţă nu ne întrebăm acum, dar considerăm că articolul apare pentru a face acest lucru.

Aşadar, distincţia *cunoscut — necunoscut* nu poate fi făcută la toate substantivele nume de obiecte, ci numai la acele substantive în a căror sferă există o mare varietate de obiecte, varietate determinată de interesul vorbitorilor şi de care aceştia sînt conştienţi. Cum opoziţia cunoscut — necunoscut este fundamentală şi primară pentru articol, conchidem că numai substantivele care o pot realiza sînt compatibile cu articolul, că deci numai aceste substantive au făcut utilă şi necesară apariţia articolului.

Identificarea substantivelor nume de obiecte care realizează opoziţia cunoscut — necunoscut se face pe baza interesului vorbitorilor pentru obiectele denumite. De aceea lista acestor substantive diferă de la un grup de vorbitori la altul, de la o regiune la alta, de la o epocă istorică la alta etc. O clasificare tranşantă a substantivelor în funcţie de acest

criteriu e greu de făcut, ca n-ar oglindi decît poziţia substantivelor respective în raport cu autorul acelei clasificări.

(Din acest punct de vedere poziţia substantivelor abstracte şi concrete nume de materie este aproape identică. În comunicare este suficientă cunoaşterea sensului acestor substantive, căci ele mai mult *semnifică* decît desemnează.)

Aşadar, analiza semantico-logică a clasei substantivelor ne-a dus în ultimă instanţă[6] la o categorie de substantive concrete, nume de obiecte ce pot fi cunoscute sau nu de interlocutor. Acestea sînt substantivele care au făcut necesară şi utilă apariţia articolului.

În continuare, ordinea compatibilităţii cu articolul ar putea fi: celelalte substantive nume de obiecte, substantivele nume de materie, substantivele abstracte. În această ordine deducem că s-a făcut şi extinderea întrebuinţării articolului pînă la generalizare, aproape.

Rezultatul deducţiilor noastre se întîlneşte cu rezultatele asemănătoare la care a ajuns G. Guillaume [7] pe baza primelor texte ale limbilor romanice occidentale. Redăm rezumatul făcut acestor rezultate de către Radu I. Paul: „Nu toate numele s-au bucurat la început de acelaşi tratament sub raportul articulării. .

Primele noţiuni care s-au bucurat de tratamentul articulării au fost acelea care exprimau realităţi concrete multiple şi cu formă determinată sau discontinuă. De pildă noţiunea de om, copac, masă, fac parte din această categorie, spre deosebire de toate celelalte categorii de noţiuni: concrete continuu, exemplu: apă, nisip, vin; abstracte continue: bunătate, credinţă, sfîrşire etc., care exprimă realităţi unice, exemplu: lună, soare, paradis, Dumnezeu etc.; în fine numele proprii de fiinţe sau geografice.

Acest lucru e uşor de explicat. Noţiunile concrete multiple prezentau spiritului, tocmai prin această natură a lor de multiplicitate a indivizilor conţinuţi în sfera lor, o incertitudine care era corectată prin determinarea articulării.

În ordinea de mai sus, a diferitelor categorii de noţiuni şi după principiul certitudinii sau incertitudinii, cu care se prezentau spiritului, s-a extins articolul la toate substantivele" [8].

Să ne oprim puţin asupra extinderii articolului la celelalte substantive, fără să ne intereseze ordinea, ci cauza extinderii.

Cum am văzut mai sus substantivele care au dus la apariţia articolului, printre altele, denumesc obiecte importante în viaţa omului, la care ne referim în mod frecvent. Aceste substantive fac parte din fondul principal al limbii. Frecventa lor folosire cu articolul face ca acesta să fie „simţit" de vorbitori ca un indice al substantivităţii, ca un determinant specific al clasei substantivelor. Faptul acesta, că substantivele compati-

---

[6] Dată fiind eterogenitatea clasei substanţivelor, am putea găsi unele substantive care să nu participe la nici una din opoziţiile de mai sus, care cu greu ar intra în vreuna din categoriile stabilite. Le considerăm a fi oricum incompatibile cu articolul.

[7] Gustave Guillaume, *Le problème de l'article et sa solution dans la langue française*, mai ales cap. IV.

[8] Radu I. Paul, *Flexiunea nominală internă în limba română*, Bucureşti, 1932, p. 28–29.

bile cu articolul sînt frecvent folosite, explică extinderea articolului la toate substantivele sau concură la explicarea acesteia „... în materie de inovaţii în morfologie rolul hotărîtor, ca punct de plecare, îl are fondul principal, pe cînd masa vocabularului, serveşte ca teren de răspîndire şi generalizare a inovaţiilor" [9].

Valoarea de nume general a substantivelor se poate marca şi prin articol hotărît (*Profesorul trebuie să fie un exemplu pentru elevii săi*) şi prin articol nehotărît (*Un profesor trebuie să fie un exemplu pentru elevii săi*). Aceasta dovedeşte încă o dată că articolul nu apare pentru a marca valoarea de nume general a substantivului. Cu privire la această valoare s-ar putea emite ipoteza că această relaţie care îi dă naştere se stabileşte ulterior apariţiei articolului, în urma articulări substantivelor incompatibile iniţial de a primi articolul (cele abstracte, în primul rînd). Să detailăm puţin premisele ipotezei.

În propoziţia *profesorul a intrat în clasă*, substantivul *profesorul* desemnează un obiect anumit, individualizat opus altor obiecte din aceeaşi specie: *profesorul*$_1$, *profesorul*$_2$, etc. sau din altă specie: *doctorul*, *inginerul* etc. În propoziţia *profesorul trebuie să fie un exemplu pentru elevii săi* substantivul *profesorul* desemnează nu un obiect, individualizat, ci o întreagă specie de obiecte, opunîndu-se substantivelor nume ale altor specii şi avînd, deci,valoare de nume general. În sfera substantivelor abstracte neexistînd o varietate de obiecte, substantivele abstracte nu sînt folosite pentru a desemna obiecte diferite din aceeaşi specie: *prestanţă*$_1$, *prestanţă*$_2$ etc., ci pentru a desemna o semnificaţie (*prestanţă*), deosebită de alta (*respect*). La acest nivel nu se face de regulă diferenţa între obiecte, ci între substantive, între specii, între semnificaţii generale. Substantivele abstracte au, aşadar, în orice situaţie (sau măcar în majoritatea situaţiilor), valoarea de nume general. Presupunem că în urma articulării substantivelor abstracte articolul începe să fie „simţit" ca semn al valorii de nume general (practic singura valoare cu care sînt folosite substantivele abstracte), şi să fie folosit şi pe lîngă substantivele care îi reclamaseră apariţia, chiar în situaţia cînd acestea, avînd valoarea de nume general, nu ar fi trebuit să se articuleze.

În sprijinul acestei ipoteze ar veni faptul că în proverbe şi alte formule conservatoare a unor fapte de limbă dispărute din norma lingvistică, substantivele, folosite cu valoare de nume general adeseori nu se articulează, ceea ce nu se întîmplă în uzajul comun. Deci nu de la început valoarea de nume general se leagă de articol.

II. Am amintit mai sus de faptul că o serie de substantive nu se pot articula nehotărît fără a primi un determinant. Care e diferenţa între *am văzut un om* şi *am băut o apă* (!)? Vorbitorul şi conlocutorul său acceptă prima propoziţie întrucît oamenii sînt foarte diverşi, individualizabili şi nu-i poţi cunoaşte pe toţi. La a doua propoziţie interlocutorul se întreabă

[9] Al. Graur, *Fondul principal al limbii române*, Bucureşti, 1957, p. 100.

de ce o *apă* de vreme ce apa este aceeaşi? Propoziţia *am băut o apă grozavă* este corectă întrucît prin determinantul *grozavă* este introdusă ideea de variabilitate în sfera substantivului *apă*, idee pe care vorbitorul nu o are în vedere în mod obişnuit (vezi mai sus, p. 168).

În vreme ce substantivele care au făcut necesară apariţia articolului denumesc obiecte diferite, de a căror variabilitate vorbitorii sînt conştienţi, celelalte denumesc obiecte diferite, dar de a căror variabilitate vorbitorii nu sînt conştienţi considerîndu-le omogene, mai degrabă identice. De aceea nu putem folosi pe lîngă un asemenea substantiv semnul *necunoscut* (articolul nehotărît) fără a nu explicita, fără a sugera existenţa unei variabilităţi în sfera celor denumite prin acel substantiv. Şi acest lucru se face prin determinanţi, îndeosebi adjectivele.

Singur, articolul hotărît nu este suficient pentru a individualiza un obiect, *omul*, pentru că din sfera de obiecte numite *om* cunoaştem mai multe. E nevoie de alţi determinanţi care din obiectele *om* cunoscute să indice despre care anume este vorba: *omul pe care l-am văzut ieri în pădure* (aceşti determinanţi pot fi şi extralingvistici). În cazul acestor substantive articolul nehotărît nu are nevoie de asemenea determinanţi, dată fiind variabilitatea subînţeleasă a obiectelor denumite prin substantivele din această categorie. De aceea numai poziţia articolului hotărît se poate explica prin poziţia determinanţilor [10]. (Cum se explică poziţia articolului nehotărît? Cred că pe lîngă alte motive trebuie considerat şi acesta: aflîndu-se înaintea substantivului şi indicînd că obiectul denumit este necunoscut, articolul scuteşte pe vorbitor de un „efort psihic" inutil. Dacă ar fi fost postpus, la recepţionarea numelui obiectului vorbitorul, devansînd mesajul, s-ar fi gîndit adeseori la unul din obiectele cunoscute cu acest nume, solicitîndu-şi memoria şi aflînd prea tîrziu că obiectul îi este necunoscut. Prepunerea este probabil poziţia „normală" a articolului hotărît sau nehotărît. În cazul articolului hotărît din limba română determinarea lingvistică a poziţiei articolului hotărît a acţionat în dezacord cu cea psihică, dovedindu-se a fi mai puternică.)

Deci: a) apariţia articolului hotărît la substantivele compatibile cu articolul s-a făcut în prezenţa altor determinanţi (adjective şi genitive în primul rînd). Extinderea articolului hotărît la celelalte substantive nu a necesitat alte determinări. (Corelîndu-le cu poziţia articolului, dependentă de determinanţi, cele de mai sus converg cu ideea că articolul apare la o anumită categorie de substantive, substantive care aveau nevoie de determinanţi întrucît denumeau obiecte diferite mult între ele.)

b) apariţia articolului nehotărît nu e legată de determinarea substantivelor nume de obiecte necunoscute. Dar extinderea sa ulterioară la celelalte substantive se face prin determinarea acestora.

Un reflex actual al acestor fapte abia presupuse ar putea fi acesta: în limba română substantivele precedate de prepoziţii nu se articulează

[10] Al. Graur, *A propos de l'article postposé en roumain*, în „Romania", LV (1929), p. 475 şi urm., *Autour de l'article postposé*, în BL., V (1937) p. 204–218 şi I. Coteanu, *Despre poziţia articolului în limba română*, în SCL., VII (1956), 1–2, p. 57–74.

deşi au valoare de substantive articulate (denumesc obiecte cunoscute): *m-am urcat pe casă*. Articularea nehotărîtă este posibilă: *m-am urcat pe o casă*, însă articularea hotărîtă nu se poate face decît în prezenţa unui determinant: *m-am urcat pe casa* (!) dar *m-am urcat pe casa voastră*.

N.B. Faptul că în sprijinul unor ipoteze cu privire la evenimente petrecute cu peste o mie de ani în urmă aduc fapte de limbă actuală, ca mai sus, trebuie înţeles nu ca un procedeu simplist de argumentare, ci ca un principiu de metodă: singurul mijloc de a verifica o teorie asupra apariţiei articolului, dată fiind penuria de texte concludente, îl constituie puterea acestei teorii de a explica excepţiile actuale de la regulile de articulare ce decurg din definirea articolului.

Scanned with OKEN Scanner

EVOLUȚIA SISTEMULUI DE ARTICULARE A NUMELOR PROPRII ROMÂNEȘTI ȘI DATELE GEOGRAFIEI LINGVISTICE

DE

ALEXANDRU IONAȘCU

Ocupîndu-se în lucrările sale de poziția articolului românesc și de folosirea acestuia la numele proprii, acad. Al. Graur a arătat în repetate rînduri că între categorii de forme care la prima vedere par disparate există conexiuni și interdependențe a căror punere în lumină permite o înțelegere mai profundă a fenomenelor investigate [1]. În mai multe lucrări recente, consacrate — parțial sau în întregime — articulării antroponimelor românești, domnia-sa propune pe bună dreptate amendarea tezei curente potrivit căreia în limba română numele proprii feminine comportă articol hotărît enclitic, în timp ce nonfemininele [2] sînt folosite fără această particulă [3]. Lucrurile — ni se atrage atenția — sînt în realitate mult mai complicate. Dacă avem în vedere în mod special toponimele, lipsa sau prezența articolului depinde uneori de tipul construcției sintactice (*am vizitat Clujul, Tîrgoviștea — mă duc la Cluj, la Tîrgoviște; cunosc bine Aradul — cunosc orașul Arad; am locuit în Sibiu — am locuit în Sibiul acelor ani*), alteori de numărul gramatical (*pe Bîrzava — pe Tîrnave*), dar în multe cazuri deosebirea se explică, de bună seamă, prin cauze extragramaticale, căci avem pe de o parte uzul:

---

[1] Vezi, printre altele: *Les noms roumains en -u(l)*, în *Mélanges linguistiques*, București—Paris, 1936, p. 88 și urm. (apărut anterior în « Romania » LII, 1926); *A propos de l'article postposé*, ibid., p. 50 și urm. (apărut anterior în « Romania » LV 1929); *Despre vocativul românesc*, ibid., p. 98 și urm. (apărut anterior în « Grai și suflet », V, 1931); *Notes sur l'article postposé*, ibid., p. 56 și urm. (apărut anterior în « Romania » LX, 1934); *L'accusatif de direction*, în *Mélanges linguistiques*, II, Copenhaga, 1941, p. 19—20; *Evoluția limbii române*, București 1963; *La romanité du roumain*, București, 1965; *Nume de persoane*, București, 1965; *Articolul hotărît la numele de persoane românești*, în SCL, XVII, (1966) 1 p. 19 și urm. (versiune franceză în RRL, X (1965)); *De nouveau sur l'article postposé en roumain*, în RRL, XII (1967), 1, p. 3 și urm.

[2] Preferăm acest termen, întrucît printre numele de locuri considerate foarte multe nu sînt masculine.

[3] *Nume de persoane*, p. 140—141; *Articolul hotărît la numele de persoane românești* p. 19 ș.a.

am vizitat Cisnădia, Orăștia — merg la Cisnădie, la Orăștie, iar pe de altă parte, la toponime similare (sub raport fonetic și morfologic) cu cele din expresiile de mai sus, tipul: *am vizitat Crevedia, Medgidia, Vărădia* etc. — *merg la Crevedia, la Medgidia, la Vărădia* etc., la fel, alături de construcții ca *am trecut Dunărea — mă scald în Dunăre*, avem și *am trecut Vedea — mă scald în Vedea*, iar tipul *iată Brașovul, Bîrladul, Vasluiul* etc. *iată-ne la Brașov, la Bîrlad, la Vaslui* etc. nu exclude exemple ca *iată Giurgiul, Naipul, Titu — iată-ne la Giurgiu, la Naipul, la Titu*[4].

Urmînd îndemnul implicat în cuvintele acad. Al. Graur, care aprecia într-una din lucrările la care ne-am referit că această problemă își așteaptă încă un studiu amănunțit[5], în rîndurile de mai jos ne propunem să arătăm că actualele norme de articulare a numelor proprii în limba română literară, deși ne apar ca foarte complicate și contradictorii, reprezintă de fapt realizarea parțială a unei tendințe generale, care s-a manifestat în mod constant în decursul timpului (cel puțin în perioada asupra căreia putem judeca pe baza datelor oferite de textele vechi sau păstrate de dialecte) și care acționează în direcția constituirii unui sistem mult mai simplu și totodată mai bine diferențiat de normele generale ale articulării numelor comune.

Sînt « proprii » prin definiție substantivele care denumesc obiectele *individuale* spre a le deosebi de altele similare. Prin urmare numele propriu individualizează prin sine însuși obiectul, nu are nevoie de o particulă specială individualizatoare cum este articolul[6]. Cu toate acestea, în multe limbi care au dezvoltat un sistem de articulare, folosirea numelor proprii articulate nu este un lucru neobișnuit. Fenomenul este frecvent în special în limbile aflate într-o fază inițială a dezvoltării articolului și are mai multe cauze. Pe de o parte, încă în perioada premergătoare apariției articolului hotărît, un caz tipic de utilizare a pronumelui demonstrativ cu rol de determinativ vag (cu funcție deictică — respectiv anaforică — atenuată la maximum) se observă tocmai la numele proprii[7]. Pe de altă parte, articularea numelor proprii ca trăsătură pur formală este intensificată ulterior prin transformarea frecventă în nume proprii a unor substantive comune

---

[4] Exemplele de acest tip nu sînt prea numeroase în limba literară propriu-zisă, dar abundă în stilul oficial cvasi-literar. Majoritatea celor încetățenite în limba literară provin — după toate aparențele — din nume de persoană și au forma articulată fără *-l*. *Giurgiu* ar putea fi interpretată și ca formă nearticulată (aberantă) față de *Giurgiul* (cf. și *giulgiu* — cu varianta *giulgi* — față de *giulgiul*) și ar sta alături de *Lotru—Lotrul*, unde avem *-u* în mod normal după grup cu lichidă.

[5] *Articolul hotărît la numele de persoane românești*, p. 19.

[6] Cf. Valeria Guțu Romalo, *Unele valori ale articolului în limba română actuală*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, p. 368—69; un punct de vedere diferit întîlnim la A. Dauzat (*Les noms de personnes*, ed. III, Paris, 1928 p. 1—2), care consideră însă nume proprii și etnonimele de felul lui *Français, Anglais* etc.

[7] Cf., pentru folosirea lui *ille* în latină, *Istoria limbii române*, vol. I. *Limba latină*, București, 1965, p. 150.

și, mai ales, a unor adjective-epitete [8]. Tot în sensul folosirii numelor proprii la forma articulată a acționat în limbile cu flexiune nominală redusă (de ex. în română, în germana vorbită, inclusiv în graiurile săsești din țara noastră) și necesitatea deosebirii formelor cazuale. (După cum se știe, flexiunea pronominală, caracteristică și pentru articol, a fost în general mai rezistentă decît cea nominală.)

Faptele pe care le vom evoca în continuare confirmă presupunerea acad. Al. Graur [9] că inițial în limba română numele proprii și în mod special cele provenite din substantive comune și adjective-epitete se întrebuințau atît *cu*, cît și *fără* articol și că numai după consolidarea opoziției între numele comune articulate și cele nearticulate una dintre două forme ca *Lupu* și *Lupulu*, sau *Barbu* și *Barbulu*, care exprimau același grad de individualizare, devine de prisos. Evoluția ulterioară a numelor proprii din punctul de vedere al formei gramaticale se caracterizează prin pendularea acestora între tendința de a rămîne invariabile sub raport flexionar și presiunea analogiilor la care erau supuse din partea numelor comune [10]. Ultima a putut să-și producă efectul cu atît mai mult, cu cît în aceeași direcție acționa și nevoia de exprimare a raporturilor cazuale în condițiile flexiunii nominale reduse [11].

Metoda punerii la contribuție a datelor geografiei lingvistice pentru stabilirea evoluției regimului de articulare a numelor proprii românești a fost sugerată indirect de S. Pușcariu într-un articol publicat în 1921 [12] și a fost folosită în treacăt de Em. Petrovici [13] și Al. Graur [14]. Mai recent R.G. Piotrovski a încercat să trateze această problemă în ansamblu, în lumina datelor comparabile oferite de romanistică și de balcanistică [15]. În afară de o cunoaștere insuficientă a materialului lingvistic românesc, lucrarea lui Piotrovski prezintă și o serie de scăderi de ordin metodologic[16]. În examinarea materialului toponimic și antroponimic românesc autorul la care ne referim a scăpat din vedere caracterul special al aglutinării articolului enclitic, care se poate reduce la o sudură fonetică (determinată de slăbiciunea fonetică a sfîrșitului de cuvînt), fără ca prin aceasta articolul să fie desființat din punct de vedere funcțional și să se contopească în întregime cu substantivul pe care-l determină. Cf.: N. — A. *Maria*, G. — D. *Mariei*, V. *Marie*; dialectal: N. — A. *Marie* (na) și *Maria* (a), G.—D. *Mariei*

---

[8] Pentru limba română faptul a fost pus în evidență de acad. Al. Graur în articolul *Les noms roumains en -u(l)* (citat mai sus). Pentru neerlandeză, în care articolul *de* a fost aglutinat la numeroase nume de familie provenite din termeni indicînd ocupația sau din epitete, cf. A. Dauzat, *op. cit.*, p. 133.

[9] *Les noms roumains en -u(l)*, p. 92.

[10] I. Coteanu, *Morfologia numelui în protoromână (româna comună)*, 1969, p. 47.

[11] I. Coteanu, *op. cit.*, loc. cit.

[12] *Der lu- Genetiv in Rumänischen*, extras din «Zeitschrift für romanische Philologie», 1921, p. 76 și urm.

[13] *Nume proprii de bărbați articulate*, în DR V, p. 579 și urm.

[14] BL, VII (1939), p. 105—114.

[15] R. G. Piotrovski, *Формирование артикля в романских языках* Moscova, 1960.

[16] O critică succintă și pe drept cuvînt severă a acestei lucrări a fost făcută de acad. Al. Graur în articolul *De nouveau sur l'article postposé en roumain*.

(sau *ei Marie*) etc. Cu totul altfel se prezintă faptele în cazul aglutinării la substantiv a articolului proclitic din limba franceză, care o dată aglutinat nu mai funcționează ca articol :

le mercier	*Mercier*	*Lemercier*
du mercier	*de Mercier*	*de Lemercier*
au mercier	*à Mercier*	*à Lemercier* [17].

De aceea, dacă pe teritoriul de răspîndire al limbii franceze se observă o anumită repartiție geografică a numelor de familie provenite din supranume între tipul *Fèvre*, *Loup*, *Roux* etc. și tipul *Lefèvre*, *Leloup*, *Leroux* etc. se pot trage concluzii aproape sigure cu privire la cronologia dezvoltării articolului în diverse graiuri [18]. Faptele lingvistice românești din această categorie trebuie privite însă cu mai multă rezervă : formele care apar într-o hartă geografică sau lingvistică, într-o listă, un registru sau repertoriu etc. trebuie coroborate cu altele similare și neapărat cu mărturiile unor *texte* cursive, pentru stabilirea *sistemului* de folosire a articolului la acest gen de cuvinte în graiul respectiv.

1. FORMA DE NOMINATIV-ACUZATIV

Articularea enclitică [19] a numelor proprii (de persoane și de locuri, masculine și feminine) la forma de nominativ-acuzativ este caracteristică nu numai pentru aromână, fapt recunoscut ca atare în lucrările de specialitate [20], ci și pentru o mare parte a graiurilor dacoromâne ; numai în limba literară și în celelalte graiuri dacoromâne [21] numele de persoane și majoritatea numelor de locuri feminine (și chiar unele masculine) apar într-o formă invariabilă, corespunzătoare fie formei articulate (*Maria*, *Constanța*, *Craiova*, *Popescu*, *Moldovcanu*, *Dinu*, *Lehliu* etc.), fie celei nearticulate (*Moldovan*, *Coșbuc*, *Constantin*, *Vasile* etc.).

La numele de persoane feminine, în majoritatea graiurilor de peste munți sistemul literar coexistă cu un sistem local de tip arhaic, similar celui din aromână. Observațiile făcute de noi asupra hărților ALR II arată că în interiorul unei arii care se întinde spre sud și est pînă la punctele 36, 27, 833, 130, 157, 544, 551, 365 și 362 inclusiv, numele de persoane feminine apar frecvent în forma nearticulată [22]. În afară de aceasta formele nearticulate au fost notate sporadic și difuz pe aproape întreg teritoriul situat spre

---

[17] J. Kuryłowicz, *La position linguistique du nom propre*, în *Esquisses linguistiques*, Wrocław-Krakow, 1960, p. 185.

[18] A. Dauzat, *op. cit.*, p. 120–121.

[19] Prin *articulare* înțelegem opoziția între forma articulată și cea nearticulată, nu prezența articolului (sau, mai exact, a elementului provenit din articol).

[20] Vezi Th. Capidan, *Aromânii*, vol. II, p. 397–399.

[21] Numărul acestor graiuri crește însă mereu, datorită influenței tot mai intense exercitate de limba literară.

[22] Vezi ALR serie nouă, vol. V, hărțile 1 511, 1 514, 1 530, 1 545–1 555, 1 559, 1 560, 1 562, 1 563 și 1 566.

miazăzi și răsărit de izoglosa amintită și, fapt caracteristic, numai la cele mai frecvente prenume feminine [23], ceea ce denotă că e vorba de păstrarea unei particularități care într-un trecut mai mult sau mai puțin îndepărtat era general răspîndită. Prenume feminine nearticulate ale persoanelor anchetate apar (în volumul *Texte dialectale* publicat de E. Petrovici) tot cu precădere în graiurile de peste munți[24]. Iar mărturiile textelor cursive vin să dovedească, celor care s-ar îndoi de interpretarea noastră, că nu este vorba de vocative[25], care *au păstrat* [26] forma nearticulată și în limba literară. Ne mărginim să dăm un exemplu din punctul 141 (localitatea Micăsasa; simplificăm transcrierea): *S-o tot dus Ion Nun pîn'la Dumitru Bacea ș-o cerut* [de nevastă] *pe Ană. Ș-o zîs că nu i-o dă pîn'la toamnă.* Exemplele pot fi întîlnite și în literatura cultă (de exemplu, la Octavian Goga: *peste-o săptămînă măritătm pe Floare*) și nu numai în versuri, ci și în proză, atunci cînd autorul — de regulă cu intenție — redă vorbirea locală. Am întîlnit asemenea forme în teatrul lui I. Slavici, în proza lui M. Beniuc, dar cel mai clar se reflectă sistemul popular arhaic de articulare a numelor proprii în *Cordovanii* lui I. Lăncrănjan. În limba eroilor acestei opere se folosește graiul natal al autorului, care este originar din Oarda de Sus, din apropiere de Sebeș-Alba și de Alba Iulia. Există în primul rînd o serie de nume (*Ruzalii*, *Șofie*, *Marie*, *Ișlină* ș.a.) care au formă nearticulată nu numai la vocativ, ci și la nominativ și acuzativ, atunci cînd nu sînt urmate de un determinant (substantival sau adjectival): *Ruzalii s-a întors către mine...* (vol. III, p. 276); *Și cînd au strîmtorit-o... pe Marie...* (vol. I, p. 369—370); *M-am dus cu fata acolo, cu Ruzalii*; *Și cu Ișlină văd eu ce fac!* (vol. III, p. 341); *Începuse și Șofie, nevastă-sa, să-l bîrîie...* (vol. II, p. 251). Forma articulată apare numai cînd urmează un determinant: *Ruzalia lui Nicodim* (vol. III, p. 24); *Ruzalia lui tetea Nicodim* (vol. III, p. 25). Alte nume feminine (*Leonora*, *Tavia*, *Nica*, *Oniță* etc.) păstrează o formă nearticulată numai în apoziție: *mi-a spus mătușa Oniță într-o zi* (vol. I p. 34); *și Oniță mă tot suduie* (vol. I p. 62); *Da nana Tavie tot așa de șoadă o fi?* (vol. I, p. 12); *După Nica lui Indreiu a venit la rînd Tavia Romcescului* (vol. I p. 13). În sfîrșit, anumite nume, de exemplu *Parasca*, *Minodora*, se folosesc nearticulat numai la vocativ, ca în limba literară [27].

---

[23] Este vorba de prenumele *Maria* (*Marie*), *Ioana* (*Ioană*) și *Floarea* (*Floare*), în special sub formă de hipocoristice; în punctele 605 și 531 mai apare *Zamfirică* și, respectiv, *Ilenucă*, *Zamfira* și *Ileana* fiind, după toate aparențele, la fel de frecvente în Moldova cu *Floarea*, al cărui hipocoristic în formă nearticulată a fost notat în punctul 537.

[24] Punctele 29, 102, 130, 133, 156, 272, 279, 284, 346, 349 etc.

[25] Îndoiala ar fi oarecum întemeiată; la întrebarea: *cum te cheamă?* cineva ar putea răspunde *Ioane*, *Mario*, *Ano* etc. Menționăm însă că în cazurile în care răspunsul notat reprezenta o formă de vocativ anchetatorul a specificat în mod expres cazul.

[26] Subliniem acest lucru, deoarece există și părerea — întemeiată dacă pornim numai de la faptele literare actuale — că vocativele de tipul *Ană* au apărut ca urmare a „interpretării lui *-a* din forma de nominativ-acuzativ ca articol" (vezi Valeria Guțu Romalo, *op. cit.*).

[27] Întrucît unele nume nu apăreau în cuprinsul romanului în toate construcțiile care ne interesau, am rugat pe autor să improvizeze anumite construcții pentru a ne lămuri și îi mulțumim pe această cale pentru amabilitatea cu care a binevoit să ne sprijine.

Scanned with OKEN Scanner

Foarte frecvent apar numele de persoane feminine nearticulate în studiile de onomastică publicate în ultimele decenii. De obicei autorii acestor articole — în general originari din regiunile pe care le investighează sub raport onomastic — nu comentează în nici un fel faptul că în aceeaşi enumerare înregistrează antroponime sau sufixe antroponimice fără articol enclitic alături de altele în forma articulată. Din această cauză, parcurgînd lucrările respective, cercetătorul constată pur şi simplu existenţa acestor forme (probabil de nominativ-acuzativ, nu de vocativ !), dar nu are cum să stabilească în ce mod îşi împart ele sfera de întrebuinţare cu cele articulate enclitic, nu poate să-şi facă o idee sigură despre *sistemul* de articulare a antroponimelor în graiul descris [28].

Uneori se creează impresia că lipsa de atenţie a culegătorilor pentru particularitatea gramaticală care ne interesează aici i-a determinat să noteze alternativ — în condiţii similare — cînd formele populare locale, cînd forme hibride, rezultate din acţiunea propriului lor idiolect (de tip literar !) asupra procesului de înregistrare a materialului dialectal. Astfel, într-un articol amplu consacrat sistemului popular de denominaţie în Transilvania, de I. Roşianu [29], întîlnim următoarele perechi de formule care par să se excludă reciproc : (*Nana*) *Ioană a lu Achim* — (*Nana*) *Ioana a lu Codru*; *Vramu lu Măria lu Aurelu lu Hulvan* — *Nisa lu Marie lu Avram*; *Văsălie lu Ţurung* — *Văsălia lu Parfir*; *Gheorghe Bindăroii* — *Gheorghe a Bindăroii*. (Ultimul cuplu pare să se refere la una şi aceeaşi persoană.)

Influenţa inversă, a vorbirii dialectale, s-a manifestat la autorii vol. V al ALR (serie nouă), care în titlul hărţilor 1554 şi 1555 au notat forma *Floare* în locul celei corespunzătoare uzului literar (*Floarea*), lucru care nu a rămas neobservat de un recenzent (de dincoace de munţi !) al lucrării [30].

În încheiere mai menţionăm faptul că în volumul apărut recent al atlasului lingvistic al Maramureşului se dau în introducere cele mai frecvente prenume feminine din localităţile anchetate, majoritatea acestora fiind în forma nearticulată.

În ce priveşte toponimele de gen feminin constatăm aceeaşi asemănare între graiurile dacoromâne amintite şi situaţia din aromână. Construcţiile cu toponime feminine fără articol enclitic (*Bistriţă*, *Suceavă*, *Moldoviţă* etc.) remarcate de O. Densusianu, Al. Rosetti ş.a. pentru limba veche, nu sînt cazuri izolate, căci fapte similare se observă şi în perioadele ulterioare, inclusiv în ultimele două secole, în special în texte redactate de

---

[28] Cităm, ca exemple : Doina Grecu, *Despre supranumele din comuna Berzovia*, în CL, VII (1962), 2, p. 323 şi urm. ; Sabina Teiuş, *Tendinţe noi în sistemul prenumelor din comuna Cuzdrioara*, în CL, VI (1961), 2, p. 415 şi urm. ; Al. Cristureanu, *Supranumele locuitorilor din satul Răchita*, în CL, VI (1961), 2, p. 397 şi urm., *Prenumele de la Livadia şi Rîu-Bărbat*, în CL, IV (1959), p. 159 şi urm. ; Aurelia Stan, *O problemă de onomastică: numele proprii de animale*, în CL, VII (1962), 2, p. 235 şi urm.

[29] Ioan Roşianu, *Observaţii asupra sistemului popular de denominaţie populară în Transilvania*, în *Limbă şi literatură*, 12, Bucureşti, 1966, p. 345—372.

[30] Ion Ionică, (recenzie la) *ALR, serie nouă*, vol. V, în LR, XVI (1967), 5, p. 475—478.

autori de peste munți înaintea unirii Transilvaniei cu vechea România. Iată cîteva exemple din notele lui N. Densusianu la volumele din colecția de documente Hurmuzachi [31] pregătite de el pentru tipar: *Canonicul din Orade trimite...* (vol. I p. XII și 212); *episcopilor din Agram, din Orade și din Cenade* (vol. I p. 2-a, p. VI); *Petru din Cisnădioară* (ibid.); *conferesce chinezului din Mihadie* (p. XV); *în ținutul dintre Ialomiță și Siret* (vol. I p. 2-a, p. XIX); *Arhidiaconul catolic din Timișoară* (vol. I p. 2-a, p. XXXII); *scutesce pe cetățenii din Bistriță* (vol. I p. XXII și 491). Pe hărțile cuprinzînd numele populare ale localităților anchetate pentru ALR I și II, întîlnim următoarele toponime feminine în forma de nominativ-acuzativ nearticulat: *Berință* (p. 357), *Pătrovă* (p. 348), *Racșă* (p. 341), *Poiană* (p. 217), *Hinedoară* (p. 112), *Cîrțișoară* (p. 170), *Grumăzoaie* (p. 508), *Peresecină* (p. 461), *Micăsasă* (p. 141). În volumul *Texte dialectale* publicat de Em. Petrovici mai găsim următoarele forme, de data aceasta în construcții (simplificăm transcrierea): *ieș-poftit cu o buchie dă răchie să te duci la Vărădie* (p. 27; *Vărădia* este o localitate învecinată); (strigoi) *iestă la Ohabă* (p. 27; *Ohaba* — o localitate învecinată); *să strîng la munte la Călineasă*; *să gur la Călineasă* [32] (p. 95); *în pădurea lui, la Tihuță* (p. 219). Exemple numeroase se întîlnesc în textele oficiale din secolul trecut și , ceea ce este mai interesant, nu numai în cele de proveniență ardelenească, ci și în documente din Bucovina, Oltenia, Muntenia și Moldova (de ex. *Amaradie, Dîmboviță, Galiție, Viiană*). Am constatat că în multe cazuri forma nearticulată a antroponimului este folosită pentru localitățile mai apropiate vorbitorilor, în timp ce pentru altele se folosește forma oficială. Astfel, în graiul natal al autorului acestui articol se folosesc formele *Stigniță, Hușniță* (pentru cel mai apropiat sat, respectiv rîu cu acest sufix), însă *Gvardeniță, Smadoviță, Topolniță, Bistriță* (pentru sate, respectiv rîuri ceva mai depărtate) [33]. Și aici se poate face o legătură între frecvență și caracterul arhaic al formelor în *-ă*.

O dovadă indirectă în favoarea presupunerii că în trecut toponimele feminine se foloseau, ca și antroponimele, în ambele forme, o constituie și existența unor denumiri ca *Albota, Balota, Arnota* etc., *Chitila, Petrila, Burila, Brăila* etc., care sînt la origine antroponime masculine cu sufixul *-ită*, respectiv *-ilă*. După ce aceste denumiri au fost folosite mult timp ca toponime ele și-au pierdut forma internă și au pierdut ulterior forma în *-ă*, ca și celelalte nume de locuri feminine. (Numai toponimele în *-e*, așa cum s-a văzut mai sus, păstrează uneori pînă astăzi ambele forme. Între acestea cel mai tipic este *Dunărea-Dunăre*.)

Cauza pierderii formei nearticulate în graiurile dacoromâne de sud, atît la antroponimele feminine, cît și la toponimele feminine, trebuie pusă

---

[31] *Documente privitoare la Istoria Românilor* (Colecția Eudoxiu de Hurmuzachi) vol. I, București, 1887, vol. I partea a 2-a, București, 1890, culese și însoțite de note și variante de Nic. Densusianu.

[32] Exemplul e valabil cu anumite rezerve, căci s-ar putea să se explice prin sufix, care-i antroponimic.

[33] Localitățile și rîurile respective sînt situate în partea centrală a județului Mehedinți.

în legătură cu existența în aceste graiuri a articolului *al, a, ai, ale*. Spre deosebire de situația din limba literară și din graiurile de tip nordic, în Oltenia, Muntenia, Banat și sudul Ardealului *al, a, ai, ale* reprezintă și articolul adjectival, iar după părerea noastră numai în acest caz *al, a, ai, ale* este articol și la origine. În construcțiile cu articol genitival (posesiv), seria *al, a, ai, ale* s-a extins ulterior, luînd locul prepoziției *a* (care se folosește pînă azi în aromână și în gaiurile dacoromânești nordice) sau al combinațiilor formate de această prepoziție cu articolele proclitice *-lu* (*l*), *le* (*li*), *ei* (*ii*) etc. În acest sens cred că prof. I. Coteanu, în lucrarea sa recentă la care ne-am referit mai sus, acordă pe bună dreptate o mare importanță existenței seriei *al, a, ai, ale* în graiurile dacoromâne de tip sudic [34]. În aceste graiuri, în construcțiile cu prepoziția *a*, aceasta din urmă a putut fi confundată foarte ușor cu articolul feminin (numai adjectival pînă atunci) *a*, iar acesta, la rîndul său, a putut să se aglutineze la substantivul anterior, după schema generală a postpunerii articolului hotărît în limba română, preconizată de acad. Al. Graur.

Pe de altă parte, în timp ce nominativ-acuzativul masculinelor (antroponime și toponime) este în graiurile dacoromâne de tip nordic articulabil (cum a arătat încă de mult Em.Petrovici[35] și cum rezultă din studiile recente la care ne-am referit), în limba literară și în restul graiurilor dacoromâne el a devenit invariabil la numele de persoane (*Moldovan*, *Popescu*, *Dinu*, *Dan* etc.), iar la numele de locuri se manifestă aceeași tendință. La toponimele masculine, spre deosebire de antroponimele de același gen, forma unică spre care evoluează aceste nume este întotdeauna cea care cuprinde elementul provenit din articol, întrucît genitiv-dativul se formează prin flexionarea acestui element final, și nu prin folosirea articolului proclitic.

Această tendință în evoluția toponimelor masculine se reflectă cel mai bine pe hărți, în care constatăm că la nume de localități mari, folosite mai des pe plan național, se păstrează forma nearticulată, iar la celelalte se impune treptat forma unică în devenire, cuprinzînd articolul. Avem de regulă *Brașov*, *Sibiu*, *Arad*, *Cluj*, *Bacău*, *Bîrlad* etc., însă *Devesel* și *Deveselu*(*l*), *Cujmir* și *Cujmiru* (*l*), chiar *Gogoșu*(*l*) (< *Gogoși*) etc. În volumul lui Em. Petrovici, *Texte dialectale* ne-a frapat o deosebire foarte semnificativă: și anume, la punctul 551, comuna Pipirig, se dau indicațiile suplimentare *plasa Neamțu*, însă *județul Neamț*. (Probabil din cauză că denumirea județului s-a constituit mai de mult și nu poate fi ușor modificată.)

2. FORMA DE GENITIV-DATIV

La genitiv-dativ, în aromână, după cum remarcă just prof. I. Coteanu [36], există o perfectă simetrie între antroponimele feminine și cele

[34] I. Coteanu, *Morfologia numelui în protoromână (româna comună)*, p. 49, 108 ș.a
[35] Em. Petrovici, *Nume proprii de bărbați articulate*, în DR V, p. 579 și urm.
[36] I. Coteanu, *op. cit.*, p. 139.

masculine: și unele și celelalte, avînd un nominativ-acuzativ articulabil, au o formă de genitiv-dativ analitică, formată din nominativ-acuzativul nearticulat [37] și articolul proclitic combinat cu prepoziția *a*: masc. *al(u)*, fem. *ali*(< *ale*) [38]. Simetria există și la toponime, unde genitiv-dativul se formează cu prepoziția *a* în fața substantivului și articolul enclitic în forma de genitiv-dativ, ca și la numele comune.

În dacoromână genitiv-dativ cu articol proclitic (cu sau fără prepoziția *a*, respectiv cu sau fără articolul genitival *al*, *a*, *ai*, *ale*) avem normal la numele de persoană masculine. La cele feminine se folosește de regulă forma cu articolul enclitic de genitiv-dativ, și numai ca arhaism forma cu articolul proclitic *ei*, *ii*, eventual combinată cu prepoziția *a* [39], sau, ca trăsătură foarte recentă și încă neliterară, forma unică de nominativ-acuzativ precedată de articolul *lui*, prin analogie cu masculinele. Deși această situație este mai puțin corespunzătoare din punctul de vedere al simetriei sistemului, ea reflectă mai bine tendința generală despre care am vorbit la început, de separare într-o clasă gramaticală distinctă a numelor de persoane, care reprezintă grupul cel mai specific în categoria mai mare a numelor proprii. E greu însă de făcut aprecieri asupra perioadei care va fi necesară pentru realizarea completă a acestei tendințe.

---

[37] În unele cazuri se folosește și o formă nearticulată de genetiv-dativ. Aceasta este însă facultativă și nu este caracteristică decît pentru un singur tip morfologic. Vezi discuția la I. Coteanu, *op. cit.*, p. 44—47 și la Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Fono-morfologie aromână. Studiu de dialectologie structurală*, București, 1968, p. 86—89.

[38] Articolul apare uneori în formă grafică și singur, dar este vorba de contopirea între ultima vocală a substantivului anterior și *a-* de la începutul combinației articolului cu prepoziția: *mîna li Stămărie* = *mîna-a li Stămarie* etc.

[39] Cîteva cazuri în ALR serie nouă, vol. VI, în punctul 353: *Dumitru ii Ane, măria-i Ilene, i-am dat o oală ii Ane.* Ceva mai multe exemple, tot din Maramureș, în atlasul lingvistic recent apărut al acestei provincii, la numele populare ale celor anchetați cuprinse în partea introductivă: *đórđě-a lu vasalíḷe-ḷ pălăgúță* (p. 228), *pătru lu ḷuu̯ónu-ḷ dot'ĭță* (p. 229), *đórđe-aḷ tódore* (p. 234), *đórđě aḷ măcuță* (p. 239). În afara celor notate ca atare, tot aici intră, aproape sigur, și *ḷuu̯ón a ḷulĭșcă* (p. 239) (= *aḷ ḷulișcă*), deoarece numai așa se explică forma de nominativ-acuzativ n e a r t i c u l a t ă. În ALR pentru restul teritoriului dacoromân am întîlnit un singur exemplu, într-un descîntec cules de Em. Petrovici la Scărișoara (*poala-i Sîntămărie*) și un caz de contaminare între acest tip de genitiv-dativ și cel cu articol hotărît enclitic: *dumńítru ii áńi, dumńitru-i áńi* (ALR II, serie nouă, vol. VI, harta 1 601, punctul 272).

DIN CURIOZITĂȚILE NEUTRULUI ROMÂNESC: COLECTIVELE ANIMATE

DE

MARIA MANOLIU MANEA

Existența colectivelor variate terminate în *-uri* (*mătăsuri*, *treburi*, *vremuri*) și mai ales a substantivelor care, deși se referă la animate, se comportă ca neutre (*popor*, *stol*, *animal*, *dobitoc*) au fost considerate de obicei ca puncte aberante în microsistemul genului românesc.

De curînd, acad. Al. Graur, analizînd minuțios tendințele actuale ale limbii române, afirma despre „femininele cu pluralele în *-uri*" : „... acest tip este relativ nou (în primele noastre texte nu apare). Dacă considerăm că substantivele au rămas feminine, atunci avem aici o slăbire a interesului pentru inanimat, neutrul fiind pus la dispoziția animatelor, dacă însă, cum cred eu, substantivele discutate trec la neutre (fiind sorturi, plurale de colective sau nume de substanțe continui), atunci, dimpotrivă, existența lor constituie o întărire a neutrului. În orice caz, ele produc oarecare confuzie" [1].

Numele neutre de ființe au — se pare — o situație și mai încurcată. Cei care recunosc existența a trei genuri le consideră cazuri excepționale : unii dintre aceștia ajung pînă a le exclude din categoria animatelor [2]. Dimpotrivă, multe din lucrările care demonstrează că în limba română nu există decît două genuri, amintesc de *popor*, *stol*, *șeptel*, *animal*, *dobitoc*, tocmai pentru a proba că neutrul nu implică prezența inanimatului [3].

1. În articolul *Cîteva categorii semice iterative* [4], am propus un model al numelui care face distincție între semele tematice de gen și categoria morfematică a genului. Într-un mod asemănător este considerat genul și de

---

[1] *Tendințe actuale ale limbii române*, p. 92.

[2] Paula Diaconescu, *Sintagmatic și paradigmatic în structura genului*, în SCL, XX (1969), p. 36, nota 23.

[3] C. Maneca, *La fréquence des genres du substantif en roumain et en espagnol*. Comunicare la Cel de al XII-lea Congres Internațional de lingvistică și filologie romanică, București, 15—20 aprilie, 1968.

[4] SCL, XIX (1968), p. 239—251 și SCL, XX (1969), p. 287—295.

Scanned with OKEN Scanner

E. Vasiliu — Sanda Golopenția Eretescu [5]. Tratarea comportamentului temelor separat de afixele de gen se baza pe următoarele considerente:

a) Existența unor teme indiferente la informația de gen, ca de pildă *țăran* —, *elev* —, *gură-cască*, și existența unor afixe specializate în redarea informației de gen ne permit să tratăm genul ca pe orice altă categorie gramaticală și nu conform unei teorii speciale construită numai pentru acesta.

b) Existența „inanimatelor" de gen masculin sau feminin și a „animatelor" de gen neutru ne obligă să considerăm ca fiind independente categoriile „animat" /„inanimat" și masculin/feminin/ neutru.

c) Genul se constituie în categorie gramaticală prin capacitatea sa conectivă: *repetiția sa are ca scop legarea informației unor constituenți nominali care fac parte din același grup sau din grupuri distincte* [6].

În consecință a fost necesar să descoperim care sînt elementele care se repetă de la nume la adjectiv și la pronume. Or, după cum se știe, adjectivul și pronumele nu au decît două genuri.

Analizînd formele de gen după criterii paradigmatice, am obținut două invariante: masculinul și femininul (*elev* — *eleză*; *morar* — *morăriță*). Dat fiind că masculinul este termenul extens, am simbolizat categoria în discuție prin [±feminin], pe scurt [∓fem] [7].

2. Modelul de subcategorizare noncontextuală a temelor nominale propus în *STR* — face diferența între *tată* — *mamă*; *frate* — *soră*; *lup* — *capră*, prin schimbarea semnului la trăsătura semnatică (citește sintactică după Noam Chomsky, 1965) [Masculin]. Fiind subordonată trăsăturii

---

[5] *Sintaxa transformațională a limbii române*, București, 1969, (pe scurt *STR*). Vezi în special paginile 88—89; 135—145.

[6] Modul în care se manifestă în domeniul romanic caracterul redundant al genului a fost descris de Francine Frank (vorbind despre limba spaniolă: *Taxemic redundancy in Spanish*, în „Acta Salamanticensia IVSSUS SENATUS UNIVERSITATIS EDITTA, Structural Studies on Spanish Themes", Edited by Henry R. Kahane, A. Pietrangeli. Filosofía y Letras, XII Salamanca, 1959, p. 167—307), Jean Dubois (*Grammaire structurale du français. Nom et pronom*, Langue et Langage", Larousse, Paris, 1965, vezi în special, p. 66—67) și de noi în SCL, XIX (1968), p. 237—251.

P. Diaconescu (în SCL, XX (1969), p. 23—25) considera că în articolul nostru mai sus citat se prelua o caracterizare compatibilă cu genul din majoritatea limbilor romanice, dar incompatibilă cu genul românesc din pricina faptului că, în română, legarea constituenților nominali se face și prin caz și (în româna veche) și prin determinare. După opinia noastră, în articolul citat am oferit destule informații pentru a caracteriza genul în raport cu determinarea sau cazul, din punctul de vedere al categoriilor conective iterative, și anume: nici determinarea, nici cazul nu leagă numele de un pronume care face parte din altă propoziție (vezi mai sus: «constituenți nominali din grupuri diferite» — vezi și *art. cit.*, din SCL, XIX (1968), p. 241—242). În plus, cazul nu face parte din categoriile conective esențialmente iterative ci din categoriile conective neiterative: acestea din urmă leagă informații prin valoarea lor relațională (la fel cu prepozițiile); faptul nu exclude repetarea lor (vezi *Puncte de vedere asupra categoriei gramaticale*, în LR, XVII (1968), p. 103—108).

[7] De altfel tot cu două trăsături operează și Vasiliu — Eretescu la nivelul analizei simbolului *Flex* (*STR*, p. 135—145): [± Masculinul]; și S. V. Kuroda, *Remarques sur les présuppositions et les contraintes de sélection*, în „Langages" 14 (1969), p. 73.

[+Sex], trăsătura [±Masculin] nu este capabilă să dea nici o informație cu privire la diferențe ca cele dintre *rudă — părinte*; *elefant — vidră*; *casă — perete — scaun*.

Și totuși, matricea semantică a acestor teme trebuie să conțină suficiente informații pentru a indica amalgamarea cu flectivul de gen. Pentru a include aceste informații putem adopta una dintre următoarele soluții:

a) Dat fiind că temele în discuție nu fac nici o diferență referențială între masculin și nonmasculin (în sensul că nu evocă o diferență de sex din lumea obiectelor de exprimat), înseamnă că trăsătura care indică raportul între temă și gen trece în acest caz în zona (și numai în zona) regulilor selective [8]. Astfel, *părinte* va avea în matricea sa regula + N → CS* /[-fem ∓d], în timp ce *rudă* va fi caracterizat prin $N \rightarrow CS/\begin{bmatrix} \pm d \\ +fem \end{bmatrix}$. Pentru *scaun*, trăsăturile selective pot fi simbolizate sub forma $N \rightarrow CS/\begin{bmatrix} -fem/-d \\ +fem/+d \end{bmatrix}$[9].

Așa cum se remarcă și în *STR*, trăsătura tematică noncontextuală [±Feminin] nu trebuie confundată cu trăsătura selectivă care guvernează amalgamarea temei cu genul și, implicit, nici cu trăsătura [±feminin] din corpul flectivului [10], reprezentînd de fapt categoria morfematică a genului. În același timp, nu se poate să nu se marcheze în nici un fel faptul că trăsătura noncontextuală [∓Feminin] a temelor substantivale indică, sub dominația trăsăturii [+Sex], selecția genului în majoritatea cazurilor.

b) Includerea în lexicon a informației privitoare la raportul dintre temă și gen poate folosi un procedeu de generalizare, în baza următoarelor principii: dat fiind că, cel puțin o dată, trăsătura selectivă este indicată de trăsătura noncontextuală [∓ Feminin] se poate imagina un model al numelui în care să apară o trăsătură inerentă capabilă să dea seama de alegerea genului, indiferent dacă ea aduce sau nu informații privitoare la sex. Aceasta a fost forma sub care am prezentat temele nominale în articolul din SCL XX, p. 287—295. (Vezi categoria simbolizată prin: +m; +f; —m, f).

Această interpretare are dezavantajul de a nu putea explica sensul referențial în cazul în care genul nu corespunde sexului (vezi în special substantive ca *sentinelă, ordonanță*).

---

[8] Noam Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge, 1965, p. 90—123.

* CS = simbol complex, incluzînd trăsăturile noncontextuale; /înseamnă „în contextul", desparte trăsăturile noncontextuale de specificările contextuale.

[9] Nu este poate lipsit de interes să amintim și faptul că anumite combinații metaforice proprii românei pledează pentru interpretarea „neutrului" ca o regulă de selecție de forma

$$N \rightarrow SC/\begin{bmatrix} +fem. & +d \\ -fem. & -d \end{bmatrix} \quad \begin{matrix} popoare & surori \\ popor & frate \end{matrix}$$

și nu *popoare frați*. (Exemplul ne-a fost sugerat de acad. Al. Graur.)

[10] [∓Masculin] în transcrierea din *STR*.

c) Într-un mod foarte asemănător gramaticii tradiționale, Noam Chomsky, pornind de la analiza germ. *der Bruder*, consideră genul ca o trăsătură inerentă numelui, spre deosebire de număr care trebuie introdus prin regulile gramaticale [11]. Soluția propusă de Chomsky scoate însă genul complet din „regulile gramaticale" — după opinia noastră, faptul se explică prin randamentul funcțional extrem de redus al opoziției masculin — feminin în limbile germanice și prin absența genului la adjectivele din engleză. Dacă ne gîndim însă la faptul că și numărul poate fi dictat de temă, atunci între „gramaticalitatea" genului și a numărului nu mai apar decît diferențe cantitative.

Și genul, și numărul pot să apară marcați în temă sub forma unor trăsături noncontextuale (*icre* [+ Pluralitate]; frate [—Feminin]). Numărul unor teme ca *lup-*, *cas-*poate fi trecut sub forma trăsăturilor noncontextuale [∓singular], la fel cum genul unor teme ca *lup* -, *elev* - poate să apară sub forma trăsăturilor noncontextuale [±Feminin]. Numărul unor teme ca *bunătate*, *încălțăminte* apare numai în cadrul regulilor de selecție [—pluralitate], la fel cu genul unor teme ca *rudă*, *casă* ([+feminin]).

După opinia noastră, chestiunea rămîne încă deschisă. Indiferent de soluția aleasă, informația privitoare la „neutru" trebuie să apară undeva în modelarea gramaticii limbii române. Pentru discuția de față ni se pare mai adecvată prima interpretare întrucît pune în lumină atît cazurile în care alegerea genului este dictată de trăsături noncontextuale care corespund informației de sex cît și situațiile în care alegerea genului nu mai poate fi explicată prin sexul obiectului denumit.

3. De obicei, regula de selecție care indică modalitatea de amalgamare a temelor cu morfemele de gen și număr în cadrul substantivelor neutre este pusă în legătură cu inanimatul. În felul acesta apar ca „excepționale" neutrele care se referă la animate, atît în română cît și în latină (*animalia*, *vulgus*).

Deși observă că diferența dintre neutru / masculin și feminin se plasează în română la nivelul categoriei „prezența unisexuatului" — „absența unisexuatului"și exclude din sfera „unisexuatului" numele de animale care se referă la ființe fie de un sex, fie de altul, P. Diaconescu leagă trăsătura „asexuat", de „inanimat" [12] și exclude colectivele animate din rîndul... animatelor, fără nici o explicație.

---

[11] *Aspects...*, p. 171—172.

[12] *Op. cit.*, p. 35: „neutrul românesc rămîne incompatibil cu animatul, în speță cu sexuatul"; p. 37: „neutrul prezintă o mare stabilitate, aproape absolută, ca gen al asexuatului în primul rînd, al inanimatului". În același sens vorbește și nota 22: „pentru prezentarea tendinței de a pune în acord forma și conținutul, de marcare a distincției dintre « animat » și « inanimat » prin crearea categoriei neutrului în limba română și în alte limbi indoeuropene, vezi acad. Al. Rosetti, *Contribuții la studiul neutrului în limba română*, în SCL, XIV (1963), p. 434—437; cf. și Iorgu Iordan — V. Guțu Romalo — Alexandru Niculescu: „caracteristica principală a neutrului românesc este « incompatibilitatea dintre animat și neutre » (*Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, 1967, p. 75).

3. 1. După părerea noastră, una din cheile înţelegerii „curiozităţilor" neutrului românesc se poate găsi în cercetarea categoriilor semantice supraordonate genului — vorbind în termenii arborelui chomskyan, a nodurilor de trăsături semantice pe care le parcurg temele substantivelor neutre.

În modelul semantic noncontextual al numelui elaborat de Noam Chomsky, am introdus trăsătura [±Colectiv], capabilă să explice comportamentul temelor faţă de trăsătura [±generalizant] (comp. *tot omul munceşte* „generalizant" — *tot poporul munceşte*, global „nongeneralizant") şi faţă de trăsătura [±Continuu] (comp. *ceva lume, multă lume — ceva om, mult om*) [13].

Spre deosebire de modelul anterior (din SCL XX), în forma actuală ierarhia trăsăturilor noncontextuale prezintă trăsătura [± Colectiv], în prima regulă de subcategorizare noncontextuală a numelui şi anume :

I N → [±Colectiv]
II[+Colectiv] → [±Animat]
III[−Colectiv] → [±Animat].

Această schimbare se bazează pe faptul că există teme care prezintă trăsătura [+Colectiv] şi aleg ambele semne ale trăsăturii animat : *mulţime, grup, ansamblu*. Acest principiu ne apare ca fiind implicit în alegere de către *STR* a ordinei de subcategorizare :

III[+Animat] → [±Animal]
IV[+Animal] → [±Uman],

deşi anumite modalităţi specifice de exprimare a „personalului" şi asemănările evidente dintre „vegetal" şi „inanimat" (de pildă absenţa moţiunii) ne-ar putea sugera mai întîi izolarea „umanului" din sfera „animatului" :

III[+Animat] → [±Uman]
IV[−Uman] → [±Animal].

În afară de [±Colectiv], în modelul din SCL (1969), am mai introdus trăsătura [±($p_1 \equiv p_2$)] „identitatea dintre părţi", pentru a distinge pluralele nevariate (*cărni*, cf. lat. *loca*) de cele variate (*cărnuri* — cf. lat. *loci*). Prin aceeaşi trăsătură am explicat şi diferenţa dintre numele abstracte şi numele de materii pe de o parte şi celelalte nume de inanimate, pe de altă parte, înlocuind astfel şi trăsătura [±Count] din Chomsky, *Aspects*.[14].

Trăsătura [± ($p_1 \equiv p_2$)] ne permite să explicăm anumite perturbaţii în alegerea numărului morfematic. Astfel, în ramura [+C−A − ($p_1 \equiv p_2$)] este selectat pluralul (*cărnuri, vinuri, bunătăţi*). În ramura [−C −A +($p_1 \equiv p_2$)] este de rigoare singularul (*bunătate, carne*). Numele de materii care selectează pluralul (*icre, cîlţi*) amintesc de colectivele nonvariate de tipul *cărni*.

Cu aceste modificări, trăsăturile noncontextuale ale numelui comun pot fi reprezentate prin următoarele reguli :

---

[13] Vezi SCL, XX (1969), p. 287 şi urm.

[14] În *STR* apare o trăsătură similară : [± Pluralitate] dar numai ca o subdiviziune a [+Animatului].

IN → [+ Comun]
II[+ Comun] → [± Colectiv]
III[+ Colectiv] → [± Animat]
IV[+ Animat] → [± Animal]
V[+ Animal] → [± Uman]
VI[— Animat] → [± ($p_1 \equiv p_2$)]
VII[— Colectiv] → [± Animat]
VIII[— Colectiv] [± Uman] → [± Sex]
—
IX[+ Sex] → [± Feminin]
X[— Colectiv] [— Animat] [+($p_1 \equiv p_2$)] → [± Abstract].
— —

Sub formă arborescentă, diagrama trăsăturilor noncontextuale ale temelor numelui comun este prezentată în schema de la pag. 189.

Neutrul, (*caracterizabil ca o regulă de selecția inclusă în matricea semantică a numelui*), apare în următoarele puncte:

I [+ Colectiv]: *grup — grupuri*
II [+ Colectiv] [+Animat] [+Animal] [+Uman]: *partid, popor*
III [+ Colectiv] [+Animat] [+Animal] [—Uman]: *stol, șeptel*
IV [+ Colectiv] [+Animat] [—Animal]: *stufiș-stufișuri, boschet-boschete*
V [— Colectiv] [+ Animat] [+Animal]: *animal*
VI [— Colectiv] [+Animat] [+Animal] [—Uman] [nonsex]: *dobitoc, mamifer*
VII [— Colectiv] [+Animat] [—Animal]: *măr*
VIII [— Colectiv] [— Animat] [—($p_1 \equiv p_2$)]: *scaun*

Alături de masculin și feminin, neutrul apare atît cu [± Colectiv] cît și cu [± Animat] sau cu [± Uman].

Singurele trăsături care îl exclud sînt [+ Sex] și [+ $p_1 \equiv p_2$].

3.2. Faptul că neutrul nu apare în combinație cu trăsătura de „Continuitate calitativă" [+ $p_1 \equiv p_2$] nu are nimic excepțional. Zona semantică a continuității calitative reprezintă tocmai domeniul unde apar perturbații în realizarea opoziției de număr (unele teme selectează numai singularul, altele numai pluralul); în consecință, în această zonă, regula de selecție $N \rightarrow CS/\begin{bmatrix} +f\ +d \\ -f\ -d \end{bmatrix}$, incluzînd nu numai ambele genuri, ci și ambele numere, devine imposibil de realizat.

3.3. A spune că neutrul este incompatibil cu trăsătura [+Sex] nu este un lucru atît de banal pe cît pare. În primul rînd, pentru că absența trăsăturii în chestiune nu mai apare legată numai de [—Animat], așa cum am văzut că se consideră de obicei; în al doilea, pentru că, cel puțin în

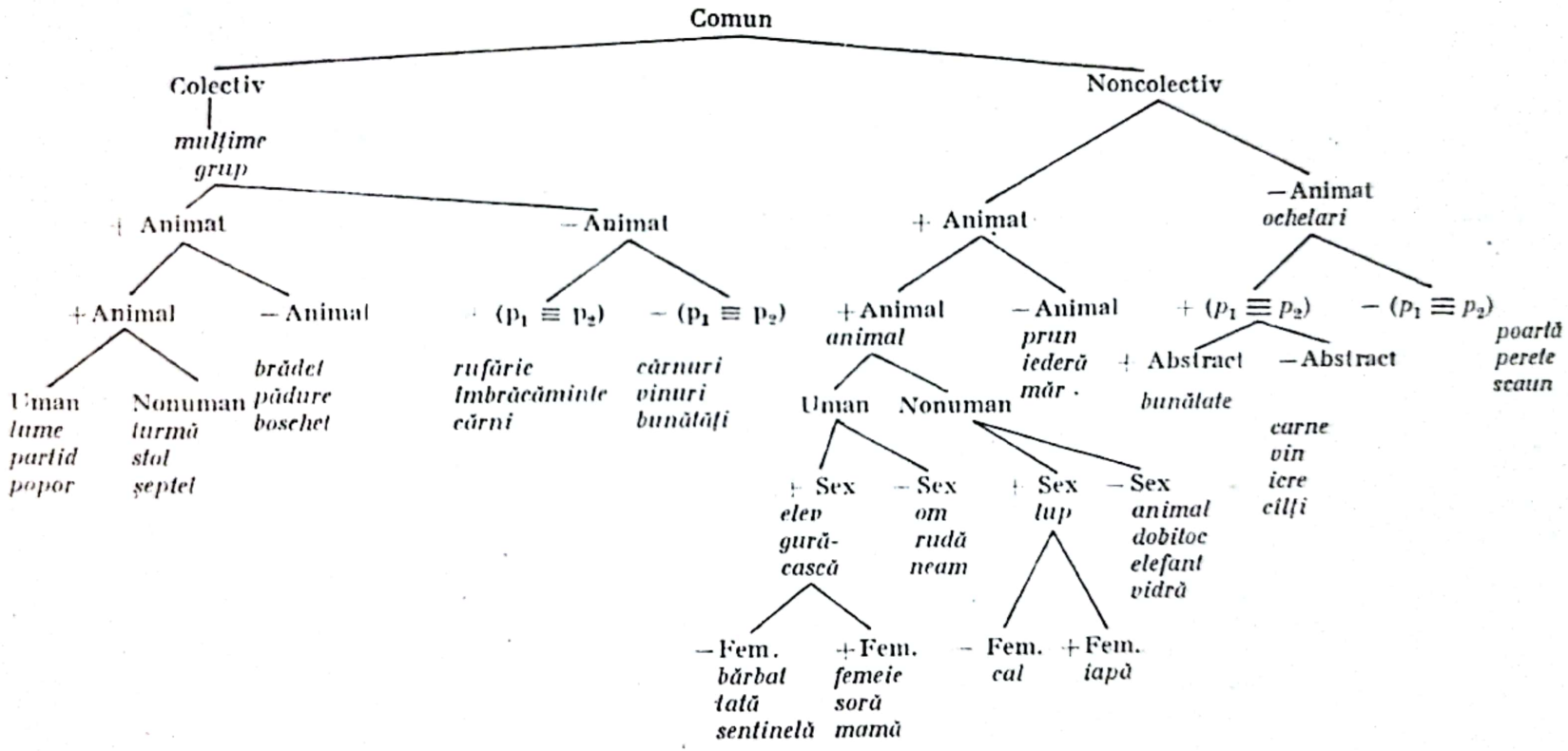

Scanned with OKEN Scanner

modelul prezentat sub § 3.1, ea înseamnă — din punctul de vedere al planului simbolistic — două lucruri: (a) [—Sex], opus lui [+Sex] în ramificația subordonată lui [±Uman] și (b) lipsa necesității de a opera ramificația [±Sex] în cadrul trăsăturilor [—Animal] sau [—Animat]. Această dublă semnificație a absenței trăsăturii [+Sex] nu este de fapt o unificare arbitrară a două lucruri diferite referențial, ci dimpotrivă, ascunde faptul că, în modelul nostru, am operat o reducere a redundanței paradigmatice. O trăsătură poate fi „subînțeleasă" și deci redusă din schema reprezentativă a unui simbol complex dacă ea este aleasă în mod univoc, presupusă de o altă trăsătură de rang superior. Astfel, întrucît [—Animat] presupune [—Animal], ultima trăsătură nu mai figurează în reprezentarea temelor inanimatului. Tot astfel, [—Animal] și, implicit, [—Animat] presupun trăsătura [—Sex] și de aceea aceasta nu apare nicăieri (conștient sau inconștient) în reprezentarea semantică a temelor în chestiune. Această reducere a redundanței paradigmatice a ascuns se pare tocmai miezul mecanismului care a generat apariția neutrului în sfere atît de diverse și aparent contradictorii.

Din punctul de vedere al lumii de exprimat, a sensului așa-zis referențial, absența exprimării sexului nu înseamnă absența (obiectivă a) unisexuatului din sfera obiectelor denumite de tema purtătoare a trăsăturii [—Sex] ci numai absența necesității (subiective) de a face referință la sex.

Nume ca *popor*, *colectiv*, *organizație* denumesc ansambluri formate din indivizi unisexuați, fie că este vorba de unisexuate de același sex (*colectiv de femei*), fie că este vorba și de ființe de sex feminin și de ființe de sex masculin (*poporul român*). La fel se întîmplă și cu așa-zisele nume generice (*animal*, *dobitoc*, *mamifer*, *crustaceu*).

Desigur că, în cadrul actualizării, cele două categorii acționează diferit: [colectivul] nu poate fi legat de un individ unisexuat, în timp ce [*animalul*] poate evoca un singur exemplar unisexuat: faptul se reflectă în semnul trăsăturii [Colectiv]. Dar și într-un caz și în celălalt, vorbitorii fac abstracție de sexul ființei (ființelor) denumite.

Așa-zisele *nomina communia* sînt o altă formă a indiferenței față de sex. Numai că această indiferență se plasează numai în zona paradigmaticului (în sistemul semantic); în vorbire ea este înlocuită printr-o actualizare a „sexului": mijloc sintagmatic (*o*, *un gură-cască*). Un grad avansat de înlocuire a indiferenței paradigmatice cu interesul sintagmatic pentru sex este reprezentat de temele — nume de ocupații, îndeletniciri comune femeilor și bărbaților sau nume de specii de animale care admit moțiunea. (Vezi trecerile anumitor concepte de la *nomina communia* la teme „moționale": lat. *civis* (rom. *cetățean — cetățeancă*; fr. *citoyen — citoyenne*), lat. *vulpis* rom. *vulpe — vulpoi*.)

Neutrul rămîne așadar numai în zona temelor care conjugă indiferența paradigmatică pentru sex cu cea sintagmatică, altfel spus în zona în care apare indiferența pentru actualizarea trăsăturii [+Sex], indiferent de cauza obiectivă sau subiectivă a acestei indiferențe.

Scanned with OKEN Scanner

Poate nu este lipsit de interes să amintim faptul că neutrul își împarte această zonă a nonsexului cu masculinul sau/și femininul în toate punctele terminale ale modelului propus în § 3.1.

I *colectiv — mulțime*
II *lume, organizație — partid, popor*
III *turmă, herghelie — stol, șeptel*
IV *pădure; brădet — stufiș, tufiș*
V *om; rudă — neam*
VI *animal, dobitoc, mamifer — elefant, vidră*
VII *prun, prună, iederă — măr, fruct*
VIII *poartă, perete — scaun.*

Aceasta revine la a spune că *neutrul nu este decît una din formele de manifestare ale indiferenței față de actualizarea deosebirilor de sex, dar o formă specifică, deoarece nu apare decît în zona acestei indiferențe.*

3.4. Cu toate că, astăzi, încadrarea numelor de obiecte la feminine și mai ales la masculine este o tendință în evident progres, istoria limbii române cunoaște destule cazuri de „trecere la neutru".

a) Al. Graur remarca faptul că nume de neînsuflețite care erau masculine în latină trec în română la neutre „peste tot unde pluralul de tip masculin era rar întrebuințat și putea fi eventual uitat, astfel că, în momentul în care cineva simțea nevoia lui, îl refăcea: *carrus, riuus — car, care, rîu, rîuri*" [15].

b) Masculine și feminine împrumutate din alte limbi au trecut la neutre pentru că erau nume de obiecte neînsuflețite [16]: *caș, cep.*

c) Unele cuvinte împrumutate din limbi care nu disting genurile, ca de pildă din maghiară, au ales de asemenea neutrul *ișlic — șlice* [17].

d) Numele de părți ale corpului s-au păstrat sau au devenit neutre tocmai pentru că denumesc obiecte fără sex, în ciuda faptului că aparțin unor ființe unisexuate.

e) Deși de cele mai multe ori distincția „arbore" — „fruct" (cu alte cuvinte, distincția „matur" — „non matur" în combinație cu „vegetal") este legată de diferența [— feminin] *prun* / [+feminin] *prună*, româna mai păstrează numele fructului — e adevărat, cu totul excepțional — în categoria neutrelor: *măr — mere, fruct — fructe.*

3.5. Numele de colective care admit ambele numere se împart între neutre și feminine: *turmă — stol*; *organizație — partid*; *mulțime — grup*; *lume — popor* etc. Cu alte cuvinte în combinație cu discretul, toate colectivele cer femininul.

Colectivele care nu cunosc singularul (*mătăsuri, vinuri, bunătăți*) nu puteau să aleagă decît femininul: condiția [+fem +d] este respectată.

---

[15] Al. Graur, *Tendințe...*, p. 65.
[16] *Ibidem*, p. 85.
[17] *Ibidem*, p. 87.

Scanned with OKEN Scanner

În această interpretare, situaţia lor nu mai apare de loc singulară, inexplicabilă.

Apariţia unor masculine în cadrul colectivelor care cer singularul se încadrează perfect aceloraşi legi, dat fiind că neutrul se caracterizează prin regula de selecţie CS / [—fem —d] : comp. *brădet — tufiş* (*tufişuri*).

...

Deşi legătura dintre [+ Colectiv] şi neutru nu este străină latinei (cf. *loca — loci* ; *joca — joci*, unde se pare că subsistă vechea desinenţă *-a* de plural colectiv), organizarea neutră — feminină a colectivelor româneşti pare mai degrabă o trăsătură inovatoare specifică romanicei orientale (vezi şi marea înflorire a colectivelor în *-a*, în vechea italiană).

Dacă anumite modificări în repartiţia substantivelor pe genuri, în raporturile dintre [±Sex] şi categoriile semantice supraordonate acesteia se pot explica prin împrumuturi (*rudă, lebădă, calfă, beizadea*) [18], este greu să se pună pe seama aceloraşi influenţe postromanice înflorirea colectivelor neutre. Lat. *populus* era masculin ca şi vechiul slav *rodŭ* sau *narodŭ* ; rom. *popor* este neutru şi tot neutre sînt şi *trib, clan, neam* (cf. lat. *tribus,-us*, feminin).

Descreşterea zonei neutrului din sfera colectivelor animate nonumane în favoarea femininului şi-a găsit poate sprijin în colective slave ca *grămadă, cireadă*. Nu putem uita însă faptul că femininul era bine reprezentat în cadrul „colectivului animal" şi în latină : cf. *turma* (cu sens de „escadron"), *copiae* sau *multitudo*.

Zona vegetalului colectiv latin cuprindea de asemenea neutre (*pratum, -i* — „livadă", *virgulta, -orum* „tufiş", *praticetum, -i* „boschet", *frumenta, -orum* „grîne") sau feminine (*tritices segetes* „grîne").

Aşadar, a spune că, în latină, neutrul era străin animatului pare cel puţin exagerat, chiar dacă *animal* [19] trebuie considerat ca o „nominalizare" a unei fraze de tipul „ceea ce are calitatea de a fi însufleţit" sau *vulgus* ca un transfer de la animat la inanimat datorat sensului de „gloată fără importanţă".

---

[18] Vezi şi P. Diaconescu, *art. cit.*, p. 38—39.

[19] Michel Bréal et Anatole Bailly, *Dictionnaire étymologique latin* : „Le dérivé *animal* est proprement un adjectif neutre pour *animale* « ce qui a vie »" (s.v. *ănĭma*).

SEMANTICĂ ŞI SINTAXĂ; CÎTEVA OBSERVAŢII ASUPRA CONSTRUCŢIEI VERBELOR „DICENDI"

DE

EMANUEL VASILIU

§ 1. *Consideraţii preliminare.* Construcţiile verbelor „dicendi" ne-au atras atenţia din două puncte de vedere :

(a) deoarece ele pun în evidenţă o serie de raporturi concrete între *semantică* şi *sintaxă*, precum şi între anumite clase de expresii ;

(b) deoarece construcţiile de acest tip aparţin unei clase mai largi de construcţii caracterizată printr-o serie de dificultăţi pentru cel preocupat de teoria generală a diverselor limbaje (naturale sau artificiale) şi de descrierea lor.

Întrucît rîndurile de mai jos îşi propun să aducă — în măsura posibilului — unele clarificări în ce priveşte problema tipului de construcţii menţionat sub (b) şi întrucît rezultatele obţinute în această direcţie le considerăm instructive şi din punct de vedere strict lingvistic (înţelegînd prin „lingvistic" ceea ce se referă la limbile *naturale*), vom aborda chestiunea construcţiilor cu verbe „dicendi" (pe scurt 'construcţii dicendi') din cel de-al doilea punct de vedere (b), cu caracter mai general.

Vom începe de aceea prin a indica, în mod sumar, problemele puse de clasa de construcţii la care aparţin construcţiile dicendi.

Într-o propoziţie ca :

(1) *elevul citeşte cartea*,

caracterul adevărat sau fals (= valoarea de adevăr) al întregii construcţii depinde de valoarea de adevăr a fiecăruia dintre constituenţii ei. Putem deci spune că (1) este *adevărată* dacă şi numai dacă *toate* condiţiile următoare sînt satisfăcute :

— există un obiect care aparţine clasei la care se referă cuvîntul 'elev' ;

— există un obiect care aparţine clasei la care se referă cuvîntul 'carte' ;

— cele două obiecte se află în relaţia la care se referă verbul 'citi'.

Dacă cel puţin una dintre condiţiile mai sus menţionate nu este satisfă-

Scanned with OKEN Scanner

cută (deci dacă unul, dintre obiectele la care se referă (1) nu aparţine clasei 'elev sau celălalt obiect nu aparţine clasei 'carte' sau în cazul în care *există* cele două obiecte şi ele *aparţin* claselor 'elev', respectiv 'carte', dar ele nu se află în relaţia 'citi', atunci propoziţia (1) este falsă.

În propoziţia (2), constituentul complement direct este reprezentat de o completivă (introdusă prin *că*):

(2) *elevul spune că pisica este neagră.*

Aşadar, valoarea de adevăr a propoziţiei (frazei) (2) ar trebui să depindă, printre altele, şi de valoarea de adevăr a completivei:

(3) *că pisica este neagră.*

Cu alte cuvinte, dacă am aplica aceleaşi reguli de adevăr, ar trebui să spunem că (2) este adevărată dacă:

— există un obiect care aparţine clasei 'elev';

— (3) este adevărată;

— obiectul care aparţine clasei 'elev' se află în relaţia 'spune' cu propoziţia (3).

Realitatea este însă că valoarea de adevăr a frazei (2) *nu depinde în nici un fel de valoarea de adevăr a propoziţiei* (*3*); cu alte cuvinte, (2) poate fi adevărată şi în cazul în care (3) e falsă.

Fraza (2) este adevărată dacă:

— există un obiect care aparţine clasei 'elev';

— acest obiect se află în relaţia 'spune' cu o expresie;

— expresia care se află în relaţia 'spune' cu obiectul 'elev' este identică cu (3).

În aceeaşi situaţie cu (2) se află toate construcţiile dicendi. Într-o situaţie asemănătoare se află şi construcţiile reprezentate de fraze în care predicatul este exprimat de verbe din clasa *crede*, *presupune*, *bănui* etc.

Problemele care se pun — în orice limbaj — în legătură cu această clasă de expresii (inclusiv deci în legătură cu construcţiile dicendi) sînt, în mare, următoarele:

(i) la ce se referă astfel de expresii: la universul extralingvistic, la unele expresii ale limbii care sînt subpărţi ale expresiilor în discuţie, la „aserţiunile" conţinute de aceste subpărţi sau, eventual, la altceva;

(ii) sînt sau nu sînt traductibile aceste expresii care aparţin unui limbaj non-extensional într-un limbaj în care valoarea de adevăr a fiecărei expresii a limbajului să depindă de valoarea de adevăr a constituenţilor ei — această formulare nu reprezintă o *definiţie* a conceptului de limbaj extensional ci numai o explicaţie neformală şi fără pretenţii de exactitate (pentru o definiţie exactă vezi Carnap, 1960, p. 48; 1958, p. 113—114; Vasiliu, 1970);

(iii) în cazul în care (i) şi (ii) ar fi clarificate, cum s-ar putea reprezenta formal expresiile din această categorie.

În cele ce urmează, ne vom ocupa exclusiv de ceea ce am numit „construcţii dicendi" şi rezultatele sînt valabile numai în legătură cu *aceste* construcţii. Limba-obiect la care ne referim este limba română. Limbajul

sintaxei va fi tot limba română, completată cu unele semne speciale. Pentru a face distincţia între expresiile din limba—obiect şi expresiile din limbajul sintaxei, vom reprezenta pe cele dintîi între ' '.

§ 2. LA CE SE REFERĂ CONSTRUCŢIILE DICENDI

În paragraful precedent am arătat că (2) este adevărată:

(i) dacă există un obiect care aparţine clasei 'elev';

(ii) dacă acest obiect se află în relaţia 'spune' cu o expresie oarecare (în speţă, putem adăuga, o propoziţie din L);

(iii) dacă această expresie este identică cu 'că pisica este neagră'.

Se observă, aşa cum arată (iii), că expresia *că pisica este neagră* are funcţia nu de a se referi la un obiect, o situaţie sau un eveniment din universul discursului, ci de a se referi la ea însăşi, de a se *numi* pe ea însăşi. Funcţionînd ca nume pentru ea însăşi, este evident că (3) nu are funcţie referenţială (adică nu este un semn pentru ceva din universul discursului) şi, în consecinţă, nu poate fi adevărată sau falsă. În aceste condiţii, spunem că (3) este *autonimică* (pentru o definiţie exactă a termenului, cf. Carnap, 1959, p. 156 şi urm.; 238).

Considerînd că, într-o propoziţie din limba reală, subiectul şi complementul (sau complementele) funcţionează ca argumente ale predicatului, în sensul că predicatul exprimă o *relaţie* între obiectele desemnate de subiect şi complement(e), tot aşa cum în limbajele logice, într-o expresie ca 'F (x, y)', 'x' şi 'y' funcţionează ca *argumente* ale predicatului 'F', putem spune că, în (1), cuvintele 'elevul' şi 'cartea' sînt argumente ale predicatului 'citeşte'; putem spune deci că (3) funcţionează ca *argument* al predicatului 'spune'.

O propoziţie afirmă sau neagă o *proprietate* în legătură cu un obiect sau o *relaţie* în legătură cu un număr de *n* obiecte. În acest sens, spunem că o propoziţie se *referă* la obiectul sau obiectele respective. În cazul:

(4) $$R(a, b)$$

spunem că (4) *se referă la* 'a', 'b' afirmînd că 'a' şi 'b' se află în relaţia 'R'.

În mod analog, spunem că (1) se referă la obiectele 'elev' şi 'carte', afirmînd că ele se află în relaţia 'citeşte'.

În cazul (2), spunem că expresia se referă la obiectele 'elev' şi 'pisica este neagră' afirmînd că ele se află în relaţia 'spune'.

După cum se ştie (cf. Carnap, 1958, p. 134—136), o expresie de forma:

(5) $$R(x, y)$$

(unde 'x' şi 'y' funcţionează ca variabile) este echivalentă cu o expresie de forma:

(6) $$[R(-, y)]\,x$$

unde '[R (—, y)]' este o expresie predicativă (deci o expresie echivalentă cu un predicat propriu-zis), iar 'x' reprezintă argumentul acestei expresii

predicative. În limbaj obișnuit, (6) s-ar traduce aproximativ în felul următor :

(6′) 'x' aparține acelei clase care se află în relația 'R' cu 'y'.

După cum rezultă din (6′), expresia predictivă' [R (—, y)]' prezintă sub formă de „proprietate" a lui 'x' calitatea acestuia de a fi în relația 'R' cu 'y'.

O expresie analogă cu (6) o putem găsi și în limbile naturale, de ex. în română, într-o expresie ca :

(7) *'pisica este neagră' spus(ă) de elev...*,

unde 'spusă de elev' afirmă o proprietate a propoziției (3), anume aceea de a se găsi în relație 'spune' cu obiectul 'elev'.

Comentariul în legătură cu (7), în măsura în care admitem că (7) este echivalentă cu (2), reprezintă un argument în favoarea interpretării construcțiilor dicendi ca expresii care *spun ceva despre o propoziție* a limbii L. Ceea ce „se spune" despre propoziția din L este afirmarea unei proprietăți, anume aceea de a fi 'spusă de cineva'.

Ceea ce se afirmă nu este o proprietate *sintactică* sau *semantică* a propoziției, ca în expresii de forma

(8) *'pisica este neagră' este o propoziție constituită din subiect, copulă și nume predicativ*

(unde se afirmă ceva despre structura sintactică a propoziției (3), deci se afirmă o proprietate *sintactică*)

sau

(9) *'pisica este neagră' este adevărată*

(unde se afirmă o proprietate *semantică* a propoziției (3)).

Am putea spune că, în cazul construcțiilor dicendi, avem a face cu ceea ce Carnap (1959, p. 238—240 ; 247—250)) numește **mod de vorbire autonimic** (engl. *autonymous mode of speech*).

Concluzia la care am ajuns în acest paragraf nu reprezintă în sine un rezultat în întregime nou. Carnap însuși a considerat expresiile de tipul (2) ca aparținînd modului de vorbire autonimic și deci unui limbaj non-extensional (mai exact, el le consideră ca aparținînd unui limbaj *intensional* (cf. Carnap, 1959, p 245—250)). În plus, Carnap (*loc. cit.*) consideră că expresiile de acest tip sînt **traductibile** într-un limbaj extensional. Astfel, o expresie ca (2), aparținînd modului de vorbire autonimic, ar urma să fie tradusă într-un limbaj extensional prin :

(2a) *elevul spune 'pisica este neagră'*.

Ne propunem în cele ce urmează următoarele :

a) să examinăm în detaliu consecințele afirmației că, în cazul construcțiilor dicendi, avem a face cu expresii care se referă la expresii din L ;

b) să stabilim dacă nu cumva atît construcțiile de forma (2), cît și cele de forma (2a) aparțin, ambele, unui limbaj extensional.

§ 3. VORBIREA DIRECTĂ ȘI INDIRECTĂ ȘI PROPOZIȚIILE AUTONIMICE

Cînd spunem în limbajul sintactic:

(10) propoziția (2) este adevărată dacă și numai dacă (3) se află în relația 'spune' cu obiectul 'elev',

ar trebui să înțelegem că ceea ce obiectul 'elev' 'spune' este exact propoziția (3), deoarece admitem că, în locul unui semn special care să „reprezinte" propoziția 'spusă', se folosește propoziția *însăși* (de aici caracterul autonimic al propoziției).

În realitate însă, obiectul 'elev' nu 'spune' propoziția (3), ci propoziția

(3') *pisica este neagră*

(deci fără conjuncția *că*).

Diferențele apar cu un caracter și mai pronunțat atunci cînd propoziția-argument conține pronume:

(11) *elevul spune că eu plec.*

În acest caz, propoziția 'spusă' de obiectul 'elev' nu este în nici un caz

(12) *eu plec*

sau

(12') *că eu plec,*

ci

(12a) *tu pleci*

sau

(12b) *el pleacă.*

În alți termeni, se poate spune că numai o propoziție formulată în ceea ce gramaticile numesc **vorbire (stil) direct(ă)** este în mod evident autonimică, adică funcționează în calitate de semn al ei înseși.

Revenind la exemplul (11), se poate spune că, în mod sigur, numai în forma

(11a) *elevul spune*: '*tu pleci*'

sau

(11b) *elevul spune*: '*el pleacă*'

se poate vorbi de caracterul autonimic al propoziției-argument, după cum numai în legătură cu (11a) sau (11b) se poate decide dacă sînt adevărate sau false, în sensul celor arătate în § 2 (i)—(iii), deoarece numai în acest caz putem verifica în mod mai mult sau mai puțin direct dacă expresia enunțată de obiectul 'elev' este sau nu identică cu propoziția-argument (12a) sau (12b).

Credem că deosebirea menţionată între (11), pe de o parte şi (11a, b) pe de altă parte, justifică distincţia făcută de Carnap între propoziţiile de forma

(13) *Ion spune că P*,

care aparţin unui limbaj non-extensional (mai exact: intensional), şi propoziţii de forma

(14) *Ion spune*: '*P*',

care aparţin limbajului extensional şi care reprezintă, după cum am văzut, traducerea în limbaj extensional a construcţiei (13).

Din acest punct de vedere, ni se pare nejustificată observaţia lui Quine, 1963, care nu vede nici o raţiune pentru a considera o expresie de forma (14) „mai fundamentală" (engl. *more fundamental*) decît o expresie de forma (13).

Ceea ce îndreptăţeşte distincţia lui Carnap, în afară de cele arătate deja, este şi faptul că, în forma (14), propoziţia-argument este caracterizată formal printr-o marcă sintactică, indicînd caracterul autonimic al propoziţiei-argument. Această marcă sintactică este constituită, în limbajul lui Carnap, de semnele' şi ' care precedă şi încheie expresia-argument. Cu alte cuvinte, în sintaxa lui Carnap, un predicat 'autonimic' aplicat expresiilor dintr-o anumită clasă stabileşte o *corelaţie* - $\mathfrak{Q}$ între clasa de expresii respectivă şi $\mathfrak{Q}$ - corelatele lor autonimice. Cu alte cuvinte, pe baza unei expresii ca

$$(15)\ \mathrm{Aut}\ (P) = \text{'P'}$$

obţinem un $\mathfrak{Q}$ - corelat al clasei

$$(16)\ P = \{P_1,\ P_2 \ldots P_n\},$$

anume:

$$(17)\ \text{'P'} = \{\text{'P'}_1,\ \text{'P'}_2,\ \ldots\ \text{'P'}_n\}.$$

În felul acesta, într-o expresie de forma (14), caracterul autonimic al constituentului 'P' devine explicit, fapt care permite interpretarea expresiei ca spunînd ceva despre propoziţia numită 'P', după cum aceeaşi explicitare permite formularea regulilor de adevăr în sensul celor arătate în § 2 (i) — (iii).

În expresiile de forma (13), caracterul autonimic al constituentului 'P' nu este explicit, fapt care poate permite eventual şi altă interpretare (semantică) a expresiei decît cea propusă.

Obiecţia lui Quine s-ar putea justifica în măsura în care am putea considera conjuncţia 'că' drept semn echivalent cu semnele de citare, deci semn al caracterului autonimic al propoziţiei care urmează.

Trebuie observat însă faptul că această interpretare nu este posibilă deoarece în cazuri ca (11) pronumele personale sînt afectate de transpoziţia în stilul indirect. În aceeaşi situaţie cu pronumele personale se

găsesc toate acele clase de cuvinte care se raportează în vreun fel la vorbitor : *acest*, *acel* ; *acolo* ; *acum*, *atunci* etc. Este vorba de ceea ce Russell, 1964, p. 84—93, a numit „particule egocentrice" (engl. *egocentric particulars*). *Toate* aceste particule sînt afectate de regulile de transpoziție din vorbirea directă în vorbirea indirectă, reguli care figurează în orice manual de gramatică. Așadar, în cazul unei expresii de forma (13) nu putem spune fără dificultate că subexpresia

(18) că P

este autonimică, în cazul în care 'P' conține cel puțin un constituent din categoria particulelor egocentrice.

În aceste condiții, urmează să precizăm care sînt condițiile în care o frază de forma (13) este adevărată, deoarece, după cum am văzut, condițiile (i) — (iii) nu sînt valabile pentru fraze din această categorie. În același timp, rezultatele la care vom ajunge vor arăta că expresiile de forma (13) pot fi considerate ca aparținînd și ele unui limbaj extensional.

§. 4. ASPECTUL SINTACTIC AL TRANSPOZIȚIEI DIN STILUL DIRECT ÎN STILUL INDIRECT

În cele ce urmează vom avea în vedere numai problemele de transpoziție puse de pronumele personale *eu*, *tu*, *el* ; cu alte cuvinte, vom avea în vedere numai o subclasă a expresiilor care conțin particule egocentrice (anume numai acele expresii care conțin particulele *eu*, *tu*, *el*).

Regulile de transpoziție din stilul direct în cel indirect așa cum apar în orice manual de gramatică sînt reprezentate în diagrama nr.1 prin modificările pe care le suferă una și aceeași frază prin trecerea din stilul direct în cel indirect.

Stil direct	Stil indirect
(i) eu spun : '*eu* plec'	eu spun că *eu* plec
(ii) eu spun : '*tu* pleci'	eu spun că *tu* pleci
(iii) eu spun : '*el* pleacă'	eu spun că *el* pleacă
(iv) tu spui : '*eu* plec'	tu spui că *tu* pleci
(v) tu spui : '*tu* pleci'	a) tu spui că *eu* plec
	b) tu spui că *el* pleacă

Stil direct	Stil indirect
(vi) tu spui : '*el* pleacă'	a) tu spui că *el* pleacă
	b) tu spui că *eu* plec
(vii) el spune : '*eu* plec'	el_1 spune că el_2 pleacă ($el_1 = el_2$)
(viii) el spune : '*tu* pleci'	a) el spune că *eu* plec
	b) el spune că *tu* pleci
	c) el_1 spune că el_2 pleacă ($el_1 \neq el_2$)
(ix) el_1 spune : 'el_2 pleacă' ($el_1 \neq el_2$)	a) el spune că *eu* plec
	b) el spune că *tu* pleci
	c) el_1 spune că el_2 pleacă ($el_1 \neq el_2$)

Diagrama nr. 1

(Am subliniat pronumele atît în prima, cît şi în cea de-a doua coloană, pentru a pune în evidenţă *schimbările* care privesc pronumele; întrucît *el* nu are referent unic (= există mai multe obiecte care pot fi 'el' în raport cu persoana întîi), am marcat prin $el_1 = el_2$ situaţia în care *el* din propoziţia dependentă de 'spune' se referă la acelaşi obiect cu *el* din regentă; prin $el_1 \neq el_2$, situaţia în care cele două semne se referă la obiecte distincte.)

Se poate observa că, exceptînd cazurile de sub (i), (ii), (iii), (iv), (vii), deci situaţiile în care 'spune' este la persoana întîi şi situaţiile în care în stil direct apare 'eu', în toate celelalte cazuri corespondenţa dintre stil direct şi cel indirect nu este biunivocă : *unei* expresii în stilul direct îi corespund *mai multe* expresii în stilul indirect.

Situaţia este diferită în cazul în care obiectul indirect al verbelor dicendi este exprimat, ceea ce se poate observa în diagrama nr. 2.

Stil direct	Stil indirect
(i) 1° eu îţi spun : 'eu plec'	eu îţi spun că eu plec
2° eu îţi spun : 'tu pleci'	eu îţi spun că tu pleci
3° eu îţi spun : 'el pleacă'	eu îţi spun că el pleacă

Stil direct	Stil indirect
4° eu îi spun : 'eu plec'	eu îi spun că eu plec
5° eu îi spun : 'tu pleci'	eu $îi_1$ spun că el_2 pleacă ($el_1 = el_2$).
(ii) 1° tu îmi spui : 'eu plec'	tu îmi spui că tu pleci
2° tu îmi spui : 'tu pleci'	tu îmi spui că eu plec
3° tu îmi spui : 'el pleacă'	tu îmi spui că el pleacă
4° tu îi spui ; 'eu plec'	tu îi spui că tu pleci
5° tu îi spui : 'tu pleci'	tu $îi_1$ spui că el_2 pleacă ($el_1 = el_2$)
6° tu îi spui : 'el pleacă'	tu $îi_1$ spui că el_2 pleacă ($el_1 \neq el_2$)
(iii) 1° el îmi spune : 'eu plec'	el_1 îmi spune că el_2 pleacă ($el_1 = el_2$)
2° el îmi spune : 'tu pleci'	el îmi spune că eu plec
3° el_1 îmi spune : 'el_2 pleacă'	el_1 îmi spune că el_2 pleacă ($el_1 \neq el_2$)
4° el îți spune : 'eu plec'	el_1 îți spune că el_2 pleacă ($el_1 = el_2$).
5° el îți spune : 'tu pleci'	el îți spune că tu pleci
6° el_1 îți spune : 'el_2 pleacă' ($el_1 \neq el_2$)	el_1 îți spune că el_2 pleacă ($el_1 \neq el_2$)
7° el_1 $îi_2$ spune : 'eu plec' ($el_1 \neq el_2$)	el_1 $îi_2$ spune cl el_3 pleacă ($el_1 \neq el_2$), ($el_1 = el_3$)
8° el_1 $îi_2$ spune : 'tu pleci' ($el_1 \neq el_2$)	el_1 $îi_2$ spune că el_3 pleacă ($el_1 \neq el_2$), ($el_2 = el_3$)
9° el_1 $îi_2$ spune : 'el_3 pleacă' ($el_1 \neq el_2$) ($el_2 \neq el_3$)	el_1 $îi_2$ spune că el_3 pleacă ($el_1 \neq el_2$) ($el_2 \neq el_3$)

Diagrama nr. 2

Din diagrama nr. 2 rezultă că, atunci cînd obiectul indirect al verbului dicendi este exprimat, deci atunci cînd în construcția dicendi apare explicit un semn care se referă la *receptorul* mesajului, corespondența dintre construcțiile în stil direct și cele în stil indirect devine biunivocă (evident, cu condiția ca expresiile să conțină explicit distincția dintre

situațiile în care două sau mai multe ocurențe ale pronumelui de pers. a treia în aceeași expresie se referă la același obiect și situațiile în care se referă la obiecte diferite).

Din diagrama nr. 2 rezultă că, pentru fiecare dintre pronumele 'eu' și 'tu' care apar în vorbirea indirectă pot fi distinse trei situații, și anume:

1°. cînd, prin transpoziție în vorbire indirectă, are loc substituția celor două pronume cu pronumele 'el';

2°. cînd, prin transpoziție în vorbire indirectă, are loc substituția celor două pronume cu pronumele 'tu';

3°. cînd, prin transpoziție în vorbire indirectă, are loc substituția celor două pronume cu pronumele 'eu'.

Cele arătate sînt reprezentate într-o formă mai generală în tabelul care urmează. Prin '... eu ...', '... el ...' etc. reprezentăm propoziții oarecare enunțate în vorbire directă; 'eu', 'el' etc. reprezintă un constituent pronominal al propoziției indiferent de forma lui morfologică (cu alte cuvinte, '... eu...' poate însemna '... mie ...' '... pe mine...' etc.); punctele de suspensie reprezintă partea nespecificată a propoziției; 'Sp' este folosit cu valoare de constantă nespecificată (prin specificare devine *spune*, *șoptește*, *scrie* etc.); 'cineva' (respectiv 'cuiva') sînt variabile ale limbajului L, putînd fi substituite cu oricare dintre pronumele 'eu', 'tu' (eventual 'el').

Stil direct	Stil indirect
(i) el Sp cuiva: '... eu...'	el Sp cuiva că... el...
(ii) tu Sp cuiva: '... eu...'	tu Sp cuiva că .. tu...
(iii) eu Sp cuiva: '... eu...'	eu Sp cuiva că... eu...
(iv) cineva îi Sp: '... tu...'	cineva îi Sp că... el...
(v) cineva îți Sp: '... tu...'	cineva îți Sp că... tu...
(vi) cineva îmi Sp: '... tu...'	cineva îmi Sp că... eu...

Diagrama nr. 3

(i), (ii), (iii) din diagrama nr. 3 pun în evidență pentru pronumele 'eu', 'tu', 'el' relația dintre calitatea de *subiect* al verbului dicendi (a oricărui pronume) și forma 'eu' (deci de persoana întîi, persoana vorbitorului) din comunicarea exprimată în stil direct. Se poate spune că, indiferent de persoană, pronumele-subiect al verbului dicendi este reprezentat prin pronumele de persoana întîi ('eu') în stilul direct. Pe de altă parte, se poate observa că *transpoziția în stilul indirect* nu face altceva decît să substituie pe 'eu' din stilul direct printr-un pronume de o persoană identică cu aceea a pronumelui-subiect.

În mod paralel, calitatea de obiect (complement) indirect al verbului dicendi (pentru orice pronume personal) este în relaţie cu forma 'tu' (deci persoana a doua, persoana auditorului) din stilul direct. Şi în acest caz se poate spune că, indiferent de persoană, pronumele-obiect indirect al verbului dicendi este reprezentat prin pronumele de persoana a doua ('tu') în stilul direct. În acelaşi timp, *transpoziţia în stilul indirect* nu face altceva decît să substituie pe 'tu' din stilul direct printr-un pronume de persoană identică cu aceea a pronumelui-obiect indirect.

Pronumele de persoana a treia, 'el', nu este afectat de transpoziţia din stilul direct în cel indirect, aşa cum rezultă din diagrama nr.4.

Stil direct	Stil indirect
(i) eu Sp cuiva: '... el...'	eu Sp cuiva că... el...
(ii) tu Sp cuiva; '... el...'	tu Sp cuiva că... el...
(iii) el Sp cuiva: '... el...'	el Sp cuiva că... el...
(iv) cineva îmi Sp: '... el...'	cineva îmi Sp că... el...
(v) cineva îţi Sp: '... el...'	cineva îţi Sp că... el...
(vi) cineva îi Sp: '... el...'	cineva îi Sp că... el...

Diagrama nr. 4

Situaţia este identică pentru cazurile în care în locul constituentului 'el' figurează un substantiv (sau altă parte de vorbire cu valoare de *nume*).

În sintaxa limbii L vom reprezenta pronumele 'eu', 'tu', 'el' după cum urmează.

4—1. Definiţie. a. $\text{Pro}_1 =_{\text{Df}}$ *eu*

b. $\text{Pro}_2 =_{\text{Df}}$ *tu*

c. $\text{Pro}_3 =_{\text{Df}}$ *el*

Pentru stilul direct, vom introduce semnele 'Pro_i^1 'Pro_i^2' cu următoarea definiţie:

4—2. Definiţie. a. $\text{Pro}_i^1 =_{\text{Df}}$ [— Sp cuiva] Pro_i

b. $\text{Pro}_i^2 =_{\text{Df}}$ [cineva Sp—] Pro_i

(unde i = 1, 2, 3)

În 4—2 expresiile '[— Sp cuiva]', '[cineva Sp—]' trebuie înţelese ca predicate pe lîngă constanta 'Pro_i (cf. mai sus, (6)). Expresiile din dreapta semnului de definiţie pot fi traduse după cum urmează:

„Acel 'Pro_i' care are proprietatea de a fi în relația 'Sp' cu 'cuiva'; sau: acel 'Pro_i' care are proprietatea de a fi în relația 'Sp' cu 'cineva'.

Definiția 4—2 nu face altceva decît să exprime formal relațiile posibile dintre pronumele 'eu' și 'tu' din stilul direct și diversele pronume din stilul indirect; astfel, 'Pro_i^1' reprezintă pronumele 'eu' din stilul direct, iar definiția arată că 'Pro_i^1' este acel 'Pro_i' (deci 'eu', 'tu' sau 'el') care are proprietatea de a avea funcția de subiect al verbului dicendi; 'Pro_i^2' este acel 'Pro_i' deci ('eu', 'tu' sau 'el') care are proprietatea de a fi obiect indirect al unui verb dicendi.

Să presupunem că, 'eu', 'tu', 'el', deci clasa 'Pro_i', reprezintă toate „particulele egocentrice" ale limbii române care sînt afectate de regulile de transpoziție din vorbirea directă în cea indirectă.

Trebuie să observăm că aceste corespondențe dintre diversele valori referențiale ale particulelor egocentrice considerate nu sînt legate exclusiv de ceea ce gramaticile numesc vorbire „directă și indirectă" și de „transpoziția" dintr-o vorbire într-alta după verbele dicendi. Aceste corespondențe funcționează și atunci cînd propozițiile conținînd astfel de particule sînt folosite independent.

De exemplu, dacă propoziția:

(19) *tu pleci*

apare în vorbirea adresată de persoana a doua persoanei întîi, atunci 'tu' din (19) are același referent cu 'eu' din vorbirea adresată de persoana întîi persoanei a doua, după cum, dacă (19) apare în vorbirea adresată de persoana a doua persoanei a treia, atunci 'tu' din (19) are același referent cu 'el' din vorbirea persoanei întîi adresată persoanei a doua.

Întrucît această variabilitate referențială este caracteristică unei clase de cuvinte pe care le-am numit în acord cu Russell, „particule egocentrice", vom considera totalitatea propozițiilor din L care conțin cel puțin un constituent din clasa particulelor egocentrice ca aparținînd unui **limbaj egocentric (LEg)**.

În interiorul limbajului LEg vom distinge clasa propozițiilor adresate de persoana întîi persoanei a doua de celelalte propoziții.

Vom spune că această clasă de propoziții aparține limbajului L_e (limbajul lui 'eu').

Vom considera că orice propoziție $\mathfrak{S}$ care aparține limbajului **LEg** și nu aparține lui L_e aparține limbajului L_{te}.

Se pot demonstra următoarele propoziții:

4—3. Propoziție. LEg este un **sublimbaj propriu** al limbii **L**.

4—4. Propoziție. L_e este un **sublimbaj propriu** al lui **LEg**.

(Pentru noțiunile de **sublimbaj** și **sublimbaj propriu**, cf. Carnap, 1959, p. 226).

Vom reprezenta pronumele personale 'eu', 'tu', 'el' în același fel în care le-am reprezentat în limbajul L, și anume:

(20) Pro_1 = eu

Pro_2 = tu

Pro_3 = el

În L_{te}, vom introduce, prin definiții referitoare la L_e, următoarele notații pentru pronume:

4—5. Definiție a. $Pro_2^1 =_{Df}$ [—Sp cuiva] Pro_2

b. $Pro_3^1 =_{Df}$ [—Sp cuiva] Pro_3

c. $Pro_1^2 =_{Df}$ [cineva Sp—] Pro_1

d. $Pro_2^2 =_{Df}$ [cineva Sp—] Pro_2

e. $Pro_3^2 =_{Df}$ [cineva Sp—] Pro_3

(Se poate observa că **4—5** este o detaliere a definiției **4—2**).

Evident, semnele definite sub **4—5** nu apar decît în L_{te} și niciodată în L_e. Notația introdusă în **4—5** nu face decît să „dezambiguizeze" valoarea semnelor 'eu', 'tu', 'el' din limbajul natural; procedeul este perfect analog procedeului lexicografic de indexare a omonimelor. În modelul astfel construit, în care se folosesc semne *diferite* pentru diverse întrebuințări ale particulelor egocentrice, putem formula o regulă care să exprime omonimiile existente în limbajele naturale.

4—6. Regulă de derivare. Orice propoziție $\mathfrak{S}_2$ este direct derivabilă din $\mathfrak{S}_1$, dacă următoarele condiții sînt îndeplinite:

(a) $\mathfrak{S}_1$ conține una sau mai multe particule de forma 'Pro_j^i'

(b) $\mathfrak{S}_2$ este obținută din $\mathfrak{S}_1$ prin substituția Pro_j^i / Pro_j.

Se observă în formularea regulii **4—6** că o propoziție $\mathfrak{S}_2$ care conține una sau mai multe expresii de forma 'Pro_j^i' **nu este direct derivabilă** dintr-o propoziție $\mathfrak{S}_1$ care conține expresii de forma Pro_i, prin substituirea Pro_j / Pro_j^i.

Din **4—6** rezultă că dintr-o propoziție ca

(21) *Pro_3^2 pleci* (= *tu pleci*),

aparținînd sublimbajului L_{te}, este direct derivabilă propoziția

(22) *Pro_3 pleacă* (= *el pleacă*),

aparținînd sublimbajului L_e.

Din comentariul făcut în legătură cu această regulă, rezultă că o propoziție ca (21) nu este direct derivabilă din (22). Această situație se justifică după cum urmează. Un semn de forma 'Pro_j^i' admite o singură substituție, anume Pro_j^i / Pro_j (= suprimarea superscriptului). Substituția în sens invers Pro_j / Pro_j^i admite mai multe valori posibile

pentru i; cu alte cuvinte, o propoziție ca (22) poate să fie exprimată în L_{te} nu numai prin (21), ci și prin

(23) Pro_3^1 plec (= eu plec).

Fie $\mathfrak{S}(Pro_j^i)$ o propoziție aparținînd sublimbajului egocentric L_{te}; fie $\mathfrak{S}(Pro_j)$ o propoziție aparținînd sublimbajului egocentric L_e; $\mathfrak{S}(Pro_j^i)$ denumește o propoziție conținînd una sau mai multe particule 'Pro_j^i'; $\mathfrak{S}(Pro_j)$ denumește o propoziție conținînd una sau mai multe particule 'Pro_j'.

4—7 Teoremă. Din orice propoziție $\mathfrak{S}(Pro_j^i)$ este direct derivabilă o propoziție $\mathfrak{S}(Pro_j)$; reciproca nu este totdeauna adevărată.

Dacă o propoziție este direct derivabilă dintr-o altă propoziție, atunci cea dintîi este o consecință directă a celei de-a doua (cf. Carnap, 1959, p. 38, teorema 14—1). În cele ce urmează vom nota $\mathfrak{S}(Pro_j^i/Pro_j)$ orice propoziție obținută dintr-o altă propoziție prin substituția Pro_j^i/Pro_j a tuturor semnelor de forma 'Pro_j^i'.

4—8. Teoremă. Orice propoziție $\mathfrak{S}_2$ este o consecință directă a propoziției $\mathfrak{S}_1$, dacă $\mathfrak{S}_2$ are forma $\mathfrak{S}_1(Pro_j^i/Pro_j)$.

Fie $\mathfrak{K}^{L_{te}}$ clasa tuturor propozițiilor aparținînd sublimbajului egocentric L_{te}. Fie $\mathfrak{K}^{L_e}$ clasa tuturor propozițiilor aparținînd sublimbajului egocentric L_e. Fie, în sfîrșit, $\mathfrak{K}^i$ clasa tuturor propozițiilor de forma '$\mathfrak{S}(Pro_j^i/Pro_j)$'.

4—9. Teoremă. Clasa $\mathfrak{K}^i$ este o **clasă de consecințe directe** a clasei $\mathfrak{K}^{L_{te}}$.

Pentru demonstrație, se poate arăta că fiecare propoziție din $\mathfrak{K}^i$ este o consecință directă a unei subclase din $\mathfrak{K}^{L_{te}}$, anume din subclasa cu un singur element, $\{\mathfrak{S}(Pro_j^i)\}$, din care este derivată direct fiecare propoziție $\mathfrak{S}(Pro_j^i/Pro_j)$(cf. Carnap, 1959, p. 38).

4—10. Teoremă. Clasa $\mathfrak{K}^i$ este **identică** cu clasa $\mathfrak{K}^{L_e}$.

Demonstrație. Pentru a demonstra teorema **4—10** este necesar să arătăm:

(a) că *orice* propoziție din $\mathfrak{K}^i$ aparține clasei $\mathfrak{K}^{L_e}$;

(b) că orice propoziție din $\mathfrak{K}^{L_e}$ aparține clasei $\mathfrak{K}^i$.

1°. Presupunem că există o propoziție în $\mathfrak{K}^i$ care nu este o propoziție a clasei $\mathfrak{K}^{L_e}$.

Aceasta înseamnă că există o propoziție $\mathfrak{S}(Pro_j^i/Pro_j)$ care nu aparține clasei $\mathfrak{K}^{L_e}$. Dar o propoziție de forma $\mathfrak{S}(Pro_j^i/Pro_j)$ nu este altceva decît o propoziție care conține cel puțin un constituent de forma 'Pro_j', deci o propoziție de forma $\mathfrak{S}(Pro_j)$. Dar, prin definiție, orice propoziție de forma $\mathfrak{S}(Pro_j)$ aparține clasei $\mathfrak{K}^{L_e}$. De aici rezultă că presupunerea inițială este falsă.

2°. Presupunem că există o propoziție $\mathfrak{S}(Pro_j)$ care nu aparține clasei $\mathfrak{K}^i$. Aceasta înseamnă că propoziția $\mathfrak{S}(Pro_j)$ nu este o consecință directă a clasei $\mathfrak{K}^{L_{te}}$, deci că nu este direct derivabilă dintr-o propoziție

de forma $\mathfrak{S}$ (Pro^i_j), fapt care contrazice teorema **4—7**. Ipoteza inițială este deci falsă.

Deoarece atît presupunerea inițială de sub 1°, cît și presupunerea inițială de sub 2° sînt, ambele, false, urmează că (a) și (b) sînt adevărate. Teorema este astfel demonstrată.

4—11. Teoremă. Clasa $\mathfrak{K}^{L_e}$ este o clasă de consecințe a clasei $\mathfrak{K}^{L_{te}}$; reciproca nu este adevărată.

(Pentru demonstrație, cf. **4—9, 7.**)

Fie 'v' o variabilă oarecare care poate avea ca valoare una dintre particulele egocentrice ale sublimbajului L_{te}. Ca să spunem că această particulă este folosită *nu* în L_{te}, ci în sublimbajul L_c, vom introduce notația

(24) Le(v).

Expresia (24) afirmă o *proprietate sintactică* a expresiei 'v', anume aceea de a fi folosită în alt limbaj decît cel la care ea aparține — să spunem — în mod „normal". În aceste condiții, orice semn egocentric din L_e poate fi considerat ca „definiens" al unei expresii de forma 'Le (Pro^i_j).

4—12. Definiție. Le (Pro^i_j) $=_{Df}$ Pro$_j$.

Pe baza definiției **4—12**, putem scrie în particular:

4—13. Definiție: a. Le (Pro$^2_1$) $=_{Df}$ Pro$_1$

b. Le (Pro$^1_2$) $=_{Df}$ Pro$_2$

c. Le (Pro$^2_2$) $=_{Df}$ Pro$_2$

d. Le (Pro$^1_3$) $=_{Df}$ Pro$_3$

e. Le (Pro$^2_3$) $=_{Df}$ Pro$_3$

Pe baza definițiilor **4—12, 13**, spunem că 'Pro$^1_1$', 'Pro$^1_2$', 'Pro$^1_3$' reprezintă **Le-corelatele** expresiilor 'Pro^i_j'.

Fie o propoziție de forma $\mathfrak{S}$(Pro^i_j) și o propoziție direct derivată din aceasta, anume $\mathfrak{S}$(Pro^i_j/Pro$_j$). Spunem în acest caz că $\mathfrak{S}$(Pro^i_j/Pro$_j$) este **Le-corelatul** propoziției $\mathfrak{S}$(Pro^i_j), în conformitate cu definiția:

4—14. Definiție. Le [$\mathfrak{S}$ (Pro^i_j)] $=_{Df}$ $\mathfrak{S}$(Pro^i_j/Pro$_j$). (Pentru conceptul general de **$\mathfrak{Q}$-corelație**, cf. Carnap, 1959, p. 222—227.)

Fie $\mathfrak{K}^{L_{te}}_1$, $\mathfrak{K}^{L_{te}}_2$ două subclase ale clasei $\mathfrak{K}^{L_{te}}$, astfel încît $\mathfrak{K}^{L_{te}}_2$ să fie o clasă de consecințe (directe) a clasei $\mathfrak{K}^{L_{te}}_1$. Fie $\mathfrak{K}^{L_e}_1$, $\mathfrak{K}^{L_e}_2$ două subclase ale clasei $\mathfrak{K}^{L_e}$, astfel încît fiecare propoziție din $\mathfrak{K}^{L_e}_1$ să fie o consecință directă a unei propoziții din $\mathfrak{K}^{L_{te}}_1$ și fiecare propoziție din $\mathfrak{K}^{L_e}_2$ să fie o consecință directă a unei propoziții din $\mathfrak{K}^{L_{te}}_2$.

4—15. Teoremă. Subclasa $\mathfrak{K}^{L_e}_2$ este o clasă de consecințe (directe) ale clasei $\mathfrak{K}^{L_e}_1$.

Demonstrație. $\mathfrak{K}^{L_e}_2$ este o clasă de consecințe a clasei $\mathfrak{K}^{L_{te}}_1$ deoarece fiecare propoziție din $\mathfrak{K}^{L_e}_2$ este o consecință (directă) a clasei $\mathfrak{K}^{L_{te}}_2$, iar $\mathfrak{K}^{L_{te}}_2$ este, prin definiție, o clasă de consecințe a clasei $\mathfrak{K}^{L_{te}}_1$. (Cf. Carnap, 1959,

p. 118, teorema **34 f. 8**: „If $\mathfrak{S}_3$ is a consequence of $\mathfrak{K}_2$ and every sentence of $\mathfrak{K}_2$ is a consequence of $\mathfrak{K}_1$, then $\mathfrak{S}_3$ is a consequence of $\mathfrak{K}_1$".)

Clasa $\mathfrak{K}_1^{Le}$ este, de asemenea, o clasă de consecinţe a clasei $\mathfrak{K}_1^{Lte}$.

Von nota prin $\mathfrak{K}_{1,2}^{Le}$ reuniunea claselor $\mathfrak{K}_1^{Le}$ şi $\mathfrak{K}_2^{Le}$; clasa $\mathfrak{K}_{1,2}^{Le}$ este o clasă de consecinţe a clasei $\mathfrak{K}_1^{Lte}$, deoarece fiecare din subclase este o clasă de consecinţe a clasei $\mathfrak{K}_1^{Lte}$. (Cf. Carnap, 1959, teorema **34g—7.**) Clasa $\mathfrak{K}_{1,2}^{Lte}$ este echipolentă cu conjuncţia membrilor ei. (Cf. Carnap, 1959, p. 121, teorema **34 g —7.**)

Fie

(25) $\mathfrak{S}_1 \cdot \mathfrak{S}_2 \ldots . \mathfrak{S}_n$

conjuncţia echipolentă cu clasa $\mathfrak{K}_{1,2}^{Le}$; (25) este o consecinţă a clasei $\mathfrak{K}_{1,2}^{Le}$. (Cf. Carnap, 1959, teorema **34g. — 1.**) Fie

(25 a) $\mathfrak{S}_1 . \mathfrak{S}_2 \ldots . \mathfrak{S}_i$

acea subparte a expresiei (25) care conţine propoziţiile clasei $\mathfrak{K}_1^{Le}$; fie

(25 b) $\mathfrak{S}_{i+1} . \mathfrak{S}_{i+2} \ldots \mathfrak{S}_n$

acea subparte a expresiei (25) care conţine propoziţiile din $\mathfrak{K}_2^{Le}$.

Vom nota mai departe prin $\mathfrak{S}_1^{Le}$ subpartea (25a) şi prin $\mathfrak{S}_2^{Le}$ subpartea (25 b), obţinînd

(25c) $\mathfrak{S}_1^{Le} \cdot \mathfrak{S}_2^{Le}$

Pe baza propoziţiilor primitive ale calculului propoziţiilor, se poate demonstra că

(26) $\mathfrak{S}_1^{Le} \cdot \mathfrak{S}_2^{Le} \supset (\mathfrak{S}_1^{Le} \supset \mathfrak{S}_2^{Le})$

este analitică. Aşadar,

(27) $\mathfrak{S}_1^{Le} \supset \mathfrak{S}_2^{Le}$

este o **consecinţă** a propoziţiei (25c). (Cf. Carnap, p. 119, teorema **34 f.—9**)

Întrucît (26) este analitică, (27) este de asemenea analitică. (Cf. Carnap, 1959, p. 118, teorema **34f.—4.**) Deoarece (27) este analitică, $\mathfrak{S}_2^{Le}$ este o **consecinţă** a propoziţiei $\mathfrak{S}_1^{Le}$. (Cf. Carnap, 1959, p. 119, teorema **34f.—9.**) Dar, conform convenţiei stabilite de noi mai sus, $\mathfrak{S}_1^{Le}$ nu este altceva decît conjuncţia propoziţiilor din $\mathfrak{K}_1^{Le}$, iar $\mathfrak{S}_2^{Le}$ nu este altceva decît conjuncţia propoziţiilor din $\mathfrak{K}_2^{Le}$. Întrucît $\mathfrak{S}_1^{Le}$ este echipolentă cu $\mathfrak{K}_1^{Le}$ şi $\mathfrak{S}_2^{Le}$ este echipolentă cu $\mathfrak{S}_2^{Le}$, spunem că clasa $\mathfrak{K}_2^{Le}$ este o consecinţă a clasei $\mathfrak{K}_1^{Le}$, ceea ce era de demonstrat.

Dat fiind că propoziţiile din $\mathfrak{K}^{Le}$ sînt Le-corelate ale propoziţiilor din $\mathfrak{K}^{Lte}$, putem reformula teorema **4—15** în termenii **Le-corelaţiei** între clasele $\mathfrak{K}^{Lte}$ şi $\mathfrak{K}^{Le}$ după cum urmează:

4—16. Teoremă. Dacă subclasa $\mathfrak{K}_2^{Lte}$ este o clasă de consecinţe a subclasei $\mathfrak{K}_1^{Lte}$, atunci subclasa Le ($\mathfrak{K}_2^{Lte}$) este o clasă de consecinţe a subclasei Le ($\mathfrak{K}_1^{Lte}$).

Teorema **4—16** arată că, prin intermediul corelației **Le**, **relația de consecvență din L_{te} este transformată într-o relație de consecvență în L_e**.

Dată fiind această situație și dat fiind faptul că această corelație se stabilește între *toate* propozițiile din L_{te} și *toate* propozițiile din L_e, putem enunța următoarea teoremă:

4—17. Teoremă. Corelația **L_e** este o **transformare** a lui L_{te} în L_e.

(Pentru condițiile pe care trebuie să le îndeplinească o transformare și pentru definiție, cf. Carnap, 1959, p. 223.)

Deoarece L_e este un *sublimbaj* al lui L (cf. mai sus, **4—4**) și L_e este o *transformare* a lui L_{te} în L_e, putem formula următoarea teoremă:

4—18. Teoremă. O Le-corelație este o **traducere** din L_{te} în L.

(Pentru definiția conceptului de **traducere**, cf. Carnap, 1959, p. 224.)

Fie L_n un sublimbaj al limbii L caracterizat prin faptul că nici una dintre propozițiile din L_n nu conține nici o particulă egocentrică; cu alte cuvinte, constituenții propozițiilor din L_n nu pot fi cuvinte din clasa 'Pro_j^i', 'Pro_1', 'Pro_2'. În schimb, L_n conține expresii care îl pot avea pe 'Pro_3' (= **el**) drept constituent.

Fie L'_{te}, L'_e **extensiuni** ale sublimbajelor L_{te}, L_e, respectiv, care includ pe lîngă propozițiile egocentrice și propozițiile aparținînd sublimbajului L_n.

Fie o propoziție $\mathfrak{S}$ aparținînd sublimbajului L_n. O astfel de propoziție, după cum am văzut, nu este afectată de transpunerea din vorbirea directă în vorbirea indirectă. Vom stabili următoarea propoziție.

4—19. Propoziție. Orice propoziție $\mathfrak{S}^n$ care aparține sublimbajului L_n, dacă aparține extensiunii L_{te}, atunci aparține extensiunii L'_e și, invers, dacă aparține extensiunii L'_e, atunci aparține extensiunii L'_{te}.

Conform cu **4—19**, Le-corelatul unei propoziții $\mathfrak{S}^n$ poate fi definit cum urmează:

4—20. Definiție. Le $(\mathfrak{S}^n) =_{Df} \mathfrak{S}^n$

Definiția **4—20** ne permite formularea următoarei teoreme:

4—21. Teoremă. Dacă o propoziție $\mathfrak{S}^n$ aparține extensiunii L'_{te}, ea rămîne invariantă în raport cu traducerea Le.

Conform cu **4—19**, **—20**, **—21**, o propoziție de forma

(28) *elevul citește cartea*,

enunțată de altă persoană decît persoana întîi, deci făcînd parte din extensiunea L'_{te}, face parte și din extensiunea L'_e (adică din limbajul persoanei întîi). Le-corelatul propoziției (28) este propoziția (28) (cf. **4—20**), iar propoziția (28) rămîne invariantă prin traducerea în L_e (limbajul persoanei întîi) (cf. **4—21**).

Vom considera, în continuare, clasa corespondentelor autonimice ale propozițiilor din L_{te}. Vom nota, ca și mai sus, o propoziție oarecare din L_{te} prin $\mathfrak{S}(Pro_j^i)$, iar corespondentul său autonimic prin

(29) '$\mathfrak{S}$ (Pro_j^i)'.

Analiza limbii române, deci a limbajului natural L, arată că propozițiile de forma (29) nu apar decît ca argumente ale unor verbe dicendi (în termeni gramaticali obișnuiți: ca propoziții în stil direct după verbe dicendi). Cu alte cuvinte, propozițiile de forma indicată nu apar după verbe ca *bănui*, *crede*, *spera* (în general, verbe care pot primi completive directe, dar nu sînt verbe dicendi); cf. în acest sens, Gramatica II, 1966, p. 342—353, unde nu sînt enumerate printre verbele după care poate figura un text în *stil direct* decît verbe sau expresii 'dicendi' (sau „cuvinte de declarație", în terminologia acestei gramatici).

În aceste condiții, se poate formula următoarea regulă de formare:

4—22. Regulă de formare. O propoziție autonimică de forma '$\mathfrak{S}$ (Pro_j^i)' poate figura ca argument într-o construcție de forma 'cineva Sp (cuiva) —' și numai într-o astfel de construcție.

Pe baza regulii **4—22**, se poate spune că înlocuirea unei expresii ca

(30) '*tu pleci*' (= Pro_1^2 *pleci*)

cu o expresie de forma

(31) *că eu plec* (= *că* Pro_1 *plec*)

nu este posibilă în orice context, ci numai în contextul

(32) *cineva Sp* (*cuiva*)

Așadar, expresii de forma (30) și (31) *nu sînt sinonime.*

Mai mult: în contextul (32) nu putem să înlocuim decît pe (30) cu (31) nu și invers, deoarece în

(33) *cineva Sp cuiva că* Pro_1 *plec*

expresia

(34) *că* Pro_1 *plec* (cf. (31))

poate fi substituită fie cu

(35) *că* 'Pro_1^2 *pleci*' (cf. (30)),

fie cu

(36) 'Pro_3 *pleacă*' (= el pleacă).

Pe baza celor arătate, se poate formula următoarea teoremă:

Fie $\mathfrak{S}$ ('$\mathfrak{S}_1^{L'te}$') o expresie dicendi care conține propoziția autonimică '$\mathfrak{S}_1^{L'te}$' (adică o propoziție care aparține extensiunii L'_{te}) ca argument; fie $\mathfrak{S}_1^{L'e}$ o consecință în $L_{\cup}$ a propoziției (non-autonimice) $\mathfrak{S}_1^{L'te}$; fie $\mathfrak{S}$($\mathfrak{S}_1^{L'te}$/ că $\mathfrak{S}_1^{L'e}$) propoziția obținută prin substituția '$\mathfrak{S}_1^{L'te}$'/ că $\mathfrak{S}_1^{L'e}$.

4—23. Teoremă. Orice propoziție de forma $\mathfrak{S}$ ('$\mathfrak{S}_1^{L'te}$'/ că $\mathfrak{S}_1^{L'e}$) este **direct derivabilă** dintr-o propoziție de forma $\mathfrak{S}$ ('$\mathfrak{S}_1^{L'e}$'); reciproca nu este totdeauna adevărată.

Mai departe, formulăm următoarea definiție. Fie a_1, a_2 două argumente oarecare (constante); fie $\mathfrak{S}(a_1)$ o propoziție care conține pe a_1 ca argument și fie $\mathfrak{S}(a_1/a_2)$ o propoziție obținută din prima prin substituția a_1/a_2.

4—24. Definiţie. a. Argumentele $\mathfrak{a}_1$, $\mathfrak{a}_2$ sînt **sinonime** $=_{Df}$ orice propoziţie $\mathfrak{S}(\mathfrak{a}_1 / \mathfrak{a}_2)$ este o consecinţă a propoziţiei $\mathfrak{S}(\mathfrak{a}_1)$ şi reciproc;

b. Argumentele $\mathfrak{a}_1$, $\mathfrak{a}_2$ sînt **coextensive** $=_{Df}$ orice propoziţie $\mathfrak{S}(\mathfrak{a}_1 / \mathfrak{a}_2)$ este o consecinţă a propoziţiei $\mathfrak{S}(\mathfrak{a}_1)$, dar reciproca nu este totdeauna adevărată (= există cel puţin un caz în care $\mathfrak{S}(\mathfrak{a}_1)$ nu este o consecinţă a lui $\mathfrak{S}(\mathfrak{a}_1 / \mathfrak{a}_2)$).

Pe baza teoremei **4—23** şi a definiţiei **4—24**, putem formula următoarea teoremă. Fie '$\mathfrak{S}_1^{L'te}$' o expresie (propoziţie) autonimică în L'te; fie $\mathfrak{S}_1^{L'e}$ o consecinţă a primei propoziţii.

4—25. Teoremă. Expresiile argument '$\mathfrak{S}_1^{L'te}$' şi *că* $\mathfrak{S}_1^{L'e}$ sînt **coextensive.**

Fie $\mathfrak{S}_1^{L'te}$ o propoziţie în L_{te}; fie '$\mathfrak{S}_1^{L'te}$' corespondentul său autonimic în L'_{te}; fie $\mathfrak{S}'_1$ Le-corelatul expresiei $\mathfrak{S}_1^{L'te}$. Vom defini, mai departe Le-corelatul unei propoziţii autonimice în L_{te} după cum urmează.

4—26. Definiţie. Le ('$\mathfrak{S}_1^{L'te}$') $=_{Df}$ *că* $\mathfrak{S}'_1$.

Înlocuind în **4—23, 25,** conform cu **4—26,** pe *că* $\mathfrak{S}_1^{L'e}$ prin Le ('$\mathfrak{S}_1^{L'te}$'), obţinem teoremele

4—27. Teoremă. Orice propoziţie de forma $\mathfrak{S}$('$\mathfrak{S}_1^{L'te}$'/Le ('$\mathfrak{S}_1^{L'te}$') este derivabilă dintr-o propoziţie de forma $\mathfrak{S}$('$\mathfrak{S}_1^{L'te'}$');
reciproca nu este totdeauna adevărată.

4—28. Teoremă. Expresiile argument '$\mathfrak{S}_1^{L'te}$' şi Le ('$\mathfrak{S}_1^{L'te}$') sînt coextensive.

Mai departe, putem defini caracterul echipolent sau coextensiv a două propoziţii $\mathfrak{S}_1$, $\mathfrak{S}_2$ după cum urmează.

Fie $\mathfrak{S}_1$ o propoziţie de forma $\mathfrak{S}(\mathfrak{a}_2 / \mathfrak{a}_1)$ — adică o propoziţie obţinută din $\mathfrak{S}(\mathfrak{a}_2)$ prin substituţia $\mathfrak{a}_2 / \mathfrak{a}_1$, iar $\mathfrak{S}_2$ o propoziţie de forma $\mathfrak{S}(\mathfrak{a}_1 / \mathfrak{a}_2)$ — adică o propoziţie obţinută din $\mathfrak{S}(\mathfrak{a}_1)$ prin substituţia $\mathfrak{a}_1 / \mathfrak{a}_2$ — în $\mathfrak{S}_1$ ($\mathfrak{a}_1$, $\mathfrak{a}_2$ funcţionează ca argumente).

4—29. Definiţie. a. Propoziţiile $\mathfrak{S}_1$, $\mathfrak{S}_2$ sînt **echipolente** $=_{Df}$ argumentele $\mathfrak{a}_1$, $\mathfrak{a}_2$ sînt **sinonime**;

b. Propoziţiile $\mathfrak{S}_1$, $\mathfrak{S}_2$ sînt **coextensive** $=_{Df}$ argumentele $\mathfrak{a}_1$, $\mathfrak{a}_2$ sînt **coextensive.**

Putem defini acum noţiunile de **reciproc substituibil** şi **L-reciproc substituibil,** după cum urmează. Fie, ca mai sus, $\mathfrak{a}_1$, $\mathfrak{a}_2$ două argumente oarecare; fie, tot ca mai sus, două propoziţii de forma $\mathfrak{S}(\mathfrak{a}_2 / \mathfrak{a}_1)$ şi $\mathfrak{S}(\mathfrak{a}_1 / \mathfrak{a}_2)$.

4—30. Definiţie. a. Argumentele $\mathfrak{a}_1$, $\mathfrak{a}_2$ sînt **reciproc substituibile** = $=_{Df}$ propoziţiile $\mathfrak{S}(\mathfrak{a}_2 / \mathfrak{a}_1)$ şi $\mathfrak{S}(\mathfrak{a}_1 / \mathfrak{a}_2)$ sînt coextensive;

b. Argumentele $\mathfrak{a}_1$, $\mathfrak{a}_2$ sînt **L-reciproc substituibile** $=_{Df}$ propoziţiile $\mathfrak{S}(\mathfrak{a}_2 / \mathfrak{a}_1)$ şi $\mathfrak{S}(\mathfrak{a}_1 / \mathfrak{a}_2)$ sînt **echipolente**

Prefixul 'L-' din „L-reciproc substituibil" se referă la caracterul „logic" al termenului prefixat, în opoziţie cu caracterul „factual" al termenului neprefixat. (Pentru valoarea prefixului 'L-', cf. Carnap, 1958, p. 15—19.)

Scanned with OKEN Scanner

Pe baza definiţiei **4—29**, putem defini conceptul de „extensional în raport cu un argument oarecare $\mathfrak{a}_1$" după cum urmează.

4—31. Definiţie. Propoziţia $\mathfrak{S}(\mathfrak{a}_1)$ este **extensională în raport cu** $\mathfrak{a}_1 =_{\mathrm{Df}} \mathfrak{a}_1$ este **reciproc substituibil** cu un argument oarecare $\mathfrak{a}_2$.

În conformitate cu definiţiile de mai sus, se pot stabili următoarele teoreme :

4—32. Teoremă. Expresiile $\mathfrak{S}(\text{'}\mathfrak{S}_1^{L'te'})$ şi $\mathfrak{S}(\mathrm{Le}(\text{'}\mathfrak{S}_1^{L'te'}))$ sînt **coextensive**

(pentru demonstraţie, cf. **4—28 b** şi **4—28**).

Fie $\mathfrak{S}$ o expresie dicendi în care $\text{'}\mathfrak{S}_1^{L'te'}$ şi $\mathrm{Le}(\text{'}\mathfrak{S}_1^{L'te'})$ pot figura ca argumente.

4—33. Teoremă. Expresiile argumente $\text{'}\mathfrak{S}_1^{L'te'}$ şi $\mathrm{Le}(\text{'}\mathfrak{S}_L^{L'te'})$ sînt **reciproc substituibile** în $\mathfrak{S}$ (cf. **4—30 a** şi **4—32**).

4—34. Teoremă. Propoziţia $\mathfrak{S}\ \mathrm{Le}(\text{'}\mathfrak{S}_1^{L'te'})$ este **extensională în raport cu Le** $(\text{'}\mathfrak{S}_1^{L'te'})$

(pentru demonstraţie, cf. **4—31**, **4—33**).

Pentru a degaja semnificaţia celor de mai sus, ne vom referi la un exemplu concret şi apoi vom da unele explicaţii neformale.

Pe baze *exclusiv sintactice* (deci fără referire la sens) putem spune că o propoziţie ca

(37) *Pro_2 spune că Pro_3 pleacă* (= *'tu spui că el pleacă'*)

este *extensională* în raport cu expresia argument

(37 a) *că Pro_3 pleacă*

deoarece (37 a) este reciproc substituibilă cu

(37 b) *'Pro_3^2 pleci'* (= *'tu pleci'*)

sau cu

(37 c) *'Pro_3 pleacă'* (= *'el pleacă'*).

Trebuie observat că, în contextul dat (deci în construcţiile dicendi), termenii reciproc substituibili sînt totdeauna membri ai unei **Le-corelaţii** care (cf. **4—15**) este o **traducere** din L_{te} în L_e. Cu alte cuvinte, s-a demonstrat că expresiile (37a, b, c) sînt reciproc substituibile, dar nu s-a demonstrat că, de exemplu , în

(38) *Pro_2 spui : 'Pro$_3$ Pro_1^2 vede'* (= *tu spui : 'el te vede'*)

expresia

(38a) *'Pro_3 Pro_1^2 vede'* (= *'el te vede'*)

este reciproc substituibilă (sau L-reciproc substituibilă) prin

(38b) *Pro_1^2 este văzut de Pro_3* (= *'tu eşti vazut de el'*).

Aceasta deoarece, dacă este adevărat că în L_{te} propoziţiile (neautonimice)

(38 c) *Pro_3 Pri_1^2 vede* (= *'el te vede'*)

și

(38 d) *Pro_1^2 este văzut de* Pro_3 (= *tu ești văzut de el*)

sînt echipolente, nu este adevărat că și corespondentele lor autonimice sînt echipolente. Cu alte cuvinte, în sistemul construit mai sus nu se demonstrează decît raportul de coextensivitate între expresii de forma (37a, b, c) nu și între expresii de forma (38a, b), ceea ce corespunde cu datele observației directe: dacă (38a) și (38b) sînt autonimice (deci sînt semne pentru ele însele), ele nu pot fi în același timp coextensive (deci nu pot fi semne pentru același obiect). Mai departe, dacă (38a, b) nu sînt coextensive, ele nu pot fi reciproc substituibile, deci (38) nu poate fi coextensivă cu

(39) *Pro_3 spune: 'Pro_1^2 este văzut de Pro_3'.*

Așadar, raportul de coextensivitate și de substituție reciprocă se stabilește numai între expresii care se află în raport de *traducere* dintr-un limbaj în celălalt (limbajul lui 'tu' sau/și al lui 'el', pe de o parte, și limbajul lui 'eu', pe de altă parte).

§ 5. ASPECTUL SEMANTIC AL TRANSPOZIȚIEI DIN STILUL DIRECT ÎN STILUL INDIRECT

Pentru descrierea semantică a construcțiilor dicendi vom introduce în cele ce urmează corelatele semantice ale unor concepte cu care am operat în paragraful precedent.

Fie două expresii $\mathfrak{S}_1$, $\mathfrak{S}_2$.

5—1. Definiție. a. $\mathfrak{S}_1$ și $\mathfrak{S}_2$ sînt **L-Echivalente** $=_{Df}$ expresiile $\mathfrak{S}_1$ și $\mathfrak{S}_2$ sînt **echipolente**;

b. $\mathfrak{S}_1$ și $\mathfrak{S}_2$ sînt **echivalente** $=_{Df}$ expresiile $\mathfrak{S}_1$ și $\mathfrak{S}_2$ sînt **coextensive**.

5—2. Teoremă. a. Expresiile $\mathfrak{S}_1$, $\mathfrak{S}_2$ sînt **echivalente** dacă numai dacă '$\mathfrak{S}_1 \equiv \mathfrak{S}_2$' este **adevărată**.

b. $\mathfrak{S}_1$, $\mathfrak{S}_2$ sînt **L-echivalente** dacă și numai dacă '$\mathfrak{G}_1 \equiv \mathfrak{G}_2$' este **L-adevărată**.

Vom defini, în continuare, conceptele de *argumente echivalente* și *argumente L-echivalente*, după cum urmează.

Fie, ca în **4—24**, $\mathfrak{a}_1$, $\mathfrak{a}_2$ două argumente oarecare (constante), ca în expresiile $\mathfrak{S}(\mathfrak{a}_1)$ $\mathfrak{S}(\mathfrak{a}_2)$.

5—3. Teoremă. a. Expresiile $\mathfrak{a}_1$, $\mathfrak{a}_2$ sînt **echivalente** dacă și numai dacă $\mathfrak{S}(\mathfrak{a}_1)$, $\mathfrak{S}(\mathfrak{a}_2)$ sînt **echivalente**.

b. Expresiile $\mathfrak{a}_1$, $\mathfrak{a}_2$ sînt **L-echivalente** dacă și numai dacă $\mathfrak{S}(\mathfrak{a}_1)$ și $\mathfrak{S}(\mathfrak{a}_2)$, sînt **L-echivalente**.

Se pot demonstra următoarele teoreme:

Fie următoarele expresii-argument în $\mathfrak{S}$:

1°. expresia autonimică în L'_{te}: '$\mathfrak{S}^{L'te}$';

2°. Le-corelatul sintactic al acesteia: Le ('$\mathfrak{S}^{L'te}$').

5—4. Teoremă. Expresiile-argument '$\mathfrak{S}^{L'te}$' și Le ('$\mathfrak{S}^{L'te}$') **sînt echivalente** (pentru demonstrație, cf. **4—28** și **5—1** b).

Fie două expresii de forma $\mathfrak{S}$ ('$\mathfrak{S}_1^{L'te}$') şi $\mathfrak{S}$ (Le ('$\mathfrak{S}_1^{L'te}$')).

5—5. Teoremă. Expresiile $\mathfrak{S}$ ('$\mathfrak{S}_1^{L'te}$') şi $\mathfrak{S}$ (Le ('$\mathfrak{S}_1^{L'te}$')) sînt **echivalente** (pentru demonstraţie, cf. **4—32** şi **5—1** b).

Acum, teorema **4—33**, referitoare la caracterul reciproc substituibil al expresiilor '$\mathfrak{S}_1^{L'te}$' şi Le ('$S_1^{L'te}$') în expresiile dicendi, se poate demonstra în termeni semantici după cum urmează.

Expresia $\mathfrak{S}$ (Le ('$\mathfrak{S}_1^{L'te}$')) este obţinută prin înlocuirea argumentului '$\mathfrak{S}_1^{L'te}$' cu argumentul Le ('$\mathfrak{S}_1^{L'te}$') în expresia dicendi $\mathfrak{S}$ ('$\mathfrak{S}_1^{L'te}$'). Cele două expresii sînt echivalente (cf. **5—5**), ceea ce înseamnă că '$\mathfrak{S}_1^{L'te}$' şi Le ('$\mathfrak{S}_1^{L'te}$') **sînt reciproc-substituibile** în $\mathfrak{S}$ (= expresie dicendi), în conformitate cu definiţia din Carnap, 1960, p. 47, **11-1a**; de fapt, definiţia relaţiei de „substituţie reciprocă" din **4—20** nu reprezintă decît o reformulare în termeni sintactici a definiţiei din Carnap, 1960, p. 47).

În mod analog, teorema de extensionalitate **4—34** poate fi demonstrată şi ea în termeni semantici, după cum urmează.

Expresiile $\mathfrak{S}$ ('$\mathfrak{S}_1^{L'te}$') şi $\mathfrak{S}$ (Le ('$\mathfrak{S}_1^{L'te}$') sînt echivalente (**4—32** şi **5—1**b); expresia Le ('$\mathfrak{S}_1^{L'te}$') este reciproc-substituibilă cu expresia '$\mathfrak{S}_1^{L'te}$' (**4—33**), iar Le ('$\mathfrak{S}_1^{L'te}$') şi '$\mathfrak{S}_1^{L'te}$' sînt **echivalente** (**5—4**); aşadar, condiţiile formulate de Carnap, 1960, p. 48, **11—2**a, pentru a spune că o expresie oarecare este extensională în raport cu o subparte a ei sînt satisfăcute de expresia $\mathfrak{S}$ în raport cu Le ('$\mathfrak{S}_1^{L'te}$'), ceea ce înseamnă că $\mathfrak{S}$ (Le '$\mathfrak{S}_1^{L'te}$') este extensională în raport cu Le ('$\mathfrak{S}_1^{L'te}$'), ceea ce era de demonstrat.

6. Observaţii finale. Cele discutate pînă aici ne duc la următoarele concluzii:

1°. Propoziţiile în stil direct sînt expresii autonimice în sublimbajul unor vorbitori alţii decît 'eu'; aceste expresii funcţionează ca *argument* al unui verb dicendi.

2°. Propoziţiile în stil indirect sînt *traduceri* ale expresiilor autonimice de sub 1° în sublimbajul lui 'eu'; aceste traduceri reprezintă Le-corelatele expresiilor de sub 1° şi sînt *coextensive* şi *echivalente* (deci nu echipolente şi L-echivalente) cu acestea.

3°. Întrucît o propoziţie autonimică nu poate fi echivalentă cu o altă propoziţie autonimică (diferită de cea dintîi) aparţinînd aceluiaşi sublimbaj şi întrucît o propoziţie autonimică nu poate fi echivalentă decît cu un Le-corelat al ei, într-o construcţie dicendi, o propoziţie autonimică în stil direct nu este reciproc substituibilă decît cu un Le-corelat al ei.

4°. Orice expresie autonimică în stil direct '$\mathfrak{S}$' este reciproc substituibilă cu Le-corelatul ei, în stil indirect, Le ('$\mathfrak{S}$') (= *că* $\mathfrak{S}'$), într-o construcţie dicendi. Întrucît expresiile '$\mathfrak{S}$' şi *că* $\mathfrak{S}'$ sînt echivalente (şi nu L-echivalente), construcţiile dicendi sînt **extensionale** în raport cu propoziţia-argument. Această caracterizare a construcţiilor dicendi reprezintă un răspuns la întrebarea (b) pe care ne-am pus-o la sfîrşitul paragrafului **2**.

Modul nostru de prezentare este, după cum se observă, diferit de al lui Carnap, 1959, p. 245—250, în special p. 248, care consideră că o con-

structie dicendi este *intensională* în raport cu completiva în stil indirect. Faptul că o construcţie de forma $\mathfrak{S}$ (Le ('$\mathfrak{S}^{L'te}$')) este extensională se demonstrează arătînd că '$\mathfrak{S}^{L'te}$' (propoziţia autonimică în stil direct) şi completiva în stil indirect (=corelatul Le ('$\mathfrak{S}^{L'te}$')) nu sînt L-reciproc substituibile, ci numai reciproc substituibile în construcţii de această formă.

Extensionalitatea contextului „construcţie dicendi" în raport cu propoziţia-argument în stil direct sau în stil indirect reprezintă o justificare a tezei lui Quine (1963, p. 144; 142, citate sub § 2), anume că o construcţie de forma „Ion spune: 'P' " nu este „mai fundamentală" decît o construcţie de forma „Ion spune că P". În această privinţă, după cum se observă, punctul nostru de vedere este mai apropiat de acela al lui Quine.

5°. Evident, deoarece construcţia '$\mathfrak{S}$ (Le('$\mathfrak{S}^{L'te}$')) nu este intensională în raport cu constituentul Le('$\mathfrak{S}^{L'te}$'), nu se pune problema unei „traduceri" dintr-un limbaj intensional într-unul extensional, în legătură cu expresiile dicendi.

6°. În acest articol am definit sublimbajul egocentric LEg numai în raport cu particulele egocentrice 'eu', 'tu', 'el'. Rezultate analoge se obţin în momentul în care considerăm un limbaj egocentric mai larg, care să includă şi alte particule egocentrice în calitate de constituenţi ai propoziţiilor. În acest caz, trebuie definite Le-corelatele unor particule ca 'noi', 'voi', 'ei', 'acest', acel', 'aici', 'acolo', 'acum', 'atunci' etc.

BIBLIOGRAFIE

CARNAP, 1958 = Rudolf Carnap, *Introduction to Symbolic Logic and Its Applications*, New York, 1958.

CARNAP, 1959 = Rudolf Carnap, *The Logical Syntax of Language*, (reprinted in) New Jersey, 1959.

CARNAP, 1960 = Rudolf Carnap, *Meaning and Necessity*, Chicago, 1960.

GRAMATICA II, 1966 = *Gramatica limbii române*, vol. II, ed. a II-a, Bucureşti, 1966.

QUINE, 1963 = Willard Van Orman Quine, *Reference and modality*, în W. O. Quine, *From a Logical Point of View*, New York and Evanston, 1963, p. 139–159.

RUSSELL, 1964 = Bertrand Russell, *Human Knowledge. Its Scope and Limits* (Second peperback printing), New York, 1964.

VASILIU, 1970 = Emanuel Vasiliu, *Elemente de semantică a limbilor naturale*, Bucureşti, 1970.

Scanned with OKEN Scanner

SISTEM ŞI EVOLUŢIE LINGVISTICĂ DIN MORFOLOGIA VERBULUI ROMÂNESC

DE

VALERIA GUŢU ROMALO

1. Fără a căuta paradoxul, se poate spune că evoluţia lingvistică pune în evidenţă sistemul limbii [1], iar sistemul explică evoluţia : raporturile complexe care corelează elementele în cadrul unei structuri lingvistice oferă, în multe cazuri, explicaţia evoluţiei limbii într-un anumit sens, iar modificările lingvistice, tocmai prin sensul şi condiţionarea lor, demonstrează realitatea sistemului.

Atenţia cercetării diacronice dominate de postulatul caracterului sistematic al limbii se concentrează asupra *cauzalităţii interne* [2], anticipată — oarecum întîmplător şi rudimentar, dar eficace — prin *analogie*,care reprezintă o recunoaştere intuitivă a forţelor interne acţionînd în dezvoltarea unei limbi.

2. Evoluţia flexiunii verbale româneşti înregistrează numeroase modificări explicabile prin jocul complicat al relaţiilor existente între termenii acestui subsistem deosebit de bogat.

2.1. Printre formele „nerecomandabile" ale flexiunii verbale româneşti actuale se numără şi des menţionatele imperative *nu (te) du, nu fă, nu zi*, utilizate de mulţi vorbitori în locul sau alături de formele literare şi vechi : *nu (te) duce, nu face, nu zice*, care satisfac norma conform căreia imperativul negativ este identic cu infinitivul.

Spre deosebire de formele literare, imperativele *nu (te) du, nu fă, nu zi*, rezultate din extinderea la negativ a formelor de imperativ afirmativ (*fă!, nu fă!* etc.), par a fi creaţii recente : lucrările de istorie a limbii (O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, şi Al. Rosetti, *Istoria limbii române*) nu le menţionează pentru secolul al XVI-lea şi nici despuierea unui număr destul de mare de texte din secolele XVII—XVIII, efectuată în vederea *Tratatului de istorie a limbii române*, nu le-a înregistrat.

---

[1] Cf. Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, Bucureşti, 1960, p. 24.

[2] Cf., de ex., A. Martinet, *Économie des changements phonétiques*, Berne, 1955, *Éléments de linguistique générale*, 2e éd., Paris, 1961, p. 181, 217.

Scanned with OKEN Scanner

Apariția acestor forme, destul de mult întrebuințate în limba actuală, ridică o serie de semne de întrebare, al căror răspuns îl oferă s i s t e m u l.

Situarea diacronică a imperativelor în discuție pune, în primul rînd, problema de ce au apărut și apoi de ce fenomenul a rămas circumscris la cele trei verbe menționate (eventual și la compusele lor: *nu te prefă!*, de ex.).

Considerată din perspectiva de ansamblu a flexiunii verbale românești, prezența acestor noi forme de imperativ negativ poate fi explicată prin acțiunea regularizatoare a celorlalte moduri pentru care paralelismul perfect dintre afirmativ și negativ este general; numai imperativul (și, în limba actuală, numai la pers. a II-a singular) prezintă forme distincte, după cum, în enunț, este sau nu coocurent cu adverbul *nu*. Această explicație se relevă insuficientă însă, dacă ținem seamă de faptul că tendința de regularizare nu afectează decît verbele *a duce*, *a face*, *a zice*, adică singurele verbe, în afară de *a veni*, în a căror paradigmă forma de pers. a II-a singular a imperativului afirmativ nu este omonimă cu nici una (a II-a sau a III-a) din formele prezentului indicativ: *du*, *fă*, *zi* (ca și *vino*) au o structură morfologică aberantă. Nici unul din verbele regulate sub aspectul imperativului (deci încadrîndu-se în sistemul de omonimii menționat) nu înregistrează extinderi de felul celei discutate: nu apar imperative de tipul **nu vezi! *nu stai! *nu citește! *nu lucrează!* etc., și nici **nu vino!*, deși neregularitatea flexiunii lui *a veni* privește tot imperativul.

În acest cadru, paralelismul general dintre afirmativ și negativ la celelalte moduri nu poate fi privit decît cel mult ca o c o n d i ț i e favorabilă apariției unor forme ca *nu zi!*, insuficientă însă pentru a explica originea lor. Paralelismul invocat explică de ce au putut apărea aceste forme, nu și de ce au apărut la cele trei verbe.

Motivarea cauzală a acestui din urmă fapt ne pare a fi oferită de anumite particularități flexionare ale verbelor în *-e*, clasă căreia îi aparțin verbele în discuție. Numai în paradigma verbelor în *-e*, forma de pers. a III-a singular a indicativului (cu care este identică, la verbele tranzitive, pers. a II-a singular a imperativului afirmativ) este omonimă cu infinitivul (facem abstracție de *a* proclitic neobligatoriu). Din această particularitate flexionară derivă identitatea formală dintre pers. a II-a singular a imperativului afirmativ și negativ în cazul verbelor tranzitive în *-e*:

tréce (-l) ! : *nu (-l) tréce!*
rúpe (-o) ! : *nu (o) rúpe!*
árde (-le)! : *nu (le) árde!* etc.,

care a putut duce la egalizarea:

du (-te)! : *nu (te) du!*
fă (-l) ! : *nu (-l) fă!*
zi (-o) ! : *nu (o) zi!*

Acest fenomen de egalizare nu a afectat însă imperativul *vino*, de asemenea neregulat, pentru că în cazul verbelor în *-i*, ca și în cazul celor în

-a, *-ea*, *-î*, infinitivul și imperativul negativ sînt diferite de formele prezentului indicativ și ale imperativului afirmativ. Avem :

(*îl*) *sare*	:	*sare*	(*-l*)!	:	*nu* (*-l*)	*sări* !
(*îl* *oprește*)	:	*oprește*	(*-l*)!	:	*nu* (*-l*)	*opri* !
(*îl* *caută*)	:	*caută*	(*-l*)!	:	*nu* (*-l*)	*căuta* !
(*îl*) *vede*	:	*vezi*	(*-l*)!	:	*nu* (*-l*)	*vedea* !
(*îl*) *coboară*	:	*coboară*	(*-l*)!	:	*nu* (*-l*)	*coborî* !

2.2. Un proces de evoluție care își găsește de asemenea explicația în acțiunea forțelor interne ale subsistemului verbal îl reprezintă dispariția formelor verbale „iotacizate" la pers. I singular prezent indicativ și conjunctiv și la pers. a III-a prezent conjunctiv.

În cursul istoriei limbii române, evoluția flexiunii verbale înregistrează, sub aspectul formelor menționate, mai multe faze.

Fenomenul alternanței consoanelor finale ale radicalului, cvasi-inexistent în latină, se produce, în trecerea la română, în urma unor procese de evoluție fonetică sau de analogie. În cazul formelor în discuție, elementul determinant al alterării consoanei finale a radicalului (*d*, *t*, *n*,*r*) l-a reprezentat prezența, în imediată apropiere, a unui iod următor (lat. *video*, *videat*, *audio*, *audiat* etc.).

Formele iotacizate, rezultat al unor modificări fonetice, pentru unele verbe, sau analogice, pentru altele [3], ajung, la un moment dat, generale în română (sau, poate, numai în dacoromână), așa încît, în textele din secolul al XVI-lea sînt singurele atestate [4]. Stabilitatea acestei zone se alterează însă în momentul în care încep să apară forme noi de prezent cu consoana finală refăcută. Cele mai vechi atestări pentru verbele cu radical terminat în *d* și *t* datează din secolul al XVII-lea (*cred* ISN 78/18 (1681), *trimet* id. 75/4 (1671), *pot* CD 39/10, *să pot* ISN 79/1 (1681), 86/12 (1700), *să ...trimet* ISN 79/9 (1681), *să văd* A 88/34, *să ...închidă* NL 134/18, *să... scoată* id. 144/24, *să... trimată* id. 134/21 [5]).

Noile formații cu consoana finală a radicalului refăcută se răspîndesc treptat, avînd în epoca actuală în limba vorbită o situație diferită în raport cu regiunea, vîrsta, gradul de instrucție al vorbitorilor : aceeași persoană ezită adeseori — de la un verb la altul și, uneori, chiar la același verb — între forma iotacizată și cea analogică.

Aspectul literar al limbii, ale cărui norme admiteau, pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea, începutul secolului al XX-lea, încă formele iotaci-

---

[3] Extinderea iotacizării a fost explicată prin tendința, specifică unei perioade vechi, de marcare „cît mai profundă a diferențelor morfologice" (Al. Graur, *Tendințe actuale ale limbii române*, București, 1968, p. 210).

[4] Excepție fac verbele cu radicalul terminat în *r* sau *n*, pentru care apar, deja în sec. al XVI-lea, forme paralele : *spui*, *spuniu*, *peiu*, *pier* etc. (cf. HLR și ILR).

[5] ISN = N. Iorga, *Scrisori de negustori*. CD = *Cazania de la Dealu*, A = *Alexandria*, NL = I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*.

zate [6], a generalizat între timp formele analogice, singurele admise în etapa actuală.

Refacerea consoanei iotacizate a fost explicată [7] prin influența analogică a formelor cu consoana nealterată sau a unor paradigme în care forma de pers. a II-a singular se deosebește, sub aspectul consoanei finale, de formele de pers. I și a III-a, de tipul *cînt, cîntă / cînți, laud, laudă / lauzi* [8]. Existența în sistem a numeroase asemenea verbe a avut, desigur, un rol important în procesul de „deiotacizare" a formelor în discuție, în care nu trebuie însă neglijat un alt factor derivînd de asemenea din organizarea sistemului : în apariția și , mai ales, în răspîndirea rapidă a acestor forme a intervenit sistemul de omonimii, care domină flexiunea verbală românească.

Verbele românești se grupează, după omonimiile proprii paradigmei de prezent indicativ, în două tipuri flexionare caracterizate, respectiv, prin sincretizarea pers. a III-a singular și plural (se încadrează în acest tip verbele în *-a* și cele în *-î* cu sufix de prezent cu realizarea Ø) sau a pers. a III-a plural și I singular (verbele în *-i*, în *-ea*, în *-e* și cele în *-i* cu sufix de prezent realizat totdeauna pozitiv).

În cazul verbelor cu formă iotacizată la pers. I singular a prezentului indicativ, verbe care aparțin claselor în *-ea*, *-e* și *-i*, tocmai prin prezența iotacizării, omonimia pers. I singular = pers. a III-a plural se anulează, ajungîndu-se astfel la un al treilea tip flexionar.

Mai mult, iotacizarea duce, în același timp, la o accentuată asemănare formală, mergînd, uneori, pînă la identitate : *(eu) văz, (tu) vezi* ; *(eu)crez, (tu) crezi* ; *(eu) trimiț, (tu) trimiți* ; *(eu) spui* = *(tu) spui* (regional, prin amuțirea lui *-i* asilabic final, și *(eu) scoț* = *(tu) scoț* etc.), între pers. I și a II-a singular. Or, în cele mai multe cazuri — face excepție categoria relativ puțin numeroasă a unor verbe cu radical în finală vocalică, cf. *(eu) sperii* = *(tu) sperii* [9] etc. — aceste două forme sînt clar diferențiate prin desinențe, dar și prin realizarea diferită a finalei consonantice : *duc/duci, cînt/cînți* etc.

Formațiile analogice au rol regularizator, restabilind omonimia formelor de pers. I singular și a III-a plural : *(eu) caz/(ei) cad, (eu)văz/(ei)văd, (eu) spui/(ei) spun* etc. se reduc la *(eu, ei) cad, văd, spun* etc. Totodată, se restabilește diferențierea dintre formele de pers. I și a II-a singular.

Din momentul în care formele analogice devin generale în limba literară, fiind considerate unicele corecte, răspîndirea lor în vorbirea populară capătă un nou sprijin — intervine din nou acțiunea regularizatoare a orga-

---

[6] La Caragiale, de ex., întîlnim ambele serii de forme (cf. T. Hristea, *Elemente regionale în limba operei lui I. L. Caragiale*, în *Contribuții la istoria limbii române literare în sec. al XIX-lea*, vol. II, București, 1958, p. 198—200.

[7] Cf., de ex., Iorgu Iordan, *Limba română actuală*, București 1947, p. 133.

[8] Acad. Al. Graur explică „anularea" iotacizării prin faptul că, la un moment dat, „nu se mai urmărește decît un singur semn pentru fiecare categorie" (*op. cit.*, p. 211).

[9] Și la verbele de acest fel se constată tendința de a diferenția cele două forme — cf. *(eu) speriu* față de *(tu) sperii*.

nizării interne a limbii, de astă dată însă în alt plan : acela al structurării funcţionale a limbii.

3. Cauzalitatea internă, rezultînd din jocul complex al raporturilor dintre componentele sistemului, se manifestă, deci, de obicei, nu sub forma unei acţiuni unice, ca cea presupusă de analogie, ci sub forma a diverşi factori convergenţi, care determină o anumită schimbare. Diferitele modificări afectează în general categorii restrînse de elemente, zone limitate ale sistemului şi se realizează în ritm variabil de la o situaţie la alta. Zonele instabile la un moment dat ale structurii se caracterizează prin prezenţa unor relaţii laxe, implicînd, unilateral sau bilateral, prezenţa a doi sau mai mulţi termeni, spre deosebire de zonele stabile, dominate de relaţii stringente, unic determinate. Deplasarea continuă a limitelor dintre zonele stabile şi cele instabile ale structurii conferă limbii caracterul de *sistem dinamic* [10], în continuă reorganizare.

[10] Cf. V. Guţu Romalo, *Diachronie et synchronie*, în *Actes du X-e Congrès général des linguistes* (1968), vol. II.

Scanned with OKEN Scanner

STRUCTURILE VERBALE ALE TEXTELOR ROMÂNEŞTI DE MATEMATICĂ

DE

SOLOMON MARCUS

Mai întîi trebuie să precizăm ce înţelegem prin text românesc de matematică. Cine răsfoieşte o carte românească de matematică observă că textul ei este un amestec de expresii aparţinînd la două limbi diferite : pe de o parte, o limbă naturală, limba română, pe de altă parte, o limbă artificială, cu caracter universal, aceea a simbolurilor şi formulelor matematice. Există şi două cazuri-limită, acelea în care una sau alta dintre aceste două limbi este absentă. Matematica elementară, de tipul aritmeticii pe care elevii o învaţă în primele clase, foloseşte aproape exclusiv mijloacele de expresie ale limbilor naturale, în timp ce unele cercetări relative la fundamentele matematicii sau la logica matematică şi la programele destinate calculatoarelor electronice evită expresiile limbilor naturale. Însă cele mai multe scrieri ştiinţifice sau didactice de matematică folosesc în mod echilibrat atît o limbă naturală, cît şi simboluri şi formule matematice.

Într-un text românesc de matematică, limba română intervine în două feluri : în dezvoltările matematice propriu-zise şi în comentariile care se fac la aceste dezvoltări. Comentariile sînt scrise într-un stil care nu prezintă deosebiri importante de structură în raport cu un text din limba curentă. Din acest motiv, vom ignora aceste comentarii şi vom reduce textele româneşti de matematică la acea parte a lor care se referă la dezvoltări matematice propriu-zise. Limba română intervine aici într-un mod stereotip, care-i conferă o precizie şi o concizie neîntîlnite într-un text obişnuit. Această stereotipie se resimte în structura lexicală, morfologică şi sintactică. Obiectul observaţiilor care urmează îl constituie cîteva aspecte stereotipe ale structurilor verbale ale textelor matematice româneşti. Avem în vedere, bineînţeles, textele tipărite ; textele matematice orale au o structură sensibil diferită, dar ea nu ne preocupă aici. Pentru exemplele pe care le vom da în vederea ilustrării diferitelor afirmaţii, nu vom face trimiteri la anumite texte, deoarece ele sînt curente în orice text de matematică şi pot fi identificate cu uşurinţă de orice cititor.

Scanned with OKEN Scanner

Formele verbale de persoana întîi sînt totdeauna la plural (*să considerăm, definim* etc.). Nu apar forme verbale de persoana a doua. Cele de persoana a treia sînt, de cele mai multe ori, unipersonale (*rezultă, implică* etc.).

Modul indicativ intervine prin trei timpuri : prezentul, perfectul compus şi viitorul întîi şi prin trei diateze : activ, reflexiv impersonal şi, într-o proporţie mai redusă, pasiv compus. Forma activă apare la prezent (*rezultă, presupunem*), la perfectul compus (*am arătat, am demonstrat, a rezultat*) şi la viitorul întîi (*vom presupune, vom arăta, vom admite, va rezulta*).

Formele reflexive impersonale sînt comparabile, ca frecvenţă, cu formele active. Ele apar atît în demonstraţii (*se observă, se verifică, se poate arăta că*), cît şi în definiţii şi convenţii (*se numeşte, se spune, se convine, se notează*). Aceste forme apar fără complement de agent. Dar absenţa complementului de agent nu înseamnă absenţa agentului. Exprimarea acestuia din urmă se face, însă, cu ajutorul unui cod specific literaturii ştiinţifice, şi, mai ales, textelor matematice. De exemplu, pentru a spune că autorul x a stabilit cutare rezultat, se foloseşte de obicei exprimarea următoare : *Se ştie că* ... (vezi [3], p. 15) sau pur şi simplu *Se ştie că*... ([3], p. 15]), unde expresia [3] trimite la lucrarea numerotată cu 3 în bibliografia care se află la sfîrşitul lucrării respective.

Acest proces de transferare a unor funcţii gramaticale la acea parte a textului care foloseşte alt cod decît al unei limbi naturale este de o deosebită amploare în scrierile de matematică şi el nu a fost încă studiat. Trebuie să observăm că o bună parte din structurile verbale ale unui text matematic sînt preluate tocmai de expresiile sale simbolice şi logice. În aceeaşi expresie, semnul $\in$ al lui Peano poate exprima prepoziţia *din*, forma verbală predicativă *aparţine* sau forma verbală nepredicativă *aparţinînd*, alegerea făcîndu-se în funcţie de context şi de preferinţele cititorului. Cuantificatorii logici $\exists$ şi $\forall$ sînt de fapt formele verbale *există* şi, respectiv, *oricare ar fi*. Semne matematice ca $<$ şi $\subseteq$ exprimă verbe ca *este mai mic decît* şi, respectiv, *este conţinut în*. Dar această preluare, de către simbolurile matematice, a unora din structurile verbale ale textului se face uneori cu o anume ezitare, cu o anume ambiguitate şi cu o anume stîngăcie. Acelaşi semn $>$ înseamnă *mai mare* în *fie un număr* $a > b$, dar înseamnă *este mai mare* în *rezultă că* $a > b$. Aici apar o sumedenie de probleme care cer o investigaţie specială.

Formele de pasiv compus apar în special în formularea definiţiilor şi convenţiilor de terminologie şi notaţie (*este numit, este notat, este reprezentat*), dar şi în desfăşurarea demonstraţiilor (*condiţiile sînt îndeplinite, teorema este demonstrată, ipotezele sînt verificate*). Ele sînt totdeauna de persoana a treia. Aparentele excepţii apar de fapt în consideraţii cu caracter de comentariu, ca *sîntem astfel conduşi să introducem următoarea noţiune* sau *sîntem tentaţi să încercăm să generalizăm rezultatul obţinut*.

Modul conjunctiv este la fel de important ca şi modul indicativ. La persoana întîi, formele de conjunctiv sînt construite cu conjuncţia *să* (*să presupunem, să admitem, să luăm, să punem*), în timp ce la persoana

a treia conjunctivul se impune printr-o formă unică, de o frecvenţă impresionantă, forma *fie*, neînsoţită de conjuncţia *să* (*fie A o mulţime*; *fie x un element*; *fie f o funcţie*). Frecvenţa considerabilă a formei *fie* se explică prin aceea că prin ea se introduc, de obicei, noţiunile noi, prin ea se inaugurează consideraţiile preliminare ale unei teorii, cu ajutorul ei se introduc notaţiile şi termenii noi şi tot cu ajutorul ei se formulează ipotezele din enunţul unei teoreme. Datorită frecvenţei mari a formei *fie*, textele matematice se supun doar în parte tendinţei generale, semnalate de acad. Al. Graur [1], de formare a conjunctivului cu ajutorul conjuncţiei *să*, tendinţă care se subordonează, la rîndul ei, alteia mai generale : aceea de accentuare a caracterului analitic al limbii române.

Modul condiţional este mai puţin frecvent decît modurile indicativ şi conjunctiv. El este folosit în special în următoarele două situaţii : a) în raţionamentele prin reducere la absurd ; b) în anticiparea cursului unei demonstraţii. Într-un raţionament prin reducere la absurd, condiţionalul dezvoltă o eventualitate care, pînă la urmă, se dovedeşte a fi iluzorie. Schema este următoarea : *Să arătăm că A este adevărat. Procedăm prin reducere la absurd. Dacă A n-ar fi adevărat, atunci am avea* .... În anticiparea cursului unei demonstraţii, schema de utilizare a condiţionalului ar putea fi următoarea : *Teorema ar fi demonstrată dacă am arăta că are loc A. Într-adevăr, în acest caz am putea să* .... *Să arătăm deci că are loc A.*

Formele de conjunctiv ale verbelor nu apar însoţite de pronume personale, exprimarea subiectului fiind preluată de desinenţele acestor forme. Formele de pasiv compus ale indicativului sînt şi ele, de cele mai multe ori, neînsoţite de pronume. Evident, acelaşi fenomen are loc la formele reflexive impersonale ale indicativului. De altfel, o situaţie similară pote fi întîlnită de cele mai multe ori şi la formele active ale indicativului, şi la formele de condiţional. Eventuale excepţii apar în special la persoana a treia. Explicaţia faptului că subiectul nu este aproape niciodată exprimat printr-un pronume personal îşi are, credem, originea într-un fenomen general întîlnit în textele matematice : neutralizarea opoziţiilor de persoană. Ţinînd seamă de absenţa formelor verbale de persoana a doua (absenţă semnalată la începutul acestui articol), această situaţie revine la neutralizarea opoziţiei dintre persoana întîi şi persoana a treia, în sensul că orice formă verbală de persoana întîi poate fi, la rigoare, înlocuită printr-una de persoana a treia (eventual a altui verb) şi invers. Astfel, de exemplu, în loc de *să punem următoarea definiţie* se poate spune *se pune următoarea definiţie* ; în loc de *rezultă enunţul teoremei* putem spune *deducem enunţul teoremei*. Informaţia ştiinţifică transmisă de fiecare dintre cele două texte este aceeaşi. Prezenţa unor forme verbale impersonale sau a unora care exprimă un subiect nedeterminat subliniază tocmai generalitatea enunţurilor matematice şi indiferenţa lor faţă de persoana care le emite.

Modul imperativ este absent.

---

[1] Al. Graur, *Tendinţele actuale ale limbii române*, Bucureşti, 1958, p. 350.

Modul infinitiv are o utilizare frecventă în expresii ca : *putem presupune, pentru a arăta că, pentru a aplica.* Folosirea frecventă a infinitivului în locul conjunctivului, trăsătură romanică, a fost semnalată de către Al. Graur ca o tendinţă actuală a limbii române (*op cit.*, p. 350).

Modul gerunziu este folosit destul de rar, deoarece textele matematice evită frazele lungi, de construcţie complicată. Exemple de folosire a gerunziului : *luînd A egal cu B* ; *un element aparţinînd mulţimii* ; *punînd această definiţie.*

Modul supin este folosit foarte rar (*funcţia de derivat, funcţia de integrat*).

Structura textelor matematice evoluează sub acţiunea a două influenţe : aceea a evoluţiei limbii în ansamblul ei şi aceea a evoluţiei matematicii, care-şi adaptează mereu formalismele sale la noile teorii care apar. Dar amploarea fiecăreia dintre aceste influenţe şi modul în care ele se împletesc rămîn încă să fie stabilite.

Scanned with OKEN Scanner

EXPRIMAREA RELAŢIILOR SPAŢIALE ŞI TEMPORALE PRIN PREPOZIŢII ÎN LIMBA ROMÂNĂ

DE

CONSTANTIN DOMINTE

În ultimii ani, prepoziţiile româneşti au atras în mod deosebit atenţia cercetătorilor, care — în numeroase studii şi articole [1] — au adus contribuţii substanţiale la descrierea, definirea şi clasificarea lor.

În aceste pagini ne-am oprit numai la prepoziţiile care exprimă relaţii în spaţiu şi în timp, cu privire specială asupra prepoziţiilor compuse, şi am încercat să stabilim caracteristicile acestora în limba română. De fapt, nu am urmărit atît prepoziţiile ca atare — pentru că unele dintre ele ies din cadrul demonstraţiei propuse : sensurile lor spaţiale şi temporale fiind dominate de alte semnificaţii —, cît modul în care se realizează în limba română relaţiile spaţiale şi temporale cu ajutorul prepoziţiilor, pe care le putem grupa într-un sistem particular limbii române literare contemporane, din acest punct de vedere.

Am considerat împreună raporturile spaţiale şi temporale pentru că este vorba de două categorii strîns legate între ele, corelative [2], ale căror

---

[1] Vezi Iorgu Iordan, V. Guţu Romalo, Al. Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, Bucureşti, 1967. Din bogata bibliografie ataşată la sfîrşitul volumului menţionăm lucrările speciale cu privire la prepoziţii, înregistrate sub numerele 42, 61, 78, 104, 105, 107, 184, 193, 433, 444, 620, 621, 623, 624, 625, ca şi lucrările de interes mai general, care cuprind referiri la prepoziţiile româneşti — cu numerele 265, 331, 332, 338, 640, 642.

[2] Corelaţia generală dintre categoria spaţiului şi a timpului se realizează în particular prin concordanţa dintre unităţile lor constitutive : punctul, în spaţiu, corespunde momentului, în timp ; dimensiunea spaţială corespunde duratei (perioadei de timp). Manifestarea concretă a acestei corelaţii sau conexiuni este viteza. Deşi amîndouă abstracte (vezi Engels, *Anti-Dühring*, Edit. politică, 1966, p. 27, 43—44, 53 şi urm. şi *Dialectica naturii*, Edit. politică, 1959, p. 217), spaţiul tridimensional şi reversibil, pare, pentru bunul simţ, concret în comparaţie cu timpul. Legătura indisolubilă dintre ele (prin mijlocirea vitezei) a fost însă observată empiric de foarte timpuriu. Strămoşii noştri măsurau ades distanţele spaţiale în timp : „de la cetatea X pînă la cetatea Y e cale de două ceasuri". În anumite împrejurări (în mişcare) se spune şi astăzi : „pînă la localitatea B. mai sînt x ore", tot atît de bine ca şi „pînă la B. mai sînt y km". E citabilă, apropo, anecdota despre Esop şi drumeţul care-l întrebase cît mai are de mers

expresii în limbă ajung uneori pînă la coincidenţă, pînă la identitate. Astfel, nu se poate stabili întotdeauna cu siguranţă dacă avem a face cu exprimarea unor relaţii spaţiale sau temporale în anumite construcţii cu prepoziţii, ca de pildă :

„s-au întîlnit *la examen*"
„s-au văzut *la revelion*" } *cînd?, unde?*
„va discuta cu el *la masă*"
„l-a cunoscut *în prizonierat*" *unde?, cînd?*

sau în cazul unor locuţiuni adverbiale. În fraza :

„L-au ajuns din urmă pe malul rîului, la apusul soarelui şi *pe loc* l-au săgetat",

locuţiunea *pe loc* poate exprima, simultan, şi spaţiul („tot acolo", „în acelaşi loc") şi timpul („imediat", „în acelaşi moment"). Şi alte locuţiuni adverbiale pot comporta ambele sensuri, în acelaşi context : *la urmă, la sfîrşit* (1. „apoi", „după aceea" ; 2. „la capăt", „în capăt")[3].

Analizînd diferitele situaţii în care apar prepoziţiile cu sensuri spaţiale şi temporale, am făcut — cînd a fost cazul — referiri şi la prepoziţiile care exprimă alte raporturi (de pildă, modalitatea), iar pentru a scoate în evidenţă specificul stării de lucruri din limba română literară actuală am făcut unele comparaţii, în linii mari, şi cu alte limbi europene.

I. GENERALITĂŢI CU PRIVIRE LA PREPOZIŢII

Nu facem aici altceva decît să trecem în revistă principalele trăsături generale ale prepoziţiilor, ca punct de plecare pentru cercetarea propriu-zisă a subiectului delimitat, trăsături la care vom reveni în cursul lucrării.

Din punct de vedere logic şi semantic : prepoziţiile sînt cuvinte care, după părerea celor mai mulţi lingvişti, nu denumesc noţiuni, dar au sens — un sens foarte abstract[4]. Ele mijlocesc raporturi, relaţii între cuvinte, reflectînd în limbă raporturile şi relaţiile dintre obiectele şi fenomenele realităţii înconjurătoare. În general, prepoziţiile nu au un singur sens, ci posedă o varietate mai mare sau mai mică de sensuri, care gravitează în jurul celui fundamental (sînt polisemantice).

---

pînă la Atena şi căruia fabulistul nu i-a răspuns decît după ce l-a văzut făcînd cîţiva paşi ; i-a dat apoi răspunsul în ceasuri, deşi putea să-i comunice valoarea distanţei în stadii, dar cu mai puţină utilitate pentru călător.

[3] Vezi *Gramatica limbii române*, vol. I, Bucureşti, 1963, p. 312—313, unde se dau şi alte exemple de adverbe cu valori multiple. Pentru discuţia de aici interesează : *aci, înainte, aproape, în urmă. Ibidem*, vol. II, p. 173 (§ 622 a.) — nuanţe temporale la complementul circumstanţial de loc, şi p. 176 (§ 626 a.) — nuanţe spaţiale la complementul circumstanţial de timp.

[4] Vezi Al. Graur, *Studii de lingvistică generală, Variantă nouă*, Bucureşti, 1960, p. 209—212. Ideea că şi uneltele gramaticale trimit la noţiuni este exprimată de către Fr. Travniček (apud S. Stati, S. Marcus, C. Popa, Gh. Enescu, Al. Boboc, *Limbaj, logică, filozofie*, Bucureşti, 1968, p. 8, nota 10), I. Coteanu, *Note pe marginea cîtorva studii recente despre cuvînt*, în SCL, VIII (1957), 2, p. 183, şi V. M. Boguslavski (apud Al. Graur, *lucr. cit.*, p. 210, nota 3).

Scanned with OKEN Scanner

Statistic: prepoziţiile (mai ales cele originare — foarte vechi în limbă ca prepoziţii; le exceptăm pe acelea formate în mod evident de la adverbe) au o frecvenţă foarte ridicată, care este strîns legată de polisemia lor (cf. formula lui Zipf: $\frac{s}{\sqrt{f}} = k$), ca şi de scurtimea lor fonetică (k): $\frac{k}{\log r}$ = constant.

Implicînd un grad înalt de abstractizare, ele au apărut într-o perioadă relativ tîrzie de evoluţie a limbii şi formează unul dintre elementele cele mai stabile şi — în consecinţă — mai caracteristice ale structurii gramaticale a unei limbi (ca şi pronumele, numeralul). Dacă se împrumută greu sau nu se împrumută de loc dintr-o limbă în alta, în schimb folosirea lor în anumite situaţii se calchiază fără prea mare greutate, mai ales în cazurile de bilingvism [5].

Gramatical: prepoziţia este considerată o parte de vorbire (neflexibilă), o clasă de cuvinte, deci. Fără să poată îndeplini funcţiuni sintactice, ea ajută numai la exprimarea unor asemenea funcţiuni (atribut, circumstanţial etc.). Stabilind relaţii între cele mai diferite părţi de vorbire, prepoziţiile impun un anumit regim cazual numelor. De aici categorisirea lor ca unelte sau instrumente gramaticale (alături de conjuncţii, articole, verbe auxiliare).

Prepoziţia „stabileşte o relaţie de subordonare între alte două cuvinte din aceeaşi propoziţie" [6], altfel spus „prepoziţiile apar în secvenţe formate din cel puţin trei cuvinte, fiind totdeauna situate între primul şi ultimul cuvînt" [7], ceea ce s-ar putea exprima sintetic astfel: T_1— (P — T_2), unde termenul T_1 este determinat (D) sau regent, iar termentul T_2 — subordonat sau dependent (d), alcătuind împreună cu prepoziţia (P) grupul determinantului. Legătura mai strînsă dintre P şi T_2 se manifestă prin:

a) faptul că îndeplinesc împreună funcţiunea sintactică,

b) regimul cazual impus de prepoziţie subordonatului, cînd acesta este un nume,

c) topică: 1) în interiorul grupului determinantului elementele componente păstrează aceeaşi ordine,

— indiferent dacă acest grup precedă sau urmează determinatul:

(1) „Ei pleacă *în oraş*"
D — (P d)

(2) „*În oraş* pleacă ei, noi rămînem aici"
(P d) — D

---

[5] Vezi A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, ed. a II-a, vol. II, Paris 1926, p. 91; Al. Graur, *Ab, ad, apud et cum en latin de Gaule*, în BSL, XXXIII, 1932, fasc. 1. Vezi şi Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greşelilor"*, ed. a II-a, Bucureşti, 1947, p. 381 şi urm.

[6] Iorgu Iordan, V. Guţu Romalo, Al. Niculescu, *op. cit.*, p. 276.

[7] Laura Vasiliu, *Asupra definiţiei prepoziţiei*, în *Elemente de lingvistică structurală* Bucureşti, 1967, p. 306.

— indiferent dacă, pe lîngă același regent, apare alt grup al determinantului, care îl poate preceda sau urma pe primul :

(1) „Ei pleacă *în oraș la patru*"

$D - (P_1 \quad d_1) \; (P_2 \quad d_2)$

(2) „Ei pleacă *la patru în oraș*"

$D - (P_2 \quad d_2) \; (P_1 \quad d_1)$

2) în contextele din care regentul lipsește sau este subînțeles, grupul determinantului apare în mod obligatoriu : „Ei pleacă *în oraș*" — „*Unde* pleacă ?" — „*În oraș*".

(P d)

Dislocarea grupului determinantului este posibilă numai în cazul apariției unui determinant al determinantului (d′), dar și atunci ordinea (P d) este păstrată :

(1) „Ei pleacă *în orașul acesta*"

D — (P d d′)

(2) „Ei pleacă *în acest oraș*"[8]

D — (P d′ d)

Sintetizînd cele spuse pînă aici, obținem următoarele corespondențe generale :

— planul realității :	obiect, fenomen	raport, relație	obiect, fenomen
— planul logic :	noțiune		noțiune
— planul semantic :	sens	sens foarte abstract	sens
— planul sintactic :	funcțiune sintactică (determinat D)	funcțiune sintactică (grupul determinantului) raport sintact.	(determinant d)
— planul morfologic :	verb substantiv adjectiv adverb (interjecție)	prepoziție	S Pr N Adj Adv S Pr N Adj Adv S Pr Adv S Pr Adj Adv V S Pr N desinențe cazuale
— planul lexical :	Cuvînt (T_1)	cuvînt (lexem) (P)	cuvînt (T_2)

[8] Vezi Iorgu Iordan, V. Guțu Romalo, Al. Niculescu, *op. cit.*, p. 276—277, și Laura Vasiliu, *lucr. cit.*, p. 306—307.

II. PREPOZIŢII COMPUSE

Alăturarea a două sau mai multor prepoziţii dă naştere prepoziţiilor compuse, care — dacă în planul expresiei se deosebesc în bloc de cele simple — din punct de vedere al conţinutului nu alcătuiesc o categorie unitară :

Se disting, pe de-o parte, cîteva prepoziţii, care, deşi compuse, nu exprimă raporturi diferite faţă de prepoziţiile simple, pe baza cărora s-au format. *Fără de* exprimă aceeaşi idee ca şi *fără*, de asemenea *de către* în raport cu *de* (cînd introduce complementul de agent) sau *în contra* faţă de *contra* (prima a apărut prin analogie cu *împotriva*, unde prefixul, la origine prepoziţia *în*, este încă analizabil).

Pe de altă parte, cu trăsături distincte faţă de primul grup se constituie prepoziţiile care se referă în primul rînd la relaţii în spaţiu şi în timp. *De sub*, *pe lîngă*, *pînă la* înseamnă altceva în raport cu *sub*, respectiv *lîngă*, *la*. În cadrul acestei categorii de prepoziţii compuse se diferenţiază, aşadar, de la o primă privire prepoziţiile principale, exprimînd poziţia în spaţiu sau momentul (perioada) în timp : *în*, *la*, *pe*, *sub*, *lîngă*, *între* etc. şi prepoziţiile auxiliare [9], care — adăugate înaintea celor principale — aduc precizări prin introducerea ideii de direcţie, de punct sau moment iniţial, respectiv final, al unei mişcări sau al unei acţiuni în genere etc., şi stabilesc astfel raporturi diferite semantic de cele exprimate de către prepoziţiile principale ; este vorba de fapt de nişte circumstanţe sau aspecte ale raporturilor spaţiale şi temporale. Prepoziţiile auxiliare sînt : *de*, *pe*, *pînă*.

III. PREPOZIŢII PRINCIPALE ŞI PREPOZIŢII AUXILIARE

Caracterizează numai sfera raporturilor spaţiale şi temporale.

A. Prepoziţiile principale (vezi tabelul alăturat) [10]

Exprimă raporturile dintre cuvinte în funcţie de situaţia obiectelor denumite de către acestea faţă de un volum, de o suprafaţă, din punct de vedere al apropierii.

În general, relaţiile temporale sînt exprimate prin aceleaşi prepoziţii ca şi cele spaţiale şi după modelul acestora.

Dar dacă, în exprimarea relaţiilor spaţiale, între *în*, *la*, *pe* se păstrează diferenţieri între sensuri (respectiv : situarea într-un volum, ataşarea la un corp, situarea pe o suprafaţă) — datorită tridimensionalităţii spaţiului —, toate trei exprimă una şi aceeaşi relaţie temporală — momentul, fiind sinonime de obicei în exprimarea datei :

„*în* 7 aprilie" — „*la* 7 aprilie" — „*pe* 7 aprilie".

---

[9] Din punct de vedere funcţional, aceste prepoziţii sînt analoge cu categoria „formanţilor aspectivi" din terminologia lui Bernard Pottier (vezi *Sistématique des éléments de relation*, Paris, 1962).

[10] Nu am trecut aici prepoziţii ca *spre*, *către*, *peste* (pe care le vom discuta în mod special mai departe) sau ca cele provenite din adverbe (*îndărătul*, *înaintea*, *dedesubtul*).

Raporturi exprimate de către prepozițiile principale

	în spațiu		în timp	
	poziție (stare)	mișcare	moment	perioadă (durată)
Situația față de un volum: ÎN	Stă în cameră	Intră în casă	S-a născut în (anul) 1940 L-am văzut în ajun	A trăit în secolul trecut
Situația față de o suprafață orizontală: Superioritate: PE	Cartea e pe masă Omul ședea pe scaun L-a găsit pe drum	Pun cartea pe masă Se urcă pe acoperiș	A venit pe (data de) 4 (mai)	S-a întîmplat pe vremuri S-a ivit pe seară
Inferioritate: SUB	Mingea zace sub pat	Arunc mingea sub masă		Zidită sub (domnia lui) Ștefan cel Mare
Situația față de o suprafață verticală: Atașare, contact: LA	Vecinul stă la poartă Ei trăiesc la oraș Am o carte la tine	Vine la poartă A plecat la Ion Dă apă la animale (dativ pop.)	A murit la miezul nopții Carte scrisă la (anul) 1860 (arh.) Pleacă la anu' (=anul viitor)	
Apropiere: LÎNGĂ	Locuiește lîngă școală . . . se află lîngă capitală	A venit lîngă ea S-a mutat lîngă palat		
Posterioritate: DUPĂ	Ascuns după casă Mătura e după ușă	S-au retras după deal	Sosește după amiază Pleacă după (ora) 3	S-a construit după război
Intermediul (spațiul discontinuu): ÎNTRE	Caietul se află între cărți	A căzut între scînduri		Între orele 15—17 Între secolele al XIV-lea și al XIX-lea

Scanned with OKEN Scanner

Faptul că se folosesc toate trei în limbă şi nu se reduc la una singură se datorează fixării acestor prepoziţii, într-o epocă mai veche, în anumite construcţii :

în — se foloseşte mai ales în expresii care desemnează momentul prezent : „*în* cîte sîntem astăzi ?", „astăzi sîntem *în* 20 august" ;

pe, *la* — mai ales în expresii care desemnează un moment care nu coincide cu acela al vorbirii : „a sosit *pe* data de 4" ; „şcoala începe *la* 15 septembrie",

ultimele două diferenţiindu-se şi după consacrarea în anumite expresii aproape fixe :

— *pe* : „*pe* timpul...", „*pe* vremea...", sau cu denumirile fenomenelor meteorologice : „*pe* lumină", „*pe* ploaie" , „*pe* vînt" (unde se insinuează o nuanţă modală, care devine în cele din urmă dominantă) ;

— *la* : cu denumirea momentelor zilei („*la* prînz", „*la* amiază", „*la* miezul nopţii") şi cu orele („*la* (ora) 7"), ca şi cu denumirile diferitelor acţiuni : „*la* plecare", „*la* sosire", „*la* cules(ul viilor)" — cum se vede, provenite din infinitive lungi şi supine.

Construcţiile temporale, spuneam, iau ca model pe cele spaţiale (cf. şi locuţiunile adverbiale pomenite : „pe loc", „în urma " etc., la origine numai cu sens spaţial), niciodată invers[11]. Unele prepoziţii spaţiale nu pot însă exprima relaţii temporale : *lîngă* (dintre locuţiunile care-i corespund semantic : „alături de" şi „aproape de", numai ultima poate fi şi temporală), *sub* (o expresie ca „*sub* seară", populară, e foarte rară, iar cele cîteva cazuri în care introduce complemente circumstanţiale de timp sînt rare şi noi în limba română (se întîlnesc, de obicei, în limba literară) — de altfel ele se realizează mai ales cu nume proprii, prin intermediul unor substantive care desemnează autoritatea : „domnia", „stăpînirea", „guvernarea" etc.).

Cu toată această diversitate semantică, prepoziţiile principale au cîteva trăsături generale funcţionale :

Ele sînt întotdeauna simple şi apar *imediat* înaintea numelor (în cadrul compuselor, ele constituie elementul al doilea, care precedă nemijlocit circumstanţialul), construcţiile rezultate de-aici avînd o funcţiune adverbială, care se realizează prin complemente circumstanţiale de loc (spaţiale), respectiv de timp (temporale).

Grupul determinantului, în asemenea cazuri, este substituibil prin adverbe :

„stă *în casă*"	„stă *acolo*"	„*unde* stă ?"
„pun cartea *pe masă*"	„o pun *acolo*"	„*unde* o pun?"
„vine *la poartă*"	„vine *aici*"	„*unde* vine ?"
„a trăit *în antichitate*"	„a trăit *atunci*"	„*cînd* a trăit ?"
„*în prezent* există..."	„*acum* există..."	„*cînd* există ?"
„a plecat *după ora 6*"	„a plecat *atunci*"	„*cînd* a plecat ?" etc.

Relaţia $T_1 - (P - T_2)$ devine astfel $T_1 - T_2'$

[11] Ceea ce se cunoaşte îndeobşte sub numele de „spaţializarea timpului" (cf. şi Bernard Pottier, *op. cit.*, p. 126 (şi nota 302) şi p. 228–229).

În astfel de cazuri se produce un fenomen similar conversiunii. După cum articolul substantivizează adjectivul :

„un om bătrîn, omul bătrîn" (adj.) — ce fel de...?, care, om?,
dar : „bătrîn*ul* (merge)" (subst.) — cine?
sau cum particulele deictice transformă adjectivele pronominale în pronume :

„acest om", „altui om", „nici un om" (adj.) — care (cărui) om?,
dar : „acest*a*", „altui*a*", „nici un*ul*" (pron.) — cine (cui) ?,
tot așa se pare că prepozițiile adverbializează substantivul :

„în acest loc" = aici } unde?
„în acel loc" = acolo }
„în acest moment" = acum } cînd?
„în acel moment" = atunci }

O dovadă concludentă că substantivele precedate de prepoziții se adverbializează aduc unele adverbe care își au originea în substantive (denumind noțiuni spațiale sau temporale) precedate de prepoziții principale devenite prefixe :

a + *casă* > *acasă* (static și dinamic),
în + *dată* > *îndată* : „pe dată", „imediat" (momentul) [12].

Interesantă este situația substantivelor care denumesc noțiunile temporale fundamentale (perioadele zilei, săptămîna, luna, anotimpurile, anul), care — fără prepoziții — au devenit adverbe : *primăvara*, *seara*, denumind momentul sau perioada în general, fără raportare la momentul actual : „*toamna* se numără bobocii", „*ziua* e mai cald decît *noaptea*". Pentru desemnarea momentului trecut, pot fi folosite fără prepoziții (sau cu prep. *în* , mai rar), adăugîndu-li-se determinantul „trecut" :

„(*în*) toamna trecută", „noaptea trecută", „anul trecut",
iar pentru desemnarea celui viitor, li se adaugă, la forma (de obicei) nearticulată, prepoziția *la* :

„*la* primăvară", „*la* noapte", „*la* anu' ".

În limba rusă, deși acolo nu putem vorbi de o diferențiere a prepozițiilor în principale și auxiliare (și vom vedea de ce, p. 244—245), foarte multe adverbe spațiale și temporale sînt formate din substantive cu prepoziții (devenite prefixe) : *посредине* (la mijloc), *поблизости* (în apropiere), *накануне* (în ajun), *вначале* (la început), *поутру* (dimineața) etc. Cf. și ablativele latinești *casa mea*, *casa tua* devenite în franceză construcții prepoziționale (locuțiuni adverbiale spațiale) : *chez moi*, *chez toi*.

---

[12] Adverbelor astfel formate în unele limbi (rom. *acasă*) le corespund în altele construcții prepoziționale (it., port. *a casa*, span. „ir *a casa*", dar „estar *en casa*", ultimele construcții, spaniole, avînd cele două sensuri ale rom. *acasă*). Pentru raportul S/Prep. + S> Adv., vezi și cazul din portugheză : „manhã" (S : „dimineață") și „amanhã" (adv. : „mîine", literal „la + dimineață").

Se mai observă din studiul prepoziţiilor principale că româna nu diferenţiază, în folosirea lor, exprimarea stării de aceea a mişcării, în comparaţie cu alte limbi care o fac :

— fie prin prepoziţii diferite (expresie lexicală) :

cf. engl. { stare : *at — in — on*
mişcare : *to — into — upon*,

— fie prin aceleaşi prepoziţii, dar impunînd regim cazual diferit determinantului (T_2) (expresie gramaticală) :

cf. germ. *in*, *auf* { cu dativul (*wo?*) — stare
cu acuz. (*wohin?*) — mişcare

cf. rus. *в*, *на* { cu prepoz. (*где?*) — stare
cu acuz. (*куда?*) — mişcare.

Limba maghiară exprimă diferenţiat chiar relaţia spaţială de cea temporală, în cazul situaţiei de posterioritate, prin postpoziţii diferite :

mögött (spaţial) : „a ház *mögött*" (după casă, în spatele casei) ;
után (temporal) : „a dél *után*" (după amiază, după prînz).

Totuşi mişcarea, prin intermediul exprimării direcţiei, îşi găseşte şi în limba română o expresie prepoziţională specifică (neconsolidată, neconsacrată, cum vom vedea) în opoziţie cu aceea a stării, mai ales în cazul adverbelor (de loc) şi în al cîtorva prepoziţii care indică relaţii spaţiale. Dar despre acestea vom vorbi mai încolo (p. 250 şi urm.).

B. Prepoziţiile auxiliare

Sînt acele prepoziţii care în compusele spaţiale-temporale ocupă primul loc.

Dintre acestea, *de* şi *pe* sînt, la origine, prepoziţii principale, al căror sens s-a specializat însă, printr-o abstractizare mai pronunţată, în (sau şi în) exprimarea unor circumstanţe, a unor aspecte ale relaţiilor spaţiale sau temporale, pe care le vom analiza mai jos.

Pînă este la origine adverb.

1. Prepoziţia *de* are, într-o măsură mai mare decît celelalte prepoziţii, o multitudine de sensuri [13], între care cel spaţial şi cel temporal sînt mai slab reprezentate (ne referim la funcţiunea principală a acestei prepoziţii). Ele apar de obicei în construcţii aproape fixe :

a) Sensul principal spaţial al prepoziţiei *de* apare mai ales după verbele *a lega*, *a atîrna*, *a agăţa* cu nume de obiecte care stabilesc contactul cu un anumit punct din spaţiu şi după *a muşca*, *a apuca* (*a prinde*), *a ţine*,

[13] Poate exprima cantitatea, măsura unui conţinut : „un pahar *de* (sin. *cu*) apă, nu două" (cît, cîtă apă?) ; destinaţia : „un pahar *de* (sin. *pentru*) apă, nu *de* vin" (ce fel de pahar?) ; materialul : „un pahar *de* (sin. *din*) sticlă, nu *de* material plastic" (ce fel de...?) ; cauza : „bolnav *de* gripă" ; agentul : „scris *de* tine" ; comparaţia : „îl ţinea *de* înţelept" (pop. : îl considera (ca, drept)...., îl credea...) etc.

în special cu numele părților corpului sau ale veșmintelor, exprimînd relația, legătura cu un punct din spațiu :

„l-a legat *de gard*" (*acolo*),
„scaietele s-a agățat *de haină*",
„i-a atîrnat ștreangul *de gît*",
„*unde* te-a mușcat?" — „*de picior*".

Tot în asemenea expresii găsim punctul de pornire al variantei auxiliare a prepoziției. În „l-a apucat *de mînecă*", grupul determinantului nu mai poate fi substituit prin adverb, pur și simplu, ci prin prepoziție și adverb :

cf. „ l-a legat *de gard*" ($P-T_2$) — „l-a legat *acolo*" (T_2'), față de :
„l-a apucat *de mînecă*" ($P'-T_2$) — „l-a apucat *de acolo*" ($P'-T_2'$).

Prepoziția apare chiar cu funcțiune echivocă : „mușcat *de picior*" (T_1-P-T_2) — funcțiune principală : grupul determinantului poate fi substituit prin adverb (T_1-T_2' : *acolo, unde*), dar și prin adverb cu prepoziție ($T_1-P'-T_2'$: *de-acolo, de unde*), în care caz avem a face cu funcțiunea auxiliară a prepoziției. În „a ține *de mînă*", relația spațială a cedat în favoarea modalității, deși se exprimă și aici un punct de contact.

b) Sensul principal temporal se întîlnește în construcții cu numele de sărbători, mai ales :

„*de sărbători* (*de Paște, de Crăciun, de Anul Nou*) a venit acasă", în care grupurile determinantului se pot substitui prin adverbe (*atunci, cînd*). Aici se percepe și o vagă nuanță de modalitate, prin referirea la prilej, la ocazie (împrejurare temporală).

De altfel, în mai toate cazurile amintite, prepoziția *de* cu funcțiune spațială și temporală cedează tot mai mult locul prepoziției *la* (uneori lui *în*) pentru exprimarea aceluiași sens :

„a lega *la gard*",
„mușcat *de picior*" = mușcat *la picior*,
„agățat *de* (*un*) *cui*" = agățat *în*(*tr-un*) *cui*,
„*la Paște* (*la Crăciun*) a venit acasă",

ea specializîndu-se numai — cu funcțiune auxiliară — în exprimarea circumstanțelor spațiale și temporale pe care le vom enumera îndată.

De fapt originea sensului auxiliar al prepoziției *de* e foarte veche, încă din latină, unde exprima desprinderea de punctul de contact inițial (pe lîngă „despre", lat. *de* mai însemna și „de la").

Prepoziția *de* în funcțiune auxiliară exprimă :

a) introducînd complemente circumstanțiale (cînd T_1 = verb) :

1) de loc : punctul inițial al unei mișcări (mișcarea contrară) :

„vine *din*[14] *oraș*",
„pleacă *de la poartă*",
„coboară *de pe acoperiș*",
„ia cartea *de pe masă*" etc.
} *de unde?*

[14] Vezi mai jos, p. 248.

2) de timp : momentul iniţial al unei acţiuni :

„doarme *de la două*",
„tot scrie *din februarie*",
„n-a mai venit *de alaltăieri*" [15] (adv.) } *de cînd?*

b) introducînd atribute (cînd T_1 = substantiv) :
— individualizarea unei stări :

„omul *din casă*",
„cartea *de pe masă* e deschisă",
„oamenii *de la oraş*",
„mingea *de sub pat* e verde",
„căsuţa *dintre pomi*" } atribute spaţiale (care?)

„luptele *din secolul trecut*",
„omul *de la ora 5*",
„omul *de aseară*" (adv.),
„poveştile *de pe vremuri*",
„perioada *dintre flux şi reflux*" } atribute temporale (care?)

Asemenea atribute pot fi dezvoltate în sau contrase din propoziţii subordonate relative : „omul *care este în casă*", „luptele *care s-au dat în secolul trecut*", „omul *care a venit aseară*" etc.[16].

2. Prepoziţia *pe* are în primul rînd un sens spaţial principal (suprapunere cu tangenţă, raport de superioritate faţă de o suprafaţă orizontală, în opoziţie cu *sub*, care exprimă un raport de inferioritate : „*pe* masă" / /„*sub* masă") :

„s-a urcat *pe acoperiş*" — „*acolo*" — „*unde?*"

Originea funcţiunii sale auxiliare, în exprimarea raporturilor spaţiale-temporale, se află în însăşi evoluţia limbii române.

Dacă în exprimarea stării (superpoziţiei) : „l-am găsit *pe drum*", şi a mişcării perpendiculare pe o suprafaţă : „mărgelele s-au împrăştiat pe masă şi cîteva au căzut *pe podea* " (*acolo* — *unde?*), „aşez ceva *pe birou*", prepoziţia *pe* are un sens principal, în exprimarea mişcării paralele cu o suprafaţă, de-a lungul ei : „vine *pe uscat* sau *pe apă?*" — *pe acolo* — *pe unde?*, începe să se manifeste funcţiunea auxiliară, care se abstractizează tot mai mult, pierzînd sensul nemijlocit spaţial şi apropiindu-se de exprimarea modalităţii :

„vine *pe jos*" — nu *unde*, nici *pe unde*, ci *cum* (în opoziţie cu „călare", „pe cal" — este vorba de modalitatea executării unei mişcări : cf. şi pop. *pe tren* şi *pe sus* = „cu un vehicul, în genere").

---

[15] În exprimarea relaţiilor temporale, prepoziţia auxiliară *de* mai poate preceda prepoziţia *cu*, care exprimă, pe lîngă momentul iniţial, şi simultaneitatea : „*de cu* seară porniseră la drum" (chiar de seara, încă de seara, deja de seara, o dată cu lăsarea serii).

[16] Vezi şi *Gramatica limbii române*, vol. II, 1963, p. 125. Se pare că din asemenea construcţii, printr-o contaminare a celor două tipuri (atribut temporal şi propoziţie relativă), a apărut funcţiunea pronominală relativă a lui *de* în limba populară : „omul *de* a venit aseară".

La fel se întîmplă cu sensul temporal :

„*pe* vreme de ploaie " (temporal) — „*pe* ploaie " (modal).

În exemplele paralele :

„s-a cocoţat *pe fereastră*" — *unde?*

„a intrat *pe fereastră*" — *pe unde?*,

se observă evident raportul dintre funcţiunea principală, în primul caz, şi cea auxiliară, în cel de-al doilea, ale prepoziţiei *pe*. Şi, pentru că, după cum vom vedea (p. 239—240), prepoziţiile auxiliare nu apar de obicei direct înaintea numelor (ci numai a adverbelor), în expresii de felul celei de-a doua de mai înainte îşi face apariţia şi o prepoziţie principală (*în*), ajungîndu-se la construcţii de tipul „intrarea *prin* uşa cealaltă".

Sensurile auxiliare ale prepoziţiei *pe* sînt :

a) în exprimarea raporturilor spaţiale :

1) aproximaţia (spaţiul neprecizat), cu verbele care arată starea, poziţia :

„cochiliile erau risipite *prin* [17] *nisip*" (*pe-acolo, pe unde?*),

„aceste plante cresc *pe la tropice*",

„case împrăştiate *printre dealuri*";

2) parcursul, intermediul, cu verbe de mişcare :

„a trecut *prin oraş*" (*pe-acolo, pe unde?*),

„se plimbă *pe la poartă*",

„s-a strecurat *pe lîngă zid*",

„a ocolit *pe după fortificaţii*",

„rîul trece *pe sub şapte poduri*",

„a fugit *printre paznici*" etc.

b) în exprimarea relaţiilor temporale :

— aproximaţia :

„s-a întîmplat *prin februarie*" (*pe-atunci, cam* (*pe*) *cînd?*)

„vine *pe la amiază*",

„*pe luni*, *pe marţi*..." etc.

3. Prepoziţia *pînă* este singura dintre cele trei prepoziţii auxiliare care nu are funcţiune principală : ea nu poate apărea niciodată direct înaintea numelor (T_2), ci numai înaintea numelor precedate de prepoziţii principale ($P—T_2$) sau a adverbelor (T_2').

Ea exprimă limita extinderii în spaţiu şi în timp, apropierea de limita finală a unei mişcări, a unei acţiuni în genere :

„Europa se întinde de la Atlantic *pînă la* Urali şi la Marea Caspică",

„munca a ţinut din zori *pînă la* căderea nopţii",

„a ajuns *pînă la* graniţă",

„a sărit *pînă-n* tavan".

---

[17] Sensul fundamental al acestei prepoziţii, privită ca prepoziţie simplă, în exprimarea modalităţii, este cu totul altul : ea introduce instrumentul („prin mijlocirea", „cu ajutorul", „cu"). Prepoziţia simplă *pe* exprimă şi modalitatea ; ea precedă adverbe de mod : „*pe* furiş", „*pe* nevăzute" sau „*pe* româneşte" (în ultimul caz adverbul se poate folosi şi singur ; prezenţa prepoziţiei pare aici un reflex slav, cf. rus. *по-русски*). Numai în exprimarea modalităţii prepoziţia *pe* poate preceda prepoziţia *de* : „*pe de* rost", „*pe din* afară", „a împărţi *pe din* două", „*pe de*-a întregul", reg. munt. „*pe de* (-a) rînd(ul)" = peste tot, pretutindeni. Vezi şi p. 247.

Prepoziţia *pînă* provine din lat. adv. *paene* + prep. *ad* (cf. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, Bucureşti, 1968, p. 160); adverbul exprima apropierea, iar în construcţii cu prepoziţii sau cu adverbe începe să aibă sensul de limită (statică — a extinderii, a perioadei, sau dinamică — a mişcării)[18].

Prepoziţiile compuse spaţiale-temporale sînt, aşadar, acestea:

Princip. / Auxil.	DE	PE	SUB	ÎN	LA	LÎNGĂ	DUPĂ	ÎNTRE
DE	—	DE PE	DE SUB	DIN	DE LA	DE LÎNGĂ	DE DUPĂ	DINTRE
PE	—	—	PE SUB	PRIN	PE LA	PE LÎNGĂ	PE DUPĂ	PRIN-TRE
PÎNĂ	—	PÎNĂ PE	PÎNĂ SUB	PÎNĂ ÎN	PÎNĂ LA	PÎNĂ LÎNGĂ	PÎNĂ DUPĂ	PÎNĂ ÎNTRE

Din exemplele de mai înainte se deduc următoarele trăsături generale ale prepoziţiilor auxiliare:

— ele precedă în mod obligatoriu nume introduse prin prepoziţii principale (nu pot sta nemijlocit pe lîngă nume; excepţiile vor fi discutate la p. 249—250):

„vine *de la poartă*",
„trece *pe la tine*",
„lucrează *pînă la prînz*",

omiterea prepoziţiei principale (*la* — în aceste cazuri) dă naştere unor enunţuri nereperate în limba română (*vine de poartă, *trece pe tine, *munceşte pînă prînz).

---

[18] Vezi Fulvia Ciobanu, *Remarques sur le mode de construction de la préposition* pînă, în *Recueil d'études romanes publié à l'occasion du IX-e Congrès de linguistique romane à Lisbonne du 31 Mars au 3 Avril*, 1959, Bucarest, p. 31—40, un amplu studiu, care priveşte din toate punctele de vedere (comparativ, istoric, descriptiv) această prepoziţie — motiv pentru care nu-i consacrăm aici un spaţiu mai întins. Concluziile autoarei: prepoziţia *pînă* ocupă un loc aparte între prepoziţiile limbii române (întrucît poate apărea numai înaintea altor prepoziţii — pe care noi le-am considerat principale — sau a adverbelor), dar nu singular. Autoarea mai aminteşte situaţia similară a prepoziţiei *de*, argumentînd convingător că ea se datorează modelului prepoziţiei *pînă*, ca urmare a corelaţiei dintre ele (vezi şi cele spuse de noi la p. 240—241). D-sa adaugă: „Ceci s'explique parfaitement si nous tenons compte du rapport étroit qui unit ces deux prépositions pour exprimer la relation: point de départ — durée — limite". Este vorba tocmai de circumstanţele (aspectele) relaţiilor spaţiale, respectiv temporale, care îşi găsesc expresia în prepoziţiile auxiliare. Credem că celui de-al doilea element al relaţiei („durée"), de care autoarea nu se ocupă în lucrarea citată, îi corespunde în planul expresiei prepoziţia auxiliară *pe* (parcursul, intermediul, aproximaţia).

— pot sta singure înaintea adverbelor de loc şi de timp, ceea ce este explicabil dacă ţinem seama de faptul că grupul determinantului (prepoziţie principală + nume) este substituibil prin aceste adverbe :

„vine *de la poartă*"	„vine *de acolo*"	*de unde?*
„cartea *de pe masă*"	„cartea *de acolo*"	(*care?*)
„scrie *de la Anul Nou*"	„scrie *de-atunci*"	*de cînd?*
„ştiinţa *din zilele noastre*"	„ştiinţa *de-acum*" (*de astăzi*)	(*care?*)
„se plimbă *prin curte*"	„se plimbă *pe-acolo*"	*pe unde?*
„s-a rostogolit *pînă lîngă scară*"	„...*pînă acolo*"	*pînă unde?*
„a durat *pînă în veacul trecut*"	„...*pînă atunci*"	*pînă cînd?*

Structura unei construcţii cu prepoziţii compuse (P′ — prepoziţie auxiliară, P — prepoziţie principală) este, aşadar, următoarea :

$$T_1 - P'P - T_2 \quad \text{(analogă cu : } T_1 - P - T_2\text{)},$$

iar în cazul cînd grupul determinantului ($P - T_2$) este substituit prin adverbul corespunzător, ea devine :

$$T_1 - P' - T_2' \qquad \text{(analogă cu : } T_1 - T_2'\text{)}.$$

Cele trei prepoziţii auxiliare înlesnesc exprimarea oricărei acţiuni în întregimea desfăşurării sale, în succesiunea momentelor (etapelor) sau a punctelor străbătute de o mişcare, de o acţiune în general. Dar succesiunea reală, strictă, a circumstanţelor exprimate de prepoziţiile auxiliare :

de (iniţial) — *pe* (medial) — *pînă* (final),

ca în fraza :

„Dunărea izvorăşte *din* munţii Schwartzwald şi curge *prin* opt ţări *pînă* la Marea Neagră, în care se varsă",

nu este obligatorie în limbă :

„Dunărea izvorăşte *din* munţii Schwartzwald şi, *pînă la* Marea Neagră, unde se varsă, trece *prin* opt ţări"

(*de — pînă — pe*).

Indiferent de topică (aceasta depinde de intenţia vorbitorului de a sublinia o circumstanţă sau alta a acţiunii), constatarea care se impune este că prepoziţiile auxiliare *de* şi *pînă* sînt antonime :

„*de* primăvara *pînă* toamna" (sau „*din* primăvară *pînă în* toamnă),
„*de la* Bucureşti *pînă la* Constanţa " („*de* aici *pînă* acolo").

Antonimia lor este evidentă indiferent dacă şi prepoziţiile principale, cu care sînt compuse, sînt antonime (*de pe... — pînă sub...*) sau exprimă acelaşi raport (*de pe... — pînă pe...*; *de sub... — pînă sub...*), ori nu se află în raport de antonimie sau identitate (*de pe... — pînă în...*; *din... — pînă la...*; *de după ... — pînă lîngă...*). Corelaţia celor două prepoziţii nu se realizează totdeauna în limbă :

„a da *din* lac *în* puţ",
„fumul se ridica *în* tavan *de sub* plită".

Pînă exprimă numai apropierea de limita finală, lipsa acestei prepoziţii marchează atingerea limitei finale. Însă, dacă *pînă* e uneori facultativ în corelaţie cu *de* :

„a plecat *din* casă *în* curte"
„a plecat *din* casă *pînă în* curte",

reversul nu este posibil : exprimarea apropierii de limita finală subînţelege punctul iniţial, îl presupune cu necesitate, chiar dacă acesta nu se realizează textual :

„*pînă la* X mai sînt 10 km"

nu cuprinde o comunicare integrală, dacă o raportăm la planul realităţii (se subînţelege „*de la* Y", „*de*-aici" etc.) [19].

C. Alte deosebiri între prepoziţiile principale şi cele auxiliare

Este locul să arătăm că între prepoziţia principală (P) şi determinant (T_2) se manifestă o dublă legătură :

— gramaticală : prin topica ireversibilă,
prin regimul cazual impus de P lui T_2 ;

— semantică: *în*, de pildă, precedă de obicei cuvinte denumind obiecte cu volum, *pe* apare înaintea acelora care denumesc obiecte cu suprafaţă etc., indiferent dacă determinatul (T_1) este un verb de stare sau de mişcare [20].

$$\ldots P \underset{\Rightarrow}{-} T_2$$

Şi prepoziţiile auxiliare comportă o dublă legătură, dar în două sensuri : pe de-o parte cu determinantul (T_2' = adverb) sau cu grupul lui ($P - T_2$ = prep. principală + nume), pe de altă parte cu determinatul (T_1).

Legătura cu determinantul sau cu grupul lui este, în cazul prepoziţiilor auxiliare, numai de ordin gramatical (prin topica ireversibilă), cea semantică fiind dirijată de către T_1.

Că lucrurile stau aşa o dovedeşte faptul că prepoziţiile auxiliare pot preceda toate prepoziţiile principale, fără deosebire (evitînd, bineînţeles, tautologia) [21] :

DE :	*de pe*,	*de la*,	*din*,	*de sub*,	*de lîngă* etc.,
PE :	—	*pe la*,	*prin*,	*pe sub*,	*pe lîngă* etc.,
PÎNĂ :	*pînă pe*,	*pînă la*,	*pînă în*,	*pînă sub*,	*pînă lîngă* etc.,

[19] Vezi şi Fulvia Ciobanu, *lucr. cit.*, p. 40. Se poate vedea şi de aici că autoarea are dreptate cînd presupune că funcţiunea auxiliară a prepoziţiei *de*, sau — cu cuvintele sale — posibilitatea apariţiei acesteia înaintea altor prepoziţii (principale) sau a adverbelor, îşi are originea în analogia cu modalitatea folosirii prepoziţiei *pînă*.

[20] Chiar în exprimarea figurată, cînd nu mai apar relaţii spaţiale, T_2 este înţeles ca un volum, dacă este introdus prin prepoziţia *în* : „*în* tăcere" (raport modal) — sensul fundamental, de includere, al prepoziţiei *în*, se mai păstrează totuşi. La fel în cazul celorlalte prepoziţii principale.

[21] Vezi mai jos, p. 249—250.

apariţia uneia sau a alteia dintre prepoziţiile auxiliare fiind impusă de către T_1 (determinat):

„*stă în* casă" , „*pune pe* masă", dar:
„*iese din* casă", „*ia de pe* masă"

(construcţiile **stă din casă*, **pune de pe masă* nu sînt posibile). În fraza „*vin de la* un prieten şi *merg la* altul", cele două verbe nu se pot substitui unul pe altul fără să antreneze şi prepoziţiile auxiliare. Prepoziţiile auxiliare, care completează semantic pe cele principale, sînt mai legate, aşadar, din punctul de vedere al sensului, de primul termen al grupării $T_1 - P'P - T_2$:

„pleacă *la un prieten*",
„vine ‿ *de la un prieten*".

Este posibilă şi construcţia „pleacă‿*de la un prieten*", dar ea intră implicit în opoziţie cu „vine *la un prieten*".

Cu alte cuvinte, un argument al legăturii semantice mai strînse dintre prepoziţia auxiliară şi determinat este regimul diferit impus numelor din grupul determinantului de către verbele de mişcare antonime (mişcarea contrară fiind marcată de prepoziţia auxiliară *de*):

„urcă *pe deal*" — „coboară *de pe deal*",
„intră *în casă* — „iese *din casă*".

Aceasta fiind situaţia, s-ar părea că prepoziţia *de* dă naştere la echivocuri: întrucît ea introduce şi atribute şi circumstanţiale, grupul determinantului precedat de această prepoziţie ar putea fi interpretat ba ca atribut, ba ca circumstanţial de loc:

„iau cartea *de pe masă*";

în cazul în care T_1 = subst. „cartea", atunci $P'P - T_2$ = atribut (*care* carte?), dar dacă T_1 = verbul „iau", $P'P - T_2$ este complement circumstanţial de loc (*de unde*?). În funcţie de dependenţa prepoziţiei auxiliare de unul dintre cele două cuvinte precedente se stabileşte o funcţiune sintactică sau alta pentru grupul determinantului.

Pentru a preciza această funcţiune este nevoie de contexte mai largi:
— atribut: „iau cartea *de pe masă*, nu pe *aceea* de pe birou",
— circumstanţial: „iau cartea *de pe masă* şi /ca s-/o pun *pe birou*".

Aşadar, dependenţei semantice a prepoziţiei auxiliare de T_1 (sensul lui T_1 impune folosirea unei anumite prepoziţii auxiliare), în cazul lui *de*, i se adaugă funcţiunea sintactică pe care determinatul (clasa lexico-gramaticală a lui T_1 = S sau V) o impune grupului determinantului introdus prin această prepoziţie (atribut, respectiv circumstanţial de loc):

$$T_1 - P'P \Rightarrow T_2 \qquad (T_1 - P' - T_2')$$
$$\Leftarrow \quad \rightarrow \qquad \Leftarrow \quad \rightarrow$$

O dovadă în plus a guvernării semantice-sintactice a grupului determinantului de către determinat prin prepoziţiile auxiliare, ilustrată

tot de cazul prepoziţiei *de*, este şi aceea că construcţiile cu prepoziţia auxiliară compusă *de pînă* nu pot fi precedate de verbe, deci aceasta nu introduce niciodată circumstanţiale, ci numai atribute (lămureşte numai substantive) : „limba română *de pînă la Eminescu...*". Curent se poate spune „poezia *pînă la Eminescu* era, în general, facilă". Echivocul sintactic al grupului „pînă la Eminescu" este înlăturat prin introducerea prepoziţiei auxiliare *de*.

Am arătat că una dintre funcţiunile prepoziţiei auxiliare *de* este individualizarea unei stări, a unei situaţii, prin care această prepoziţie introduce atribute spaţiale şi temporale :

„omul *de pe stradă...*",
„călătorul *din seara trecută* (*de-aseară*)",

pe care nu le pot exprima prepoziţiile principale. Aceste construcţii corespund unor propoziţii subordonate relative („omul *care merge pe stradă*", „călătorul *care a trecut pe aici seara trecută...*").

Totuşi în sintagmele „bătălie *în văzduh*", „furtună *pe mare*", „luminiş *la marginea pădurii*", „întîlnire *la miezul nopţii*", prepoziţiile principale *în*, *pe*, *la* introduc atribute. Realitatea este că aceste atribute sînt nişte circumstanţiale ale căror regente (de obicei participii) se subînţeleg, ele fiind de fapt atributele substantivelor :

„bătălie (*purtată*) *în văzduh*",
„furtună (*dezlănţuită*) *pe mare*",
„luminiş (*aflat*) *la marginea păduri*",
„întîlnire (*petrecută*) *la miezul nopţii*".

Mai nimerit ar fi ca atributele din construcţiile eliptice amintite să fie considerate chiar atribute circumstanţiale.

De altfel aici e vorba de o situaţie specială : construcţiile atributive cu prepoziţii principale se întîlnesc mai ales în titluri şi, în genere, în mesajele lingvistice economice.

Se mai observă că substantivele determinate sînt nearticulate. Cînd apar articulate, în propoziţii complete, construcţiile au o oarecare valoare gnomică, exprimă generalităţi :

„lupta *în văzduh* e mai crîncenă decît cea terestră",
„furtuna *pe mare* n-o poate suporta oricine".

Dar cînd se urmăreşte individualizarea unei situaţii, apare neapărat prepoziţia auxiliară *de* :

„bătălia *din văzduh* (o anumită bătălie, pomenită mai înainte) a fost grea" ; „furtuna *de pe mare* (spre deosebire de cea care a bîntuit pe uscat, de ex.) a produs mai multe pagube" ; „întîlnirea *de la miezul nopţii* (o anumită întîlnire) s-a dovedit a fi fost importantă prin rezultatele ei".

În general, lipsa prepoziţiei auxiliare *de* este posibilă în cazul determinării unor substantive nume de acţiuni :

„mersul *în căruţă* e incomod".

Cu substantive-nume de obiecte (concrete) este obligatorie folosirea prepoziţiei auxiliare :

„luminişul *de la marginea pădurii* răsuna de cîntece",

„călătorul *din căruţă* era obosit".

Situaţia aceasta caracterizează limba română. În alte limbi nu apare o prepoziţie care să introducă în mod special atributul (spaţial şi temporal) [22] cf. it. „lessi le scritte *sopra gli sportelli*" (citii inscripţiile *de pe /de deasupra / ghişee/lor/*) ;

rus. „сад *между домами* — красивый (grădina *dintre case* este frumoasă ; compară cu „*между домами* — красивый сад" *între case* se află o grădină frumoasă) ;

engl. „the man *in the street*" (omul *de pe stradă*),

„the highest mountain *in Europe*" (cel mai înalt munte *din Europa*) ;

germ. „kennen Sie die zwei Offiziere *an jenem Tische ?*" (cunoaşteţi pe cei doi ofiţeri *de la masa aceea ?*),

„die Bäume *in dem Garten* sind noch nicht groß" (pomii *din grădină* încă nu sînt mari) ;

/magh. „az *utcái* lámpák" (lămpile *de pe stradă*)/. (adj.)

Dată fiind această situaţie, s-ar putea spune că circumstanţele (aspectele) raporturilor spaţiale şi temporale se realizează analitic în limba română, faţă de alte limbi. De fapt analitismul este în primul rînd o caracteristică a structurii gramaticale ; aici avem exprimarea analitică a unor sensuri, a unor semnificaţii (nu e vorba de un analitism gramatical, cît de unul semantic) : prepoziţia principală exprimă raportul spaţial-temporal, cea auxiliară precizează circumstanţele acestui raport (cam tot aşa cum, în cazul timpurilor compuse, participiul sau infinitivul poartă sensul unei acţiuni, iar verbul auxiliar lămureşte împrejurările în care ea se produce : moment, autor etc.).

Iată cazul cîtorva limbi „sintetice" în această privinţă [23] :

	Engleza :	Germana :	Rusa :
Stare :	IN (în) AT (la)	IN (în) ; NACH (la)	В (în) ; НА (la)
Mişcare directă :	INTO (în) TO (la)		
Punctul iniţial de contact (mişcare contrară) :	FROM (din, de la)	AUS (din, de la) VON (de la, din)	ИЗ (din, de la), ОТ (de la) С (de la, de pe)

[22] De aici, erori de traducere, ca, de pildă, în inscripţia de pe un afiş : „Kino Albatros *aus Mamaia*", în loc de „... *in Mamaia*". „... aus Mamaia" se traduce prin „(adus, venit, transportat) *din Mamaia*" ; traducerea corectă ar fi trebuit să fie „... in Mamaia" : „*din*/(care se află în) *Mamaia*" (exemplu comunicat de acad. Al. Graur).

[23] Nu luăm în considerare toate sensurile prepoziţiilor cu care exemplificăm. Cele amintite aici au, în general, şi sensuri temporale (mai puţin engl. *into*).

În limba rusă se observă o asemănare de structură cu situaţia din limba română în folosirea prepoziţiei *из* ca auxiliară pentru exprimarea desprinderii de punctul iniţial de contact (a mişcării contrare) doar în cazul a două prepoziţii corespunzătoare unor prepoziţii principale din limba română :

за — „după", posterioritate spaţială :
из-за — „de după", „de dincolo de" :
„*из-за* дома вышел человек"
„*из-за* угла",
„*из-за* границы" (de peste graniţă) ;
под — „sub", inferioritate spaţială :
из-под — „de sub" :
„*из-под* стола"
„*из-под* носа" — în rusa curentă,
„освободить *из-под* стража" (sens spaţial figurat).

Un caz interesant este acela al limbii maghiare [24], în care — evident, fără să fie vorba de analitism — se constată existenţa unui sistem mai simetric, întrucîtva analog cu cel din limba română. În maghiară, starea şi mişcarea sînt marcate diferenţiat (spre deosebire de limba română), dar, spre deosebire de alte limbi (şi aici aflăm similitudinea cu româna), mişcarea contrară, respectiv desprinderea de punctul iniţial de contact, are o expresie constantă (consoana *-l* din sufix), indiferent dacă e vorba de situaţia faţă de un volum, faţă de o suprafaţă etc.

Iată sistemul acesta :

	Volum :	Suprafaţă :	Tangenţă :
Stare :	*-ban, -ben*	*-n*	—
Mişcare :	*-ba, -be*	*-ra, -re*	—
Mişcare contrară :	*-ból, -böl*	*-ról, -röl*	*-tól, -töl*

Consoana iniţială a afixului este constantă în raport cu sensul spaţial, iar cea finală — în raport cu circumstanţele spaţiale (vocalele fiind

[24] Corespunzător prepoziţiilor din limbile flexionare, aici întîlnim postpoziţiile „afixale" (*-ban, -be, -ról* etc.), pe care le numim aşa spre a le deosebi de postpoziţiile care nu se aglutinează (*alatt, mögött* etc.) ; primele sînt considerate chiar desinenţe (cazuale) în gramatica limbii maghiare.

armonice, sînt variabile în funcţie de vocalele temei la care se aglutinează afixul) :

		Stare :	Mişcare :	Mişcare contrară :
Volum :	B—	—N	—0	—L
Suprafaţă :	R—	0—N	—0	—L
Tangenţă :	T—	—	—	—L

Prepoziţiile principale pot fi precedate în exprimarea raporturilor spaţiale şi temporale de două sau chiar de trei prepoziţii auxiliare, dînd naştere în felul acesta unor înşirări de cîte trei, respectiv patru prepoziţii — considerate formaţii libere[25].

Cele ce urmează demonstrează că această libertate este totuşi limitată : distribuţia prepoziţiilor auxiliare are o anumită stricteţe, e strîns legată de un anumit conţinut al mesajului. Pornind de la exemple vom observa şi aici un anumit sistem (nu interesează prepoziţiile principale cu care susţinem demonstraţia — o putem ilustra cu oricare dintre ele —, în schimb vom urmări comportamentul tuturor celor trei prepoziţii auxiliare) :

	spaţiu :	timp
DE :	vine **de** *la poartă* (c.c. loc)	munceşte **de** *la şase* (c.c. timp)
	omul **de** *la poartă* (atr.)	întîmplarea **de** *la amiază* (atr.)
	vine **de pe** *la Iaşi* (c.c. loc)	a început **de pe** *la prînz* (c.c. timp)
	oamenii **de pe** *la Iaşi* (atr.)	evenimentele **de pe** *la mijlocul secolului* trecut (atr.)
	porţiunea **de pînă** *la fluviu* (atr.)	munca **de pînă** *la miezul nopţii* (atr.)
	rocile **de pînă pe** *la adîncimea* de 1 km (atr.)	ştiinţa **de pînă pe** *la 1900* (atr.)

[25] Vezi *Gramatica limbii române*, vol. I, Bucureşti, 1963, p. 332 : „Cu excepţia unui număr restrîns (de la, de către, de lîngă), majoritatea prepoziţiilor compuse de acest fel sînt formaţii libere care pot fi alcătuite din diferite prepoziţii, ori de cîte ori este necesar". Reţinem de aici sublinierea frecvenţei mai mari a formaţiilor duble (o prepoziţie auxiliară + o prepoziţie principală), cele multiplu formate fiind, ce-i drept, mai rare. Totuşi, într-un enunţ ca : „societatea **de pînă pe** *la mijlocul secolului* trecut...", fiecare prepoziţie are o funcţiune bine determinată, precizînd sensul comunicării : **de** (individualizarea), **pînă** (limitarea perioadei), **pe** (aproximaţia); omiţînd cîte una din cele trei prepoziţii auxiliare, sensul se schimbă : **de pînă** *la* arată apropierea de o limită exactă (nu aproximativă) **de pe** *la* arată momentul aproximativ, faţă de **de** *la*, care exprimă momentul exact.

PÎNĂ :	se întinde **pînă** *la fluviu* (c.c. loc.)	muncește **pînă** *la prînz* (c.c. timp)
	crește **pînă pe** *la tropice* (c.c. loc)	a trăit **pînă pe** *la 1800* (c.c. timp)
PE :	trece **pe** *la oraș* (c.c. loc)	a venit **pe** *la scăpălat* (c.c. timp)

Observăm că **de** precedă celelalte prepoziții auxiliare (**de pe** *la*, **de pînă** *lîngă*), chiar și atunci cînd apar amîndouă în aceeași construcție (**de pînă pe** *după*), **pînă** nu poate preceda decît prepoziția auxiliară **pe**, iar aceasta nu poate preceda pe nici una din celelalte două în exprimarea relațiilor spațiale-temporale.

Cu alte cuvinte, în situația în care T_1 = substantiv, expresia determinării (**de**) precedă întotdeauna expresia apropierii de punctul sau de momentul final (**pînă**), ca și tangența sau aproximația (**pe**), iar exprimarea apropierii de limita finală precedă numai expresia tangenței sau aproximației (**pe**).

Niciodată, în construcțiile cu prepoziții auxiliare multiple, nu vom găsi altă ordine decît aceasta pentru exprimarea relațiilor spațiale și temporale (**pînă de* + prep. principală sau **pe de* + prep. principală nu sînt posibile în asemenea situație).

Se mai observă că, în cazul T_1 = verb, desprinderea de punctul de contact inițial (mișcarea contrară : **de**) nu poate preceda decît aproximația, în nici un caz exprimarea limitei finale (nici un verb de mișcare nu poate preceda cuplurile de prepoziții auxiliare *de pînă, de pînă pe*), ceea ce se explică prin antonimia prepozițiilor *de* și *pînă*.

Sintetizînd toate aceste posibilități combinatorii, obținem sistemul :

Prepoziții auxiliare			pot preceda :
		DE	toate prep. principale + T_2 (nume) sau numai T_2' (adverbe)
	DE	PÎNĂ	
DE	PÎNĂ	PE	

mai exact :

T_1		prep. auxil.		
S V		DE		individualizarea stării expr. mișcării contrare (punct inițial)
S	individualizare	DE	PÎNĂ	limita finală
S	individualizare	DE	PÎNĂ PE	limita finală aproximativă
S V	individualizare punct inițial	DE	PE	tangența, aproximația
V	limita finală	PÎNĂ	PE	tangența, aproximația

De se realizează aici ca o prepoziţie mai generală, mai abstractizată decît celelalte, în funcţiunea auxiliară.

Această schiţă dă şi o explicaţie a frecvenţei atît de mari a prepoziţiei *de* în limba română, care o situează la rangul 1 în statisticile lexicale. Pe lîngă prepoziţia *de* — principală şi cu multiple sensuri şi funcţiuni (nespaţial-temporale) —, contribuie la creşterea acestei frecvenţe şi prepoziţia auxiliară **de**, care apare în două situaţii (introducînd 1. atribute şi 2. circumstanţiale spaţiale şi temporale) şi care se distinge net de prima. După părerea noastră, raportul dintre cele două prepoziţii este similar cu acela dintre două omonime care s-au realizat treptat din semnificaţiile unui cuvînt polisemantic, prin dispariţia verigii de legătură.

D. Chestiuni derivate

a) Prepoziţii fuzionate. Sintaxa prepoziţiilor compuse

Poate stîrni nedumerire faptul că am grupat prepoziţii ca *din*, *dintre*, *prin*, *printre* alături de *de la*, *pe lîngă*, *pînă în* etc. Sub aspect formal, primele sînt simple, celelalte — compuse. Din punct de vedere diacronic e evident însă că şi primele sînt compuse:

din < *de* + *în*
dintre < *de* + *între*
prin < *pre* + *în*
printre < *pre* + *între*.

Se observă o simetrie de sistem, în sensul că fuziunea s-a produs numai între prepoziţiile *de*, *p(r)e*, terminate în vocală — şi *în*, *între*, care încep cu *î-*. Simetria se păstrează şi în diferitele realizări ale acestei fuziuni în plan diacronic şi în plan geografic (teritorial):

arh. *den*, *pren*;
munt. *dîn*, *pîn*, *pîntre*;
mold. *din*, *pin*, *p(r)intre*;
lit. *din*, *prin*, *printre*.

Nu complexul sonor ne interesează, însă, în primul rînd aici. Caracterul încă analizabil al acestor prepoziţii, deşi simple în stadiul actual al limbii române, se poate dovedi şi în plan sincronic: funcţional, ele nu se deosebesc de celelalte. Prin substituirea grupului determinantului ($P—T_2$) cu adverbele echivalente, în cazul prepoziţiilor fuzionate, prepoziţiile auxiliare care intră în componenţa lor îşi păstrează entitatea:

vine d*in casă* trece pr*in sat*
vine *de* acolo *pe* unde trece?[26]

---

[26] Vezi Fulvia Ciobanu, *Valorile prepoziţiilor româneşti în construcţie cu adverbele*, în *Studii de gramatică*, III, p. 66, unde se dă un exemplu edificator în aceeaşi direcţie: „nu era închis, avea voie să umble *pe* afară, *prin* curte". Diferenţa este: *pe* + *adverb* ($P' — T_2'$), *pe* + *grupul determinantului* ($P' — P — T_2$), în acest din urmă caz P' — P fiind fuzionate.

Aşadar, punctul de vedere funcţional, în conformitate cu care am urmărit comportarea acestor prepoziţii, justifică alăturarea lor la celelalte.

Am putea spune că semele care alcătuiesc sensul prepoziţiilor *din*, *dintre*, *prin*, *printre* se realizează succesiv, consecutiv (ca şi la prepoziţiile evident compuse: *de la*, *pe după* etc.), spre deosebire de cazul celorlalte cuvinte (substantive, verbe), în sensul cărora semele coexistă, sînt percepute simultan:

din (excludere din volum) { *de*: desprindere; *în*: includere } ca în *de la* (detaşare) { *de* (desprindere); *la* (ataşare) }

dintre (excludere dintr-un spaţiu discontinuu) { *de*: desprindere; *între*: includere într-un spaţiu discontinuu }

prin (pătrundere) { *p(r)e*: parcurs (aproximaţie); *în*: includere } cf. *pe la* (proximitatea) { *pe*: aproximaţie (parcurs); *la*: ataşare etc. }

printre (întrepătrundere) { *p(r)e*: parcurs (aproximaţie); *între*: includere în spaţiu discontinuu. }

Într-un anume sens putem considera că aceste prepoziţii sînt analitice[27].

Altă dovadă că prima parte a acestor compuse constă în prepoziţii auxiliare, fuzionate, este că *din*, *dintre* nu mai pot fi precedate de prepoziţia auxiliară **de** („văd o casă *între* pomi", dar „casa **d***intre* pomi e veche", ca: „un om stă *la* fîntînă"/„omul **de** *la* fîntînă..."), după cum nici *prin*, *printre* (şi *peste*, vezi mai jos, p. 260) nu mai pot fi construite cu auxiliara **pe** („stă *în* curte"/„trece **pr***in* curte"), evitîndu-se în felul acesta tautologia, cumulul inutil de prepoziţii.

Am pomenit de cîteva ori în cursul lucrării de e v i t a r e a t a u t o l o g i e i, în folosirea prepoziţiilor auxiliare. Prin aceasta înţelegem imposibilitatea apariţiei prepoziţiilor auxiliare înaintea celor principale în care îşi au originea (despre aparentele excepţii, mai jos, nota 35, p. 256 şi urm.).

Compară „pus *pe masă*"/„luat **de** *pe masă*" cu „legat *de gard*"/„dezlegat *de* (*la*) *gard*" (nu ***de** *de* gard) sau „stă *în curte*"/„trece **pr***in* (<**pre** + *în*) *curte*", faţă de: „zace *pe masă*"/„se rostogoleşte *pe masă*" (nu ***pe** *pe* masă), ori „stă *pe pod*"/„umblă *pe pod*" (nu ***pe** *pe* pod). Aici se manifestă un „sincretism" al funcţiunilor (auxiliar × principal) la

[27] Spre deosebire de cele corespunzătoare din germană, rusă. Cf. rom. *din* < *de* + *în*, *de la* < *de* + *la*, faţă de germ. *aus von*: rus. *из*, *от*. Pornind şi de la acest fapt credem că se poate demonstra o dată mai mult izomorfismul lexical-semantic/gramatical în limbile discutate: limbilor mai sintetice în structura gramaticală (germană, rusă) le e specifică compunerea în formarea cuvintelor (lexic), faţă de situaţia din acelea mai analitice (romanicele), care dezvoltă în vocabular îmbinări frazeologice (sintagme) corespunzătoare cuvintelor compuse din celelalte: rus. *стенгазета* — rom. gazetă de perete; germ. *Hasenbalg* — rom. blană de iepure etc.

prepoziţiile *de*, respectiv *pe*, şi din asemenea contexte s-a extins folosirea cu funcţiune auxiliară. De remarcat că *pe* exprimă imprecizia numai în cazul relaţiilor statice („stă *pe la fereastră*" : tangenţa, ataşarea nesigură) şi al relaţiilor temporale (vine *pe la cină* : aproximaţia), pe cînd în cazul relaţiilor spaţiale dinamice, se referă la parcurs, la intermediul (stricto sensu) al unei mişcări : „se plimbă *pe la fereastră*", „trece *prin curte*". Pornind de aici s-ar putea găsi explicarea unor formulări ca „se uită pr*in*/î.l.d. pe/fereastră", „intră pr*in*/î.l.d. id./uşă"[28]. Întrucît auxiliarele (aici : pe) precedă numai adverbe, s-a impus prezenţa unei poziţii principale între ele şi T_2 = nume (fereastră, uşă), şi anume *în*, preluată din expresii ca : „stă *în* uşă" (static). Formulările devin analoge cu acelea, corecte, în care T_2 e precedat de o principală, alta decît *pe*, compusă sau fuzionată cu auxiliara pe. La dubla presiune a sistemului (l.T_1 = verb dinamic, 2. analogia construcţiilor cu prepoziţii compuse sau fuzionate) se adaugă evitarea tautologiei.

b) Exprimarea direcţiei. Adverbe prepoziţionale

Spuneam că una dintre caracteristicile fundamentale ale prepoziţiilor auxiliare este selectarea lor de către adverbe (spaţiale şi temporale) :

$$P' - T_2'$$

ca urmare a echivalenţei/identităţii distribuţionale a/ acestora din urmă cu grupul determinantului nominal ($T_2' = P - T_2$) :

Spaţiu :	de pe deal	pe la margine	pînă în vale
	de sus	pe alături	pînă jos
	de acolo	pe aici	pînă unde
Timp : (începînd)	de după-amiază	prin februarie	pînă la 7 mai
	de adineauri	pe atunci	pînă mîine
	de atunci	pe cînd	pînă cînd

Şi prepoziţia *în* poate preceda unele adverbe[29] :

în sus, *în* jos, *în* lături, *într*-acolo,

dar mai ales spaţiale şi — în acest caz — ea diferenţiază mişcarea (prin exprimarea direcţiei) de stare : cf. „stă sus"/„zboară *în* sus"[30].

[28] Exprimare greşită din punct de vedere al normei literare. Vezi Al. Graur, *Limba corectă*, Bucureşti, 1963, p. 23.

[29] Vezi Fulvia Ciobanu, *lucr. cit.*, p. 54—56, unde alături de prepoziţiile *de*, *pînă*, *pe* este amintită şi *în*. În *Gramatica limbii române*, ed. citată, vol. I, p. 332, toate patru sînt considerate ca putînd forma compuse cu alte prepoziţii. Cum vom vedea, prepoziţia *în* are o situaţie specială, deosebită de a prepoziţiilor auxiliare. Cît despre *din* + *adverb*, avem a face tot cu prepoziţia *în*, la care se adaugă expresia desprinderii de punctul iniţial de contact.

[30] Situaţia aceasta îşi găseşte o paralelă în limba germană, în compusele cu *-hin* (*wo* „unde"/*wohin* „încotro"; în postpoziţiile *hinunter*, *hinab* „în jos", *hinauf* „în sus", *hindurch* „prin, peste; în timpul"). —*hin* arată direcţia pozitivă („încolo"), iar *-her*, direcţia negativă („încoace") în raport cu un reper identic : cf. „kommen sie *herein* !" („intraţi", literal : „veniţi înăuntru"), „kommen sie *herauf* ! " („urcaţi", lit. „veniţi sus"), „gehen sie *hinauf* !"(„duceţi-vă sus !"), „steigen sie *hinab* !" („coborîţi !" —cel care comandă se află la punctul de plecare : *hin* „încolo", *ab* „jos").

Prepoziţia *în*, chiar în această situaţie, nu poate fi alăturată categoriei prepoziţiilor auxiliare; ea ocupă cel mult o poziţie intermediară între auxiliare şi principale — în cazurile citate. Pentru că, aşa cum prepoziţiile principale împreună cu numele alcătuiesc grupul determinantului (nominal), substituibil prin adverbe (spaţiale şi temporale), tot aşa prepoziţia *în* şi adverbul următor dau naştere unui grup al determinantului (adverbial) care poate fi substituit prin adverbe cu valoare mai generală (relative-interogative, demonstrative):

„s-a dus *în sus*"
„s-a dus *acolo/încolo*"
„*unde/încotro* s-a dus?"

Ajungînd în acest punct al discuţiei, se cuvine să facem cîteva observaţii privitoare la exprimarea mişcării în limba română. Pomenisem mai înainte că nu există mijloace gramaticale consolidate în acest scop. Era vorba tocmai de prepoziţia *în*, care este facultativă în exprimarea direcţiei (caracteristică a oricărei mişcări) în româneşte:

„merg *acolo*", „merg *încolo*", „merg *într-acolo*",
„urcă *sus*", „urcă *în sus*",
„coboară *jos*", „coboară *în jos*" [31],

ceea ce se vede clar din faptul că adverbul interogativ *unde* (sens fundamental static) poate fi folosit cu funcţiunea lui *încotro* (sens dinamic). În limba română actuală nu se realizează o opoziţie strictă între aceste două adverbe, ca în rusă (*эдe/кyдa*) sau în germană (*wo/wohin*).

De altfel *în* pierde caracterul de prepoziţie, devenind „prefix" (ca în adv. *încoace*, *încolo*, *înapoi*, *înainte* etc., sau ca în cazul prepoziţiei *înspre*, care nu se diferenţiază funcţional de prepoziţia *spre*: „casă cu ferestre *spre* stradă" /„... cu ferestre *înspre* stradă" — orientare, static; „a luat-o *spre/înspre* răsărit" — direcţie, dinamic).

Că *în* nu intră, în aceste cazuri, în corelaţie cu auxiliarele, subsumîndu-se aceleiaşi categorii, se poate constata şi din demonstraţia care urmează: dacă, din punct de vedere semantic, între expresiile

„*de* sus *pînă* jos" = „*de* jos *pînă* sus",
„*de* aici *pînă* acolo" = „*de* acolo *pînă* aici"

există o echivalenţă, o identitate de conţinut: exprimarea extinderii (orizontale sau verticale) ori a mişcării care parcurge complet un spaţiu fixat între cele două puncte, coincidente, în schimb expresiile

„*de* sus *în* jos" ≠ „*de* jos *în* sus",
„*de* aici *în*colo" ≠ „*de* acolo *în*coace"

nu mai sînt echivalente semantic, ci antonime, pentru că nu se referă la extinderea sau la mişcarea între două puncte date (în care caz, ca mai sus,

[31] Construcţii aparent pleonastice („a urca" implică ideea de „sus", „a coborî" — pe aceea de „jos"; vezi comentarea lor amplă la p. 252—255).

orientarea e indiferentă), ci la direcţie — cu o singură limită fixă, necoincidentă, în cele două situaţii — pentru care exprimarea orientării, a sensului mişcării are o deosebită însemnătate :

Prep. auxil. / Adv.	DE (punct iniţial)	PE (tangenţă, parcurs, -modalitate)	PÎNĂ (limita finală)	ÎN (direcţia)
SUS	↓	→	↑	↑
JOS	↑	→	↓	↓

Introducînd expresiile de mai sus în acest ansamblu de simboluri, obţinem :
„de sus pînă jos" = „de jos pînă sus", dar : „de sus în jos" ≠ „de jos în sus"

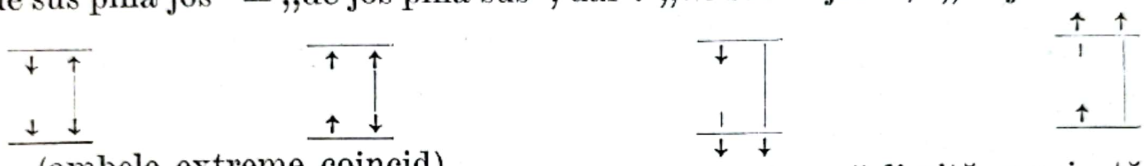

(ambele extreme coincid)

(o singură limită precizată, necoincidentă)

În ocupă un loc intermediar între prepoziţiile principale şi auxiliare, pentru că :

1. Grupul determinantului introdus de către ea (*în sus*, de ex. : $P-T_2$) nu se substituie printr-un adverb care să-i păstreze caracterul analizabil (*unde* : T_2'). Adverbul *încotro* nu poate fi socotit ca avînd structura $P' - T_2'$ (e neanalizabil), nu atît pentru că *în* este „aglutinat", cît pentru că **-cotro* nu constituie un morfem independent în limba română contemporană. Dar prepoziţia *în* nici nu poate preceda prepoziţiile principale (cu excepţia lui *spre*, la care *în* e de asemenea aglutinat şi nici nu schimbă sensul prepoziţiei principale).

2. Însă, ca şi prepoziţiile auxiliare, *în* precedă adverbe, exprimînd direcţia mişcării, după verbele dinamice („se lasă *în jos*"). Locuţiunile adverbiale spaţiale, după asemenea verbe, sînt, în general, introduse cu *în* („aruncă banii *în dreapta şi în stînga*", „a sărit *într-o parte*"), în alternanţă cu *la* („*la dreapta şi la stînga*", „dă-te *la o parte*").

Revenind la expresiile „urcă (în) sus", „coboară (în) jos", trebuie să observăm că existenţa lor, cu toată aparenţa pleonastică, este justificabilă ; cum în vorbirea populară se folosesc mai frecvent locuţiunile verbale sinonime cu verbele în discuţie : „se duce sus", respectiv „se dă jos", prin analogie adverbele se ataşează şi la verbele („urca," „coborî") pe lîngă care sînt de fapt superflue. La fel se explică şi celebrul „avansaţi mai în faţă" din „mergeţi mai în faţă/mai înainte", sau construcţiile „intră

înăuntru", „ieşi afară" — mai puţin simţite azi ca pleonastice. În explicarea unor asemenea forme se poate invoca uneori şi calchierea (falsă) a unor modele străine, din limbile în care apar aşa-numitele „preverbe" (ca: germană, maghiară; cf. magh. le*menni* „a coborî", literal „a merge jos"; fel*menni* „a urca", literal „a merge sus"; be*menni* „a intra", literal „a merge înăuntru" etc) [32]. De notat că şi în celelalte limbi balcanice se întîlnesc construcţii similare [33].

Credem însă că explicaţia cea mai potrivită a construcţiilor de tipul „ieşi afară", „bagă(-l) înăuntru" etc. ţine de natura internă a sistemului lingvistic românesc. Adverbele apar ca o întărire, ca o accentuare semantică a verbului, şi substituie un grup al determinantului virtual, care nu se realizează textual, fie pentru că T_2 a apărut într-un context anterior (şi nu se mai reia în comunicare), fie pentru că obiectul denumit de T_2 se află în imediata prezenţă a vorbitorilor: „tubul e gol, ori ai băgat ceva *înăuntru* (= în el)?", „toporul e în pivniţă, coboară *jos* (= în ea, acolo) şi adu-l!" etc.

Se stabilesc, astfel, mai multe trepte de abstractizare în exprimarea relaţiilor spaţiale. Considerînd T_1 = verb, avem:

1. $\underbrace{P+T_2}$ în care T_2 = = subst. (situaţie concretă) — cînd T_2 = pron., se produce un prim pas) spre abstractizare	în + T_2 (în sac) (în el)	pe + T_2 (pe carte) (pe ea)	sub + T_2 (sub pod) (sub el)	lîngă + T_2 (lîngă casă) (lîngă ea)	—	după + T_2 (după sobă) (după ea)
2. T_2' = adverb, situaţie generală, indiferent de obiectul denumit de T_2	înăuntru	deasupra	dedesubt	alături	înainte	înapoi (îndărăt)
3. T_2'' = adverb, situaţia cea mai generală	aici, acolo, dincolo					

Folosirea unuia sau a altuia dintre aceste trei adverbe foarte generale (pronominale), care exprimă raporturile spaţiale în cel mai înalt grad de abstractizare, depinde de virtualitatea unui anumit „determinant al determinantului" în grupul $P-T_2$, respectiv $P-d-d'$.

În primul caz (*aici*), e vorba de determinantul demonstrativ de apropiere (*acest, această*), în cel de-al doilea, de determinantul demonstrativ de depărtare (*acel, acea*) şi în ultimul, de demonstrativul de diferenţiere (*celălalt*). În cazul d' = *acelaşi*, T_2'' este precedat de adverbul *tot*.

[32] Acad. Al. Graur consideră că natura acestui tip de construcţii este de ordin prozodic, pornind de la formele lor de imperativ. Vezi explicaţia pentru *stai aşa!*, în *BL*, *XIV*, 1946, p. 106, şi în *Studii de lingvistică generală*, Bucureşti, 1960, p. 197—198.

[33] Cf. Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique*, Paris, 1930, p. 9—10.

Să urmărim două exemple :

1. pune-l *pe masa aceasta/pe ea*	1. bagă-l *în sacul acela/în el,*
2. pune-l *deasupra*	2. bagă-l *înăuntru*
3. pune-l *aici*	3. bagă-l *acolo.*

Trebuie să observăm că adverbele celei de-a doua trepte de abstractizare pot deveni, la rîndul lor, prepoziții (acest tip de adverbe este analog cu ceea ce B. Pottier [34] numește „prépositions sans terme B („adverbes")" — fără T_2, am spune noi). Sînt de fapt niște adverbe prepoziționale, cînd se „articulează" și pot reintroduce un grup al determinantului (în genitiv) : *deasupra cărții, înăuntrul sacului, dedesubtul podului* etc. (Există și tendința contrară, ca prepozițiile principale să se folosească adverbial, fără T_2 : „l-am rugat să vină chiar la prînz și el a venit *după*".)

Mai sînt necesare cîteva observații complementare. În primul rînd, că sistemul prepozițiilor principale românești este incomplet : nu există o prepoziție care să exprime raportul de anterioritate (un antonim al lui *după*) ; lacuna este suplinită de adverbul devenit prepoziție *înaintea* sau de locuțiunile corespunzătoare : „în fața", „în capul", „în fruntea". De asemenea, adverbul *afară* (exterioritatea, excluderea) nu are corespondent în planul prepozițiilor principale și își creează unul („în afara") prin intermediul locuțiunii adverbiale „în afară". Ceea ce îi corespunde lui în planul prepozițiilor nu este o prepoziție principală, ci una compusă : *din* (aux. *de* + princip. *în*).

Apoi, între semantica prepozițiilor și a acestor adverbe prepoziționale nu se realizează peste tot o concordanță perfectă : *pe* se referă la superioritatea față de o suprafață orizontală în contact cu aceasta, *deasupra* — în afara contactului. De fapt și în cazul acesta corelația dintre cele două sisteme suferă : *deasupra* este adverbul prepozițional corespunzător prepoziției *asupra* (al cărei sens spațial a slăbit în limba română contemporană în favoarea celui relațional, mai ales în stilul livresc), dar îndeplinește această funcțiune și pe lîngă prepoziția *pe*. De altfel, *deasupra* are o situație aparte în cadrul adverbelor prepoziționale pentru că nu se diferențiază formal cu funcțiune adverbială propriu-zisă :

adv. : „așaz-o *deasupra*" ; prep. : „așaz-o *deasupra cărții*"

față de celelalte (*dedesubt/dedesubtul, înapoi/înapoia* etc.). Forma originară a adverbului (*asupră*) a dispărut, conservîndu-se numai în unele expresii arhaice („a lua asupră-și") sau în stilul poetic.

E de observat că și adverbul *alături* se diferențiază, dar în altă direcție, de comportamentul celorlalte, în sensul că nu impune regim genitival lui T_2, cînd îndeplinește funcțiunea prepozițională : „alături *de*...", „alăturea *cu*...". La fel *înainte*, cînd exprimă relații temporale : „înainte *de*...", mai rar „înaintea + genitivul".

---

[34] *Op. cit.*, p. 303.

În fine, acestor adverbe prepoziţionale le corespunde o serie de locuţiuni :

	prepoziţionale :	adverbiale :	
deasupra :	în susul	în sus	(dinamic)
	—	—	(static)
dedesubt :	în josul	în jos	(dinamic)
	—	—	(static)
alături :	în (la) stînga în (la) dreapta	(la o parte)	(static şi dinamic)
înainte :	(vezi mai sus)	în (la) capăt (ul)	(static şi dinamic)
înapoi :	în urma în coada la sfîrşitul	în urmă în coadă la sfîrşit	

Toate elementele acestui sistem fiind substituente ale prepoziţiilor principale, sau avînd funcţiunile acestora pot fi precedate de propoziţiile auxiliare (*de deasupra*, *pe dedesubt*, *pînă alături*). Din acest punct de vedere adverbele *înainte*, *înapoi* au o situaţie specială, pe care o vom discuta mai tîrziu.

În domeniul relaţiilor temporale coordonatele sînt altele, configuraţia sistemului — diferită şi ceva mai complexă, încît ar merita un studiu separat; de aceea, deocamdată, nu le mai discutăm aici.

Revenind la punctul de pornire al acestor observaţii, reafirmăm că nu este vorba, în cazurile amintite, atît de pleonasme, cît de întărirea ideii exprimate de verb, cam tot aşa cum în latină verbele derivate cu prefixe, originare în anumite prepoziţii, sînt întărite de reluarea aceloraşi prepoziţii ca elemente de subordonare a determinantului la T_1 : de*cidere* de *lecto* (a coborî din pat), e*ripere* ex *manibus* (a smulge din mîini), de*trahere* de *digito* (a scoate de pe deget).

Aşa stînd lucrurile, se pare că putem considera formula „avansaţi mai în faţă" chiar o expresie corectă, ţinînd seamă de suprapunerea reperelor a două direcţii („avansaţi" în raport cu sensul *urcare-coborîre*; „mai în faţă" în raport cu *sensul de mers al vehiculului*). Dacă urcarea s-ar face pe uşa din faţă, şi tot acolo s-ar găsi taxatoarea, iar coborîrea s-ar executa pe uşa din spatele maşinii, ar fi la fel de corect ca, în raport cu reperele diferite ale celor două direcţii, să îndemne... „avansaţi mai în spate !" şi, într-o atare situaţie, gluma care se face de obicei relativ la expresia mai sus amintită şi-ar pierde şi ea suportul.

c) Divergenţe semantice

O situaţie deosebită între prepoziţiile spaţiale-temporale au prepoziţiile care exprimă orientarea sau direcţia (mişcarea nefinalizată): *spre* şi *către*.

Static (orientare)	Dinamic (direcţie)
Spaţial: „casă cu ferestre *spre stradă* „hotel cu vedere *către mare*"	„s-a dus *spre mare*" „a luat-o *către miazăzi*"
Temporal: (aproximaţia)	„a venit *spre seară*" „*către toamnă* o să se întoarcă"

De la început trebuie să semnalăm echivalenţa dintre prepoziţia anterior amintită, *în*, şi acestea din urmă. Însă, pe cînd *în* exprimă direcţia numai cu adverbele (spaţiale îndeosebi, ori spaţiale cu sens temporal: „de acum *încolo*"), în cele mai multe dintre cazuri fiind aglutinată (devenită prefix), *spre* şi *către* exprimă direcţia numai cu T_2 = nume:

„a plecat *în*colo, *spre* plajă",
„urca tot mai (*în*) sus, *către* cer".

Aceste două prepoziţii au tendinţa să se depărteze de sensurile lor spaţiale şi temporale (mai ales în compusele cu ele), tendinţă înlesnită de faptul că direcţia este mai abstractă decît poziţia sau momentul, respectiv decît mişcarea, perioada.

Am văzut că *spre* şi *înspre* nu se deosebesc funcţional. La cea de-a doua prepoziţie s-a ajuns ca urmare a unei evoluţii semantice pe care o vom urmări îndată: în limba română veche, *spre* (exprimînd direcţia „pozitivă") intra în opoziţie cu *despre* < *de* + *spre* (direcţia „negativă", inversă în raport cu un reper identic), aşa cum *în* se opune lui *din*, *la* lui *de la* etc.:

arh. „bate vînt *despre răsărit*" (c.c. loc),
arh. „turnul *despre miazănoapte*" (atr.) [35].

Însă prepoziţia *despre* începe să se depărteze de sensul iniţial, spaţial, căpătînd în limba română contemporană un sens relaţional („cu privire la", „în legătură cu", „asupra", cf. fr. *de*, *sur*; germ. *von*, *über*; rus. *o* (*б*)), datorită căruia intră în concurenţă cu *de*, pe care n-o înlătură complet,

[35] Cu referire la arhaismul spaţial-temporal *despre*, viabil încă în cîteva expresii populare, merită să semnalăm un fapt interesant, care ne va permite, credem, şi rezolvarea unor probleme mai puţin clare pînă acum, legate de unele prepoziţii sau adverbe.

Se aude frecvent în vorbirea populară locuţiunea „despre ziuă", cu înţelesul „spre ziuă" („înainte de ivirea zorilor") şi cu funcţiune circumstanţială temporală: „*despre ziuă* n-am mai putut să dorm", care ar părea să contrazică cele stabilite în lucrarea de faţă, pentru că contextul nu exprimă desprinderea de un moment iniţial. Aberaţia este aparentă. Adevărul este că aici *despre* introduce („sprijinindu-se" pe auxiliara *de*, fuzionată, a cărei funcţiune tocmai aceasta este) atributul unui regent (T_1) absent din text: „(în orele/în vremea) *despre ziuă* n-am mai putut închide ochii". La fel se petrec lucrurile şi cu prepoziţia inovată (vezi în continuare) „*dinspre ziuă*" („în zori").

O situaţie asemănătoare aflăm numai în dialectul muntenesc, de astă dată, mai ales în zonele din apropierea Dunării, unde se pot surprinde dialoguri de felul următorului: „unde

pentru că se mai păstrează în unele expresii („a fi vorba *de*...") şi în vorbirea populară („ce ţi-a spus *de* mine?" etc.) În planul expresiei, *spre* continuă să i se opună lui *despre*, dar nu se mai realizează şi opoziţia semantică. Era deci necesară o prepoziţie care să restabilească opoziţia şi funcţional; funcţiunea de auxiliar (aspectiv) îi revine prepoziţiei *din* (deja compusă dintr-o prepoziţie auxiliară, *de*, şi una principală, *în*). Opoziţia funcţională refăcută este *spre* — *dinspre*, din care se reface o nouă opoziţie formală *înspre* — *dinspre* (analogă cu *în/din*), ceea ce n-a eliminat deocamdată pe *spre* din sistemul prepoziţiilor româneşti (de fapt, *spre* este actualmente literar, *înspre* nefiind încă definitiv acceptat, ca normă, de vorbirea şi scrierea îngrijită)

---

te duci?" — *de la deal*, absurd, la prima vedere, pentru că e vorba de direcţia pozitivă, tendinţa spre o limită f i n a l ă, redată printr-o prepoziţie care exprimă desprinderea de punctul i n i ţ i a l de contact. Şi aici, ca şi în exemplul anterior, este vorba de elipsa determinatului pe care îl suplineşte complet determinantul. Se subînţelege, în răspunsul consemnat mai sus, „mă duc (în partea) *de la deal*" /„mă îndrept spre o a n u m i t ă *parte* a unei localităţi"/. *De* este aici auxiliar cu funcţiunea de introducere a atributului pe lîngă un T_1 (nume) nerealizat textual. Mai clare şi, probabil, mai răspîndite — ca atare, mai cunoscute — sînt exemplele cu substantivul „vale": „unde ai fost?" — *de vale*; „de unde vii?" — *de de vale*. Similară e şi situaţia din cunoscutul vers eminescian „*De din vale* de Rovine/Grăim, Doamnă, către tine...", unde am avea impresia unui cumul de prepoziţii auxiliare pentru exprimarea desprinderii de punctul iniţial de contact. Or, lucrurile nu stau tocmai aşa, cazul este puţin mai complicat: *din vale* este aici un g r u p a l d e t e r m i n a n t u l u i = atribut, la origine, care determină un regent nerealizat textual şi pe care ajunge să-l substituie, iar *de* exprimă desprinderea de punctul iniţial de contact, introducînd complementul circumstanţial de loc (realizat, am spune, prin „T_1 suplinit", care devine, prin mijlocirea lui *de*, T_2 pe lîngă verbul din versul următor: „grăim").

din vale (*în partea* din vale) — *unde?*,
de din vale (*din partea* din vale) — *de unde?*

Avem aici un aspect al economiei de limbaj, care — credem — explică unele forme ca *dedesubt* sau *de dinapoi*, apărute prin „cumul" de prepoziţii.

Mecanismul acumulării prepoziţiilor pare să fi fost următorul:

T_1 — P′ — (V)	adv. P″ — T_2''	P′ — T_2'	P — T_2
1. stă			sub (t) — pod — c.c. loc
2. vine		*de*	sub (t) — pod — c.c. loc
3. /se duce/	în (partea)	*de*	sub (t) — pod — atribut (cf. bucov. „în *desară*")
4. vine	*din* (partea) DE	*de* DE	sub (t) — pod — c.c. loc
5. /se duce/în (locul)	*din* (partea) DE +	*de* DE +	sub (t) SUB (T) (ul podului) — pod — atribut (cf. subst. *supatul*)
	adv. dedesubt		
6. vine *din* (locul) DE prep. aux. DE	*din* (partea) DE	de DE	sub (t) SUB (T) — c.c. loc
	adv. DEDESUBT		

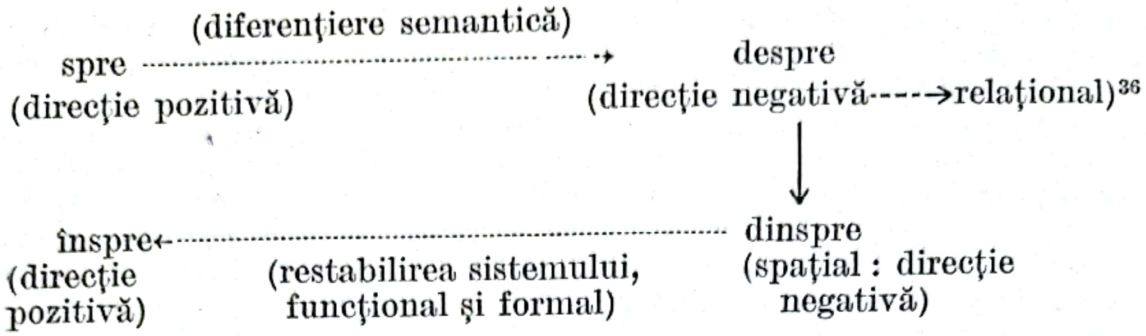

Dinspre suplineşte însă complet arhaismul spaţial *despre:*

„*dinspre mare* adie o briză plăcută" (c.c. loc)
„ferestrele *dinspre stradă*" (atribut spaţial).

O evoluţie întrucîtva similară a suferit şi *către*, sinonimul lui *spre*. Opoziţia *către* (direcţie pozitivă) — *de către* (direcţie negativă) este modificată din punct de vedere semantic, prin îndepărtarea ultimului element de sensul spaţial şi specializarea lui în introducerea complementului de agent (cf. fr. *par* : germ. *von* ; rus. — construcţii cu instrumentalul). Este modificată numai şi nu anulată, pentru că *de către* spaţial continuă să fie opozabil lui *către*. Sensul spaţial şi cel de agent se întîlnesc în semnificaţia

---

Fuziunea prepoziţiilor auxiliare cumulate (identice formal : *de*; diferite ca funcţiune, după cum introduc un circumstanţial, respectiv un atribut) trebuie să se fi produs în vremi mai îndepărtate. Se pare, aşadar, că în cazul adverbului *dedesubt* putem vorbi de o etimologie „sintactică". Între construcţia „de dedesubtul + T_2" şi „de sub + T_2" există aceeaşi echivalenţă ca între cei doi termeni ai unei ecuaţii.

În limba română veche, *dinapoi*, *dinainte* introduceau singure atributul sau circumstanţialul care desemna desprinderea de punctul iniţial („piciorul *dinapoi*", „rîndurile *dinainte*") : prep. aux. *de* + adverb. Astăzi nu se mai simte acest lucru şi se reia prepoziţia *de* cînd se exprimă desprinderea de punctul iniţial de contact, sau cînd se introduce atributul : „*de dinapoi* se auzea un murmur", „partea *de dinainte*".

Tot aşa a apărut *deasupra*, din *asupra* (la origine, adv. *asupră*), devenită prepoziţie simplă, neanalizabilă în stadiul actual al limbii române, cînd poate să fie precedată de oricare dintre cele trei prepoziţii auxiliare : „*de pe, pînă* (deasupra)".

Fenomenul de „înghiţire" a determinatului de către determinantul atributiv s-a produs şi într-o epocă mai veche, cum ne-o dovedesc exemplele : „*de dimineaţă*", „*dis de dimineaţă*".

În cazul lui *de după* nici nu se mai poate pune problema unei tautologii (*după* < lat. *de* + *post*), pentru că fuziunea e atît de veche, încît a dus la modificarea prepoziţiei. Totuşi, vorbitorii simt vag, în unele împrejurări, elementele componente, de unde confuzia *de pe* — *după* şi contaminarea, înlesnită şi de hiperurbanism (în cazul dialectului muntenesc) : *dupe*, cum vom vedea mai departe.

[36] Şi în alte limbi prepoziţiile cu sens relaţional se confundă formal cu acelea care exprimă desprinderea de punctul iniţial de contact : lat. *de* („de muro deicere"/„de muro loqui"); germ. *von*; magh. *-ról*, *-röl* („de pe"/„despre"). În ceea ce priveşte posibilitatea lui *spre* de a exprima un sens relaţional, ea are corespondenţe în celelalte limbi romanice (fr. *sur*, it. *sopra*, sp. *sobre* < lat. *sŭper*). Despre evoluţia prepoziţiei lat. *sŭper* în limbile romanice şi mai ales în limba română, vezi lucrarea lui Al. Niculescu **Sŭper** *în limbile romanice, dr.* **spre** „*pe, peste, deasupra şi către*", în *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, Bucureşti, 1965, p. 107—140.

secundară a prepoziţiei *de către*, în construcţii cu verbe la pasiv: „din partea..." (agentul mediat prin instrumentul său: „*Din partea* muncitorilor francezi adunarea a fost salutată *de (către)* X" =„Adunarea a fost salutată *de către* muncitorii francezi *prin* X").

În felul acesta se realizează o nouă opoziţie, în afara relaţiilor spaţiale (propriu-zise), necunoscută (formal) în epocile mai vechi ale limbii române: *despre* (relaţional) — *de către* (ergativ), care aduce o echilibrare în sistemul prepoziţional al limbii române şi în acelaşi timp o clarificare în exprimarea acestor raporturi, realizate în româna veche (iar azi încă în limba populară) de către una şi aceeaşi prepoziţie: *de*.

de / relaţional (*despre*): „mi-a vorbit *de* tine" [37]
\ agent (*de către*): { „zidire durată *de* Vodă Ştefan"
{ „Vodă se ucide *de* boieri" [38]

Cele două sensuri ale prepoziţiei intrau în coliziune în construcţii cu verbe pasive sau reflexiv-pasive, cînd se căuta exprimarea atît a agentului relatării, cît şi a obiectului acesteia:

„mi s-au spus *de* tine lucruri bune *de* nişte prieteni",
(despre) (de către)
„am fost întrebat *de* Ion"
(de către el despre altcineva?, sau: despre el de către altcineva?).

Toată această evoluţie sistematică a fost înlesnită de echivocul prepoziţiei *de*, care, ca auxiliară, exprimă desprinderea de punctul iniţial de contact, iar cu funcţiune principală, are — printre alte semnificaţii — şi pe aceea relaţională, şi pe aceea de semn al agentului. Aşa se explică structura unor prepoziţii compuse cu *de* (prin element) [39] şi modificările

---

[37] Inovaţia *despre* (*relaţional*) încearcă să se extindă şi la unele expresii, în mod nerecomandabil: „mi-am amintit *despre*...", chiar „ne vom ocupa *despre*..." sînt formulări care se aud frecvent, în ciuda normelor literare (tradiţionale: „a-şi aminti *de*...", sau etimologice: „a se ocupa *de/cu*...").Iată încă un exemplu: „...concluzie prudentă ce poate să fie valabilă şi *despre* unele etimologii încercate pentru numele proprii illire" (I. I. Russu, în *Illirii*, Bucureşti, 1969, p. 88, nota 7), care, în conformitate cu normele literare în vigoare, ar fi trebuit să sune: „...poate să fie valabilă şi *cu privire la*...". Vezi şi Al. Graur, *Limba corectă*, p. 26.

[38] Prepoziţia *de către*, marcă a agentului, mai intră în opoziţie şi cu *către* (*cătră*), marcă a dativului analitic regional (Moldova de nord; Maramureş: *cătă*), după *verba declarandi*: „o dzis *cătră mini*". De aici sistematizarea triplei relaţii:

— agent (direcţie negativă cu viziune iniţială): „poveste spusă *de către vecin*" (←I).
— obiect indirect (direcţie pozitivă cu viziune finală): „poveste spusă *către mine*" (I→).
— relaţional (direcţie negativă cu viziune finală): „poveste spusă *despre* (*alt*) *vecin*"(←I).

[39] Cît despre prepoziţiile compuse cu *de* — al doilea element, ca în prepoziţiile şi locuţiunile (nu numai spaţiale) *fără de*, *faţă de*, *înainte de* etc., vezi mai sus, p. 254, primul element nu poate fi „articulat", ca să introducă un genitiv, în conformitate cu sistemul discutat acolo, şi atunci defectul este suplinit prin *de* + *acuzativul*. Modelul este romanic în limba română (cf. mai ales it. *prima di*, *senza di*, după care se modelează şi alte prepoziţii: *dopo di*. Uneori, acest *di* echivalează în română cu prepoziţia *cu*, antonimul lui *fără*: it. *uomo di capelli bianchi/uomo senza* (*di*) *capelli*; rom. *om cu părul alb/om fără* (*de*) *păr*, de unde „un pahar *de* (sin. *cu*) apă"/ /„pahar *fără de* apă (= gol)".

care au avut loc în sistemul exprimării relațiilor spațiale și temporale, unde este posibilă apariția lui *de* ca auxiliar (aspectiv).

O poziție aparte între prepozițiile spațiale-temporale ocupă și prepoziția *peste*. Din punct de vedere formal e și ea fuzionată, dar într-o fază mult mai veche a limbii române, în raport cu cele patru prepoziții fuzionate, amintite mai înainte. Caracterul ei analizabil nu mai este atît de clar ca la celelalte (lat. *per* + *extra* > rom. *preste* > *peste*)[40]. **-ste* nu este morfem independent în limba română, etimonul său nerealizîndu-se — în alte situații — decît ca prefix, divergent fonetic (*stră-*).

Sensul originar al prepoziției se mai păstrează în unele contexte: „a da *peste* margini (în foc)" (despre fierturi, „a ieși dintre limite, trecînd peste ele"), cu nuanță semantică evoluată în alte cazuri: „așază caietul *peste* carte" („pe, deasupra, pe deasupra") — unde nu se exprimă numai superpoziția, ci și asocierea (cf. „ban *peste* ban se face capitalul", „claie *peste* grămadă" etc.). Sensul general al prepoziției rămîne însă și în limba actuală „dincolo de", cu care *peste* se realizează cel mai des ca prepoziție principală (simplă):

„stă *peste drum*"
„pleacă *peste ocean*" } — *unde, acolo*;

„o să vină *peste doi ani*" — *cînd, atunci*.

Însă dovada compunerii ei cu prepoziția auxiliară *pe* (parcursul, intermediul, tangența, aproximația) — în ultimă instanță, dovada analizei paradigmatice a prepoziției *peste* — este dată de criteriul funcțional:

1. prin substituirea grupului determinantului introdus de *peste*, cu adverbe (T_2'), *pe* se realizează distinct:

„*pe unde* cresc aceste ciuperci?" — { „*peste tot* (*locul*), (pretutindeni)" / „*pe-aici* (cresc)"

„a luat-o *peste deal*" — „*pe unde?*", „*pe-acolo*".

2. prepoziția *peste* nu poate fi selectată de auxiliara *pe*, pentru evitarea tautologiei, întrucît o conține în însăși structura sa. În schimb, poate fi precedată de către *de* (desprinderea de punctul de contact inițial, sau individualizarea):

„vine *de peste munți*" — c.c. loc.

---

[40] Cf. Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 160.

„congresul *de peste doi ani* va stabili..." — atribut temporal, şi de către *pînă* (apropiere de limita finală):

„s-a dus *pînă peste drum*" („nu mai departe de vizavi"),

întocmai ca prepoziţia auxiliară *pe* sau celelalte compuse ale sale (*prin*, *printre*, *pe la* etc.).

În limba română veche exista şi prepoziţia *prespre* (*pre* + *spre* <lat. *per*, respectiv *super*), componentă medială a microsistemului prepoziţiei *spre*:

despre — prespre — pînă spre,

dispărută însă din sistemul prepoziţional, întrucît era echivalentă cu *peste* [41] care îi preia funcţiunile şi intră astfel în microsistemul semantic-funcţional (dar neunitar şi din punct de vedere formal) al prepoziţiei *(în)spre* în limba română contemporană:

dinspre — peste — pînă (în)spre.

Aşadar, sistemul prepoziţiilor compuse spaţiale-temporale (auxiliare + principale, vezi p. 239) se completează cu următoarele elemente:

Princip. / Auxil.	—* extra	(ÎN)SPRE	CĂTRE
DE	——	DESPRE ⟶ DINSPRE	DE CĂTRE$_{1,2}$
PE	P (R) ESTE ⟶	(prespre)	——
PÎNĂ	——	PÎNĂ SPRE/ÎNSPRE	PÎNĂ CĂTRE

(limba română veche → I ← limba română contemporană)

Încadrată în acestă poziţie medială, *peste* poate exprima o relaţie temporală durativă (corespunzătoare parcursului, în spaţiu): „în timpul", „de la (o limită) pînă la (alta)":

„*peste zi* n-am făcut nimic" (în timpul zilei, de dimineaţa pînă seara);
„sărbătorile *de peste an*" (din timpul anului),

dar sensul acesta rămîne arhaic.

---

[41] Cf. „Că e mai mare Domnul nostru şi Domnul e *prespre* toţi Dumnezeii" în Psaltirea Hurmuzachi (apud Al. Niculescu, *lucr. cit.*, p. 123). În aromână şi meglenoromână se pare că descendenţii lui *extra* au substituit complet pe cei ai lui *super* (cf. *ibidem*, p. 116).

d) Echivalenţe sintactice

Între relaţiile cazuale şi raporturile exprimate de prepoziţii există o afinitate de multă vreme constatată [42]. Această afinitate a constituit premisa înlocuirii desinenţelor cazuale (mai exact, a expresiei morfologice, sintetice a relaţiilor cazuale) prin prepoziţii (exprimare sintactică, analitică) în limbile romanice, ocidentale în special. Totuşi, ar părea firesc să ne întrebăm de ce tocmai prepoziţiile *de* (în latină — cu ablativul) şi *ad* (în latină — cu acuzativul) introduc în limbile neolatine genitivul, respectiv dativul, sau exprimă relaţii echivalente cu aceste cazuri. Situaţia fiind banală în Romania apuseană, vom exemplifica numai pentru cea de răsărit, pe baza românei populare:

— relaţii genitivale: „coperta *de la carte*" = „coperta *cărţii*",
(apartenenţa) „... că guriţa *de la tine* / e ca mierea de albine"
= „guriţa (= sărutul) *ta* (*tău*)" — adj. posesiv [43]

— relaţii în dativ: „dă apă *la cal*" = „dă apă *calului*",
„stai *la un loc* !" = „stai *locului* !",
„ducă-se *la dracu'* !" = „ducă-se *dracului* !" [44]

Relaţiile cazuale exprimate de genitiv şi de dativ se reduc, în ultimă instanţă, tot la relaţii spaţiale, dar concepute în sens larg, fiind mult mai abstractizate decît relaţiile spaţiale pure, exprimate în mod obişnuit prin prepoziţii (ca: includerea, excluderea, superpoziţia etc.). Sensul general al acestor cazuri exprimă direcţia abstractizată, cu viziune retrospectivă — pentru genitiv — şi finală — pentru dativ.

Genitivul, ca şi prepoziţia *de*, exprimă în fond generarea, originea detaşarea de un punct de contact, de unde apoi dependenţa, apartenenţa (desprindere incompletă, legătura cu punctul de contact se mai păstrează), privită — static — ca o însuşire a obiectului desemnat prin cuvîntul (T_1) determinat de un genitiv (T_2). *Ad*, ca şi dativul, exprimă, dimpotrivă, des-

---

[42] Începînd cu studiile comparative-istorice (Pott) şi continuînd cu cele descriptive contemporane (Hjelmslev, de pildă). Vezi prezentarea succintă a problemei, cu aplicare la limba latină, la B. Pottier, *op. cit.*, p. 291—297.

Se pare că nici pînă azi în gramatica limbilor fino-ugrice nu există unitate de vederi în privinţa disocierii relaţiilor cazuale de acelea exprimate prin postpoziţii „afixale" (corespunzătoare prepoziţiilor indo-europene). Unele gramatici maghiare, tributare unei viziuni indo-europenizante, consideră cazuri numai relaţiile echivalente cu ale cazurilor indo-europene (nominativ, afix ∅; dativ, afix *-nak*, *-nek*; acuzativ, afix *-t*), pe cînd gramatica estonă consideră cazuri şi relaţiile exprimate de toate celelalte postpoziţii afixale (*-sse*: illativ „în + mişcare"; *-s*: inesiv „în"; *-st*: elativ „din"; *-le*: allativ „la", *-l*: adessiv „(apartenenţa)" etc.), luîndu-se în considerare nu mai puţin de 14 relaţii cazuale.

[43] Atributul posesival se mai introduce în româneşte şi prin *la* (nu numai prin *de la*): „în ţară *la noi*" („în ţara noastră"), construcţie care nu poate fi decît de origine slavă (cf. exprimarea analitică, cu *на*, a genitivului bulgăresc, cf. şi expresia rusească „*у нас* в стране" — rom. „*la noi* în ţară", unde aparent există două complemente circumstanţiale de loc).

[44] Ultimele două exemple consemnează dativul locativ, fapt popular şi arhaic, a cărui origine s-ar putea afla în substrat, dacă ţinem seama de funcţionarea lui curentă în albaneză (cf. *shkon rrugës* „merge pe stradă", literal: „merge străzii"). Vezi, asupra chestiunii, J. Byck, *Dativul în funcţie de locativ*, în „Studii şi articole", Bucureşti, 1967, p. 175 — 178, şi Gr. Brâncuş, *Despre dativul locativ*, în SCL, XI (1960), 3, p. 381—385.

tinaţia, îndreptarea spre un punct, ataşarea (abstractizată) la ceva[45].

Nu e lipsit de interes să observăm că, în rusă, toate prepoziţiile care exprimă depărtarea de punctul iniţial (*из*, *от* şi *с*) se construiesc cu genitivul, chiar atunci cînd relaţia spaţială principală e exprimată prin prepoziţii diferite (*за*, *под*), care cer alte cazuri (acuzativ şi instrumental) : *из-за* + genitiv, *из-под* + genitiv. Că aceste prepoziţii compuse sînt o inovaţie relativ recentă, se poate vedea din faptul că o formă genitivală arhaică, după *из* (*из дому*), se regularizează după *из-за* (*из-за дома*).

Dacă luăm în consideraţie şi existenţa unui caz locativ în limbile vechi indo-europene (sanscrită, latină, veche slavă), dispărut în evoluţia ulterioară a acestora, s-ar părea că putem conchide că, la originea îndepărtată, formele cazuale ale numelui erau analoge cu formele flexionare temporale ale verbului; aşa cum cele din urmă exprimă diferite momente în evoluţia aceleiaşi acţiuni, în raport cu momentul relatării, probabil că şi cazurile substantivelor exprimau, într-o epocă foarte veche, poziţiile diferite în spaţiu ale obiectelor denumite de către acestea[46]. Dar, cu timpul, categoria spaţiului şi-a pierdut gramaticalitatea (expresia morfologică, mai exact), vechiul conţinut spaţial fiind exprimat în forme noi, prin mijloace sintactice : prepoziţii şi adverbe, iar formele (flexionare) cazuale căpătînd un conţinut mult mai abstract, s-au specializat în exprimarea altui tip de relaţii în limbile indo-europene actuale, începînd cu perioada lor istorică.

În cazul relaţiei genitivale avem — din punct de vedere sintactic — un atribut. Aşa se explică de ce substantivelor în genitiv din unele limbi le corespund în altele adjective (ceea ce e posibil chiar în interiorul sistemului aceluiaşi idiom)[47] :

rom. „coada *vulpii*" — rus. „*лисий* хвост"/„хвост *лисы*",
lat. „*patris* domus"/„*paterna* domus"

sau, ambelor tipuri amintite, substantive introduse prin prepoziţia *de* :

rus. „*рыбий* жир" — rom. „untură *de peşte*"

Este explicabilă, în acest context, specializarea prepoziţiei auxiliare *de* în exprimarea atributului spaţial-temporal în limba română :

rus. *лампы* улицы (atr. S. genit.)/*уличные* лампы (atr. adj.) { rom. lămpile *străzii* (atr. S. genit.)
rom. lămpile *de pe stradă* (atr. S. prepoz.)
— magh. *az utcái* lámpák (atr. adj.) }

rom. casa *domnului* (atr. S. genit.) — casă *de domn* (atr. S. prep.) — casă *domnească* (atr. adj.).

În ultimul caz, sensul general este acela de apartenenţă, dar diferenţieri există între expresii; altfel n-ar fi fost posibilă coexistenţa celor

---

[45] Cf. şi dativul analitic regional, introdus de *către*, după verba declarandi.

[46] Este o simplă supoziţie. I. M. Tronski *Obşceindoevropeiskoe iazîkovoe sostoianie*, Leningrad, 1967, p. 77, aminteşte mai vechea idee „că în acuzativul indo-european s-au „unificat" două cazuri — unul obiectiv, altul spaţial", dar se îndoieşte de acest lucru.

[47] Este cazul adjectivelor posesivale din limba rusă.

trei tipuri de construcţie în limba română actuală. „Casa domnului" exprimă o apartenenţă determinată, pe cînd „casă de domn" — o apartenenţă nedeterminată, iar construcţia cu adjectiv — apartenenţa relativă (în „glas popesc", de pildă, adjectivul nu exprimă o apartenenţă strictă, ca genitivul „glasul popii", cît exprimă comparaţia apartenenţei: „glas ca al unui popă") [48].

IV. RECAPITULARE. CONCLUZII

a) Descrierea funcţională a prepoziţiilor auxiliare

Notă: Pentru simplificarea demonstraţiei, am ales intenţionat prepoziţiile nefuzionate în stadiul actual al limbii române (compusele lui *la*). Demonstraţia se putea face, de exemplu, şi cu microsistemul prepoziţiei *în* (*din* — *prin* — *pînă în*), ar fi fost însă mai greu de urmărit:

„vine *din* oraş" cf. „vine *de la* oraş",
„s-au strîns *de prin* ţară" cf. „s-au strîns *de pe la* sate",
„scotoceşte *prin* hîrţoage" cf. „caută *pe la* arhivă",
„trece *prin* tunel" cf. „trece *pe la* poartă" etc., etc.

1. Prepoziţia auxiliară DE introduce { *c.c. loc* (de unde?), *c.c. timp* (de cînd?) } $T_1 = V$

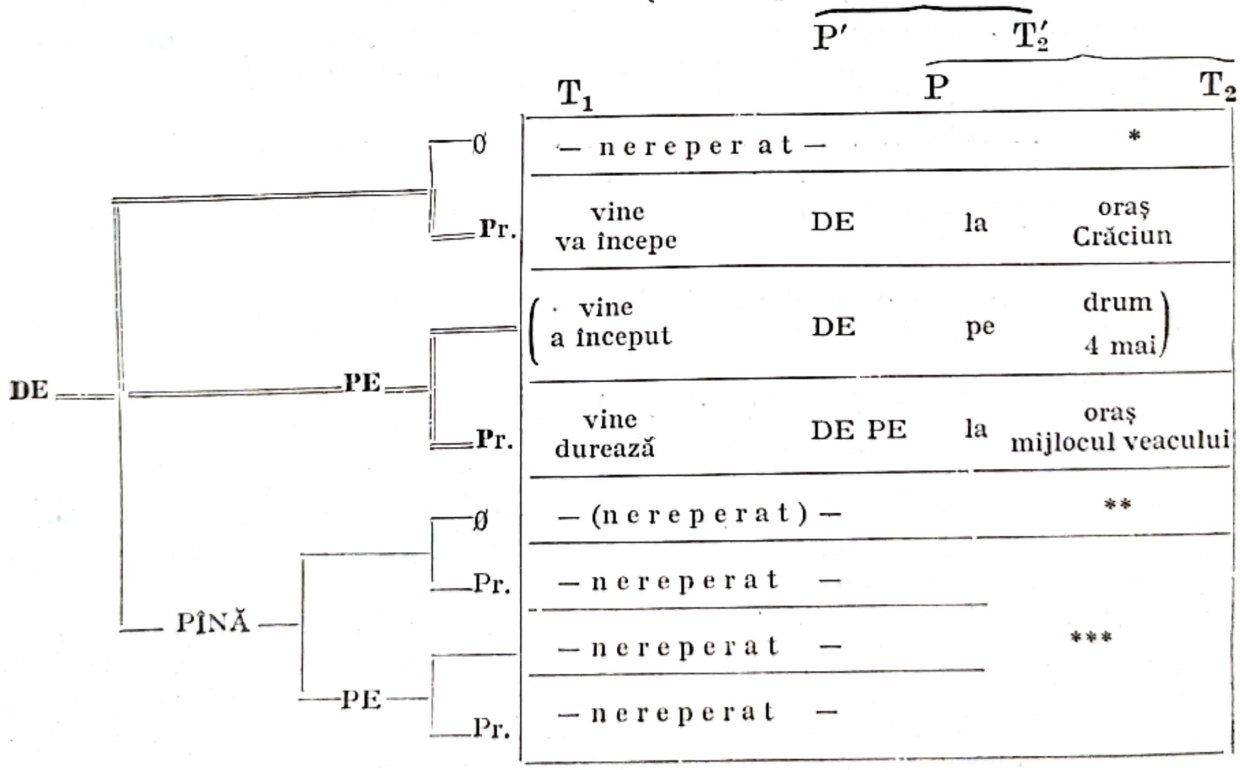

[48] Această stare de fapte a dus la apariţia numelor de familie ruseşti în *-ov*, *-in*, la origine adjective posesive, sau a celor româneşti în *-escu*. „Afanasii *Nikitin*", de ex., este o contra-

2. Prepoziţia auxiliară DE introduce *atributul* (care?), $T_1 = S$

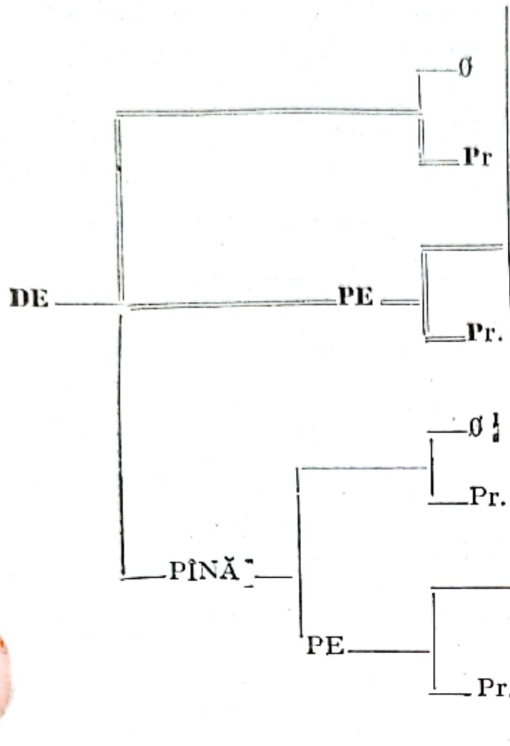

cocoş serbare	DE	—	munte sfîrşit de an
omul întîlnirea	DE	la	oraş miezul nopţii
(praf (ul) ziar (ul)	DE	pe	drum 20 noiembrie)
om (ul) orele	DE PE	la	oraş prînz
— (n e r e p e r a t) —			***
nisipul poezia	DE PÎNĂ	la	dig Eminescu
(iarba seminarele	DE PÎNĂ	pe	deal 15 ianuarie)
locuitorii limba	DE PÎNĂ PE	la	localitatea x, rîu 1840

Observaţii: *Enunţ nereperat pentru că *de* — exprimînd mişcarea contrară (desprinderea de punctul iniţial de contact) — funcţionează la fel ca prepoziţia *pînă* (vezi **).

** Enunţ nereperat datorită faptului că prepoziţia *pînă* nu selectează niciodată direct pe T_2, ci numai prin intermediul P sau precedă nemijlocit numai T_2' (indiferent dacă $T_1 = V$ sau S).

*** Enunţuri nereperate datorită antonimiei dintre prepoziţiile *de* <—> *pînă* în contexte „după T_1=verb dinamic". Z o n a d e i n t e r f e r e n ţ ă, în care se pot confunda funcţiunile sintactice ale grupului determinantului (atribut ← $T_1 = S$ sau circumstanţial ← $T_1 = V$?), cuprinde posibilităţile combinatorii notate la stînga cu caractere verzale aldine: „iau cartea *DE*

gere din „Afanasii, *Nikitin stn*" (Afanasie, fiul lui Nikita). Ion Ghica notează undeva că urmaşii unui Ion, ai unui Gheorghe sau ai unui Vasile şi-au transformat patronimicul în nume de familie prin „adjectivizare": Ionescu, Gheorghescu, Vasilescu. Fenomenul s-a produs cu deosebită amploare în primele decenii ale secolului trecut, o dată cu începuturile ascensiunii burgheziei (care n-avea moşii, de la numele cărora să-şi derive numele de familie — ca boierii; cel mult se proceda la transformarea numelui de meserie, prin stadiul de cognomen, în nume de familie), cînd se reorganizează administraţia şi se pune ordine în documentele oficiale de stabilire a identităţii persoanei. Dar atestarea lui e mai veche (cf. numele lui Ienăchiţă Văcărescu(l), sau, şi mai de timpuriu, numele cronicarului muntean Radu Popescu). Se pare că formaţiile în *-escu* sînt mai cu seamă munteneşti, în Moldova numele de familie conservînd stadiul mai vechi (exprimarea substantivală genitivală): *Adochiţei*, *Ailoaiei* etc. Efemerul *Ştefănescu* aplicat lui „Nic'*a lui Ştefan* a Petrii" trebuie să fi fost livresc, fără îndoială.

la tine", „au venit oamenii *DE pe cîmpie*", „s-au adunat delegaţi *DE PE la instituţiile* mai importante".

Între paranteze am înscris situaţiile cînd *pe* este prepoziţie principală: face parte din grupul determinantului ($P - T_2$) substituibil prin adverbe.

3. Prepoziţiile auxiliare DE, PE, PÎNĂ introduc *circumstanţiale* ($T_1 = V$)

Prep. auxiliare, semnificaţiile şi posibilităţile lor combinatorii		(*acolo, unde/atunci, cînd* etc.) P'	T_1	P	T_2
(static: aproximaţia, imprecizia; dinamic: parcursul, intermediul)	PE — Pr.		Stă, urcă	pe	deal
			vine	pe	2 martie
			aşteaptă, trece	la	poartă
		PE	se termină	la	amiază
(mişcare contrară, desprinderea de punctul iniţial de contact)	DE — Ø	—(nereperat)— *			
	DE — Pr.		coboară	pe	casă
		DE	se deschide	pe	1 aprilie
	PE — Pr.		vine	la	Bucureşti
		DE PE	a început	la	prînz
(apropierea de limita finală)	PÎNĂ — Ø	—(nereperat)— **			
	PÎNĂ — Pr.		a ajuns	la	ocean
		PÎNĂ	va dura	la	ora 18
	PÎNĂ — PE — Pr.		s-a cocoţat	pe	acoperiş
		PÎNĂ	ţine	pe	30 decembrie
		PÎNĂ PE	se duce	la	vecini
			a trăit	la	1900, apusul soarelui etc.

Observaţie: De la formulări de tipul „se deschide *de pe* 1 aprilie", s-a ajuns la posibilitatea confundării semantice între „(începînd) *de pe* /de la data de.../" şi *după* (posterioritate temporală), prin deplasarea accentului de la momentul (iniţial) la perioadă (care-i urmează), la durată. Confuzia a trecut apoi şi la sensul spaţial („a căzut *după* acoperiş"). De aici porneşte contaminarea (şi hipercorectitudinea) *dupe*, frecventă în scrisul lui Delavrancea şi care mai poate fi auzită şi astăzi la nenumăraţi vorbitori munteni.

b) Încheiere

Dacă opoziţia pozitiv/negativ (în sens larg), în exprimarea circumstanţelor spaţiale-temporale, se realiza în latină prin prepoziţii distincte:

ad (ataşare)/*ab* (detaşare)
in (includere) /*ex* (excludere),

în limba română intervin, în această situaţie, prepoziţii speciale (auxiliarele): exprimarea raportului spaţial pozitiv (ataşare, includere) se păstrează şi în celălalt membru al opoziţiei, însă primeşte semnul special al „negării', prepoziţia auxiliară *de*:

la (ataşare) / *de la* (detaşare)
în (includere) / *din* < *de* + *în* (excludere).

Aşadar, prepoziţiile principale se păstrează în exprimarea tuturor relaţiilor în opoziţie, cu deosebirea că elementul secund al acesteia primeşte semnul circumstanţial, aspectual al relaţiei respective (*de*, *pe*, *pînă*). Acest sistem, în care exprimarea circumstanţelor spaţiale-temporale se face prin prepoziţii compuse, este bine constituit în română, nemaiîntîlnindu-se în variantele literare, cel puţin, ale celorlalte limbi romanice. În franceză, de exemplu, prepoziţia *de* exprimă desprinderea de punctul iniţial de contact (aspectul), fără să exprime şi relaţia spaţială principală la care se referă:

„J'arrive *à* Paris" / „Je viens *de* Paris" (*la*/*de la*),

adică nu precedă celelalte prepoziţii şi nu poate realiza opoziţiile care se realizează formal în limba română:

fr. „je mets le livre *sur* la table", dar:
„je prends < le livre (*qui est/se trouve sur la table*)", *ce* livre-*ci*".

În franceza vorbită mai ales, prepoziţia *de* poate preceda cîteva dintre prepoziţiile principale, în mod analog cu ceea ce se întîmplă în limba română: „la fille *d'en* face", „la maison *d'entre* les arbres", „*d'après*", dar nu precedă pe *sur*, *sous* etc. În exprimarea punctului iniţial de contact însă, ca şi prepoziţiile auxiliare din româneşte, fr. *de* poate selecta adverbe („*d'*ici", „*de* là", „*d*orénavant" etc.). La fel se comportă it. *da* şi, atît în italiană cît şi în franceză, prepoziţiile care exprimă aspectul parcursului (fr. *par*, it. *per*). Prepoziţiile care exprimă apropierea de limita finală, în aceste limbi, precedă întotdeauna o prepoziţie principală (de pildă, fr. jusqu'*à*, it. fino *a*). Ar fi interesant de urmărit mijloacele prin care se realizează în limbile romanice occidentale exprimarea relaţiilor spaţiale şi temporale corespunzătoare celor introduse în română prin prepoziţii compuse; pentru a păstra limitele obiectivului propus în introducere, deocamdată nu intrăm în mai multe detalii.

În lucrarea de față am încercat să demonstrăm că în cadrul prepozițiilor spațiale-temporale românești este necesară desprinderea a două categorii distincte: pe de-o parte, acele prepoziții care exprimă strict relații spațiale-temporale (referindu-se la raportarea obiectelor și fenomenelor față de suprafețe plane sau volume, față de moment sau perioadă), pe care le-am considerat principale, pe de alta, prepozițiile auxiliare, care exprimă aspecte, circumstanțe ale relațiilor spațiale-temporale principale și care provin, prin abstractizarea accentuată a sensului, din cele principale (*de*, *pe*) sau din adverbe (*pînă*). Distincția stabilită are la bază criteriul semantic și pe cel funcțional.

Alăturarea prepozițiilor auxiliare de cele principale dă naștere prepozițiilor compuse (fie „diacronic" -compuse: *din*, *dintre*, *prin*, *printre*, *peste*, deci devenite simple în stadiul actual al limbii române, fie „sincronic"-compuse: *de la*, *pe după*, *pînă spre*, unde analiza elementelor componente e evidentă fără să fie nevoie să depășim planul strict formal), care alcătuiesc un sistem relativ echilibrat al elementelor de relație spațiale-temporale în limba română contemporană, aparent neomogen din punct de vedere formal, dar a cărui unitate se demonstrează funcțional.

Diferența de comportament dintre prepozițiile pe care le-am considerat auxiliare și cele considerate principale a mai fost urmărită și în alte cercetări consacrate prepozițiilor românești, dar nu cu suficientă consecvență. S-a făcut de foarte multe ori observația, judicioasă, că prepozițiile *de*, *pe*, *pînă* (la acestea adăugîndu-se, în unele lucrări, și prepoziția *în*, a cărei situație deosebită am arătat-o: categorie intermediară între auxiliare și principale, cu funcțiune, neconsolidată, de exprimare a direcției în limba română), pot să selecteze adverbe sau pot apărea înaintea celorlalte prepoziții spațiale-temporale. Dar în studiul practic al semnificației prepozițiilor românești s-a trecut cu vederea acest fapt. În felul acesta, unele prepoziții compuse erau tratate în mod special (mai ales cele fuzionate: *din*, *dintre*, *prin*, *printre*, iar dintre cele analitice, îndeosebi compusele lui *la*: *de la*, *pe la*, *pînă la*, și *pînă lîngă*) [49], pe cînd, cu privire la celelalte, se făcea numai specificația că pot fi compuse cu *de*, *pe*, *pînă*. Este drept că, în primul rînd în cazul prepozițiilor fuzionate, au avut loc unele evoluții semantice care scot (parțial) prepozițiile respective din sfera exprimării relațiilor spațiale-temporale (*despre* — relațional, *de către* — ergativ, *prin* — instrumental) — fapt care ar părea să justifice într-o măsură considerarea aparte a acestor prepoziții, ca prepoziții simple, polisemantice —, dar și noile relații exprimate sînt apropiate celor spațiale și temporale. Alteori, prepoziția *pînă* era chiar exclusă din sistemul

---

[49] Care, din punct de vedere funcțional, sînt analoge cu *de pe*, *pînă pe*; *de sub*, *pe sub*, *pînă sub* etc., dar acestora din urmă nu li s-a acordat, fără vreo justificare, atenția cuvenită.

prepoziţiilor limbii române, de asemenea în mod inconsecvent[50]. N-au lipsit însă nici punctele de vedere interesante, adecvate interpretării aproape de realitate a sistemului prepoziţiilor: ne referim la lucrările, amintite, ale Fulviei Ciobanu: *Valorile prepoziţiilor în construcţie cu adverbele* şi mai ales *Remarques sur le mode de construction de la préposition* **pînă**, în care se acordă o atenţie mai mare criteriului funcţional în studiul prepoziţiilor. Însă nu s-a încercat nicăieri, după cunoştinţa noastră, o explicare a comportamentului diferit al prepoziţiilor auxiliare în raport cu cele principale, sau, altfel spus, a identităţii de comportament a auxiliarelor faţă de prepoziţii principale şi de adverbe, ceea ce am încercat să demonstrăm prin echivalenţa $P - T_2 = T_2'$ (evasiconversiune sau „translaţie").

Din toată analiza efectuată se desprinde concluzia, de ordin tipologic, că relaţiile spaţiale-temporale sînt realizate în limba română prin nişte paradigme prepoziţionale analitice (eventual, sintetizate în unele cazuri: prepoziţiile fuzionate), faţă de germană, rusă — bunăoară —, n care relaţiile corespunzătoare sînt exprimate „supletiv".

Opinia noastră este că, în cadrul microsistemului prepoziţiilor care exprimă relaţii spaţiale şi temporale în limba română, trebuie făcută o distincţie riguroasă între cele două categorii de prepoziţii — auxiliare şi principale —, întrucît deosebirile semantice şi funcţionale dintre ele, ca şi analiza sintactică şi cea statistică, subliniază situaţia diferenţiată a unora faţă de celelalte, obligînd la o asemenea atitudine.

---

[50] Vezi Laura Vasiliu, *Schiţă de sistem al prepoziţiilor limbii române*, SG, III, 1961, p. 11—42. Suitele *în* (*întru*) — *prin* — *din* (*dintru*), unde se poate introduce şi *printru* (vezi *Gramatica limbii române*, ed. citată, vol. I, p. 380) şi *între* — *printre* — *dintre*, corespund parţial cu cele stabilite de noi (p. 239). Dar suitele *către* (*spre*) — *pe la* — *dinspre*, *pînă la* — *la* — *de la* nu mai sînt echivalente, nici cu cele două de mai sus. În primul rînd, este deplasată *pe la* dintre compusele lui *la* pentru a fi introdusă în microsistemul *către/spre* — ... —*dinspre* (am văzut, p. 260—261, că circumstanţa medială în cadrul acestei suite e exprimată de *peste*). Apoi, pentru refacerea echilibrului de sistem, mai exact pentru a adecva la realitatea lingvistică această sistematizare, trebuie introdusă una din următoarele două corecturi: ori luăm în consideraţie suita: *la* — *pe la* — *de la*, care corespunde funcţional primelor două (şi atunci iese complet din sistem *pînă*, care nu se realizează decît ca prepoziţie auxiliară), ori este păstrat *pînă la*, şi în acest caz se introduc şi în primele suite (microsisteme) elementele prepoziţionale compuse corespunzătoare: *pînă în*, respectiv *pînă între*. Numai în felul acesta se poate dovedi omogenitatea — implicit existenţa — unui sistem al prepoziţiilor. Credem că obiecţia făcută aici e de aceeaşi natură cu aceea ridicată de B. Pottier (*op. cit.*, p. 301, nota 571) la o supoziţie a lui Falk, obiecţie din care reiese că adevăratul sistem al prepoziţiilor nu poate fi stabilit decît pornind de la sensurile lor iniţial-concrete (reprezentabile grafic), din care apoi derivă celelalte: figurate, mai intens abstractizate etc.

Scanned with OKEN Scanner

VOCALELE NEUTRE CA MARCĂ A EZITĂRII

DE

ANDREI AVRAM

În traducerea volumului al doilea (purtînd subtitlul *Lingura de argint*) al cărţii lui John Galsworthy *Comedia umană* [1], întîlnim următorul pasaj : „Spune-mi, te rog, v-a trecut această ... er... de a nu vă povesti [unul altuia] ce faceţi?" (p. 214). Acelaşi „cuvînt" *er* apare, în multe alte locuri din volumul menţionat, înaintea unui nume propriu: „doamnă... er... Ppynrryn" (p. 230); „domnul Philip... er... Quinsey" (p. 237). Iată şi un exemplu întîlnit în volumul al treilea al cărţii (*Cîntecul lebedei*) : „la... er... Coventry Street" (p. 29).

După cum se poate constata, în toate exemplele citate, *er* este precedat şi urmat de puncte de suspensie, care arată o întrerupere în exprimare. Dar ce reprezintă, de fapt, acest *er*?

În exprimarea unui vorbitor care „nu nimereşte" cuvîntul necesar se întîmplă adesea ca, după ce acesta a început să fie pronunţat (corect sau incorect), să intervină o întrerupere. Vom da un exemplu din cunoscuta schiţă *Petiţiune* de I. L. Caragiale. Un personaj vrea să întrebe dacă apa pe care urmează să o bea este filtrată : „E flir... e firl...? ...ăsta... – Da, avem filtru" [2]. Se poate observa că prima întrerupere a exprimării intervine după ce vorbitorul a pronunţat, cu deformări, partea iniţială a cuvîntului *filtrată* (repetarea, tot deformată, a începutului cuvîntului se datoreşte intenţiei — nereuşite — a vorbitorului de a se corecta).

În pasajele reproduse mai sus din traducerea cărţii lui John Galsworthy întîlnim cazuri de un tip deosebit. Enigmaticul *er* (respectiv, segmentul fonetic scris în acest fel) nu corespunde (întocmai sau aproximativ) cu începutul nici unuia dintre cuvintele care urmează, spre deosebire de *flir* sau *firl* din schiţa lui I. L. Caragiale. Prezenţa lui în versiunea românească se explică printr-o greşeală de traducere. Deşi nu face parte din

---

[1] În româneşte de Henriette Yvonne Stahl, Bucureşti, 1963.

[2] I. L. Caragiale, *Opere*. Ediţie critică de Al. Rosetti, Şerban Cioculescu, Liviu Călin, cu o introducere de Silvian Iosifescu. II. *Momente, schiţe, notiţe*, critice [Bucureşti], 1960, p. 164.

Scanned with OKEN Scanner

categoria acelora care ar putea să se răspîndească în limba comună — greşeli de limbă de acest tip a examinat şi a combătut, în mai multe rînduri, acad. Al. Graur [3] —, greşeala semnalată aici nu este mai puţin supărătoare. Ea merită să fie discutată şi pentru motivul că — după cum va reieşi, credem, din cele ce urmează — se leagă de o problemă lingvistică de interes general.

Traducătoarea a preluat pe *er* din textul original, în loc să recurgă la un echivalent românesc. Acest echivalent, uşor de găsit, este *ă* sau *î* (eventual, cu repetarea literei pentru a indica lungimea: *ăă*, *ăăă*, *îî* sau *îîî*). Iată un exemplu de folosire a lui: „ — După maganistru, vine... ăăă... (Buzele iar începură să i se mişte mute.) După maganistru... — Lasă dracului maganistrul ! Mecanismu, omule !...”[4].

După cum se ştie, vocalele de timbru [ă] sau [î] îndeplinesc în limba română ceea ce s-ar putea numi funcţia de „marcă a ezitării” [5]. Cele două sunete sînt apte să îndeplinească această funcţie datorită faptului că articularea lor comportă (mai ales pentru [ă]) o poziţie a organelor vorbirii asemănătoare cu cea a stării de repaus. În timpul ce vorbitorul se află în căutarea unui cuvînt (sau a unei idei !), coardele vocale vibrează, dar celelalte organe articulatorii sînt relaxate, aproape în poziţia de „indiferenţă”; în acest interval, s e e m i t e u n s u n e t, dar, de fapt, n u s e s p u n e n i m i c. Vocalele neutre asigură deci continuitatea fonică într-o porţiune de timp în care sînt absente sunetele dotate cu calitatea de a fi realizări ale unor foneme; ele ţin, oarecum, locul unui fragment de discurs, dar fără a reprezenta un anumit cuvînt, o parte dintr-un cuvînt sau un grup determinat de cuvinte. Este unul dintre motivele pentru care Sextil Puşcariu, atrăgînd atenţia asupra acestei funcţii a vocalelor neutre, a numit cele două sunete vocale „vicarii” [6]. Englezescul *er* notează tot o vocală de timbru neutru ([ə:], în sistemul de notaţie al Asociaţiei Fonetice Internaţionale) şi este, ca şi *ă* (*ăă*), *î* (*îî*), o „marcă a ezitării” [7].

Întreruperea frazei poate fi cauzată nu numai de necunoaşterea unui termen sau de neputinţa vorbitorului de a şi-l aminti, ci şi de dorinţa de a evita — din diverse motive — tocmai cuvîntul cel mai potrivit (în sensul că exprimă exact o situaţie dată); nereuşind însă să găsească un „substi-

---

[3] Vezi, de exemplu, *Observaţii asupra unor greşeli de traducere*, în LR VII, 1958, 5, p. 11—18.

[4] Mihail Sadoveanu, *Opere* II, [Bucureşti], 1955, p. 352.

[5] Vezi nota următoare.

[6] „Dacoromania” VII, 1931—1933, p. 13—14: „Sunetele *ă* şi *î* au intrat atît de mult în obicinuinţa noastră de rostire, încît au devenit un fel de vocale «vicarii». Ele sînt la noi vocale «neutre» — ca «e mut» pentru francezi — apărînd în cazuri de «perplexitate» sau atunci cînd nu ne vine ceva în minte. În şcoală, profesorii îşi dau adesea toată silinţa ca să dezbere pe unii elevi de acel *ăă*..., cu care introduc de obicei răspunsul, cînd nu le vine prompt pe buze”. Vezi şi Sextil Puşcariu, *Limba română*, vol. II. *Rostirea*, [Bucureşti], 1959, p. 129: „Cînd un român nu-şi aminteşte un cuvînt sau trebuie să oprească fluxul vorbirii, el umple pauza cu un *ă* sau *î* prelungit”.

[7] Cf. Pierre Delattre, în „International Review of Applied Linguistics in Language Teaching” II, 1964, 2, p. 93: vocala neutră „is in principle the vowel one utters when hesitating, when looking for the right word or the next thought”.

tut", vorbitorul pronunţă, totuşi, cuvîntul pe care ar fi vrut să-l ocolească, după o ezitare marcată, adesea, de emiterea unei vocale neutre. Iată un exemplu (dintr-o operă a unei scriitoare engleze) dat de Leiv Flydal, în articolul său *Phonèmes et symboles en interférence* [8] : „Grandmamma's — er — adultery (if you will pardon the crude whord)".

După cum a arătat lingvistul norvegian citat [9], sunetul care „fait durer l'énoncé au delà de la durée des mots" este, în diverse comunităţi lingvistice, aproximativ acelaşi (o vocală de tipul rom. [ă]). Ţinînd seamă de caracterul general al fenomenului, am afirmat, în articolul *Remarques sur les voyelles neutres du roumain et du français* [10], că rolul de „marcă a ezitării" pe care îl joacă [ă] şi [î] în română şi [ə] în franceză nu poate fi inclus în lista faptelor care ilustrează anumite paralelisme între cele două limbi. Se înţelege că notarea vocalei în discuţie diferă de la o limbă la alta; Leiv Flydal [11] menţionează grafiile *euh* sau *heu* pentru franceză şi *er* sau *ur* pentru engleză. Pentru română, problema redării în scris a acestui sunet este cît se poate de simplă şi, prin urmare, este cu totul nejustificată apariţia într-un text românesc a unui „cuvînt" *er*.

Înainte de a încheia, vom face o observaţie cu privire la *ăsta* din schiţa lui I. L. Caragiale.

Acad. Iorgu Iordan a arătat [12] că, în anumite situaţii, pronumele demonstrative îndeplinesc funcţia de a exprima „tot ce nu putem indica cu adevăratul nume, din cauză că acesta nu ne vine în minte". Dintre exemplele pe care le discută autorul, numai două se apropie [13] însă, în ce priveşte funcţia lui *ăsta*, de exemplul extras de noi din *Petiţiune*; le reproducem aici : „L-am întîlnit pe...ă l a, cum îi zice?"; „A murit... ă s t a (sau i s t a), cum îl cheamă, frate?". Deşi este evidentă legătura dintre ezitarea vorbitorului şi folosirea lui *ăla* sau *ăsta*, cele două p r o n u m e posedă, cel puţin într-un anumit grad, valoarea pe care o indică acest ter-

---

[8] „Travaux de l'Institut de linguistique" (Faculté des lettres et sciences humaines de l'Université de Paris) IV, 1959, p. 15—34; exemplul citat se găseşte la p. 16.

[9] *Loc. cit.*, p. 16.

[10] Apărut într-un volum omagial dedicat lui André Martinet. (= „Word" XXIV, 1968, p. 8—13).

[11] *Loc. cit.*, p. 16 : „un [ə :...], écrit *euh* ou *heu* en français et *er* ou *ur* en anglais, précède ou s'intercale entre les mots lorsque le sujet parlant hésite sur ce qu'il va dire". Paul Robert, *Dictionnaire alphabétique & analogique de la langue française*, [Paris], 1967, transcrie cuvintele *euh* şi *heu* [Ø], respectiv, ['Ø] şi le defineşte în felul următor : *euh* „interjection qui marque l'embarras, le doute, l'étonnement, l'hésitation; *heu* „interjection qui marque l'embarras, le doute, et *spécialt.* la difficulté à trouver ses mots". Dacă sunetul în discuţie este [Ø], înseamnă că ezitarea nu este marcată, în franceză, de o vocală neutră. De menţionat însă că însăşi vocala notată [ə] posedă anumite trăsături (inexistente sau mai puţin pronunţate la vocalele neutre din alte limbi) care o apropie de vocalele anterioare labiale (cf. Pierre Delattre, *loc. cit.*), ceea ce i-a făcut pe mulţi lingvişti să pună, în ce priveşte timbrul, un semn de egalitate între „*e* muet", pe de o parte, şi [∅] sau [œ], pe de alta. Diversele păreri asupra acestei probleme sînt prezentate de Jeanne Varney Pleasants, *Études sur l'e muet. Timbre, durée, intensité, hauteur musicale*, Paris, 1956, p. 4—12; în urma cercetărilor întreprinse, autoarea ajunge la concluzia că „la *couleur* du son *e* muet, telle qu'elle parvient à l'auditeur, est distincte de celle des autres voyelles et ne se confond avec nulle autre" (p. 60).

[12] În *Stilistica limbii române*, Bucureşti, 1944, p. 131.

[13] Subliniem faptul că este vorba numai de o a p r o p i e r e.

Scanned with OKEN Scanner

men (ele ţin, într-adevăr, locul unui nume) şi, ca atare, rămîn în categoria cuvintelor „cu drepturi depline". Este adevărat că în locul lui *ăla* şi *ăsta* din exemplele citate ar putea figura şi *ă*, ceea ce, în aparenţă, ar pleda în favoarea opiniei că între pronume şi *ă* există o „sinonimie" perfectă. Din context rezultă însă că pronumele „trimit" la anumite substantive (nume proprii, cuvinte care denumesc ocupaţii, funcţii etc.) şi că, din punct de vedere sintactic, ele nu sînt izolate faţă de cuvintele cu care se învecinează; cele două pronume a p a r ţ i n frazelor în discuţie (calitate pe care nu ar mai avea-o *ă* plasat în locul lor). Spre deosebire de aceste exemple, pasajul din *Petiţiune* conţine un *ăsta* despre care nu se poate spune că reprezintă, fie cît de vag, un substantiv (sau, în general, un cuvînt) şi care este complet izolat faţă de textul care îl precedă sau îl urmează. O situaţie identică are *asta* din pasajul următor: „Şi cum îl chema? întrebă Pantelimon rîzînd. — Pant... asta... Todirescu îl chema!" [14].

După părerea noastră, în pasajul din *Petiţiune* şi în fraza citată la sfîrşitul alineatului precedent, *ăsta* şi, respectiv, *asta* au exact aceeaşi valoare ca *ă*. E drept că, în timp ce un cuvînt *ă* nu există, *ăsta* şi *asta* au, în cele mai multe cazuri, toate caracteristicile semantice şi gramaticale ale cuvintelor „normale". Cu toate acestea, se poate afirma că, în anumite împrejurări, *ăsta* şi *asta* nu reprezintă altceva decît un fel de materie fonică neasociată unui conţinut lingvistic propriu-zis şi că, prin urmare, întocmai ca *ă*, aceste „cuvinte" nu aparţin, în sens strict, enunţului.

BIBLIOTECA MUNICIPALĂ IAŞI

[14] Mihail Sadoveanu, *op. cit.*, p. 355.

Scanned with OKEN Scanner

SUMAR

pag.

Cuvînt înainte 5
PAUL MICLĂU, Sistemul limbajului 7
VASILE ŞTIRBU, Cu privire la sistemul morfologic 27
ION CÒTEANU, Idiostilul 35
CLEMENT MÎRZA, Aspecte teoretice ale analizei contrastive 51
SORIN STATI, În jurul încercărilor de recuperare a gramaticilor raţionale . . . 59
PAULA DIACONESCU, Informaţia semantică şi stilistică a unui text 65
LUCIA WALD, Antonimele în sistemul lexical 75
ELENA SLAVE, Note asupra sistemului sinonimelor figurate 85
THEODOR HRISTEA, Derivarea regresivă morfologică în raporturile ei cu cea lexicală 97
CLAUDIA TUDOSE, Vocabularul fundamental al limbii române vechi 119
ION Z. COJA, Cîteva ipoteze cu privire la articol 165
ALEXANDRU IONAŞCU, Evoluţia sistemului de articulare a numelor proprii româneşti şi datele geografiei lingvistice 173
MARIA MANOLIU MANEA, Din curiozităţile neutrului românesc : colectivele animate 183
EMANUEL VASILIU, Semantică şi sintaxă ; cîteva observaţii asupra construcţiei verbelor ,,dicendi'' 193
VALERIA GUŢU ROMALO, Sistem şi evoluţie lingvistică : din morfologia verbului românesc 217
SOLOMON MARCUS, Structurile verbale ale textelor româneşti de matematică. 223
CONSTANTIN DOMINTE, Exprimarea relaţiilor spaţiale şi temporale prin prepoziţii în limba română 227
ANDREI AVRAM, Vocalele neutre ca marcă a ezitării 271

BIBLIOTECA MUNICIPALĂ IAŞI

Redactor ECATERINA IONAȘCU
Tehnoredactor MARILENA POPESCU

Bun de tipar 3.07.1970. Hîrtie tipar înalt ilustrații, format 16/70 × 100, de 80 G/m². Coli de tipar 17,25. C.Z. pentru biblioteci mari { *4.01 (082)* / *41(082)* } *C.Z. pentru biblioteci mici 4 (082).*

Întreprinderea poligrafică „Informația" București, str. Brezoianu, nr. 23–25. Republica Socialistă România.

Scanned with OKEN Scanner